

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ Β΄

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ Β΄

Μετάφραση
Ι.Σ. Χριστοδούλου – Μαρία Γ. Μπίλα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΡΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Διεύθυνση σειράς:

Δημ. Λυπουρλής, Θεόδ. Μαυρόπουλος, Κων. Ζήτρος

Μετάφραση, σχόλια:

Ι. Σ. Χριστοδούλου – Μαρία Γ. Μπίλα

Στοιχειοθεσία: Κώστας Κορδαλής

Φιλμ-μοντάζ: Multimedia A.E.

Εκτύπωση: IRIS A.E.

ISBN: 960-442-490-4

© 2002 Εκδόσεις Ζήτρος

**Ειδική έκδοση, προσφορά για την εκπαίδευση,
της εφημερίδας ΤΟ ΒΗΜΑ & των Εκδόσεων Ζήτρος**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

David Hume	
<i>Ο Στωικός</i>	9
Διατριβή Β'	25
Ιωάννης Σ. Χριστοδούλου	
Φιλοσοφία και ζωή στον Επίκτητο	271

DAVID HUME

Ο ΣΤΩΙΚΟΣ*

Υπάρχει η εξής προφανής και ουσιαστική διαφορά στη συμπεριφορά της Φύσης απέναντι στον άνθρωπο και τα άλλα ζώα: ότι, αφού προίκισε τον πρώτο με ένα εξαιρετικό ουράνιο πνεύμα, και του έδωσε συγγένεια με ανώτερα όντα, δεν αφήνει τέτοιες ευγενείς ικανότητες να μένουν σε λήθαργο ή άπραγες, αλλά τον πιέζει με αναγκαιότητα να χρησιμοποιεί, σε κάθε έκτακτη ανάγκη, τη μεγαλύτερη τέχνη του και εργατικότητα. Άγρια πλάσματα, σε πολλές από τις ανάγκες τους, έχουν βρει ικανοποίηση από τη Φύση, καθώς ντύνονται και οπλίζονται από αυτό τον ευεργετικό γονιό όλων των πραγμάτων: και όπου η δική τους εργατικότητα απαιτείται, η Φύση, σε κάθε ευκαιρία, εμφυτεύοντας ένστικτα, τους παρέχει και την τέχνη, και τα οδηγεί στο καλό τους με τις ακριβείς της οδηγίες. Αλλά ο άνθρωπος, εκτεθειμένος, γυμνός και φτωχός, στα άγρια στοιχεία, υφώνεται αργά

* Ένα από τα ηθικά, πολιτικά και φιλολογικά *Δοκίμια* του David Hume (1711-1776), τα οποία εκδόθηκαν το 1741 και 1742.

από την κατάσταση της αδράνειας με τη φροντίδα και την επαγρύπνηση των γονιών του· και, όταν φτάσει στην ανώτερή του ανάπτυξη και τελειότητα, τότε μόνο αποκτά την ικανότητα να υπάρχει με τη δική του φροντίδα και επαγρύπνηση. Κάθε πράγμα εξαγοράζεται με επιδεξιότητα και μόχθο· και, όπου η Φύση προμηθεύει τα υλικά, αυτά είναι ακόμη άγρια και ανεπεξέργαστα, μέχρι η εργατικότητα, πάντα δραστήρια και έξυπνη, να τα εκλεπτύνει, σε σχέση με την άγρια κατάστασή τους, και να τα προσαρμόσει για την ανθρώπινη χρήση και ευκολία.

Αναγνώρισε, επομένως, ω άνθρωπε! την ευεργεσία της Φύσης· γιατί αυτή σου έδωσε τη διάνοια, που υπηρετεί όλες τις ανάγκες σου. Όμως, μην αφήσεις την οκνηρία, κάτω από την επίφαση της ευγνωμοσύνης, να σε πείσει να μείνεις ικανοποιημένος με τα δώρα της. Θα επέστρεφες στο ωμό χορτάρι για την τροφή, στον ανοικτό ουρανό για τη στέγη και στις πέτρες και τα ρόπαλα για την άμυνά σου ενάντια στα πεινασμένα ζώα της ερήμου; Γύρισε, τότε, και στους άγριους τρόπους σου, στη δεισιδαιμονία σου, στην κτηνώδη σου άγνοια, και γίνε κατώτερος από αυτά τα ζώα, των οποίων την κατάσταση θαυμάζεις, και με τόση αγάπη θα ήθελες να μιμηθείς.

Ο καλός γονιός, η Φύση, έχοντάς σου δώσει τέχνη και διάνοια, έχει γεμίσει ολόκληρη τη γη με υλικά για να χρησιμοποιείς αυτά τα ταλέντα. Άκουσε τη φωνή της, που τόσο καθαρά σου λέει ότι, και συ ο ίδιος ακόμη, οφείλεις να είσαι το αντικείμενο της εργατικότητάς σου,

και ότι, με την τέχνη μόνο και την προσοχή, μπορείς να αποκτήσεις την ικανότητα που θα σε υψώσει στην ιδιαίτερη θέση σου μέσα στο σύμπαν. Κοίταξε αυτόν τον τεχνίτη, που αλλάζει μια ακατέργαστη και άμορφη πέτρα σε ένα ευγενές μέταλλο· και, διαμορφώνοντας αυτό το μέταλλο με τα επιδέξια χέρια του, δημιουργεί, σα να 'ταν μάγος, κάθε όπλο για την άμυνά του, και κάθε εργαλείο για την εξυπηρέτησή του. Δεν έχει αυτή την επιδεξιότητα από τη Φύση: χρήση και πρακτική του τη δίδαξαν και αν θέλεις να συναγωνιστείς την επιτυχία του, πρέπει να ακολουθήσεις τα κοπιαστικά του βήματα.

Όμως, ενώ φιλόδοξα επιδιώκεις να τελειοποιήσεις τις σωματικές σου δυνάμεις και ικανότητες, θα παραμελούσες μικρόψυχα το πνεύμα σου, και, από παράλογη αδράνεια, θα το άφηνες ακόμη τραχύ και ακαλλιέργητο, όπως βγήκε από τα χέρια της Φύσης; Μακριά μια τέτοια ανοησία και αμέλεια από κάθε λογικό πλάσμα. Αν η Φύση υπήρξε φειδωλή στα δώρα και τα προικίσματά της, τόσο περισσότερο χρειάζεται η τέχνη, για να αναπληρώσει τις ελλείψεις της. Αν υπήρξε γενναιοδωρη και απλόχερη, να ξέρεις ότι περιμένει ακόμη εργατικότητα και αφοσίωση στο έργο εκ μέρους μας, και εκδικείται ανάλογα με την αδιάφορη αγνωμοσύνη μας. Η πλουσιότερη μεγαλοφυΐα, όπως το πιο εύφορο έδαφος, όταν μένει ακαλλιέργητο, γεμίζει με τα χειρότερα αγριόχορτα· και, αντί για αμπέλια και ελιές, για την ευχαρίστηση και τη χρήση του ανθρώπου, παράγει, για τον οκνηρό ιδιοκτήτη της, την πιο πλούσια σοδειά από δηλητήρια.

Ο μεγάλος σκοπός όλης της ανθρώπινης εργατικότητας είναι η επίτευξη της ευτυχίας. Γι' αυτό επινοήθηκαν τέχνες, καλλιεργήθηκαν επιστήμες, θεσπίστηκαν οι νόμοι και σχηματίστηκαν οι κοινωνίες, με την πιο βαθιά σοφία πατριωτών και νομοθετών. Ακόμα και ο μοναχικός άγριος, που βρίσκεται εκτεθειμένος στη βιαιότητα των στοιχείων [της Φύσης] και στη μανία των άγριων θηρίων, δεν ξεχνάει, ούτε για μια στιγμή, αυτόν το μεγάλο σκοπό της ύπαρξής του. Ανίδεος όπως είναι για κάθε τέχνη ζωής, δεν παύει να έχει στο μυαλό του το σκοπό όλων αυτών των τεχνών, και με πόθο ψάχνει την ευτυχία μέσα σ' εκείνο το σκοτάδι που τον περιβάλλει. Όμως, όσο ο αγριότερος πρωτόγονος είναι κατώτερος από τον εξευγενισμένο πολίτη, ο οποίος, κάτω από την προστασία των νόμων, απολαμβάνει κάθε άνεση που έχει επινοήσει η εργατικότητα, τόσο ο ίδιος αυτός πολίτης είναι κατώτερος από τον άνθρωπο της αρετής και τον αληθινό φιλόσοφο, που κυβερνά τις ορέξεις του, υποτάσσει τα πάθη του και έχει μάθει, από τη λογική, να αξιολογεί ορθά κάθε επιδίωξη και απόλαυση. Δηλαδή, για κάθε άλλο επίτευγμα είναι απαραίτητη μια τέχνη και μια μαθητεία; Και δεν υπάρχει καμμιά τέχνη ζωής, κανένας κανόνας, καθόλου αρχές, για να μας καθοδηγήσουν σε αυτή την κυρίως υπόθεση; Δεν μπορούμε να αντλήσουμε καμιά επιμέρους ευχαρίστηση χωρίς ικανότητα· και μπορεί το όλο να ρυθμιστεί χωρίς στοχασμό ή νοημοσύνη, με την τυφλή καθοδήγηση της όρεξης και του ενστίχτου; Βέβαια, δεν έχουν γίνει ποτέ λάθη σε αυ-

τή την υπόθεση· όμως, κάθε άνθρωπος, όσο ανήθικος και αδιάφορος και αν είναι, προχωρεί στην επιδίωξη της ευτυχίας με μια τόσο αλάνθαστη κίνηση, όσο εκείνη που τηρούν τα ουράνια σώματα, όταν, οδηγημένα από το χέρι του Παντοδύναμου, κυλούν μέσα στις αιθέριες πεδιάδες. Αν, όμως, τα σφάλματα είναι συχνά, αν διαπράττονται αναπόφευκτα, ας καταγράψουμε αυτά τα σφάλματα· ας εξετάσουμε τις αιτίες τους· ας ζυγίσουμε τη σημασία τους· ας ψάξουμε για τη θεραπεία τους. Όταν, από τούτο, έχουμε ορίσει όλους τους κανόνες της διαγωγής, είμαστε φιλόσοφοι. Όταν έχουμε κάνει αυτούς τους κανόνες πράξη, είμαστε σοφοί.

Σαν πολλούς υποδεέστερους τεχνίτες, που χρησιμοποιούνται για να τακτοποιούν τους διάφορους τροχούς και τα ελατήρια μιας μηχανής, τέτοιοι είναι κι εκείνοι που διαπρέπουν σε όλες τις επιμέρους τέχνες της ζωής. Αυτός είναι ο αρχιτεχνίτης που συναρμολογεί τα διάφορα μέρη, τα κινεί σύμφωνα με την ορθή αρμονία και αναλογία, και παράγει αληθινή ευτυχία, ως αποτέλεσμα της σύμπνοιας και της τάξης τους.

Όταν έχεις στο νου σου έναν τόσο θελκτικό σκοπό, αυτός ο μόχθος και η προσοχή, που απαιτούνται για την επίτευξη του σκοπού, θα σου φανούν ποτέ κουραστικά και ανυπόφορα; Να ξέρεις ότι, ο ίδιος αυτός μόχθος, είναι το κύριο συστατικό της ευτυχίας που επιδιώχεις, και ότι κάθε απόλαυση σύντομα γίνεται άνοστη και δυσάρεστη, όταν δεν αποκτιέται με κόπο και εργατικότητα. Δες τους τολμηρούς κυνηγούς, που σηκώνονται από τα

μαλακά τους στρώματα, τινάζουν τον ύπνο, που ακόμα σπρώχνει κάτω τα βαριά τους βλέφαρα, και, πριν η Αυγή σκεπάσει τον ουρανό με το φλεγόμενο μανδύα της, τρέχουν στο δάσος. Αφήνουν πίσω, στα δικά τους σπίτια και τις γειτονικές πεδιάδες, ζώα κάθε είδους, που η σάρκα τους παρέχει το πιο νόστιμο φαγητό, και που προσφέρουν τον εαυτό τους στο μοιραίο χτύπημα. Ο εργατικός άνθρωπος περιφρονεί ένα τόσο εύκολο απόκτημα. Ψάχνει για ένα θήραμα που κρύβεται όταν το γυρεύει, ή ξεφεύγει όταν το καταδιώκει, ή αμύνεται μπροστά στη βία του. Αφού εκθέσει στο κυνήγι κάθε πάθος του νου και κάθε μέλος του σώματος, ανακαλύπτει μετά τα θέλητρα της ανάπαυσης, και με χαρά συγκρίνει τις ηδονές του με εκείνες των μισθωτών του εργασιών.

Και μπορεί, η ζωηρή εργατικότητα, να δώσει χαρά στο κυνήγι ακόμα και του πιο ασήμαντου ζώου, που συχνά ξεφεύγει από τα δίχτυα μας; Και δεν μπορεί, η ίδια εργατικότητα, να κάνει την καλλιέργεια του νου μας, τον περιορισμό των παθών μας, το φωτισμό του λογικού μας μια ευχάριστη απασχόληση; όταν νιώθουμε καθημερινά την πρόοδό μας, και παρακολουθούμε τα εσωτερικά μας χαρακτηριστικά και την εμφάνιση να λάμπουν διαρκώς με καινούργια γοητεία; Άρχισε θεραπεύοντας τον εαυτό σου από αυτή τη ληθαργική αδράνεια: το έργο δεν είναι δύσκολο: δεν έχεις παρά να γευτείς τη γλύκα του τίμιου μόχθου. Προχώρησε να μάθεις την ακριβή αξία κάθε επιδίωξης: δεν είναι απαραίτητη μακρά σπουδή. Σύγκρινε, έστω και για μια φορά, το νου με το σώ-

μα, την αρετή με τον πλούτο, και τη δόξα με την ηδονή. Και τότε θα καταλάβεις τα πλεονεκτήματα της φιλοπονίας· τότε θα νιώσεις ποια είναι τα πραγματικά αντικείμενα της σκληρής σου εργασίας.

Μάταια φάχνεις ανάπαυση από κρεβάτια με τριαντάφυλλα· μάταια ελπίζεις για διασκέδαση από τα πιο εξαισία κρασιά και φρούτα. Η ίδια η αδράνειά σου γίνεται κούραση· η ίδια η ηδονή σου δημιουργεί αηδία. Ο νους, αγύμναστος, βρίσκει κάθε τέρψη ανούσια και σιχαμερή και ενώ το σώμα, γεμάτο από βλαβερούς χυμούς, νιώθει το μαρτύριο των νόσων του που πολλαπλασιάζονται, το ευγενέστερο κομμάτι σου νιώθει το δηλητήριο που εισβάλλει, και προσπαθεί μάταια να ανακουφίσει την ανησυχία του με καινούργιες απολαύσεις, που θεριεύουν κι άλλο τη μοιραία αρρώστια.

Δε χρειάζεται να σου πω ότι, με αυτό το γεμάτο πόθο κυνήγι της απόλαυσης, εκθέτεις ολόένα και περισσότερο τον εαυτό σου στην τύχη και τις συμπτώσεις, και προσηλώνεις την αγάπη σου στα εξωτερικά αντικείμενα, που η τύχη μπορεί, σε μια στιγμή, να τα πάρει από σένα. Θα υποθέσω ότι τα ευνοϊκά σου άστρα σε στηρίζουν με τη χαρά από τα πλούτη και τα κτήματά σου. Θα σου αποδείξω ότι, ακόμη και μέσα στις τρυφηλές σου απολαύσεις, είσαι δυστυχισμένος· και ότι, με την πιο μεγάλη εύνοια, είσαι ανίκανος να χαρείς ό,τι η γενναιοδωρη τύχη σε αφήνει ακόμα να κατέχεις.

Σίγουρα, όμως, η αστάθεια της τύχης είναι μια σκέψη που δεν πρέπει να παραβλέψουμε ή να αδιαφορήσουμε

γι' αυτή. Ευτυχία δεν μπορεί να υπάρξει εκεί που δεν υπάρχει ασφάλεια· και η ασφάλεια δεν μπορεί να έχει θέση εκεί όπου κυριαρχεί η τύχη. Ακόμη και αν, αυτή η ασταθής θεότητα, δε στρέφει την οργή της εναντίον σου, ο φόβος της δε θα πάψει να σε βασανίζει· θα ταράζει τον ύπνο σου, θα στοιχειώνει τα όνειρά σου και θα ρίχνει μια καταχνιά πάνω στην ευθυμία των πιο υπέροχων συμποσίων σου.

Ο ναός της σοφίας είναι τοποθετημένος πάνω σ' ένα βράχο, πάνω από την οργή των αντιμαχόμενων στοιχείων, και απρόσιτος σε όλη την κακία του ανθρώπου. Ο βροντερός κεραυνός ξεσπάει από κάτω· και τα πιο τρομερά όργανα της ανθρώπινης οργής δε φτάνουν σε ένα τόσο υπέροχο ύψος. Ο σοφός, ενώ αναπνέει εκείνο τον γαλήνιο αέρα, κοιτάζει κάτω με ηδονή, ανάμικτη με συμπόνια, τα σφάλματα των θνητών που ζουν μέσα στην πλάνη, που φάχνουν στα τυφλά για το αληθινό μονοπάτι της ζωής, και κυνηγούν πλούτη, τίτλους ευγενείας, τιμή ή εξουσία, για τη γνήσια ευτυχία. Βλέπει τους περισσότερους απογοητευμένους από τις βαθιές τους επιθυμίες: μερικοί θρηνούν επειδή, ενώ κάποτε απέκτησαν το αντικείμενο των πόθων τους, τους το στέρησε η φθονερή τύχη· και όλοι παραπονιούνται ότι, ακόμη και οι ευχές τους, παρ' όλο που έχουν σίγουρη την εκπλήρωσή τους, δεν μπορούν να τους δώσουν χαρά ή να ανακουφίσουν την ανησυχία των ταραγμένων τους πνευμάτων.

Αλλά, μήπως ο σοφός διατηρείται πάντα σε αυτή τη φιλοσοφική αδιαφορία, και μένει ευχαριστημένος οικτί-

ροντας τις δυστυχίες της ανθρωπότητας, χωρίς ποτέ να χρησιμοποιεί τον εαυτό του για την ανακούφισή τους; Μήπως περιποιείται σταθερά αυτή την αυστηρή σοφία, η οποία, κάνοντας ότι τον σηκώνει πάνω από τις ανθρώπινες περιστάσεις, στην πραγματικότητα σκληραίνει την καρδιά του, και τον κάνει αδιάφορο για τα συμφέροντα της ανθρωπότητας και της κοινωνίας; Όχι· γνωρίζει ότι, μέσα σε αυτή τη σκυθρωπή Απάθεια, ούτε αληθινή σοφία ούτε αληθινή ευτυχία μπορεί να βρεθεί. Νιώθει πολύ δυνατά τη γοητεία των κοινωνικών συμπαθειών, για να μπορεί να αντιστέκεται πάντα σε μια τόσο γλυκιά, τόσο φυσική, τόσο ενάρετη τάση. Ακόμη και όταν, λουσμένος στα δάκρυα, θρηνεί για τις δυστυχίες της ανθρώπινης φυλής, της πατρίδας του, των φίλων του, και, ανίκανος να δώσει βοήθεια, μπορεί μόνο με τη συμπόνια να τους ανακουφίσει· και τότε ακόμη χαίρεται τη γενναιόδωρη στάση του, και νιώθει ικανοποίηση ανώτερη από αυτή που δίνει το αίσθημα της μεγαλύτερης ευεργεσίας. Τόσο επιβλητικά είναι τα συναισθήματα του ανθρωπισμού, που φωτίζουν το πραγματικό πρόσωπο της θλίψης, και ενεργούν όπως ο ήλιος, που, ακτινοβολώντας πάνω σε ένα σκοτεινό σύννεφο ή στη βροχή που πέφτει, ζωγραφίζει πάνω τους τα πιο εξαιρετικά χρώματα, που μπορούν να βρεθούν σε ολόκληρο τον κύκλο της Φύσης.

Αλλά δεν είναι μόνο εδώ, που οι κοινωνικές αρετές δείχνουν την ενέργειά τους. Με όποια άλλα στοιχεία να τις αναμειξείς, συνεχίζουν να είναι κυρίαρχες. Όπως δεν

μπορεί να τις υπερνικήσει η θλίψη, έτσι ούτε η αισθησιακή ευχαρίστηση μπορεί να τις επισκιάσει. Οι χαρές του έρωτα, όσο κι αν είναι θορυβώδεις, δεν εξορίζουν τα τυφφέρα συναισθήματα της συμπάθειας και της αγάπης. Ακόμα περισσότερο, αντλούν την κυρίαρχη επιρροή τους από αυτό το γενναιόδωρο πάθος: και όταν παρουσιάζονται μόνες, άλλο δεν προσφέρουν στο δυστυχημένο νου, εκτός από ανία και αηδία. Δείτε αυτόν τον ζωηρό εκφυλισμένο άνθρωπο, που πρεσβεύει μια περιφρόνηση όλων των άλλων ηδονών, εκτός από αυτές του κρασιού και του γλεντιού: χώρισέ τον από τις παρέες του, όπως μια σπίθα από τη φωτιά, όπου πριν συνεισέφερε σε όλη τη φλόγα: η ζωηράδα του ξαφνικά σβήνει και, παρ' όλο που περιβάλλεται από κάθε άλλο μέσο απόλαυσης, απεχθάνεται το πλούσιο συμπόσιο, και προτιμά ακόμα και την πιο αφηρημένη σπουδή και στοχασμό, ως περισσότερο ευχάριστη και διασκεδαστική.

Αλλά τα κοινωνικά πάθη ποτέ δεν παρέχουν τόσο ισχυρές ηδονές, ή δε φαντάζουν τόσο ένδοξα στα μάτια τόσο του θεού όσο και του ανθρώπου, όσο όταν, αποβάλλοντας κάθε γήινη πρόσμιξη, συνδέονται με τα αισθήματα της αρετής, και μας σπρώχνουν σε αξιέπαινες και σημαντικές πράξεις. Όπως τα αρμονικά χρώματα αμοιβαία δίνουν και παίρνουν λάμψη από τη φιλική τους ένωση, έτσι κάνουν και αυτά τα συναισθήματα που εξευγενίζουν το ανθρώπινο πνεύμα. Δες το θρίαμβο της Φύσης στη γονική αγάπη! Ποιο εγωιστικό πάθος, ποια αισθησιακή ηδονή είναι εφάμιλλη με αυτή, όταν ένας άν-

θρῶπος χαίρεται με την ευτυχία και την αρετή των παιδιών του, ή σπεύδει σε βοήθειά τους μέσα από τους πιο απειλητικούς και τρομερούς κινδύνους;

Προχώρησε περισσότερο στην κάθαρση των γενναιόδωρων παθών, και θα θαυμάσεις ακόμα πιο πολύ τις λαμπρές τους δόξες. Τι θέλγητρα υπάρχουν στην αρμονία των πνευμάτων, και σε μια φιλία θεμελιωμένη στην αμοιβαία εκτίμηση και την ευγνωμοσύνη! Τι ικανοποίηση ν' ανακουφίζεις τον ταλαιπωρημένο, να ξεκουράζεις αυτόν που πάσχει, να σηκώνεις τον πεσμένο και να σταματάς τη σκληρή τύχη ή ένα σκληρότερο άνθρωπο, όταν προσβάλλουν τον καλό και ενάρετο! Όμως, τι υψηλή η χαρά για τις νίκες πάνω στο ελάττωμα όσο και στη δυστυχία, όταν, με ένα παράδειγμα αρετής ή με μια σοφή συμβουλή, οι συνάνθρωποί μας διδάσκονται να κυβερνούν τα πάθη τους, να διορθώνουν τα ελαττώματά τους και να υποτάσσουν τους χειρότερους εχθρούς τους, που κατοικούν μέσα στα ίδια τους τα στήθη.

Όμως, αυτοί οι σκοποί είναι πάντα πολύ περιορισμένοι για το ανθρώπινο πνεύμα, το οποίο, καθώς έχει ουράνια καταγωγή, μεγαλώνει με τα θεικότερα και τα πιο πλατιά συναισθήματα, και, κατευθύνοντας την προσοχή του πέρα από συγγένεια και γνωριμίες, εκτείνει τις ευμενείς του επιθυμίες στους πιο μακρινούς του απογόνους. Βλέπει στην ελευθερία και τους νόμους την πηγή της ανθρώπινης ευτυχίας, και αφιερώνει τον εαυτό του, με την πιο μεγάλη προθυμία, στην περιφρούρηση και την προστασία τους. Μόχθοι, κίνδυνοι, ο ίδιος ο θάνατος,

έχουν τα θέλγητρά τους, όταν τα αντιμετωπίζουμε γενναία για το κοινό καλό, και εξευγενίζουμε αυτή την ύπαρξη, που θυσιάζουμε γενναιόδωρα για τα συμφέροντα της πατρίδας μας. Ευτυχισμένος ο άνθρωπος, που η στοργική του τύχη αφήνει να πληρώσει στην αρετή αυτά που οφείλει στη Φύση, και να χαρίσει γενναιόδωρα αυτό που διαφορετικά θα του στερήσει η ανάλγητη αναγκαιότητα.

Στον αληθινό σοφό και πατριώτη έχει ενωθεί οτιδήποτε μπορεί να διακρίνει την ανθρώπινη φύση ή να υψώσει το θνητό άνθρωπο σε μια ομοιότητα με το θεό. Η πιο ήπια καλοσύνη, η πιο ατρόμητη αποφασιστικότητα, τα τρυφερότερα συναισθήματα, η ύψιστη αγάπη της αρετής, όλα αυτά εμψυχώνουν διαδοχικά το εκστατικό στήθος του. Τι ικανοποίηση, όταν κοιτάζει μέσα του, να βρίσκει τα πιο βίαια πάθη συντονισμένα σε σωστή αρμονία και ομόνοια, και κάθε παράφωνο ήχο εξοβελισμένο από αυτή τη γοητευτική μουσική! Αν η θέα, ακόμα και της άφυχης ομορφιάς, είναι τόσο απολαυστική αν γοητεύει τις αισθήσεις, ακόμα και όταν η καθαρή μορφή είναι ξένη σ' εμάς: ποια πρέπει να είναι τα αποτελέσματα της ηθικής ομορφιάς; Και ποια επίδραση πρέπει να έχει αυτή, όταν κοσμεί το δικό μας νου, και είναι το αποτέλεσμα του δικού μας στοχασμού και της φιλοπονίας;

Όμως πού είναι η ανταμοιβή της αρετής; Και ποια αποζημίωση έχει προβλέψει η Φύση για τόσο σημαντικές θυσίες, όσο εκείνες της ζωής και του πλούτου, που συχνά πρέπει να κάνουμε σε αυτή; Ω, γιοι της γης! Α-

γνωείτε την αξία αυτής της ουράνιας δέσποινας; Και λεπτολογείτε αυτά που σας δίνει η Φύση, ενώ βλέπετε τα αυθεντικά θέλγητρά της; Αλλά να ξέρετε, η Φύση υπήρξε περιποιητική στην ανθρώπινη αδυναμία, και δεν άφησε αυτό το αγαπημένο παιδί της γυμνό και απροίκιστο. Έχει προβλέψει για την αρετή την πιο πλούσια προίκα: αλλά επειδή φοβάται μήπως τα θέλγητρα του συμφέροντος δελεάσουν μνηστήρες αναίσθητους για τη φυσική αξία μιας τόσο θείας ομορφιάς, προνόησε σοφά αυτή η προίκα να μην είναι γοητευτική, παρά μόνο στα μάτια αυτών που ήδη εμφορούνται από τον έρωτα της αρετής. Η δόξα είναι το μερίδιο της αρετής, η γλυκιά ανταμοιβή έντιμων μόχθων, η θριαμβική κορώννα, που καλύπτει το στοχαστικό κεφάλι του ανιδιοτελή πατριώτη ή το σκονισμένο μέτωπο του θριαμβευτή μαχητή. Υψωμένος από ένα τόσο υπέροχο βραβείο, ο άνθρωπος της αρετής κοιτάζει κάτω με περιφρόνηση για όλα τα θέλγητρα της ηδονής και όλες τις απειλές του κινδύνου. Ο ίδιος ο θάνατος παύει να είναι φοβερός, όταν σκέφτεται ότι η κυριαρχία του εκτείνεται μόνο σε ένα μέρος του, και ότι, σε πείσμα του θανάτου και του χρόνου, της οργής των στοιχείων και των ατέλειωτων μεταπτώσεων των ανθρώπινων υποθέσεων, έχει εξασφαλίσει μια αθάνατη φήμη ανάμεσα σε όλους τους γιους των ανθρώπων.

Υπάρχει σίγουρα ένα Ον, το οποίο προΐσταται ολόκληρου του σύμπαντος, και το οποίο, με άπειρη σοφία και δύναμη, έφερε τα παράφωνα στοιχεία στη σωστή τάξη και αναλογία. Άφησε τους θεωρησιακούς στοχα-

στές να φιλονικούν πόσο μακριά αυτό το ευεργετικό Ον εκτείνει τη φροντίδα του, και αν παρατείνει την ύπαρξή μας πέρα από τον τάφο, προκειμένου να προσφέρει στην αρετή τη δίκαιη της ανταμοιβή, και να την κάνει ολοκληρωτικά θριαμβευτική. Ο άνθρωπος της ηθικής, χωρίς να αποφασίζει τίποτα για ένα τόσο αμφίβολο θέμα, είναι ικανοποιημένος με το μερίδιο που ορίστηκε γι' αυτόν από τον Υπέρτατο Ρυθμιστή όλων των πραγμάτων. Ευγνώμων αυτός δέχεται αυτή την επιπλέον ανταμοιβή που προετοίμασαν γι' αυτόν· αλλά, αν απογοητευτεί, δε θεωρεί πως η αρετή είναι ένα κενό όνομα· αλλά, εκτιμώντας τη σωστά ως τη δική του ανταμοιβή, με ευγνωμοσύνη αναγνωρίζει τη γενναιοδωρία του Δημιουργού του, ο οποίος, καλώντας τον στην ύπαρξη, του έδωσε έτσι την ευκαιρία να αποκτήσει για μια φορά ένα τόσο ανεκτίμητο κτήμα.

Μετάφραση
Ι. Σ. Χριστοδούλου

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ
ΔΙΑΤΡΙΒΗ Β'

ΑΡΡΙΑΝΟΥ
ΤΩΝ ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ
Α Β Γ Δ*

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ Β' ΒΙΒΛΙΟΥ

- α'. Ὅτι οὐ μάχεται τὸ θαρρεῖν τῷ εὐλαβεῖσθαι.
β'. Περὶ ἀταραξίας.
γ'. Πρὸς τοὺς συνιστάντας τινὰς τοῖς φιλοσόφοις.
δ'. Πρὸς τὸν ἐπὶ μοιχείᾳ ποτὲ κατειλημμένον.
ε'. Πῶς συνυπάρχει μεγαλοφροσύνη καὶ ἐπιμέλεια.
ς'. Περὶ ἀδιαφορίας.
ζ'. Πῶς μαντευτέον.
η'. Τίς οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ.
θ'. Ὅτι οὐ δυνάμενοι τὴν ἀνθρώπου ἐπαγγελίαν
πληρῶσαι τὴν φιλοσόφου προσλαμβάνομεν.
ι'. Πῶς ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τὰ καθήκοντα ἔστιν
εὐρίσκειν.

* Διατηρούμε ἐδῶ τὸν τίτλο που προτείνει ὁ Heinrich Schenkl (Leipzig 1894, editio minor, 1898, δεύτερη ἐκδόση, 1916), πρόταση που υιοθετοῦν οἱ ἀγγλικές ἐκδόσεις LOEB. Για τὸ σύνολο τοῦ ἀρχαίου κειμένου, ἀκολοθήσαμε τὶς ἰδίες ἐκδόσεις.

ΑΡΡΙΑΝΟΥ
ΟΙ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ ΤΟΥ ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ
Α', Β', Γ', Δ'

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ Β' ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

- α. Το θάρρος δεν αντιμάχεται την επιφυλακτικότητα.
- β. Για την αταραξία.
- γ. Προς αυτούς που συστήνουν κάποιους στους φιλοσόφους.
- δ. Προς αυτόν που συνελήφθη κάποτε για μοιχεία.
- ε. Πώς συνυπάρχουν η μεγαλοφυχία και η επαγρύπνηση;
- ς. Σχετικά με την αδιαφορία.
- ζ. Πώς πρέπει να χρησιμοποιούμε τη μαντική;
- η. Ποια είναι η ουσία του καλού;
- θ. Δεν μπορούμε να εκπληρώσουμε τη λειτουργία του ανθρώπου, και υιοθετούμε αυτή του φιλοσόφου.
- ι. Πώς από τα ονόματα μπορούμε ν' ανακαλύψουμε τα καθήκοντα;

- ια'. Τίς ἀρχὴ φιλοσοφίας.
 ιβ'. Περὶ τοῦ διαλέγεσθαι.
 ιγ'. Περὶ τοῦ ἀγωνιᾶν.
 ιδ'. Πρὸς Νάσωνα.
 ιε'. Πρὸς τοὺς σκληρῶς τισιν ὦν ἔκριναν ἐμμένοντας.
 ις'. Ὅτι οὐ μελετῶμεν χρῆσθαι τοῖς περὶ ἀγαθῶν καὶ
 κακῶν δόγμασιν.
 ιζ'. Πῶς ἐφαρμοστέον τὰς προλήψεις τοῖς ἐπὶ μέρους.
 ιη'. Πῶς ἀγωνιστέον πρὸς τὰς φαντασίας.
 ιθ'. Πρὸς τοὺς μέχρι λόγου μόνον ἀναλαμβάνοντας τὰ
 τῶν φιλοσόφων.
 κ'. Πρὸς Ἐπικουρεῖους καὶ Ἀκαδημαϊκοὺς.
 κα'. Περὶ ἀνομολογίας.
 κβ'. Περὶ φιλίας.
 κγ'. Περὶ τῆς τοῦ λέγειν δυνάμεως.
 κδ'. Πρὸς τινα τῶν οὐκ ἡξιωμένων ὑπ' ἐρ αὐτοῦ.
 κε'. Πῶς ἀναγκαῖα τὰ λογικά.
 κς'. Τί τὸ ἴδιον τοῦ ἀμαρτήματος.

- ια'. Ποια είναι η αρχή της φιλοσοφίας;
ιβ'. Σχετικά με την επιχειρηματολογία.
ιγ'. Για την ανησυχία.
ιδ'. Προς τον Νάσωνα.
ιε'. Σ' εκείνους που εμμένουν επίμονα στις αποφάσεις τους.
ισ'. Δεν εξασκούμαστε στην εφαρμογή των κρίσεών μας για τα καλά και τα κακά.
ιζ'. Πώς πρέπει να εφαρμόζουμε τις έμφυτες ιδέες στις επιμέρους περιπτώσεις;
ιη'. Πώς πρέπει να αγωνιστούμε ενάντια στις εντυπώσεις;
ιθ'. Γι' αυτούς που από τους φιλοσόφους κρατούν μόνο τα λόγια.
κί'. Εναντίον Επικουρείων και Ακαδημαϊκών.
κα'. Για την αστάθεια.
κβ'. Σχετικά με τη φιλία.
κγ'. Για την ικανότητα της έκφρασης.
κδ'. Σε κάποιον από εκείνους που δεν τους θεωρούσε (ο Επίκτητος) άξιους.
κε'. Πώς η λογική είναι απαραίτητη;
κς'. Ποιο είναι το χαρακτηριστικό του σφάλματος;

α'. Ὅτι οὐ μάχεται τὸ θαρρεῖν τῷ εὐλαβεῖσθαι.

- 1 *Παράδοξον μὲν τυχὸν φαίνεταιί τισιν τὸ ἀξιού-*
μενον ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, ὅμως δὲ σκεφώμεθα
κατὰ δύναμιν, εἰ ἀληθές ἐστι τὸ δεῖν ἅμα μὲν
2 *εὐλαβῶς ἅμα δὲ θαρρούντως πάντα ποιεῖν. ἐναν-*
τίον γάρ πως δοκεῖ τῷ θαρραλέῳ τὸ εὐλαβές, τὰ
3 *δ' ἐναντία οὐδαμῶς συνυπάρχει. τὸ δὲ φαινόμενον*
πολλοῖς ἐν τῷ τόπῳ παράδοξον δοκεῖ μοι τοιούτου
τινὸς ἔχεσθαι· εἰ μὲν γὰρ πρὸς ταῦτά ἤξιοῦμεν
χρησθαι τῇ τ' εὐλαβείᾳ καὶ τῷ θάρσει, δικαίως ἂν
4 *ἡμᾶς ἠτιῶντο ὡς τὰ ἀσύνακτα συνάγοντας. νῦν δὲ*
τί δεινὸν ἔχει τὸ λεγόμενον; εἰ γὰρ ὑγιῆ ταῦτ' ἐστι
τὰ πολλάκις μὲν εἰρημένα, πολλάκις δ' ἀπο-
δεδειγμένα, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ ἔστιν ἐν
χρήσει φαντασιῶν καὶ τοῦ κακοῦ ὠσαύτως, τὰ δ'
ἀπροαίρετα οὔτε τὴν τοῦ κακοῦ δέχεται φύσιν οὔτε

α'. Το θάρρος δεν αντιμάχεται την επιφυλακτικότητα.

Ίσως μερικοί άνθρωποι έχουν την εντύπωση ότι αυτό που θεωρείται άξιο από τους φιλοσόφους είναι παράδοξο, αλλά ας εξετάσουμε, όσο μπορούμε, αν είναι αλήθεια ότι πρέπει να κάνουμε τα πάντα με επιφυλακτικότητα και θάρρος. Γιατί, κατά κάποιον τρόπο, η επιφυλακτικότητα παρουσιάζεται ως αντίθετη του θάρρους, και τα αντίθετα δε συνυπάρχουν με κανέναν τρόπο. Αυτό όμως που στο συγκεκριμένο θέμα φαίνεται παράδοξο στους πολλούς, νομίζω πως έχει να κάνει με το εξής: αν, για τα ίδια πράγματα, είχαμε την αξίωση να χρησιμοποιούμε και την επιφυλακτικότητα και το θάρρος, θα μας κατηγορούσαν δίκαια ότι συνδέουμε τα ασύνδετα. Τώρα όμως, τι φοβερό έχει αυτή η ρήση; Γιατί, αν είναι σωστά αυτά που και πολλές φορές έχουν ειπωθεί και επανειλημμένα τα απέδειξαν, ότι δηλαδή η ουσία τόσο του καλού όσο και του κακού βρίσκεται στη χρήση των εντυπώσεων, ενώ τα πράγματα που δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας δεν επιδέχονται ούτε τη φύση του κακού ούτε

- 5 τὴν τοῦ ἀγαθοῦ, τί παράδοξον ἀξιοῦσιν οἱ φιλόσοφοι, εἰ λέγουσιν «ὅπου μὲν τὰ ἀπροαίρετα, ἐκεῖ τὸ θάρσος ἔστω σοι, ὅπου δὲ τὰ προαιρετικά, ἐκεῖ ἡ εὐλάβεια»; εἰ γὰρ ἐν κακῇ προαιρέσει τὸ κακόν,
- 6 πρὸς μόνα ταῦτα χρῆσθαι ἄξιον εὐλαβείᾳ· εἰ δὲ τὰ ἀπροαίρετα καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς,
- 7 πρὸς ταῦτα τῷ θάρσει χρηστέον. καὶ οὕτως ἅμα μὲν εὐλαβεῖς ἅμα δὲ θαρραλέοι ἐσόμεθα καὶ νῆ Δία διὰ τὴν εὐλάβειαν θαρραλέοι. διὰ γὰρ τὸ εὐλαβεῖσθαι τὰ ὄντως κακὰ συμβήσεται θαρρεῖν ἡμῖν πρὸς τὰ μὴ οὕτως ἔχοντα.
- 8 Λοιπὸν ἡμεῖς τὸ τῶν ἐλάφων πάσχομεν· ὅτε φοβοῦνται καὶ φεύγουσιν αἱ ἔλαφοι τὰ πτερά, ποῦ τρέπονται καὶ πρὸς τίνα ἀναχωροῦσιν ὡς ἀσφαλῆ; πρὸς τὰ δίχτυα· καὶ οὕτως ἀπόλλυνται ἐναλλάξασαι τὰ φοβερά καὶ τὰ θαρραλέα. οὕτως καὶ ἡμεῖς ποῦ χρώμεθα τῷ φόβῳ; πρὸς τὰ ἀπροαίρετα. ἐν τίσιν πάλιν θαρροῦντες ἀναστρεφόμεθα ὡς οὐδενὸς ὄντος δεινοῦ; ἐν τοῖς προαιρετικοῖς. ἔξαπατηθῆναι ἢ προπεσεῖν ἢ ἀναίσχυντόν τι ποιῆσαι
- 10 ἢ μετ' ἐπιθυμίας αἰσχροῦς ὀρεχθῆναι τινος οὐδὲν

τη φύση του καλού, τότε τι παράδοξο υπάρχει στους ισχυρισμούς των φιλοσόφων, όταν αυτοί λένε πως «στην περίπτωση των πραγμάτων που δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας να είσαι θαρραλέος, ενώ, με τα πράγματα που εξαρτώνται από αυτή, να είσαι προσεκτικός»; Γιατί, αν το στοιχείο του κακού βρίσκεται στην κακή πρόθεση, ως προς αυτή μόνο πρέπει να κάνουμε χρήση της επιφυλακτικότητας. Αν, όμως, τα ζητήματα που δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας και δεν εξαρτώνται από εμάς, δε μας αφορούν, τότε, ως προς αυτά, πρέπει να είμαστε θαρραλέοι. Και, με αυτό τον τρόπο, θα είμαστε συνάμα προσεκτικοί και θαρραλέοι, και, μα το Δία, θαρραλέοι εξαιτίας της επιφυλακτικότητας. Γιατί, αν είμαστε προσεκτικοί με όσα στ' αλήθεια είναι κακά, θα συμβεί να δείχνουμε θάρρος για τα πράγματα που δεν είναι έτσι.

Λοιπόν, εμείς παθαίνουμε ό,τι και τα ελάφια. Όταν τα θηλυκά ελάφια τρομάζουν από τα πουλιά' και φεύγουν, προς ποια κατεύθυνση στρέφονται και πού καταφεύγουν για ασφάλεια; Στα δίχτυα. Και έτσι χάνονται, γιατί αλλάζουν τα πράγματα που προκαλούν φόβο με τα πράγματα που παρέχουν ασφάλεια. Και εμείς, λοιπόν, πού κάνουμε χρήση του φόβου; Στα πράγματα που δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας. Και, πάλι, σε ποιες περιπτώσεις φερόμαστε θαρραλέα, σα να μην υπάρχει κανένας κίνδυνος; Στα πράγματα που έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας. Το να εξαπατηθούμε ή το να γίνουμε βίαιοι ή το να συμπεριφερθούμε με αναίδεια ή το να

- διαφέρει ἡμῖν, ἂν μόνον ἐν τοῖς ἀπροαιρέτοις εὐστοχωῶμεν. ὅπου δὲ θάνατος ἢ φυγή ἢ πόνος ἢ
- II ἀδοξία, ἐκεῖ τὸ ἀναχωρητικόν, ἐκεῖ τὸ σεσοβημένον. τοιγαροῦν ὥσπερ εἰκὸς τοὺς περὶ τὰ μέγιστα διαμαρτάνοντας τὸ μὲν φύσει θαρραλέον θρασὺ κατασκευάζομεν, ἀπονενοημένον, ἰταμόν, ἀνάσχυντον, τὸ δ' εὐλαβὲς φύσει καὶ αἰδημον δειλὸν
- I2 καὶ ταπεινόν, φόβων καὶ ταραχῶν μεστόν. ἂν γάρ τις ἐκεῖ μεταθῆ τὸ εὐλαβὲς, ὅπου προαίρεσις καὶ ἔργα προαιρέσεως, εὐθύς ἅμα τῷ θέλειν εὐλαβεῖσθαι καὶ ἐπ' αὐτῷ κειμένην ἔξει τὴν ἔκκλησιν· ἂν δ' ὅπου τὰ μὴ ἐφ' ἡμῖν ἐστι καὶ ἀπροαίρετα, πρὸς τὰ ἐπ' ἄλλοις ὄντα τὴν ἔκκλησιν ἔχων ἀναγκαίως
- I3 φοβήσεται, ἀκαταστατήσει, ταραχθήσεται. οὐ γὰρ θάνατος ἢ πόνος φοβερόν, ἀλλὰ τὸ φοβεῖσθαι πόνον ἢ θάνατον. διὰ τοῦτο ἐπαινοῦμεν τὸν εἰπόντα ὅτι

οὐ κατθανεῖν γὰρ δεινόν, ἀλλ' αἰσχροῶς θανεῖν.

- I4 Ἔδει οὖν πρὸς μὲν τὸν θάνατον τὸ θάρσος ἐστράφθαι, πρὸς δὲ τὸν φόβον τοῦ θανάτου τὴν εὐλάβειαν· νῦν δὲ τὸ ἐναντίον πρὸς μὲν τὸν θάνατον

επιθυμήσουμε κάτι έχοντας γι' αυτό ευτελή πόθο, δε μας ενδιαφέρει καθόλου, αν μόνο πετυχαίνουμε στα πράγματα που δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας. Όπου ο θάνατος ή η εξορία ή ο μόχθος ή η κακή φήμη, εκεί η τάση για φυγή, εκεί και η τάση για εξέγερση. Επομένως, όπως θα περίμενε κανείς από κάποιους που κάνουν τα μεγαλύτερα σφάλματα, εμείς αυτό που από τη φύση είναι θαρραλέο, το κάνουμε αναιδές, αναισχυντο, αυθάδες, πρόστυχα, ενώ αυτό που από τη φύση είναι επιφυλακτικό και ντροπαλό, το κάνουμε δειλό και τιποτένιο, γεμάτο φόβους και συγχύσεις. Αν, όμως, κάποιος είναι επιφυλακτικός με τη βούληση και τα έργα της βούλησης, τότε, συνάμα θα θέλει να είναι επιφυλακτικός, και η αποστροφή του θα εξαρτάται από τον ίδιο. Αν, τώρα, είναι επιφυλακτικός με εκείνα που δεν εξαρτώνται από εμάς και δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή μας, και αποστρέφεται αυτά που εξαρτώνται από τους άλλους, αναγκαστικά θα φοβηθεί, θα αναστατωθεί και θα ταραχθεί. Γιατί το επίφοβο δεν είναι ο θάνατος ή ο κόπος, αλλά το να φοβάται κανείς τον κόπο ή το θάνατο. Γι' αυτό το λόγο μνημονεύουμε αυτόν που είπε ότι:

*Το φοβερό δεν είναι ο θάνατος αλλά
ο επονειδιστος θάνατος².*

Θα έπρεπε, λοιπόν, να είμαστε θαρραλέοι μπροστά στο θάνατο και προσεκτικοί με το φόβο του θανάτου. Τώρα, όμως, συμβαίνει το αντίθετο, δηλαδή αποφεύγου-

- τὴν φυγὴν, πρὸς δὲ τὸ περὶ αὐτοῦ δόγμα τὴν ἀνε-
 πιστρεψίαν καὶ τὸ ἀμελές καὶ τὸ ἀδιαφορητικόν.
 15 ταῦτα δ' ὁ Σωκράτης καλῶς ποιῶν μορμολύκεια
 ἐκάλει. ὡς γὰρ τοῖς παιδίοις τὰ προσωπεῖα
 φαίνεται δεινὰ καὶ φοβερὰ δι' ἀπειρίαν, τοιοῦτόν τι
 καὶ ἡμεῖς πάσχομεν πρὸς τὰ πράγματα δι' οὐδὲν
 16 ἄλλο ἢ ὡσπερ καὶ τὰ παιδιά πρὸς τὰς μορμο-
 λυκείας. τί γὰρ ἐστὶ παιδίον; ἄγνοια. τί ἐστὶ παι-
 17 δίον; ἀμαθία. ἐπεὶ ὅπου οἶδεν, κάκεινα οὐδὲν ἡμῶν
 ἔλαττον ἔχει. θάνατος τί ἐστίν; μορμολύκειον.
 στρέφας αὐτὸ κατάμαθε· ἰδοῦ, πῶς οὐ δάκνει. τὸ
 σωματίον δεῖ χωρισθῆναι τοῦ πνευματίου, ὡς
 18 πρότερον ἐκεχώριστο, ἢ νῦν ἢ ὕστερον. τί οὖν
 ἀγανακτεῖς, εἰ νῦν; εἰ γὰρ μὴ νῦν, ὕστερον. διὰ τί;
 ἵνα ἡ περίοδος ἀνύηται τοῦ κόσμου· χρειάν γὰρ
 19 ἔχει τῶν μὲν ἐνισταμένων, τῶν δὲ μελλόντων, τῶν
 δ' ἠνυσμένων. πόνος τί ἐστίν; μορμολύκειον. στρέ-
 φον αὐτὸ καὶ κατάμαθε. τραχέως κινεῖται τὸ
 20 σαρκίδιον, εἴτα πάλιν λειώσ. ἂν σοι μὴ λυσιτελῆ, ἢ
 θύρα ἠνοιχται· ἂν λυσιτελῆ, φέρε. πρὸς πάντα γὰρ
 ἠνοιχθαι δεῖ τὴν θύραν, καὶ πρᾶγμα οὐκ ἔχομεν.
 21 Τίς οὖν τούτων τῶν δογμάτων καρπός; ὄνπερ
 δεῖ κάλλιστόν τ' εἶναι καὶ πρεπωδέστατον τοῖς τῶ
 ὄντι παιδευομένοις, ἀταραξία ἀφοβία ἐλευθερία. οὐ

με το θάνατο, αλλά, στην κρίση για το θάνατο, είμαστε απρόσεκτοι, αμελείς και αδιάφοροι. Αυτά ο Σωκράτης έκανε καλά και τα ονόμασε φαντάσματα³. Γιατί, όπως τα παιδιά, άπειρα καθώς είναι, τρομάζουν και φοβούνται τις μάσκες, το ίδιο παθαίνουμε κι εμείς με τα πράγματα, όχι για κάποιον άλλο λόγο, αλλά για τον ίδιο λόγο, που τα παιδιά τρομάζουν με τα φαντάσματα. Γιατί, τι σημαίνει παιδί; Άγνοια. Τι σημαίνει παιδί; Αμάθεια. Αφού το παιδί, σε αυτά που γνωρίζει, δε μειονεκτεί καθόλου απέναντί μας. Τι είναι ο θάνατος; Φάντασμα. Σκέψου τον και κατανόησέ τον. Δες ότι δε δαγκώνει. Το σώμα, είτε τώρα είτε αργότερα, πρέπει να χωριστεί από το πνεύμα, όπως ήταν χωρισμένο στην αρχή. Γιατί λοιπόν να λυπάσαι, αν αυτό συμβεί τώρα; Αν δε χωριστεί τώρα, θα χωριστεί αργότερα. Για ποιο λόγο; Για να κλείσει ο κύκλος του σύμπαντος⁴ γιατί το σύμπαν έχει ανάγκη από τα πράγματα που συμβαίνουν τώρα, από αυτά που πρόκειται να συμβούν και απ' αυτά που έχουν ήδη συμβεί. Τι είναι ο κάματος; Φάντασμα. Σκέψου τον και κατανόησέ τον. Η φτωχή σάρκα υποφέρει, και μετά, πάλι, αισθάνεται καλύτερα. Αν αυτό δεν το βρίσκεις συμφέρον, η πόρτα είναι ανοιχτή. Αν όμως το θεωρείς συμφέρον, εμπρός! Γιατί η πόρτα πρέπει να είναι ανοιχτή για κάθε περίπτωση, και έτσι δε θα έχουμε πρόβλημα.

Ποιος είναι λοιπόν ο καρπός αυτών των κρίσεων; Αυτό, ακριβώς, που πρέπει να είναι το ωραιότερο και το πιο ταιριαστό γι' αυτούς που πράγματι μορφώνονται, δη-

- 22 γὰρ τοῖς πολλοῖς περὶ τούτων πιστευτέον, οἳ λέγουσιν μόνοις ἐξεῖναι παιδεύεσθαι τοῖς ἐλευθέροις,
- 23 ἀλλὰ τοῖς φιλοσόφοις μᾶλλον, οἳ λέγουσι μόνους τοὺς παιδευθέντας ἐλευθέρους εἶναι. Πῶς τοῦτο; Οὕτως· νῦν ἄλλο τί ἐστὶν ἐλευθερία ἢ τὸ ἐξεῖναι ὡς βουλόμεθα διεξάγειν; «οὐδέν.» λέγετε δὴ μοι, ὧ ἄνθρωποι, βούλεσθε ζῆν ἁμαρτάνοντες; «οὐ βουλόμεθα.» οὐδεὶς τοίνυν ἁμαρτάνων ἐλεύθερός ἐστιν.
- 24 βούλεσθε ζῆν φοβούμενοι, βούλεσθε λυπούμενοι, βούλεσθε ταρασσόμενοι; «οὐδαμῶς.» οὐδεὶς ἄρα οὔτε φοβούμενος οὔτε λυπούμενος οὔτε ταρασσόμενος ἐλεύθερός ἐστίν, ὅστις δ' ἀπήλλαχται λυπῶν
- 25 καὶ φόβων καὶ ταραχῶν, οὗτος τῇ αὐτῇ ὁδῶ καὶ τοῦ δουλεύειν ἀπήλλαχται. πῶς οὖν ἔτι ὑμῖν πιστεύσομεν, ὧ φίλτατοι νομοθέται; οὐκ ἐπιτρέπομεν παιδεύεσθαι, εἰ μὴ τοῖς ἐλευθέροις; οἳ φιλόσοφοι γὰρ λέγουσιν ὅτι οὐκ ἐπιτρέπομεν ἐλευθέρους εἶναι
- 26 εἰ μὴ τοῖς πεπαιδευμένοις, τοῦτό ἐστιν ὁ θεὸς οὐκ ἐπιτρέπει. Ὄταν οὖν στρέψῃ τις ἐπὶ στρατηγῶν τὸν αὐτοῦ δούλον, οὐδὲν ἐποίησεν; Ἐποίησεν. Τί; Ἔστρεψεν τὸν αὐτοῦ δούλον ἐπὶ στρατηγῶν. Ἄλλο οὐδέν; Ναί· καὶ εἰκοστήν αὐτοῦ δοῦναι ὀφείλει.
- 27 Τί οὖν; ὁ ταῦτα παθὼν οὐ γέγονεν ἐλεύθερος; Οὐ μᾶλλον ἢ ἀτάραχος. ἐπεὶ σὺ ὁ ἄλλους στρέφειν

λαδή η αταραξία, η αφοβία και η ελευθερία. Γιατί, γι' αυτά τα ζητήματα, δεν πρέπει να εμπιστευόμαστε τους πολλούς, που ισχυρίζονται ότι μπορούν να μορφώνονται μόνο οι ελεύθεροι, αλλά μάλλον τους φιλοσόφους, που λένε ότι ελεύθεροι είναι μόνο αυτοί που μορφώθηκαν. «Πώς γίνεται αυτό»; Ως εξής: τι άλλο είναι η ελευθερία⁵, πέρα από το να μπορούμε να ζούμε όπως θέλουμε; – Τίποτε άλλο. «Πείτε μου λοιπόν, άνθρωποι, θέλετε να ζείτε κάνοντας λάθη;» «Όχι, δε θέλουμε». Κανένας, όμως, που κάνει λάθη, δεν είναι ελεύθερος, θέλετε να ζείτε φοβισμένοι, θέλετε λυπημένοι, θέλετε ταραγμένοι; «Με κανέναν τρόπο». Κανείς, επομένως, όταν είναι φοβισμένος ή λυπημένος ή ταραγμένος, δεν είναι ελεύθερος, ενώ, όποιος έχει απαλλαγεί από τις λύπες και τους φόβους και τις ταραχές, αυτός, με τον ίδιο τρόπο, έχει απαλλαγεί και από τη δουλεία. Πώς λοιπόν, φίλτατοι νομοθέτες, θα συνεχίσουμε να σας εμπιστευόμαστε; Δεν επιτρέπουμε σε άλλους να μορφώνονται, παρά μόνο στους ελεύθερους; Αφού οι φιλόσοφοι λένε: «δεν επιτρέπουμε να είναι ελεύθεροι, παρά μόνο αυτοί που μορφώθηκαν»· αυτό σημαίνει ότι ο θεός δεν το επιτρέπει. –Όταν λοιπόν κάποιος, μπροστά στον πραιτόρα, στρέφει το δούλο του, δεν έχει κάνει τίποτα;⁶ –Έκανε. –Τι; –Έστρεψε το δούλο του μπροστά στον πραιτόρα. –Τίποτε άλλο; –Ναι. Οφείλει να πληρώσει το ένα πέμπτο της αξίας του δούλου. –Και λοιπόν; Αυτός που τα έπαθε αυτά, δεν έχει γίνει ελεύθερος; Όχι περισσότερο ελεύθερος απ' ό,τι ατάραχος. Εσύ, όμως, που έχεις τη δύναμη

- 28 δυνάμενος οὐδένα ἔχεις κύριον; οὐκ ἀργύριον, οὐ κοράσιον, οὐ παιδάριον, οὐ τὸν τύραννον, οὐ φίλον τινὰ τοῦ τυράννου; τί οὖν τρέμεις ἐπὶ τινὰ τοιαύτην ἀπιῶν περίστασιν;
- 29 Διὰ τοῦτο λέγω πολλάκις «ταῦτα μελετᾶτε καὶ ταῦτα πρόχειρα ἔχετε, πρὸς τίνα δεῖ τεθαρρηκέναι καὶ πρὸς τίνα εὐλαβῶς διαχειῖσθαι, ὅτι πρὸς τὰ ἀπροαίρετα θαρρεῖν, εὐλαβεῖσθαι τὰ προαιρετικά». Ἄλλ' οὐκ ἀνέγνων σοι οὐδ' ἔγνωσ τί ποιῶ; Ἐν
- 30 τίνι; ἐν λεξειδίοις. ἔχε σου τὰ λεξειδία· δείξον, πῶς
- 31 ἔχεις πρὸς ὄρεξιν καὶ ἔκκλισιν, εἰ μὴ ἀποτυγχάνεις ὧν θέλεις, εἰ μὴ περιπίπτεις οἷς οὐ θέλεις. ἐκεῖνα δὲ τὰ περιόδια, ἂν νοῦν ἔχῃς, ἄρας πού ποτε ἀπαλείφεις. Τί οὖν; Σωκράτης οὐκ ἔγραφεν; Καὶ τίς τοσαῦτα; ἀλλὰ πῶς; ἐπεὶ μὴ ἐδύνατο ἔχειν αἰετὸν τὸν ἐλέγχοντα αὐτοῦ τὰ δόγματα ἢ ἐλεγχθησόμενον ἐν τῷ μέρει, αὐτὸς ἑαυτὸν ἤλεγχεν καὶ
- 32 ἐξήταξεν καὶ αἰεὶ μίαν γέ τινα πρόληψιν ἐγύμναζεν χρηστικῶς. ταῦτα γράφει φιλόσοφος· λεξειδία δὲ καὶ «ἧ δ' ὅς», «ἦν δ' ἐγώ», ἄλλοις ἀφίησι, τοῖς ἀναισθητοῖς ἢ τοῖς μακαρίοις, τοῖς σχολῆν ἄγου-

να στρέφεις τους άλλους, δεν έχεις κανέναν αφέντη; Ούτε τα χρήματα, ούτε κάποιο όμορφο κορίτσι, ούτε κάποιο μικρό αγόρι, ούτε τον τύραννο, ούτε κάποιο φίλο του τυράννου; Γιατί λοιπόν τρέμεις, όταν πρέπει ν' αντιμετωπίσεις κάποια τέτοια περίπτωση;

Γι' αυτό, λοιπόν, λέω πολλές φορές: «Σ' αυτά να εξασκείστε και αυτά να έχετε πρόχειρα, σε ποιες δηλαδή καταστάσεις πρέπει να δείχνετε θάρρος και με ποια πράγματα πρέπει να είστε προσεκτικοί· γιατί οφείλετε να δείχνετε θάρρος σε ό,τι δεν έχει να κάνει με τη βούληση, και να είστε επιφυλακτικοί με ό,τι εξαρτάται από αυτή». —Μα όλα αυτά δε σου τα διάβασα, και ούτε, εσύ, ξέρεις τι κάνω;⁷ —Με τι ασχολείσαι; Με λεξούλες. Κράτα τις λεξούλες σου. Δείξε μου πώς στέκεσαι μπροστά στον πόθο και την αποστροφή, αν δεν αποτυγχάνεις σ' αυτά που θέλεις, και αν δεν καταλήγεις να κάνεις αυτά που δε θέλεις. Αν λοιπόν έχεις μυαλό, θα διώξεις μακριά εκείνες τις προτασούλες και θα τις διαγράψεις. —Τι λοιπόν; Ο Σωκράτης δεν έγραφε; —Και ποιος έγραφε τόσα όσα αυτός;⁸ Αλλά πώς; Επειδή δεν μπορούσε να έχει συνεχώς αυτόν που θα εξετάζει τις κρίσεις του ή, με τη σειρά του, θα εξετάζεται ο ίδιος από το Σωκράτη, ήλεγχε και εξετάζε ο ίδιος ο Σωκράτης τον εαυτό του και πάντοτε δοκίμαζε στη χρήση κάποια έννοια. Αυτά γράφει ο φιλόσοφος· τις λεξούλες, όμως, και τα: «είπε αυτός», «είπα εγώ»⁹ τ' αφήνει στους άλλους, τους ασυνείδητους ή τους καλότυχους, σ' αυτούς που είναι αδρανείς, επειδή τίποτα δεν τους ταράζει, ή σ' αυτούς που,

σιν ὑπὸ ἀταραξίας ἢ τοῖς μηδὲν τῶν ἐξῆς ὑπολογι-
ζομένοις διὰ μωρίαν.

- 34 Καὶ νῦν καιροῦ καλοῦντος ἐκεῖνα δεῖξεις ἀπελ-
θῶν καὶ ἀναγνώση καὶ ἐμπεπερευσῆ; «ἰδοῦ, πῶς
35 διαλόγους συντίθημι.» μὴ, ἄνθρωπε, ἀλλ' ἐκεῖνα
μᾶλλον «ἰδοῦ, πῶς ὀρεγόμενος οὐκ ἀποτυγχάνω.
ἰδοῦ, πῶς ἐκκλίνων οὐ περιπίπτω. φέρε θάνατον
καὶ γνώση· φέρε πόνους, φέρε δεσμωτήριον, φέρε
ἀδοξίαν, φέρε καταδίκην.» αὕτη ἐπίδειξις νέου ἐκ
36 σχολῆς ἐληλυθότος. τᾶλλα δ' ἄλλοις ἄφες, μηδὲ
φωνήν τις ἀκούση σου περὶ αὐτῶν ποτε μηδ', ἂν
ἐπαινέση τις ἐπ' αὐτοῖς, ἀνέχου, δόξον δὲ μηδεὶς
37 εἶναι καὶ εἰδέναι μηδέν. μόνον τοῦτο εἰδῶς φαίνου,
38 πῶς μὴτ' ἀποτύχης ποτὲ μήτε περιπέσης. ἄλλοι
μελετάτωσαν δίκας, ἄλλοι προβλήματα, ἄλλοι
συλλογισμούς· σὺ ἀποθνήσκειν, σὺ δεδέσθαι, σὺ
39 στρεβλοῦσθαι, σὺ ἐξοριζέσθαι. πάντα ταῦτα θαρ-
ρούντως, πεποιθότως τῷ κεκληκότι σε ἐπ' αὐτά,
τῷ ἄξιον τῆς χώρας ταύτης κεχρικότι, ἐν ᾗ
καταταχθεὶς ἐπίδειξις, τίνα δύναται λογικὸν ἡγε-
40 μονικὸν πρὸς τὰς ἀπροαιρέτους δυνάμεις ἀντι-
ταξάμενον. καὶ οὕτως τὸ παράδοξον ἐκεῖνο οὐκέτι

από ανοησία, δεν παίρνουν καθόλου υπόψη τους τους λογικούς συμπερασμούς.

Και τώρα, όταν έρθει ο καιρός, θα φύγεις και θα αρχίσεις να παρουσιάζεις τις ιδέες σου, θα τις διαβάξεις και θα καυχιέσαι γι' αυτές; «Δείτε πώς συνθέτω διαλόγους». Άνθρωπε, μην περηφανεύεσαι γι' αυτά, αλλά περισσότερο για τα άλλα. «Δείτε πώς, όταν θέλω κάτι, δεν αποτυχαίνω. Δείτε πώς, όταν αποστρέφομαι κάτι, δεν καταλήγω σ' αυτό. Υπόφερε το θάνατο και θα τον γνωρίσεις. Υπόφερε το μόχθο, υπόφερε τη φυλακή, υπόφερε την κακή φήμη, υπόφερε την καταδίκη». Έτσι πρέπει να δείχνει ο νέος, όταν φεύγει από τη σχολή. Τα υπόλοιπα άφησέ τα στους άλλους, και κανείς ποτέ να μη σ' ακούσει να μιλάς γι' αυτά, και αν κάποιος σ' επαινέσει σχετικά μ' αυτά, να το ανέχεσαι, αλλά να δίνεις την εντύπωση ότι δεν είσαι κάποιος και ότι δε γνωρίζεις τίποτα. Μόνο αυτό να φαίνεται ότι γνωρίζεις, πώς δηλαδή δε θ' αποτύχεις ούτε θα καταλήξεις ποτέ σ' αυτό που αποφεύγεις. Ας ασχοληθούν άλλοι με τις δίκες, άλλοι με τα προβλήματα, άλλοι με τους συλλογισμούς. Εσύ ασχολήσου με το θάνατό σου, τη φυλακή σου, το βασανιστήριό σου, την εξορία σου. Όλα αυτά να τα κάνεις με θάρρος, με εμπιστοσύνη σ' αυτόν που σε κάλεσε να τ' αντιμετωπίσεις, και που σε έκρινε άξιο γι' αυτή τη θέση, στην οποία μόλις οριστείς, θα δείξεις τι μπορεί, το λογικό και κυρίαρχο μέρος της ψυχής, ν' αντιτάξει στις δυνάμεις που δεν έχουν να κάνουν με τη βούληση. Κι έτσι δε θα φαίνεται πλέον ούτε αδύνατο ούτε περίεργο εκείνο το πα-

οὐτ' ἀδύνατον φανεῖται οὔτε παράδοξον, ὅτι ἅμα μὲν εὐλαβεῖσθαι δεῖ ἅμα δὲ θαρρεῖν, πρὸς μὲν τὰ ἀπροαίρετα θαρρεῖν, ἐν δὲ τοῖς προαιρετικοῖς εὐλαβεῖσθαι.

β'. Περὶ ἀταραξίας.

- 1 Ὅρα σὺ ὁ ἀπιῶν ἐπὶ τὴν δίκην, τί θέλεις
 2 τηρῆσαι καὶ ποῦ θέλεις ἀνύσαι. εἰ γὰρ προαίρεσιν
 θέλεις τηρῆσαι κατὰ φύσιν ἔχουσαν, πᾶσά σοι
 ἀσφάλεια, πᾶσά σοι εὐμάρεια, πρᾶγμα οὐκ ἔχεις.
 3 τὰ γὰρ ἐπὶ σοὶ αὐτεξούσια καὶ φύσει ἐλεύθερα
 θέλων τηρῆσαι καὶ τούτοις ἀρκούμενος τίνος ἔτι
 4 ἐπιστρέφῃ; τίς γὰρ αὐτῶν κύριος, τίς αὐτὰ δύναται
 ἀφελέσθαι; εἰ θέλεις αἰδήμων εἶναι καὶ πιστός, τίς
 οὐκ ἑάσει σε; εἰ θέλεις μὴ κωλύεσθαι μηδ' ἀναγκά-
 5 ζεσθαι, τίς σε ἀναγκάσει ὀρέγεσθαι ὧν οὐ δοκεῖ
 σοι, τίς ἐκκλίνειν ἃ μὴ φαίνεται σοι; ἀλλὰ τί;
 πράξει μὲν σοὶ τινα ἃ δοκεῖ φοβερὰ εἶναι· ἵνα δὲ
 6 καὶ ἐκκλίνων αὐτὰ πάθῃς, πῶς δύναται ποιῆσαι;
 7 ὅταν οὖν ἐπὶ σοὶ ἢ τὸ ὀρέγεσθαι καὶ ἐκκλίνειν,
 τίνος ἔτι ἐπιστρέφῃ; τοῦτό σοι προοίμιον, τοῦτο
 διήγησις, τοῦτο πίστις, τοῦτο νίκη, τοῦτο ἐπίλο-
 γος, τοῦτο εὐδοκίμησις.
 8 Διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν ὑπομιμνήσκον-

ράδοξο, ότι δηλαδή πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί και συνάμα θαρραλέοι, θαρραλέοι σε ό,τι δεν έχει να κάνει με τη βούληση και επιφυλακτικοί σε ό,τι έχει να κάνει με αυτή.

β. Για την αταραξία.

Εσύ, που πηγαίνεις στο δικαστήριο, δες τι θέλεις να διαφυλάξεις και πού θέλεις να πετύχεις. Αν θέλεις να κρατήσεις τη βούληση σε συμφωνία με τη φύση, θα έχεις κάθε ασφάλεια και άνεση, και δε θα έχεις κανένα πρόβλημα. Γιατί, όταν θέλεις να διατηρήσεις τις δυνάμεις σου που ελέγχουν τον εαυτό τους και είναι από τη φύση τους ελεύθερες, και αρκείσαι σ' αυτές, για τι άλλο θα νοιαστείς ακόμη; Ποιος είναι ο κύριός τους, ποιος μπορεί να σου τις στερήσει; Αν θέλεις να είσαι ευπρεπής και αξιόπιστος, ποιος δε θα σου το επιτρέπει; Αν θέλεις να μη σε εμποδίζουν ούτε να σε εξαναγκάζουν, ποιος θα σε κάνει να επιθυμείς αυτά που δε σου αρέσουν, ποιος να αποστρέφεται αυτά που δε θέλεις να αποφύγεις; Τι λοιπόν; Θα σου κάνει ο δικαστής πράγματα που φαίνονται φοβερά; Πώς μπορεί να σε κάνει να υποστείς αυτά που αποστρέφεται; Όταν, λοιπόν, η επιθυμία και η αποστροφή εξαρτώνται από σένα, για τι άλλο θα νοιαστείς; Αυτό ας είναι για σένα πρόλογος, αυτό η αφήγησή, αυτό η καλή σου μαρτυρία, αυτό η νίκη σου, αυτό ο επίλογος και η καλή σου φήμη.

Γι' αυτό, ο Σωκράτης είπε σ' εκείνον που του υπενθύ-

τα, ἵνα παρασκευάζεται πρὸς τὴν δίκην, ἔφη «οὐ
 δοκῶ οὖν σοι ἅπαντι τῷ βίῳ πρὸς τοῦτο παρα-
 9 σκευάζεσθαι;» «Ποίαν παρασκευήν;» «Τετήρηκα»,
 φησὶν, «τὸ ἐπ' ἐμοί.» «Πῶς οὖν;» «Οὐδὲν οὐδέ
 10 ποτ' ἄδικον οὔτ' ἰδίᾳ οὔτε δημοσίᾳ ἔπραξα.» εἰ δὲ
 θέλεις καὶ τὰ ἐκτὸς τηρῆσαι, τὸ σωματίον καὶ τὸ
 οὐσιδίον καὶ τὸ ἀξιωματίον, λέγω σοι· ἤδη αὐτόθεν
 παρασκευάζου τὴν δυνατὴν παρασκευὴν πᾶσαν καὶ
 11 λοιπὸν σκέπτου καὶ τὴν φύσιν τοῦ δικαστοῦ καὶ
 τὸν ἀντιδικον. εἰ γονάτων ἄψασθαι δεῖ, γονάτων
 ἄψαι· εἰ κλαῦσαι, κλαῦσον· εἰ οἰμῶξαι, οἰμῶξον.
 12 ὅταν γὰρ ὑποθῆς τὰ σὰ τοῖς ἐκτός, δούλευε τὸ
 λοιπὸν καὶ μὴ ἀντισπῶ καὶ ποτὲ μὲν θέλε δου-
 13 λεύειν, ποτὲ δὲ μὴ θέλε, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ἐξ ὅλης
 τῆς διανοίας ἢ ταῦτα ἢ ἐκεῖνα· ἢ ἐλεύθερος ἢ
 δοῦλος, ἢ πεπαιδευμένος ἢ ἀπαιδευτος, ἢ γενναῖος
 ἀλεκτρῶν ἢ ἀγεννής, ἢ ὑπόμενε τυπτόμενος,
 μέχρῃς ἂν ἀποθάνης, ἢ ἀπαγόρευσον εὐθύς. μή σοι
 14 γορευῆσαι. εἰ δ' αἰσχρὰ ταῦτα, αὐτόθεν ἤδη διέλε
 «ποῦ φύσις κακῶν καὶ ἀγαθῶν; οὐ καὶ ἀλήθεια.
 ὅπου ἀλήθεια καὶ οὐ φύσις, ἐκεῖ τὸ εὐλαβές· ὅπου
 ἢ ἀλήθεια, ἐκεῖ τὸ θαρραλέον, ὅπου ἢ φύσις.»

μισε να προετοιμαστεί για τη δίκη: «Δε νομίζεις, λοιπόν, ότι μ' όλη μου τη ζωή προετοιμάζομαι γι' αυτό»; – «Τι είδους προετοιμασία κάνεις»; «Έχω διαφυλάξει», είπε, «αυτό που εξαρτάται από μένα». – «Με ποιον τρόπο;» «Δεν έκανα ποτέ καμμία άδικη πράξη, ούτε στην ιδιωτική μου ούτε στη δημόσια ζωή»¹⁰. Αν, όμως, θέλεις να διαφυλάξεις και τα εξωτερικά, δηλαδή το ευτελές σου σώμα και την ελάχιστη περιουσία σου και την ασήμαντη υπόληψή σου, σου λέω το εξής: άρχισε, απ' αυτήν τη στιγμή κιόλας, να κάνεις κάθε δυνατή προετοιμασία, και στο μέλλον να εξετάζεις προσεκτικά το χαρακτήρα του δικαστή και τον αντίδικό σου. Αν πρέπει ν' αγγίζεις τα γόνατά τους, άγγιξέ τα. Αν πρέπει να κλάψεις, κλάψε. Αν πρέπει να θρηνησεις, θρήνησε. Όταν, όμως, υποτάξεις αυτά που σου ανήκουν στα πράγματα που βρίσκονται έξω από σένα, τότε, στο εξής, να είσαι δούλος και να μην κάνεις πίσω, και τη μια στιγμή να θέλεις να είσαι δούλος, ενώ την άλλη να μη θέλεις, αλλά, με όλη σου τη σκέψη, να είσαι το ένα μόνο ή το άλλο, ή ελεύθερος ή δούλος, ή μορφωμένος ή αμόρφωτος, ή γενναίος πετεινός ή δειλός, ή να υπομένεις τα χτυπήματα μέχρι να πεθάνεις ή να υποχωρείς από την αρχή. Μην περιμένεις να πληγωθείς πολύ και ύστερα να υποχωρήσεις. Αν, όμως, όλα τούτα είναι επονείδιστα, κάνε αυτή τη στιγμή τη διάκριση: «Πού βρίσκεται η φύση των κακών και των καλών; Όπου και η αλήθεια. Εκεί που βρίσκεται η αλήθεια και η φύση, εκεί και η προσοχή· όπου η αλήθεια, εκεί και το θάρρος, εκεί που υπάρχει η φύση»¹¹.

- 15 Ἐπεὶ τοι δοκεῖς, ὅτι τὰ ἐκτὸς τηρῆσαι θέλων
 Σωκράτης παρελθὼν ἂν ἔλεγε «ἐμὲ δ' Ἄνυτος καὶ
 Μέλητος ἀποκτεῖναι μὲν δύνανται, βλάβη δ' οὐ»;
 16 οὕτω μαρὸς ἦν, ἵνα μὴ ἴδῃ ὅτι αὕτη ἡ ὁδὸς
 17 ἐνταῦθα οὐ φέρει, ἀλλ' ἄλλῃ; τί οὖν ἔστιν, ὅτι οὐκ
 ἔχει λόγον καὶ προσερεθίζεις; ὡς ὁ ἐμὸς Ἡρά-
 κλειτος περὶ ἀγριδίου πραγμάτιον ἔχων ἐν Ῥόδῳ
 καὶ ἀποδείξας τοῖς δικασταῖς ὅτι δίκαια λέγει
 ἐλθὼν ἐπὶ τὸν ἐπίλογον ἔφη ὅτι «ἀλλ' οὔτε δεή-
 σομαι ὑμῶν οὔτ' ἐπιστρέφομαι, τί μέλλετε κρίνειν;
 18 ὑμεῖς τε μᾶλλον οἱ κρινόμενοί ἐστε ἢ ἐγώ.» καὶ
 οὕτως κατέστρεψε τὸ πραγμάτιον. τίς χρεία; μόνον
 μὴ δέου, μὴ προστίθει δ' ὅτι «καὶ οὐ δέομαι», εἰ μὴ
 τι καιρὸς ἔστιν ἐπίτηδες ἐρεθίσαι τοὺς δικαστάς ὡς
 19 Σωκράτει. καὶ σὺ εἰ τοιοῦτον ἐπίλογον παρασκευά-
 20 ζῃ, τί ἀναβαίνεις, τί ὑπακούεις; εἰ γὰρ σταυρωθῆ-
 ναι θέλεις, ἔκδεξαι καὶ ἤξει ὁ σταυρὸς· εἰ δ' ὑπα-
 κοῦσαι λόγος αἰρεῖ καὶ πείσαι τό γε παρ' αὐτόν,
 τὰ ἐξῆς τούτῳ ποιητέον τηροῦντι μέντοι τὰ ἴδια.
 21 Ταύτη καὶ γελοῖόν ἐστι τὸ λέγειν «ὑπόθου μοι».
 τί σοι ὑποθῶμαι; ἀλλὰ «ποιήσόν μου τὴν διάνοιαν
 22 ὅ τι ἂν ἀποβαίνη πρὸς τοῦτο ἀρμόσασθαι». ἐπεὶ
 ἐκεῖνό γε ὁμοῖόν ἐστιν οἷον εἰ ἀγράμματος λέγοι
 23 «εἰπέ μοι τί γράψω, ὅταν μοι προβληθῇ τι ὄνομα».

Γιατί, λοιπόν, νομίζεις ότι, αν ο Σωκράτης ήθελε να διατηρήσει τα εξωτερικά, θα αδιαφορούσε και θα έλεγε: «Ο Άνυτος και ο Μέλητος μπορούν να με σκοτώσουν, δεν μπορούν, όμως, να με βλάψουν»; Τόσο ανόητος ήταν, ώστε να μην μπορεί να δει ότι αυτός ο δρόμος δεν οδηγεί εδώ, αλλά κάπου αλλού; Γιατί, λοιπόν, είναι παράλογος και, από πάνω, προκαλεί; Όπως ο φίλος μου ο Ηράκλειτος, που δικαζόταν για μια ασήμαντη υπόθεση ενός αγρού στη Ρόδο, αφού απέδειξε στους δικαστές ότι είχε δίκιο, όταν έφτασε στον επίλογο είπε: «Ούτε θα σας παρακαλέσω, ούτε νοιάζομαι για το τι πρόκειται ν' αποφασίσετε. Εσείς είστε μάλλον αυτοί που δικάζεστε, και όχι εγώ». Κι έτσι ανέτρεψε την ασήμαντη δίκη. Και τι ωφελεί να ενεργείς έτσι; Μόνο να μην ικετεύεις και να μην προσθέτεις το: «και δε σας παρακαλώ», εκτός αν έρθει, όπως ήρθε για το Σωκράτη, ο καιρός που εσκεμμένα θα προκαλέσεις τους δικαστές. Και αν προετοιμάσεις κι εσύ τέτοιον επίλογο, γιατί να ανέβεις στο βήμα, γιατί να απαντήσεις στις κατηγορίες; Αν θέλεις να σταυρωθείς, περίμενε και ο σταυρός θα έρθει. Αν, όμως, η λογική υπαγορεύσει ότι πρέπει να απαντήσεις και να πείσεις το δικαστή, τότε πρέπει να κάνεις ό,τι συνεπάγεται αυτό, διατηρώντας όμως το χαρακτήρα σου.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, είναι γελοίο να πεις: «Συμβούλεψέ με». Τι να σε συμβουλέψω; Καλύτερα πες «Κάνε τη σκέψη μου να προσαρμόζεται σ' ό,τι κι αν συμβεί». Γιατί, το «συμβούλεψέ με» είναι σα να έλεγε κάποιος αγράμματος: «Πες μου τι να γράψω, όταν μου ζητηθεί

- 24 ἂν γὰρ εἶπω ὅτι Δίῳ, εἶτα παρελθὼν ἐκεῖνος
 αὐτῷ προβάλη μὴ τὸ Δίῳνος ὄνομα, ἀλλὰ τὸ Θε-
 ωνος, τί γένηται; τί γράφη; ἀλλ' εἰ μὲν μεμελέτη-
 κας γράφειν, ἔχεις καὶ παρασκευάσασθαι πρὸς
 πάντα τὰ ὑπαγορευόμενα· εἰ δὲ μὴ, τί σοι ἐγὼ νῦν
 25 ὑποθῶμαι; ἂν γὰρ ἄλλο τι ὑπαγορεύῃ τὰ πράγμα-
 τα, τί ἐρεῖς ἢ τί πράξεις; τούτου οὖν τοῦ καθολικοῦ
 μέμνησο καὶ ὑποθήκης οὐκ ἀπορήσεις. ἐὰν δὲ πρὸς
 τὰ ἔξω χάσκης, ἀνάγκη σε ἄνω καὶ κάτω
 26 κυλίεσθαι πρὸς τὸ βούλημα τοῦ κυρίου. τίς δ' ἐστὶ
 κύριος; ὁ τῶν ὑπὸ σοῦ τινος σπουδαζομένων ἢ
 ἐκκλινομένων ἔχων ἐξουσίαν.

γ'. Πρὸς τοὺς συνιστάντας τινὰς τοῖς φιλοσόφοις.

- I Καλῶς ὁ Διογένης πρὸς τὸν ἀξιοῦντα γράμμα-
 τα παρ' αὐτοῦ λαβεῖν συστατικὰ «ὅτι μὲν ἄνθρω-
 πος», φησὶν, «εἶ, καὶ ἰδὼν γινώσεται· εἰ δ' ἀγαθὸς
 ἢ καχός, εἰ μὲν ἔμπειρός ἐστι διαγινῶναι τοὺς
 ἀγαθοὺς καὶ καχοὺς, γινώσεται, εἰ δ' ἄπειρος, οὐδ'
 2 ἂν μυριάκις γράφω αὐτῷ». ὅμοιον γὰρ ὥσπερ εἰ
 δραχμὴ συσταθῆναι τιμὴν ἡξίου, ἵνα δοκιμασθῇ. εἰ
 ἀργυρογνομονικός ἐστιν, σὺ σαυτὴν συστήσεις.

να γράφω κάποιο όνομα». Γιατί, αν του πω να γράφει 'Δίων', και μετά, όταν έρθει ο δάσκαλός του, του ζητήσει να γράφει όχι το όνομα του Δίωνα, αλλά του Θεώνα, τι θα γίνει; Τι θα γράφει; Αν, όμως, έχεις εξασκηθεί να γράφεις, μπορείς και να προετοιμάζεσαι για όλα, όσα σου υπαγορεύονται. Αν όμως όχι, τι να σε συμβουλεύσω τώρα εγώ; Γιατί, αν οι καταστάσεις σου υπαγορεύσουν κάτι διαφορετικό, τι θα πεις ή τι θα κάνεις; Να θυμάσαι, λοιπόν, αυτό το γενικό αξίωμα, και δε θα έχεις ανάγκη συμβουλής. Αν, όμως, στη θέα των εξωτερικών πραγμάτων, μένεις με το στόμα ανοιχτό, αναγκαστικά θα κυλιέσαι πάνω κάτω, σύμφωνα με το θέλημα του κυρίου. Ποιος είναι, λοιπόν, ο κύριος; Αυτός που εξουσιάζει τα πράγματα που επιδιώκεις με ζήλο, ή που αποστρέφεται.

*γ'. Προς αυτούς που συστήνουν κάποιους
στους φιλοσόφους.*

Ο Διογένης, σ' εκείνον που ζήτησε να πάρει απ' αυτόν συστατική επιστολή, απάντησε ορθά: «Ότι είσαι άνθρωπος, θα το καταλάβει αμέσως, μόλις σε δει. Αν είσαι καλός ή κακός, θα το καταλάβει, αν είναι έμπειρος στο να διακρίνει τους καλούς και τους κακούς· αν όμως είναι άπειρος, δε θα το καταλάβει, ακόμη και αν του το γράφω χίλιες φορές». Γιατί είναι το ίδιο, όπως αν μια δραχμή ζητούσε να τη συστήσουν σε κάποιον, για να την εξετάσει. Αν πρόκειται για κάποιον που γνωμοδοτεί για το ασήμι, σύστησε ο ίδιος τον εαυτό σου. Έπρεπε, λοιπόν,

- 3 ἔδει οὖν τοιοῦτόν τι ἔχειν ἡμᾶς καὶ ἐν τῷ βίῳ οἷον
 ἐπ' ἀργυρίου, ἵν' εἰπεῖν δύναμαι καθάπερ ὁ ἀργυ-
 ρογνώμων λέγει «φέρε ἦν θέλεις δραχμὴν καὶ δια-
 4 γνώσομαι». ἀλλ' ἐπὶ συλλογισμῶν «φέρε ὄν θέλεις
 καὶ διακρινῶ σοι τὸν ἀναλυτικόν τε καὶ μὴ». διὰ
 τί; οἶδα γὰρ ἀναλύειν συλλογισμούς· ἔχω τὴν
 δύναμιν, ἣν ἔχειν δεῖ τὸν ἐπιγνωστικὸν τῶν περι-
 5 συλλογισμοὺς κατορθούντων. ἐπὶ δὲ τοῦ βίου τί
 ποιῶ; νῦν μὲν λέγω ἀγαθόν, νῦν δὲ κακόν. τί τὸ
 αἴτιον; τὸ ἐναντίον ἢ ἐπὶ τῶν συλλογισμῶν,
 ἀμαθία καὶ ἀπειρία.

δ. Πρὸς τὸν ἐπὶ μοιχείᾳ ποτέ κατειλημμένον.

- I Λέγοντος αὐτοῦ ὅτι Ὁ ἄνθρωπος πρὸς πίστιν
 γέγονεν καὶ τοῦτο ὁ ἀνατρέπων ἀνατρέπει τὸ ἴδιον
 τοῦ ἀνθρώπου, ἐπεισῆλθέν τις τῶν δοκούντων φι-
 λολόγων, ὃς κατειληπτό ποτε μοιχὸς ἐν τῇ πόλει.
 2 ὁ δ' Ἄλλ' ἄν, φησίν, ἀφέντες τοῦτο τὸ πιστόν,
 πρὸς ὃ πεφύκαμεν, ἐπιβουλεύωμεν τῇ γυναικὶ τοῦ
 γείτονος, τί ποιῶμεν; τί γὰρ ἄλλο ἢ ἀπόλλυμεν
 3 καὶ ἀναιροῦμεν; τίνα; τὸν πιστόν, τὸν αἰδήμονα,
 τὸν ὅσιον. ταῦτα μόνα; γειτνιάσιν δ' οὐκ ἀναιροῦ-

να έχουμε και στη ζωή, κάτι σαν κι αυτό που έχουμε για το ασήμι, για να μπορώ να πω, όπως λέει αυτός που γνωμοδοτεί για το ασήμι: «Φέρε μου όποια δραχμή θέλεις, και θα την εκτιμήσω». Ενώ, στην περίπτωση των συλλογισμών, λέω: «Φέρε όποιον θέλεις, και εγώ θα διακρίνω, για σένα, αυτόν που μπορεί να αναλυθεί και αυτόν που δεν μπορεί»¹². Πώς έτσι; Επειδή γνωρίζω να αναλύω συλλογισμούς. Έχω την ικανότητα, που πρέπει να έχει εκείνος που κρίνει ποιοι τα καταφέρνουν με τους συλλογισμούς. Τι να κάνω, όμως, στην περίπτωση της ζωής; Μερικές φορές κάτι το ονομάζω καλό, ενώ άλλες φορές κακό. Ποιος είναι ο λόγος; Το αντίθετο απ' αυτό, που ίσχυε στους συλλογισμούς, δηλαδή η άγνοια και η απειρία.

δ'. Προς αυτόν που συνελήφθηκε κάποτε για μοιχεία.

Εκεί που ο Επίκτητος έλεγε ότι ο άνθρωπος γεννήθηκε για να είναι αφοσιωμένος, και ότι αυτός που το ανατρέπει αυτό, ανατρέπει το ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρώπου, ήρθε κάποιος απ' αυτούς που θεωρούνται λόγιοι, ο οποίος κάποτε συνελήφθηκε μοιχός στην πόλη. Αλλά, είπε ο Επίκτητος, αν απορρίψουμε αυτό το γνώρισμα της πίστης, για την οποία είμαστε γεννημένοι, και επιβουλεύομαστε τη γυναίκα του γείτονα, τι κάνουμε; Γιατί, τι άλλο κάνουμε απ' το να αφανίζουμε και να καταστρέφουμε; Ποιον; Τον πιστό, τον κόσμιο, τον ευσεβή. Αυτά μόνο κάνουμε; Δεν καταστρέφουμε τις γειτονι-

- μεν, φιλίαν δ' οὐ, πόλιν δ' οὐ; εἰς τίνα δὲ χώραν
 αὐτοὺς κατατάσσομεν; ὡς τίνι σοι χρῶμαι, ἄνθρω-
 πε; ὡς γείτονα, ὡς φίλω; ποίῳ τινί; ὡς πολίτῃ; τί
 4 σοι πιστεύσω; εἶτα σκευάριον μὲν εἰ ἢς οὕτως
 σαπρὸν, ὥστε σοι πρὸς μηδὲν δύνασθαι χρῆσθαι,
 ἔξω ἂν ἐπὶ τὰς κοπριάς ἐρρίπτου καὶ οὐδ' ἐκείθεν
 5 ἂν τίς σε ἀνηρεῖτο· εἰ δ' ἄνθρωπος ὧν οὐδεμίαν
 χώραν δύνασαι ἀποπληρῶσαι ἀνθρωπικῆν, τί σε
 ποιήσομεν; ἔστω γάρ, φίλου οὐ δύνασαι τόπον
 ἔχειν· δούλου δύνασαι; καὶ τίς σοι πιστεύσει; οὐ
 6 θέλεις οὖν ρίφῃναί που καὶ αὐτὸς ἐπὶ κοπρίαν ὡς
 σκευὸς ἄχρηστον, ὡς κόπριον; εἶτα ἐρεῖς «οὐδεὶς
 μου ἐπιστρέφεται, ἀνθρώπου φιλολόγου»; κακὸς
 γάρ εἰ καὶ ἄχρηστος. οἷον εἰ οἱ σφῆκες ἠγανά-
 κτου, ὅτι οὐδεὶς αὐτῶν ἐπιστρέφεται, ἀλλὰ φεύ-
 7 γουσι πάντες κἄν τις δύνῃται, πλήξας κατέβαλεν.
 σὺ κέντρον ἔχεις τοιοῦτον, ὥστε ὄν ἂν πλήξῃς εἰς
 πράγματα καὶ ὀδύνας ἐμβάλλειν. τί σε θέλεις
 ποιήσωμεν; οὐκ ἔχεις ποῦ τεθῆς.
 8 Τί οὖν; οὐκ εἰσὶν αἱ γυναῖκες κοιναὶ φύσει; καὶ γὰρ
 λέγω. καὶ γὰρ τὸ χοιριδίον κοινὸν τῶν κεκλημέ-
 νων· ἀλλ' ὅταν μέρη γένηται, ἂν σοι φανῆ, ἀνάρ-
 πασον ἀνελθὼν τὸ τοῦ παρακαταχειμένου μέρος,
 λάθρα κλέφον ἢ παρακαθεῖς τὴν χεῖρα λίχνευε,
 κἄν μὴ δύνῃ τοῦ κρέως ἀποσπάσαι, λίπαινε τοὺς

κές μας σχέσεις, τη φιλία, την πόλη; Σε ποια θέση θα κατατάξουμε τους εαυτούς μας; Άνθρωπε, πώς θα σε αντιμετωπίσω; Σα γείτονα, σα φίλο; Τι είδους φίλο; Σαν πολίτη; Τι εμπιστοσύνη θα σου δώσω; Αν ήσουν ένα ασήμαντο σκεύος, τόσο σάπιο, ώστε να μην μπορούν να σε χρησιμοποιήσουν για τίποτα, θα σε έριχναν στις κοπριές, και κανένας δε θα σε σήκωνε από εκεί. Αν, όμως, ενώ είσαι άνθρωπος, δεν μπορείς να σταθείς σε καμμία θέση, που ν' αξίζει σε άνθρωπο, τι να σε κάνουμε; Γιατί, αν είναι έτσι, δεν μπορείς να κατέχεις τη θέση του φίλου. Του δούλου μπορείς; Και ποιος θα σε εμπιστευτεί; Δε θέλεις, λοιπόν, να σε ρίξει και αυτός στην κοπριά σα να είσαι άχρηστο σκεύος, σα να είσαι κόπρος; Και μετά θα πεις: «Κανείς δε νοιάζεται για μένα, έναν άνθρωπο λόγιο;» Όχι, γιατί είσαι κακός και άχρηστος. Όπως οι σφήκες εξοργίζονται, γιατί κανείς δεν ενδιαφέρεται γι' αυτές, αλλά, αντιθέτως, τις αποφεύγουν όλοι, ακόμη και αν κάποιος μπορεί να τις χτυπήσει και να τις ρίξει κάτω. Εσύ έχεις τέτοιο κεντρί, ώστε προκαλείς προβλήματα και πόνο σ' αυτόν, που τυχόν τον τρυπήσεις μ' αυτό. Τι θέλεις να κάνουμε με σένα; Δεν έχεις που να σταθείς.

Τι λοιπόν; Δεν είναι οι γυναίκες από τη φύση κοινές;¹³ Συμφωνώ. Και το μικρό γουρούνι είναι κοινό κτήμα των προσκεκλημένων. Αλλά, όταν κοπεί σε μερίδες, αν σ' ευχαριστεί, πλησίασε και άρπαξε τη μερίδα αυτού που κάθεται δίπλα σου ή κλέψε την κρυφά ή, αφού την πάρεις στο χέρι σου, ικανοποίησε τη λαίμαργία σου, και αν δεν μπορείς να αποσπάσεις το κρέας, λάδωσε τα δάχτυ-

9 δακτύλους καὶ περιλειχε. καλὸς συμπότης καὶ
 10 σύνδειπνος Σωκρατικός. ἄγε, τὸ δὲ θέατρον οὐκ
 ἔστι κοινὸν τῶν πολιτῶν; ὅταν οὖν καθίσωσιν, ἐλ-
 θῶν, ἂν σοι φανῆ, ἔκβαλέ τινα αὐτῶν. οὕτως καὶ
 αἱ γυναῖκες φύσει κοιναί. ὅταν δ' ὁ νομοθέτης ὡς
 ἔστιάτωρ διέλη αὐτάς, οὐ θέλεις καὶ αὐτὸς ἴδιον
 11 μέρος ζητεῖν, ἀλλὰ τὸ ἀλλότριον ὑφαρπάζεις καὶ
 λιχνεύεις; «ἀλλὰ φιλόλογός εἰμι καὶ Ἀρχέδημον
 νοῶ.» Ἀρχέδημον τοίνυν νοῶν μοιχὸς ἴσθι καὶ
 ἄπιστος καὶ ἀντὶ ἀνθρώπου λύκος ἢ πίθηκος. τί
 γὰρ κωλύει;

ε'. Πῶς συνυπάρχει μεγαλοφροσύνη καὶ ἐπιμέλεια;

1 Αἱ ὕλαι ἀδιάφοροι, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν οὐκ ἀδιά-
 2 φορος. πῶς οὖν τηρήσῃ τις ἅμα μὲν τὸ εὐσταθές
 καὶ ἀτάραχον, ἅμα δὲ τὸ ἐπιμελές καὶ μὴ εἰκαῖον
 3 μηδ' ἐπισσευρμένον; ἂν μιμῆται τοὺς κυβεύοντας.
 αἱ φῆφοι ἀδιάφοροι, οἱ κύβοι ἀδιάφοροι· πόθεν οἶδα,
 τί μέλλει πίπτειν; τῶ πεσόντι δ' ἐπιμελῶς καὶ
 4 τεχνικῶς χρῆσθαι, τοῦτο ἤδη ἐμὸν ἔργον ἐστίν.
 οὕτως τοίνυν τὸ μὲν προηγούμενον καὶ ἐπὶ τοῦ
 βίου ἔργον ἐκεῖνο· διέλε τὰ πράγματα καὶ διά-
 5 στησον καὶ εἶπε «τὰ ἔξω οὐκ ἐπ' ἐμοί· προαίρεσις

λά σου και γλείψε τα. Και θα είσαι καλός σύντροφος στο συμπόσιο και στο δείπνο, πραγματικός σωκρατικός¹⁴. Εμπρός, πες μου, το θέατρο δεν είναι κοινό για τους πολίτες; Όταν, λοιπόν, καθίσουν οι θεατές στο θέατρο, έλα, αν σ' αρέσει, και διώξε κάποιον απ' αυτούς. Έτσι είναι και οι γυναίκες κοινές από τη φύση. Όταν, όμως, τις μοιράσει ο νομοθέτης, σαν οικοδεσπότης σε συμπόσιο, δε θέλεις εσύ ο ίδιος να ζητήσεις το δικό σου μερίδιο, αλλά αρπάζεις κρυφά το ξένο και το καταβροχθίζεις λαίμαργα; «Όμως είμαι λόγιος και ερμηνεύω τον Αρχέδημο». Ερμήνευε, λοιπόν, τον Αρχέδημο, και να είσαι μοιχός και άπιστος: αντί άνθρωπος, να είσαι λύκος ή πίθηκος. Τι σ' εμποδίζει;

ε'. Πώς συνυπάρχουν η μεγαλοφυχία και η επαγρύπνηση;

Τα υλικά πράγματα είναι αδιάφορα, αλλά η χρήση τους δεν είναι αδιάφορη. Πώς λοιπόν θα διαφυλάξει κάποιος τη σταθερότητα μαζί και την ηρεμία, και συγχρόνως το πνεύμα της προσοχής που είναι μακριά από το αστόχαστο και το νωχελικό; Αν μιμείται αυτούς που παίζουν τα ζάρια. Οι υπολογισμοί είναι αδιάφοροι, τα ζάρια είναι αδιάφορα. Πώς ξέρω τι πρόκειται να πέσει; Δική μου δουλειά είναι να χρησιμοποιώ με προσοχή και με τέχνη τη ζαριά που έπεσε. Έτσι λοιπόν, και στη ζωή, το κυριότερο καθήκον είναι το εξής: να ξεχωρίζεις τα πράγματα, να τα διακρίνεις και να λες: «Τα εξωτερικά δεν εξαρτώνται από εμένα. Η βούληση εξαρτάται από

ἐπ' ἐμοί. πού ζητήσω τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν; ἔσω ἐν τοῖς ἐμοῖς». ἐν δὲ τοῖς ἀλλοτρίοις μηδέποτε μὴτ' ἀγαθὸν ὀνομάσης μῆτε κακὸν μὴτ' ὠφέλειαν μῆτε βλάβην μὴτ' ἄλλο τι τῶν τοιούτων.

- 6 Τί οὖν; ἀμελῶς τούτοις χρηστέον; οὐδαμῶς.
 7 τοῦτο γὰρ πάλιν τῇ προαιρέσει κακὸν ἐστὶ καὶ
 8 ταύτῃ παρὰ φύσιν. ἀλλ' ἅμα μὲν ἐπιμελῶς, ὅτι ἡ
 9 χρῆσις οὐκ ἀδιάφορον, ἅμα δ' εὐσταθῶς καὶ ἀτα-
 10 ράχως, ὅτι ἡ ὕλη οὐ διαφέρουσα. ὅπου γὰρ τὸ
 11 διαφέρον, ἐκεῖ οὔτε κωλυσαί μὲ τις δύναται οὔτ'
 12 ἀναγκάσαι. ὅπου κωλυτὸς καὶ ἀναγκαστὸς εἶμι,
 ἐκείνων ἢ μὲν τευξίς οὐκ ἐπ' ἐμοί οὐδ' ἀγαθὸν ἢ
 κακόν, ἢ χρῆσις δ' ἢ κακὸν ἢ ἀγαθόν, ἀλλ' ἐπ'
 ἐμοί. δύσκολον δὲ μίξαι καὶ συναγαγεῖν ταῦτα,
 ἐπιμέλειαν τοῦ προσπεπονθότος ταῖς ὕλαις καὶ
 εὐστάθειαν τοῦ ἀνεπιστρεπτοῦντος, πλὴν οὐκ
 ἀδύνατον. εἰ δὲ μὴ, ἀδύνατον τὸ εὐδαιμονῆσαι.
 ἀλλ' οἷόν τι ἐπὶ τοῦ πλοῦ ποιῶμεν. τί μοι δύναται;
 τὸ ἐκλέξασθαι τὸν κυβερνήτην, τοὺς ναύτας, τὴν
 ἡμέραν, τὸν καιρὸν. εἶτα χειμῶν ἐμπέπτωκεν. τί
 οὖν ἔτι μοι μέλει; τὰ γὰρ ἐμὰ ἐκπεπλήρωται.
 ἄλλου ἐστὶν ἡ ὑπόθεσις, τοῦ κυβερνήτου. ἀλλὰ καὶ
 ἡ ναῦς καταδύεται. τί οὖν ἔχω ποιῆσαι; ὁ δύναμαι,
 τοῦτο μόνον ποιῶ· μὴ φοβούμενος ἀποπνίγῃμαι
 οὐδὲ κεκραγῶς οὐδ' ἐγκαλῶν τῷ θεῷ, ἀλλ' εἰδώς,

μένα. Πού θ' αναζητήσω το καλό και το κακό; Μέσα μου, σ' αυτά που είναι δικά μου». Από τα ξένα, όμως, τίποτα μην πεις ποτέ ότι είναι καλό ούτε κακό, ούτε ωφέλεια ούτε ζημία ούτε τίποτε άλλο από αυτά.

Και λοιπόν; Πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε με αδιαφορία; Όχι βέβαια. Γιατί αυτό, πάλι, είναι κακό για τη βούληση, κι έτσι αντίθετο προς τη φύση. Αλλά πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε με προσοχή, γιατί η χρήση τους δεν είναι αδιάφορη, και συγχρόνως με σταθερότητα και ηρεμία, γιατί η ύλη είναι αδιάφορη. Αφού, όπου υπάρχει ενδιαφέρον, εκεί δεν μπορεί κανείς ούτε να μ' εμποδίσει ούτε να με αναγκάσει. Ενώ, όπου μ' εμποδίζουν και με εξαναγκάζουν, η επίτευξη εκείνων των πραγμάτων δεν εξαρτάται από εμένα, και δεν είναι ούτε καλό ούτε κακό· η χρήση τους, όμως, είτε κακή είτε καλή, εξαρτάται από εμένα. Είναι δύσκολο να ενώσεις και να συνδυάσεις τη φροντίδα του ανθρώπου που είναι αφοσιωμένος στα υλικά πράγματα και τη σταθερότητα αυτού που τα περιφρονεί, αλλά δεν είναι αδύνατο. Αλλιώς, η ευτυχία είναι αδύνατη. Είναι, όμως, σα να πρόκειται να ταξιδέψουμε στη θάλασσα. Τι μπορώ εγώ να κάνω; Να επιλέξω τον κυβερνήτη, τους ναύτες, την ημέρα, την ώρα. Σε λίγο έρχεται κακοκαιρία. Και λοιπόν, τι μ' ενδιαφέρει; Ό,τι είχα να κάνω εγώ το έκανα. Αυτή η υπόθεση ανήκει σε άλλον, στον κυβερνήτη. Αλλά και το πλοίο βυθίζεται. Λοιπόν, τι μπορώ να κάνω; Αυτό που μπορώ, αυτό μόνο κάνω. Πνίγομαι, χωρίς να φοβάμαι και χωρίς να κραυγάζω και χωρίς να κατηγορώ το θεό, αλλά γνω-

- 13 ὅτι τὸ γενόμενον καὶ φθαρῆναι δεῖ. οὐ γὰρ εἰμὶ
αἰών, ἀλλ' ἄνθρωπος, μέρος τῶν πάντων ὡς ὥρα
- 14 ἡμέρας. ἐνοσθῆναί με δεῖ ὡς τὴν ὥραν καὶ πα-
ρελθεῖν <ὡς> ὥραν. τί οὖν μοι διαφέρει πῶς πα-
ρέλθω, πότερον πηγείς ἢ πυρέξας; διὰ γὰρ τοιού-
του τινὸς δεῖ παρελθεῖν με.
- 15 Τοῦτο ὄφει ποιοῦντας καὶ τοὺς σφαιρίζοντας
ἐμπείρωσ. οὐδεὶς αὐτῶν διαφέρεται περὶ τοῦ ἀρπα-
στοῦ ὡς περὶ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, περὶ δὲ τοῦ βάλλειν
- 16 καὶ δέχεσθαι. λοιπὸν ἐν τούτῳ ἢ εὐρυθμία, ἐν
τούτῳ ἢ τέχνη, τὸ τάχος, ἢ εὐγνωμοσύνη, ἴν'
ἐγώ, μηδ' ἂν τὸν κόλπον ἐκτείνω, δύναμαι λαβεῖν
αὐτό, ὁ δέ, ἂν βάλω, λαμβάνει. ἂν δὲ μετὰ ταρα-
- 17 χῆς καὶ φόβου δεχώμεθα ἢ βάλλωμεν αὐτό, ποία
ἔτι παιδιά, ποῦ δέ τις εὐσταθήσει, ποῦ δέ τις τὸ
ἐξῆς ὄφεται ἐν αὐτῇ; ἀλλ' ὁ μὲν ἐρεῖ «βάλε», ὁ δὲ
«μὴ βάλης», ὁ δὲ «μὴ ἀναβάλης». τοῦτο δὴ μάχη
ἐστὶ καὶ οὐ παιδιά.
- 18 Τοιγαροῦν Σωκράτης ἤδει σφαιρίζειν. πῶς; παί-
ζειν ἐν τῷ δικαστηρίῳ. «λέγε μοι», φησὶν, «Ἄνου-
τε, πῶς με φῆς θεὸν οὐ νομίζεις; οἱ δαίμονές σοι
- 19 τίνες εἶναι δοκοῦσιν; οὐχὶ ἤτοι θεῶν παῖδές εἰσιν ἢ
ἐξ ἀνθρώπων καὶ θεῶν μεμιγμένοι τινές;» ὁμολο-
γήσαντος δὲ «τίς οὖν σοι δοκεῖ δύνασθαι ἡμίονους
μὲν ἡγεῖσθαι εἶναι, ὄνους δὲ μῆ;» ὡς ἀρπαστίῳ

ρίζοντας ότι αυτό που γεννιέται πρέπει και να πεθάνει». Γιατί δεν είμαι αιώνιος, αλλά άνθρωπος, μέρος του όλου, όπως η ώρα είναι μέρος της ημέρας. Πρέπει να έρθω όπως η ώρα, και να φύγω, όπως αυτή. Τι μ' ενδιαφέρει λοιπόν πώς θα φύγω, από πνιγμό ή από πυρετό; Αφού κάπως έτσι πρέπει να φύγω.

Αυτό θα δεις να κάνουν και αυτοί που παίζουν επιδέξια την μπάλα. Κανείς απ' αυτούς δεν ενδιαφέρεται για την μπάλα σα για κάτι καλό ή κακό, αλλά για το πώς να τη ρίχνουν και να την πιάνουν. Σ' αυτό, λοιπόν, φαίνεται η ευρυθμία, σ' αυτό η τεχνική, η ταχύτητα, η σωστή πρόβλεψη: όταν εγώ, ακόμα και αν τεντώσω το στήθος μου, δεν μπορώ να πιάσω την μπάλα, ενώ ο άλλος, όταν τη ρίχνω, την πιάνει. Αν, όμως, την πιάσουμε ή την πετάξουμε με ταραχή και φόβο, τι μένει από το παιχνίδι, πού θα σταθεί κάποιος σταθερά, από πού θα δει τη συνέχεια του παιχνιδιού; Αλλά ο ένας παίκτης θα πει «πέταξέ την», και ο άλλος «μη την πετάς», και κάποιος άλλος «μην καθυστερείς». Αυτό, όμως, είναι μάχη και όχι παιχνίδι.

Επομένως, και ο Σωκράτης ήξερε να παίζει μπάλα. Πώς; Ήξερε να παίζει στο δικαστήριο. «Πες μου», είπε, «Άνυτε, πώς λες ότι εγώ δεν πιστεύω σε θεό; Τι νομίζεις πως είναι οι δαίμονες; Δεν είναι παιδιά των θεών ή γόνιοι, που προήλθαν από διασταύρωση ανθρώπων και θεών»; Αφού ο Άνυτος συμφώνησε, είπε σα να έπαιζε μπάλα: «Ποιος, λοιπόν, κατά τη γνώμη σου, μπορεί να πιστεύει ότι υπάρχουν ημίονοι αλλά όνοι όχι;»¹⁵ Κι εκεί,

- παίζων· καὶ τί ἐκεῖ ἐν μέσῳ ἀρπάστιον τότ' ἦν; τὸ
 δεδέσθαι, τὸ φυγαδευθῆναι, τὸ πιεῖν φάρμακον, τὸ
 20 γυναικὸς ἀφαιρεθῆναι, τὸ τέκνα ὄρφανὰ καταλι-
 πεῖν. ταῦτα ἦν ἐν μέσῳ οἷς ἔπαιζεν, ἀλλ' οὐδὲν
 ἦττον ἔπαιζεν καὶ ἐσφαιρίζεν εὐρύθμως. οὕτως καὶ
 21 ἡμεῖς τὴν μὲν ἐπιμέλειαν σφαιριστικωτάτην, τὴν δ'
 ἀδιαφορίαν ὡς ὑπὲρ ἀρπαστίου. δεῖ γὰρ πάντως
 περὶ τινὰ τῶν ἐκτὸς ὑλῶν φιλοτεχνεῖν, ἀλλ' οὐκ
 ἐκείνην ἀποδεχόμενον, ἀλλ' οἷα ἂν ἦ ἐκείνη, τὴν
 22 περὶ αὐτὴν φιλοτεχνίαν ἐπίδεικνύοντα. οὕτως καὶ ὁ
 ὑφάντης οὐκ ἔρια ποιεῖ, ἀλλ' οἷα ἂν παραλάβῃ
 περὶ αὐτὰ φιλοτεχνεῖ. ἄλλος σοι δίδωσι τροφὰς καὶ
 κτήσιν καὶ αὐτὰ ταῦτα δύναται ἀφελῆσθαι καὶ τὸ
 σωματίον αὐτό. σὺ λοιπὸν παραλαβὼν τὴν ὕλην
 23 ἐργάζου. εἴτα ἂν ἐξέλθῃς μηδὲν παθῶν, οἱ μὲν
 ἄλλοι ἀπαντῶντές σοι συγχαρήσονται ὅτι ἐσώθῃς,
 ὁ δ' εἰδὼς βλέπειν τὰ τοιαῦτα, ἂν μὲν ἴδῃ ὅτι
 εὐσχημόνως ἀνεστράφης ἐν τούτῳ, ἐπαινέσει καὶ
 συνησθήσεται· ἂν δὲ δι' ἀσχημοσύνην τινὰ διασε-
 σωσμένον, τὰ ἐναντία. ὅπου γὰρ τὸ χαίρειν εὐλό-
 γως, ἐκεῖ καὶ τὸ συγχαίρειν.
- 24 Πῶς οὖν λέγεται τῶν ἐκτός τινὰ κατὰ φύσιν καὶ
 παρὰ φύσιν; ὥσπερ ἂν εἰ ἀπόλυτοι ἦμεν. τῷ γὰρ

τότε, ποια ήταν η μπάλα, που υπήρχε στη μέση; Η ζωή, η φυλακή, η εξορία, το φαρμάκωμα, η στέρηση της γυναίκας του και το ν' αφήσει τα παιδιά του ορφανά. Με αυτά τα πράγματα έπαιζε, αλλά δεν έπαιζε λιγότερο και χειριζόταν την μπάλα με μεγάλη επιδεξιότητα. Έτσι και εμείς να δείχνουμε τη φροντίδα που δείχνει ο παίκτης για το παιχνίδι, αλλά και την αδιαφορία, σα να επρόκειτο για μπάλα. Γιατί πρέπει κανείς να είναι γενικά ικανός σε κάποιο από τα εξωτερικά πράγματα, χωρίς, όμως, να δένεται μαζί του, αλλά, όποιο και αν είναι, να δείχνει την ικανότητά του σχετικά με αυτό. Έτσι και ο υφαντής· δε δημιουργεί μαλλί, αλλά ασκεί την τέχνη του στο μαλλί που θα παραλάβει. Άλλος¹⁶ σου δίνει την τροφή και την περιουσία, και μπορεί να σου αφαιρέσει αυτά, όπως και το ίδιο το ασήμαντο σώμα σου. Εσύ, λοιπόν, παράλαβε την ύλη και επεξεργάσου την. Έπειτα, αν βγεις έξω χωρίς να έχεις υποστεί καμμία βλάβη, οι άλλοι, που θα σε συναντούν, θα σε συγχαίρουν, επειδή σώθηκες, ενώ αυτός που ξέρει να παρατηρεί τέτοια ζητήματα, αν δει ότι φέρθηκες με ευπρέπεια σ' αυτή την υπόθεση, θα σε επαινέσει και θα χαρεί μαζί σου. Αν, όμως, δει ότι έχεις σωθεί χάρη σε κάποια απρέπεια, θα κάνει ακριβώς τα αντίθετα. Γιατί, όπου κάποιος χαίρεται εύλογα, εκεί μπορούν να χαρούν και οι άλλοι μαζί του.

Πώς, λοιπόν, λέγεται ότι κάποια από τα εξωτερικά πράγματα είναι σύμφωνα με τη φύση, ενώ άλλα αντίθετα προς αυτή; Είναι σα να ήμασταν ανεξάρτητοι από αυ-

- ποδὶ κατὰ φύσιν εἶναι ἐρῶ τὸ καθαρῶ εἶναι, ἀλλ',
 ἂν αὐτὸν ὡς πόδα λάβῃς καὶ ὡς μὴ ἀπόλυτον,
 καθήξει αὐτὸν καὶ εἰς πηλὸν ἐμβαίνειν καὶ ἀκάν-
 θας πατῆσαι καὶ ἔστιν ὅτε ἀποκοπῆναι ὑπὲρ τοῦ
 25 ὄλου· εἰ δὲ μή, οὐκέτι ἔσται πούς. τοιοῦτόν τι καὶ
 ἐφ' ἡμῶν ὑπολαβεῖν δεῖ. τί εἶ; ἄνθρωπος. εἰ μὲν ὡς
 ἀπόλυτον σκοπεῖς, κατὰ φύσιν ἐστὶ ζῆσαι μέχρι
 γήρωσ, πλουτεῖν, ὑγιαίνειν. εἰ δ' ὡς ἄνθρωπον
 σκοπεῖς καὶ μέρος ὄλου τινός, δι' ἐκεῖνο τὸ ὅλον
 νῦν μὲν σοι νοσῆσαι καθήκει, νῦν δὲ πλεῦσαι καὶ
 κινδυνεῦσαι, νῦν δ' ἀπορηθῆναι, πρὸ ὥρας δ' ἔστιν
 26 ὅτ' ἀποθανεῖν. τί οὖν ἀγανακτεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι
 ὡς ἐκεῖνος οὐκέτι ἔσται πούς, οὕτως οὐδὲ σὺ
 ἄνθρωπος; τί γάρ ἐστιν ἄνθρωπος; μέρος πόλεως,
 πρώτης μὲν τῆς ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, μετὰ
 ταῦτα δὲ τῆς ὡς ἔγγιστα λεγομένης, ἢ τί ἐστὶ
 27 μικρὸν τῆς ὅλης μίμημα. «νῦν οὖν ἐμὲ κρίνεσθαι;»
 νῦν οὖν ἄλλον πυρέσσειν, ἄλλον πλεῖν, ἄλλον ἀπο-
 θνήσκειν, ἄλλον καταχεκρίσθαι; ἀδύνατον γὰρ ἐν
 τοιούτῳ σώματι, ἐν τούτῳ τῷ περιέχοντι, τούτοις
 τοῖς συζῶσιν μὴ συμπίπτειν ἄλλοις ἄλλα τοιαῦτα.
 28 σὸν οὖν ἔργον ἐλθόντα εἰπεῖν ἃ δεῖ, διαθέσθαι ταῦ-

τά. Γιατί, για το πόδι, θα υποστηρίξω ότι είναι σύμφωνα με τη φύση του να είναι καθαρό, αλλά, αν το δεις ως πόδι, και όχι ως κάτι ανεξάρτητο, θα είναι υποχρεωμένο να μπαίνει και στη λάσπη και να πατάει αγκάθια και, μερικές φορές, να κόβεται για χάρη του όλου. Διαφορετικά, δε θα είναι πια πόδι. Κάτι τέτοιο πρέπει να πιστέψουμε και για τον εαυτό μας. Τι είσαι; Άνθρωπος. Αν βλέπεις τον εαυτό σου ως κάτι ανεξάρτητο, πρέπει, σύμφωνα με τη φύση, να ζήσεις μέχρι τα γηρατειά, να πλουτίσεις και να είσαι υγιής. Αν, όμως, τον βλέπεις ως άνθρωπο και ως μέρος κάποιου όλου, εκείνο το όλο επιτάσσει τη μια ν' αρρωστήσεις, την άλλη να ταξιδέψεις στη θάλασσα και να κινδυνέψεις, την άλλη να βρεθείς σε ανάγκη και να πεθάνεις πριν την ώρα σου. Γιατί λοιπόν δυσανασχετείς; Δεν ξέρεις ότι, όπως το πόδι, αν αποσπαστεί, δε θα είναι πλέον πόδι, έτσι και εσύ δε θα είσαι άνθρωπος; Γιατί, τι είναι ο άνθρωπος; Μέρος μιας πόλης, της πρώτης πόλης, που δημιουργήθηκε από θεούς και ανθρώπους, και μετά εκείνης, που λέγεται έτσι, για να βρίσκεται όσο γίνεται πιο κοντά στην άλλη, και η οποία είναι μικρό ομοίωμα της καθολικής πόλης. «Τώρα, λοιπόν, εγώ πρέπει να δικαστώ;» Τώρα, λοιπόν, άλλος πρέπει να έχει πυρετό, άλλος να ταξιδεύει με πλοίο, άλλος να πεθάνει, άλλος να καταδικαστεί; Αφού είναι αδύνατο, μέσα σε ένα τέτοιο σώμα, μέσα σ' αυτό το σύμπαν που μας περιβάλλει, ανάμεσα σ' αυτούς που ζουν μαζί μας, να μη συμβαίνουν άλλα στους μεν άλλα στους δε. Καθήκον σου, λοιπόν, είναι να έλθεις και να πεις αυτά

- 29 τα ὡς ἐπιβάλλει. εἶτα ἐκεῖνος λέγει «κρίνω σε ἀδικεῖν». «εὖ σοι γένοιτο. ἐποίησα ἐγὼ τὸ ἐμόν, εἰ δὲ καὶ σὺ τὸ σὸν ἐποίησας, ὄφει αὐτός.» ἔστι γάρ τις κακείου κίνδυνος, μὴ σε λανθανέτω.

ς'. Περὶ ἀδιαφορίας.

- 1 Τὸ συνημμένον ἀδιάφορον ἢ κρίσις ἢ περὶ
αὐτοῦ οὐκ ἀδιάφορος, ἀλλ' ἢ ἐπιστήμη ἢ δόξα ἢ
ἀπάτη. οὕτως τὸ ζῆν ἀδιάφορον, ἢ χρῆσις οὐκ
2 ἀδιάφορος. μὴ ποτ' οὖν, ὅταν εἴπη τις ὑμῖν
ἀδιαφορεῖν καὶ ταῦτα, ἀμελεῖς γίνεσθε, μὴθ' ὅταν
εἰς ἐπιμελείαν τις ὑμᾶς παρακαλῆ, ταπεινοὶ καὶ
3 τὰς ὕλας τεθαυμακότες. καλὸν δὲ καὶ τὸ εἰδέναι
τὴν αὐτοῦ παρασκευὴν καὶ δύναμιν, ἴν' ἐν οἷς μὴ
4 παρεσκευάσαι, ἡσυχίαν ἄγης μηδ' ἀγανακτῆς, εἴ
σὺ ἐν συλλογισμοῖς πλεῖον ἀξιώσεις σεαυτὸν ἔχειν
κἂν ἀγανακτῶσιν ἐπὶ τούτῳ, παραμυθήσῃ αὐτούς·
5 «ἐγὼ ἔμαθον, ὑμεῖς δ' οὐ». οὕτως καὶ ὅπου τινὸς
χρεία τριβῆς, μὴ ζῆτει τὸ ἀπ' αὐτῆς περιγινόμε-
νον, ἀλλ' ἐκεῖνου μὲν παραχώρει τοῖς περιτετριμ-
μένοις, σοὶ δ' ἀρκείτω τὸ εὐσταθεῖν.
6 «Ἄπελθε καὶ ἄσπασαι τὸν δεῖνα.» «ἀσπάζομαι.»

που πρέπει, να τακτοποιήσεις τις υποθέσεις όπως αρμόζει. Τότε, εκείνος λέει: «Σε κρίνω ένοχο». «Καλά κά- νεις. Εγώ έκανα το καθήκον μου· αν έκανες και εσύ το δικό σου, θα το δεις ο ίδιος». Γιατί και ο δικαστής δια- τρέχει κάποιον κίνδυνο, μην το ξεχνάς.

ζ'. Σχετικά με την αδιαφορία.

Ο υποθετικός συλλογισμός είναι αδιάφορος. Η κρίση όμως, η σχετική μ' αυτόν, δεν είναι αδιάφορη, αλλά εί- ναι ή γνώση ή γνώμη ή δόλος. Έτσι, η ζωή είναι αδιά- φορη· η χρήση της, όμως, δεν είναι αδιάφορη. Όταν, λοιπόν, κάποιος σας πει ότι είναι και αυτά αδιάφορα, μην τυχόν και πάψετε να ενδιαφέρεστε· και όταν, πάλι, κάποιος σας προτρέπει να ασχοληθείτε, μη γίνετε τιπο- τένιοι και μη θαυμάζετε τα υλικά αντικείμενα. Είναι καλό να γνωρίζεις την προετοιμασία σου και τη δύναμή σου, για να είσαι ήσυχος και να μη δυσανασχετείς, αν κάποιος υπερέχουν σε σχέση με σένα, σ' εκείνα στα ο- ποία δεν είσαι καλά προετοιμασμένος. Γιατί εσύ θα έ- χεις την αξίωση να υπερέχεις στους συλλογισμούς, και αν κάποιος οργιστούν μ' αυτό, θα τους καθησυχάσεις λέγοντας: «Εγώ το έμαθα αυτό, εσείς όχι». Κι έτσι, όπου χρειάζεται κάποια εμπειρία, μην φάχεις το πλεο- νέκτημα, που προέρχεται από αυτή· αυτό να το παρα- χωρείς στους έμπειρους, κι εσύ να αρκείσαι στη σταθε- ρότητα.

«Πήγαινε να χαιρετήσεις τον τάδε». «Τον χαιρετώ».

- «πῶς;» «οὐ ταπεινῶς.» «ἀλλ' ἐξεκλείσθης.» «διὰ
 θυρίδος γὰρ οὐκ ἔμαθον εἰσέρχεσθαι. ὅταν δὲ κε-
 κλειμένην εὗρω τὴν θύραν, ἀνάγκη μ' ἢ ἀπο-
 7 χωρῆσαι ἢ διὰ τῆς θυρίδος εἰσελθεῖν». «ἀλλὰ καὶ
 8 λάλησον αὐτῶ.» «λαλῶ.» «τίνα τρόπον;» «οὐ τα-
 πεινῶς.» «ἀλλ' οὐκ ἐπέτυχες.» μὴ γὰρ σὸν τοῦτο
 τὸ ἔργον ἦν; ἀλλ' ἐκείνου. τί οὖν ἀντιποιῆ τῷ
 ἀλλοτρίου; αἰεὶ μεμνημένος ὅ τι σὸν καὶ τί ἀλ-
 9 λότριον καὶ οὐ ταραχθήσῃ. διὰ τοῦτο καλῶς ὁ
 Χρυσίππος λέγει ὅτι «μέχρις ἂν ἄδηλά μοι ἦ τὰ
 ἐξῆς, αἰεὶ τῶν εὐφροστέρων ἔχομαι πρὸς τὸ
 10 τυγχάνειν τῶν κατὰ φύσιν· αὐτὸς γὰρ μ' ὁ θεὸς
 ἐποίησεν τούτων ἐκλεκτικόν. εἰ δέ γε ἦδειν ὅτι
 νοσεῖν μοι καθεύμαρται νῦν, καὶ ὤρμων ἂν ἐπ'
 αὐτό· καὶ γὰρ ὁ πούς, εἰ φρένας εἶχεν, ὤρμα ἂν
 ἐπὶ τὸ πηλοῦσθαι.»
- II Ἐπεὶ τοι τίνος ἔνεκα γίνονται στάχυες; οὐχ ἵνα
 καὶ ξηρανθῶσιν; ἀλλὰ ξηραίνονται μὲν, οὐχ ἵνα δὲ
 καὶ θερισθῶσιν; οὐ γὰρ ἀπόλυτοι γίνονται. εἰ οὖν
 12 αἴσθησιν εἶχον, εὐχέσθαι αὐτοὺς ἔδει, ἵνα μὴ θερι-
 σθῶσιν μηδέποτε; τοῦτο δὲ κατὰρα ἐστὶν ἐπὶ στα-
 13 χύων τὸ μηδέποτε θερισθῆναι. οὕτως ἴστε ὅτι καὶ
 ἐπ' ἀνθρώπων κατὰρα ἐστὶ τὸ μὴ ἀποθανεῖν·
 14 ὅμοιον τῶ μὴ πεπανθῆναι, μὴ θερισθῆναι. ἡμεῖς δ'
 ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ ἐσμεν, ἅμα μὲν οὐς δεῖ θερισθῆναι,

«Πώς;» «Όχι πάντως ταπεινά». «Αλλά σ' έκλεισε έξω». «Ναι, γιατί δεν έμαθα να μπαίνω από το παράθυρο. Όταν βρω κλειστή την πόρτα, πρέπει ή να γυρίσω πίσω ή να μπω απ' το παράθυρο». «Αλλά μίλησέ του». «Του μιλώ». «Με τι τρόπο;» «Όχι πάντως ταπεινά». «Αλλά δεν πέτυχες». Μήπως, άραγε, αυτό ήταν δική σου δουλειά; Όχι, ήταν δουλειά εκείνου. Γιατί, λοιπόν, διεκδικείς κάτι που ανήκει σε άλλον; Να θυμάσαι πάντα τι είναι δικό σου και τι ξένο, και δε θα ταράζεσαι. Γι' αυτό και ο Χρύσιππος λέει σωστά ότι «όσο τ' αποτελέσματα είναι άγνωστα σε μένα, πλησιάζω πάντα τους πιο ικανούς, για ν' ανακαλύψω αυτά που είναι σύμφωνα με τη φύση. Γιατί ο ίδιος ο θεός μ' έκανε να επιλέγω αυτά. Αν, όμως, γνώριζα ότι ήταν προκαθορισμένο ν' αρρωστήσω τώρα, θα το επιζητούσα κιόλας. Γιατί και το πόδι, αν είχε μυαλό, θα επιζητούσε να λασπωθεί.»

Για παράδειγμα, για ποιο λόγο φυτρώνουν τα στάχυα; Όχι για να ξηραθούν; Αλλά ξηραίνονται και αυτό δε γίνεται για να τα θερίσουν; Δε φυτρώνουν για τον εαυτό τους μόνο. Αν λοιπόν είχαν συναίσθηση, έπρεπε να προσεύχονται να μην τα θερίσουν ποτέ; Αυτό, το να μη θεριστούν ποτέ, είναι για τα στάχυα κατάρρα. Έτσι, να ξέρετε ότι, και για τους ανθρώπους, είναι κατάρρα να μην πεθάνουν. Είναι σα να μην έχουν ωριμάσει, σα να μην έχουν θεριστεί. Εμείς, όμως, δυσανασχετούμε, επειδή είμαστε οι ίδιοι αυτοί που πρέπει να θεριστούν, και γιατί συγχρόνως γνωρίζουμε αυτό ακριβώς, ότι δηλαδή μας θερίζουν. Γιατί, ούτε ξέρουμε ποιοι είμαστε, ούτε έ-

- ἅμα δὲ καὶ αὐτῷ τούτῳ παρακολουθοῦντες ὅτι
 θερίζομεθα, διὰ τοῦτο ἀγανακτοῦμεν. οὔτε γὰρ
 ἴσμεν τίνες ἐσμὲν οὔτε μεμελετήκαμεν τὰ ἀνθρω-
 15 πικά ὡς ἵππικοὶ τὰ ἵππικά. ἀλλὰ Χρυσάντας μὲν
 παιεῖν μέλλων τὸν πολέμιον, ἐπειδὴ τῆς σάλπιγ-
 γος ἤκουσεν ἀνακαλούσης, ἀνέσχεν· οὕτως προουρ-
 16 γιαιότερον ἔδοξεν αὐτῷ τὸ τοῦ στρατηγοῦ πρόσ-
 ταγμα ἢ τὸ ἴδιον ποιεῖν· ἡμῶν δ' οὐδεὶς θέλει οὐδὲ
 τῆς ἀνάγκης καλούσης εὐλύτως ὑπακοῦσαι αὐτῇ,
 ἀλλὰ κλάοντες καὶ στένοντες πάσχομεν ἅ πάσχο-
 17 μεν καὶ περιστάσεις αὐτὰ καλοῦντες. ποίας περι-
 στάσεις, ἄνθρωπε; εἰ περιστάσεις λέγεις τὰ περι-
 εστηκότα, πάντα περιστάσεις εἰσὶν· εἰ δ' ὡς δύσκο-
 18 λα καλεῖς, ποίαν δυσκολίαν ἔχει τὸ γενόμενον
 φθαρῆναι; τὸ δὲ φθειρὸν ἢ μάχαιρά ἐστιν ἢ τροχὸς
 ἢ θάλασσα ἢ κεραμὶς ἢ τύραννος. τί σοι μέλει,
 19 ποία ὁδῶ καταβῆς εἰς Ἄϊδου; ἴσαι πᾶσαι εἰσιν. εἰ
 δὲ θέλεις ἀκοῦσαι ἀλήθῃ, συντομωτέρα ἢν πέμπει
 ὁ τύραννος. οὐδέποτε οὐδεὶς τύραννος ἐξ μῆσιν τινα
 ἔσφαξεν, πυρετὸς δὲ καὶ ἐνιαυτῷ πολλάκις. φόφος
 ἐστὶ πάντα ταῦτα καὶ κόμπος κενῶν ὀνομάτων.
 20 «Τῇ κεφαλῇ κινδυνεύω ἐπὶ Καίσαρος.» ἐγὼ δ'
 οὐ κινδυνεύω, ὃς οἰκῶ ἐν Νικοπόλει, ὅπου σεισμοὶ
 τοσοῦτοι; σὺ δ' αὐτὸς ὅταν διαπλέης τὸν Ἀδρίαν,
 21 τί κινδυνεύεις; οὐ τῇ κεφαλῇ; «ἀλλὰ καὶ τῇ ὑπο-
 λήφει κινδυνεύω.» τῇ σῆ; πῶς; τίς γὰρ σε ἀναγκά-

χουμε σπουδάσει την ανθρώπινη επιστήμη, όπως οι ιππείς την επιστήμη των αλόγων. Αλλά ο Χρυσάντας, που επρόκειτο να χτυπήσει τον εχθρό, έκανε πίσω, όταν άκουσε τη σάλπιγγα να σημαίνει υποχώρηση¹⁷. Του φάνηκε καλύτερο να εκτελέσει το πρόσταγμα του στρατηγού απ' το να κάνει το δικό του. Κανείς από εμάς όμως, ακόμα και όταν μας καλεί η ανάγκη, δεν είναι πρόθυμος να υπακούσει εύκολα σ' αυτή, αλλά, κλαίγοντας και αναστενάζοντας, παθαίνουμε όσα παθαίνουμε, και τα ονομάζουμε περιστάσεις. Ποιες περιστάσεις, άνθρωπε; Αν ονομάζεις περιστάσεις όσα σε περικυκλώνουν, τότε όλα είναι περιστάσεις. Αν, όμως, ονομάζεις έτσι τα δύσκολα πράγματα, ποια δυσκολία υπάρχει στο να καταστραφεί αυτό που έχει γεννηθεί; Αυτό που καταστρέφει, είναι ή το μαχαίρι ή ο τροχός ή η θάλασσα ή το κεραμίδι ή ο τύραννος. Τι σ' ενδιαφέρει από ποιο δρόμο θα κατέβεις στον Άδη; Όλοι είναι ίσοι¹⁸. Αν, όμως, θέλεις ν' ακούσεις την αλήθεια, ο πιο σύντομος δρόμος είναι αυτός, απ' τον οποίο σε στέλνει ο τύραννος. Γιατί ποτέ κανένας τύραννος δε χρειάστηκε έξι μήνες για να σφάξει κάποιον, ενώ, πολλές φορές, ο πυρετός χρειάζεται ακόμη και ένα χρόνο. Όλα αυτά είναι θόρυβος και κρότος κενών ονομάτων.

«Κινδυνεύω το κεφάλι μου, όταν βρίσκομαι κοντά στον Καίσαρα». Εγώ, όμως, που κατοικώ στη Νικόπολη, όπου γίνονται τόσο πολλοί σεισμοί, δεν κινδυνεύω; Κι εσύ ο ίδιος, όταν διαπλέεις την Αδριατική, τι διακινδυνεύεις; Όχι το κεφάλι σου; «Αλλά εκθέτω σε κίνδυνο

- 22 σαι δύναται ὑπολαβεῖν τι ὧν οὐ θέλεις; ἀλλὰ τῇ
 ἀλλοτρίᾳ; καὶ ποῖός ἐστι κίνδυνος σὸς ἄλλους τὰ
 φεῦδῃ ὑπολαβεῖν; «ἀλλ' ἐξορισθῆναι κινδυνεύω.» τί
 ἐστὶν ἐξορισθῆναι; ἀλλαχοῦ εἶναι ἢ ἐν Ῥώμῃ;
 23 «ναὶ τί οὖν; ἂν εἰς Γύαρα πεμφθῶ;» ἂν σοι ποιῆ,
 ἀπελεύσῃ· εἰ δὲ μὴ, ἔχεις ποῦ ἀντι Γυάρων
 ἀπέλθῃς, ὅπου κάκεινος ἐλεύσεται, ἂν τε θελῇ ἂν
 τε μὴ, ὃ πέμπων σε εἰς Γύαρα. τί λοιπὸν ὡς ἐπὶ
 μεγάλα ἀνέρχῃ; μικρότερα ἐστὶ τῆς παρασκευῆς,
 ἴν' εἶπῃ νέος εὐφυῆς ὅτι «οὐκ ἦν τοσοῦτου τοσοῦ-
 των μὲν ἀκηχοένας, τοσαῦτα δὲ γεγραφένας, το-
 24 σοῦτῳ δὲ χρόνῳ παρακεκαθικένας γεροντίῳ οὐ
 πολλοῦ ἀξίῳ». μόνον ἐκείνης τῆς διαιρέσεως μέ-
 μνησο, καθ' ἣν διορίζεται τὰ σὰ καὶ οὐ τὰ σά· μὴ
 25 ποτ' ἀντιποίησιν τινὸς τῶν ἀλλοτρίων. βῆμα καὶ
 φυλακὴ τόπος ἐστὶν ἐκάτερον, ὃ μὲν ὑψηλός, ὃ δὲ
 ταπεινός· ἢ προαίρεσις δ' ἴση, ἂν ἴσην αὐτὴν ἐν
 ἐκατέρῳ φυλάξαι θέλῃς, δύναται φυλαχθῆναι. καὶ
 26 τότ' ἐσόμεθα ζηλωταὶ Σωκράτους, ὅταν ἐν φυλακῇ
 27 δυνώμεθα παιᾶνας γράφειν. μέχρι δὲ νῦν ὡς
 ἔχομεν, ὅρα εἰ ἠνεσχόμεθ' ἂν ἐν τῇ φυλακῇ ἄλλου
 τινὸς ἡμῖν λέγοντος «θέλεις ἀναγνῶ σοι παιᾶ-
 νας»; «τί μοι πράγματα παρέχεις; οὐκ οἶδας τὰ

και τη σκέψη μου». Τη δική σου; Πώς; Ποιος μπορεί να σε αναγκάσει να σκεφτείς κάτι που δε θέλεις; Αλλά τι γίνεται με τη σκέψη των άλλων; Και ποιον κίνδυνο διατρέχεις εσύ, όταν οι άλλοι σκέφτονται λάθος; «Κινδυνεύω να εξοριστώ». Τι σημαίνει να εξοριστείς; Να είσαι αλλού και όχι στη Ρώμη; «Ναι». Και λοιπόν; «Αν με στείλει στα Γύαρα;»¹⁹. Αν το κάνει για το καλό σου, θα πας. Διαφορετικά, αντί για τα Γύαρα, μπορείς να πας κάπου αλλού· εκεί που θα πάει και εκείνος, είτε το θέλει είτε όχι, αυτός που σε στέλνει στα Γύαρα. Γιατί, λοιπόν, να πηγαίνεις σα να πρόκειται να συναντήσεις μεγάλους κινδύνους; Είναι υποδεέστεροι της προετοιμασίας σου, για να μπορεί κάποιος έξυπνος νέος να πει: «δεν άξιζε τον κόπο ν' ακούσω τόσες ομιλίες, να γράψω τόσα θέματα και να καθίσω τόσον καιρό δίπλα σε κάποιο γέροντα, που δεν άξιζε τόσα πολλά». Να θυμάσαι μόνο εκείνη τη διάκριση, σύμφωνα με την οποία καθορίζονται αυτά που είναι δικά σου και αυτά που δεν είναι. Ποτέ μη διεκδικήσεις κάτι από τα ξένα. Η εξέδρα και η φυλακή είναι το καθένα ένας τόπος· ο ένας υψηλός, ενώ ο άλλος χαμηλός. Η βούληση, όμως, μπορεί να διατηρηθεί ίδια, αν θέλεις να τη διατηρήσεις ίδια και στους δύο αυτούς χώρους. Και τότε θα γίνουμε οπαδοί του Σωκράτη, όταν μπορέσουμε να γράφουμε παιάνες μέσα στη φυλακή. Τέτοιοι, όμως, που είμαστε μέχρι τώρα, σκέψου αν, μέσα στη φυλακή, θα ανεχόμασταν κάποιον να μας λείι: «Θέλεις να σου διαβάσω παιάνες;» «Γιατί με ενοχλείς; Δεν ξέρεις τις συμφορές που με βρήχαν; Μπορώ εγώ σε

ἔχοντά με κακά; ἐν τούτοις γάρ μοι ἔστιν...». ἐν τίσιν οὖν; «ἀποθνήσκειν μέλλω.» ἄνθρωποι δ' ἄλλοι ἀθάνατοι ἔσονται;

ζ. Πῶς μαντευτέον;

- 1 Διὰ τὸ ἀκαίρως μαντεύεσθαι πολλοὶ καθήκοντα
 2 πολλὰ παραλείπομεν. τί γὰρ ὁ μάντις δύναται
 πλέον ἰδεῖν θανάτου ἢ κινδύνου ἢ νόσου ἢ ὅλων
 3 τῶν τοιούτων; ἂν οὖν δέῃ κινδυνεῦσαι ὑπὲρ τοῦ
 φίλου, ἂν δὲ καὶ ἀποθανεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ καθήκη,
 ποῦ μοι καιρὸς ἔτι μαντεύεσθαι; οὐκ ἔχω τὸν
 μάντιν ἔσω τὸν εἰρηκότα μοι τὴν οὐσίαν τοῦ
 ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τὸν ἐξηγημένον τὰ σημεῖα
 ἀμφοτέρων; τί οὖν ἔτι χρειάν ἔχω τῶν σπλάγχνων
 4 ἢ τῶν οἰωνῶν; ἀλλ' ἀνέχομαι λέγοντος ἐκεῖνου
 «συμφέρι σοι»; τί γὰρ ἔστι συμφέρον οἶδεν; τί
 5 ἔστιν ἀγαθὸν οἶδεν; μεμάθηκεν ὥσπερ τὰ σημεῖα
 τῶν σπλάγχνων οὕτως σημεῖα τίνα ἀγαθῶν καὶ
 κακῶν; εἰ γὰρ τούτων οἶδεν σημεῖα, καὶ καλῶν καὶ
 6 αἰσχυρῶν οἶδεν καὶ δικαίων καὶ ἀδίκων. ἄνθρωπε,
 σύ μοι λέγε τί σημαίνεται, ζωὴ ἢ θάνατος, πενία ἢ
 πλοῦτος· πότερον δὲ συμφέρι ταῦτα ἢ ἀσύμφορα
 7 ἔστιν, σοῦ μέλλω πυνθάνεσθαι; διὰ τί ἐν γραμμα-
 τικοῖς οὐ λέγεις; ἐνθάδ' οὖν, ὅπου πάντες ἄνθρωποι

αυτή την κατάσταση να...». Σε ποια κατάσταση λοιπόν; «Σε λίγο θα πεθάνω». Ενώ οι άλλοι άνθρωποι θα μείνουν αθάνατοι;

ξ. Πώς πρέπει να χρησιμοποιούμε τη μαντική;

Επειδή χρησιμοποιούμε τη μαντική όταν δεν είναι καιρός, πολλοί παραμελούμε πολλές υποχρεώσεις. Γιατί, τι περισσότερο μπορεί να δει ο μάντης από το θάνατο ή τον κίνδυνο ή την αρρώστια ή, γενικώς, τέτοια πράγματα; Αν, λοιπόν, πρέπει να κινδυνέψω για το φίλο μου και αν, ακόμη, είναι καθήκον μου να πεθάνω για χάρη του, πού θα βρω τον καιρό να χρησιμοποιήσω τη μαντική; Δεν έχω μέσα μου το μάντη, που θα μου αποκαλύψει την ουσία του καλού και του κακού, που θα μου ερμηνεύσει τα σημάδια αυτών των δύο; Λοιπόν, τι χρειάζομαι ακόμα τα σπλάγχνα ή τους οιωνούς; Όμως όταν εκείνος λέει: «αυτό σε συμφέρει», το δέχομαι; Γιατί, γνωρίζει τι είναι συμφέρον; Γνωρίζει τι είναι καλό; Όπως έμαθε τα χαρακτηριστικά σημάδια των σπλάγχνων, έτσι έχει μάθει και κάποια σημάδια των καλών και των κακών; Γιατί, αν γνωρίζει τα δικά τους σημάδια, τότε ξέρει και αυτά των ωραίων και των άσχημων, των δικαίων και των αδίκων. Άνθρωπε, πες μου εσύ για τι μιλάνε τα σημάδια, για ζωή ή για θάνατο, για φτώχεια ή για πλούτο. Από σένα όμως θα μάθω αν είναι αυτά ωφέλιμα ή επιζήμια; Γιατί δε μιλάς για ζητήματα γραμματικής; Και μιλάς τώρα, λοιπόν, γι' αυτά που όλοι

- 8 πλανώμεθα καὶ πρὸς ἀλλήλους μαχοίμεθα; διὰ τοῦτο ἢ γυνὴ καλῶς εἶπεν ἢ πέμψαι θέλουσα τῇ Γρατίλλῃ ἐξωρισμένη τὸ πλοῖον τῶν ἐπιμηνίων κατὰ τὸν εἰπόντα ὅτι «Ἀφαιρήσεται αὐτὰ Δομιπιανός», «Μᾶλλον θέλω», φησὶν, «ἴν' ἐκεῖνος αὐτὰ ἀφέληται ἢ ἴν' ἐγὼ μὴ πέμψω».
- 9 Τί οὖν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ οὕτω συνεχῶς μαντεύεσθαι ἄγει; ἢ δειλία, τὸ φοβεῖσθαι τὰς ἐκβάσεις. διὰ τοῦτο κολακεύομεν τοὺς μάντις· «κληρονομήσω, κύριε, τὸν πατέρα;» «ἴδωμεν· ἐπεκθυσώμεθα.» «ναί, κύριε, ὡς ἡ τύχη θέλει.» εἶτ' ἂν εἶπη «κληρονομήσεις», ὡς παρ' αὐτοῦ τὴν κληρονομίαν εἰληφότες εὐχαριστοῦμεν αὐτῶ. διὰ τοῦτο κάκεινοι
- 10 λοιπὸν ἐμπαίζουσι ἡμῖν. τί οὖν; δεῖ δίχα ὀρέξεως ἔρχεσθαι καὶ ἐκκλίσεως, ὡς ὁ ὁδοιπόρος πυνθάνεται παρὰ τοῦ ἀπαντήσαντος, ποτέρα τῶν ὁδῶν φέρει, οὐκ ἔχων ὀρεξιν πρὸς τὸ τὴν δεξιὰν μᾶλλον φέρειν ἢ τὴν ἀριστεράν· οὐ γὰρ τούτων τινὰ
- 11 ἀπελθεῖν θέλει, ἀλλὰ τὴν φέρουσαν. οὕτως ἔδει καὶ ἐπὶ τὸν θεὸν ἔρχεσθαι ὡς ὁδηγόν, ὡς τοῖς ὀφθαλμοῖς χρώμεθα, οὐ παρακαλοῦντες αὐτοὺς ἵνα τὰ τοιαῦτα μᾶλλον ἡμῖν δεικνύωσι, ἀλλ' οἷα
- 12 ἐνδείκνυνται τούτων τὰς φαντασίας δεχόμενοι. νῦν δὲ τρέμοντες τὸ ὀρνιθάριον κρατοῦμεν καὶ ὡς θεὸν

οι άνθρωποι βρισκόμαστε σε αμηχανία και διαπληκτιζόμαστε μεταξύ μας; Γι' αυτό, η γυναίκα που θέλησε να στείλει στη Γρατίλλη, που είχε εξοριστεί, το πλοίο με τα εφόδια του μήνα, απάντησε ορθά σ' εκείνον που είπε: «Ο Δομιτιανός θα τ' αρπάξει», «Το προτιμώ, είπε η γυναίκα, να τ' αρπάξει εκείνος, παρά να μην τα στείλω εγώ».

Τι μας οδηγεί, λοιπόν, να χρησιμοποιούμε τη μαντική συνέχεια με αυτό τον τρόπο; Η δειλία, ο φόβος γι' αυτά που θα συμβούν. Γι' αυτό κολαχεύουμε τους μάντεις λέγοντας: «Θα κληρονομήσω, κύριε, τον πατέρα;» «Να δούμε. Ας προσφέρουμε θυσίες». «Σύμφωνοι, κύριε, όπως θέλει η μοίρα». Μετά, αν πει «θα τον κληρονομήσεις», τον ευχαριστούμε σα να έχουμε ήδη πάρει την κληρονομιά απ' αυτόν. Γι' αυτό, λοιπόν, και εκείνοι μας περιγελούν. Τι πρέπει να κάνουμε λοιπόν; Πρέπει να πηγαίνουμε σ' αυτούς χωρίς πόθο και χωρίς αποστροφή, όπως ο οδοιπόρος, απ' αυτόν που συνάντησε στο δρόμο, πληροφορείται ποια οδός οδηγεί στον προορισμό του, χωρίς να θέλει περισσότερο να το κάνει η δεξιά από την αριστερή. Γιατί δε θέλει να ακολουθήσει έναν από τους δύο δρόμους, αλλά αυτόν που καταλήγει στον προορισμό του. Έτσι έπρεπε να πλησιάζουμε και το θεό, σα να είναι αυτός που μας δείχνει το δρόμο, και να τον χρησιμοποιούμε όπως τα μάτια μας, που δεν τα παρακαλούμε να μας δείξουν συγκεκριμένα πράγματα, αλλά δεχόμαστε τις παραστάσεις των αντικειμένων που μας παρουσιάζουν. Τώρα όμως, τρέμοντας, κρατούμε τον ερμηνευτή των πτηνών, και, ζητώντας τη βοήθειά του σα να είναι

- 13 ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ· «κύριε, ἐλέησον·
ἐπίτρεφόν μοι ἐξελθεῖν». ἀνδράποδον, ἄλλο γάρ τι
14 θέλεις ἢ τὸ ἄμεινον; ἄλλο οὖν τι ἄμεινον ἢ τὸ τῷ
θεῷ δοκοῦν; τί τὸ ὅσον ἐπὶ σοὶ διαφθείρεις τὸν
κριτὴν, παράγεις τὸν σύμβουλον;

η'. Τίς οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ;

- 1 Ὁ θεὸς ὠφέλιμος· ἀλλὰ καὶ τὰγαθὸν ὠφέλιμον.
εἰκὸς οὖν, ὅπου ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ, ἐκεῖ εἶναι καὶ
2 τὴν τοῦ ἀγαθοῦ. τίς οὖν οὐσία θεοῦ; σὰρξ; μὴ γέ-
3 νοιτο. ἀγρός; μὴ γένοιτο. φῆμη; μὴ γένοιτο. νοῦς,
ἐπιστήμη, λόγος ὀρθός. ἐνταῦθα τοίνυν ἀπλῶς
ζητεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ. ἐπεὶ τοι μὴ τι αὐτὴν
ἐν φυτῷ ζητεῖς; οὐ. μὴ τι ἐν ἀλόγῳ; οὐ. ἐν λογικῷ
οὖν ζητῶν τί ἔτι ἀλλαχοῦ ζητεῖς ἢ ἐν τῇ παραλ-
4 λαγῇ τῇ πρὸς τὰ ἄλογα; τὰ φυτὰ οὐδὲ φαντασίαις
χρηστικά ἐστιν· διὰ τοῦτο οὐ λέγεις ἐπ' αὐτῶν τὸ
5 ἀγαθόν. δεῖται οὖν τὸ ἀγαθὸν χρήσεως φαντασιῶν.
ἄρα γε μόνης; εἰ γὰρ μόνης, λέγε καὶ ἐν τοῖς
6 ἄλλοις ζώοις τὰ ἀγαθὰ εἶναι καὶ εὐδαιμονίαν καὶ
κακοδαιμονίαν. νῦν δ' οὐ λέγεις καὶ καλῶς ποιεῖς·
εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα χρῆσιν φαντασιῶν ἔχει,
ἀλλὰ παρακολούθησίν γε τῇ χρήσει τῶν φαντα-
7 σιῶν οὐκ ἔχει. καὶ εἰκότως. ὑπηρετικά γὰρ γέγονεν
ἄλλοις, οὐκ αὐτὰ προηγούμενα. ὁ ὄνος ἐπεὶ γέγο-

θεός, τον παρακαλούμε: «Κύριε, λυπήσου με, επίτρεψέ μου να σωθώ». Δούλε, θέλεις κάτι άλλο ή το καλύτερο για σένα; Υπάρχει, λοιπόν, κάτι καλύτερο από την απόφαση του θεού; Γιατί διαφθείρεις όσο μπορείς τον κριτή, γιατί παραπλανείς αυτόν που σε συμβουλεύει;

η. Ποια είναι η ουσία του καλού;

Ο θεός είναι ωφέλιμος· αλλά και το καλό είναι ωφέλιμο. Είναι εύλογο, λοιπόν, ότι, όπου η ουσία του θεού, εκεί είναι και η ουσία του καλού. Και τι είναι πραγματικά ο θεός; Σάρκα; Όχι βέβαια. Αγρός; Όχι βέβαια. Φήμη; Όχι βέβαια. Νους, γνώση, ορθός λόγος. Μόνο εδώ να αναζητήσεις την ουσία του καλού. Μήπως την φάχνεις στα φυτά; Όχι. Μήπως σ' ένα άλογο ον; Ούτε. Αν λοιπόν την αναζητείς σ' ένα λογικό ον, γιατί την φάχνεις ακόμη κάπου αλλού, και όχι σ' αυτό που διακρίνει τα λογικά από τα άλογα; Τα φυτά δε χρησιμοποιούν ούτε τις εντυπώσεις. Γι' αυτό δε μιλάς για καλό στην περίπτωση τους. Το καλό, λοιπόν, απαιτεί τη χρήση των εντυπώσεων. Άραγε μόνο αυτήν; Γιατί, αν χρειάζεται μόνο αυτήν, πες ότι τα καλά, όπως και η ευτυχία και η δυστυχία, υπάρχουν και για τα άλλα ζώα. Τώρα, όμως, δεν το λες, και καλά κάνεις. Γιατί, και αν χρησιμοποιούν πάρα πολύ τις εντυπώσεις, τους λείπει η συνείδηση της χρήσης των εντυπώσεων. Και είναι φυσικό. Γιατί έχουν γεννηθεί για να υπηρετούν άλλους, και δεν έχουν τα ίδια σκοπό τον εαυτό τους. Ο γάιδαρος, για

8 νεν μή τι προηγουμένως; οὐ· ἀλλ' ὅτι νώτου
 χρείαν εἶχομεν βαστάζειν τι δυναμένου. ἀλλὰ νῆ
 Δία καὶ περιπατοῦντος αὐτοῦ χρείαν εἶχομεν· διὰ
 τοῦτο προσεῖληφε καὶ τὸ χρῆσθαι φαντασίαις· ἄλ-
 λως γὰρ περιπατεῖν οὐκ ἐδύνατο. καὶ λοιπὸν
 αὐτοῦ που πέπαυται. εἰ δὲ καὶ αὐτός που προσει-
 λήφει παρακολούθησιν τῇ χρήσει τῶν φαντασιῶν,
 καὶ δῆλον ὅτι κατὰ λόγον οὐκέτ' ἂν ἡμῖν ὑπε-
 τέτακτο οὐδὲ τὰς χρείας ταύτας παρείχεν, ἀλλ' ἦν
 ἂν ἴσος ἡμῖν καὶ ὅμοιος.

9 Οὐ θέλεις οὖν ἐκεῖ ζητεῖν τὴν οὐσίαν τοῦ
 ἀγαθοῦ, οὐ μὴ παρόντος ἐπ' οὐδενὸς τῶν ἄλλων
 10 θέλεις λέγειν τὸ ἀγαθόν; «τί οὖν; οὐκ ἔστι θεῶν
 11 ἔργα κάκεῖνα;» ἔστιν, ἀλλ' οὐ προηγούμενα οὐδὲ
 12 μέρη θεῶν. σὺ δὲ προηγούμενον εἶ, σὺ ἀπόσπασμα
 εἰ τοῦ θεοῦ· ἔχεις τι ἐν σεαυτῷ μέρος ἐκείνου. τί
 οὖν ἀγνοεῖς σου τὴν συγγένειαν; τί οὐκ οἶδας,
 πόθεν ἐλήλυθας; οὐ θέλεις μεμνησθαι, ὅταν ἐσθίης,
 τίς ὦν ἐσθίεις καὶ τίνα τρέφεις; ὅταν συνουσία χρῆ,
 τίς ὦν χρῆ; ὅταν ὁμιλία; ὅταν γυμνάξῃ, ὅταν
 13 διαλέγῃ, οὐκ οἶδας ὅτι θεὸν τρέφεις, θεὸν γυμνά-
 ζεις; θεὸν περιφέρεις, τάλας, καὶ ἀγνοεῖς. δοκεῖς με
 λέγειν ἀργυροῦν τινα ἢ χρυσοῦν ἐξωθεν; ἐν σεαυτῷ
 14 φέρεις αὐτὸν καὶ μολύνων οὐκ αἰσθάνῃ ἀκαθάρτοις
 μὲν διανοήμασι, ῥυπαραῖς δὲ πράξεσι. καὶ ἀγάμμα-

παράδειγμα, μήπως γεννήθηκε για τον εαυτό του; Όχι. Αλλά, επειδή χρειαζόμασταν μία πλάτη που να μπορεί να σηκώνει βάρη. Αλλά, μα το Δία, τον χρειαζόμασταν και γιατί μπορεί να περπατά. Γι' αυτό απέκτησε και την ικανότητα να χρησιμοποιεί τις εντυπώσεις· γιατί, διαφορετικά, δε θα μπορούσε να περπατήσει. Και μετά, σταμάτησε σ' αυτό το σημείο. Αν, όμως, είχε αποκτήσει και αυτός τη συνείδηση της χρήσης των εντυπώσεων, είναι ολοφάνερο ότι δε θα υποτασσόταν πλέον σε μας, ούτε θα μας προσέφερε αυτές τις υπηρεσίες, αλλά θα ήταν ίσος και όμοιός μας.

Δε θέλεις, λοιπόν, ν' αναζητείς την ουσία του καλού που, όταν δεν υπάρχει, δε θέλεις να μιλάς για «καλό» σε σχέση με οτιδήποτε άλλο; «Τι λοιπόν; Δεν είναι και εκείνα έργα των θεών;». Και βέβαια είναι, αλλά δεν έχουν σκοπό τον εαυτό τους, ούτε αποτελούν μέρος των θεών. Εσύ, όμως, έχεις σκοπό τον εαυτό σου, εσύ είσαι κομμάτι του θεού. Μέσα σου έχεις κάποιο μέρος εκείνου. Γιατί, λοιπόν, δεν αντιλαμβάνεσαι τη συγγενεία σου με το θεό; Γιατί δε γνωρίζεις από πού έχεις έρθει; Δε θέλεις, όταν τρως, να θυμάσαι ποιος είσαι εσύ που τρως και ποιον τρέφεις; Όταν έρχεσαι σε επαφή ερωτική, ποιος είσαι που το κάνεις αυτό; Όταν συναναστρέφεσαι, όταν γυμνάζεσαι, όταν συνδιαλέγεσαι, δεν ξέρεις ότι τρέφεις το θεό, ότι γυμνάζεις το θεό; Φέρεις παντού μαζί σου το θεό, δύστυχε, και δεν το γνωρίζεις. Νομίζεις ότι μιλώ για κάποιο εξωτερικό θεό, που είναι φτιαγμένος από ασήμι ή χρυσό; Μέσα σου τον φέρνεις το θεό, και δε

τος μὲν τοῦ θεοῦ παρόντος οὐκ ἂν τολμήσαις τι
 τούτων ποιεῖν ὧν ποιεῖς. αὐτοῦ δὲ τοῦ θεοῦ παρόν-
 τος ἔσωθεν καὶ ἐφορῶντος πάντα καὶ ἐπακούοντος
 οὐκ αἰσχύνη ταῦτα ἐνθυμούμενος καὶ ποιῶν,
 ἀναίσθητε τῆς αὐτοῦ φύσεως καὶ θεοχόλωτε;

- 15 Λοιπὸν ἡμεῖς τί φοβούμεθα ἐκπέμποντες νέον
 ἐπί τινας πράξεις ἐκ τῆς σχολῆς, μὴ ἄλλως ποιή-
 ση τι, μὴ ἄλλως φάγη, μὴ ἄλλως συνουσιάσῃ, μὴ
 16 ταπεινώσῃ αὐτὸν ῥάκη περιτεθέντα, μὴ ἐπάρη
 κομφᾶ ἱμάτια; οὗτος οὐκ οἶδεν αὐτοῦ θεόν, οὗτος
 οὐκ οἶδεν, μετὰ τίνος ἀπέρχεται. ἀλλ' ἀνεχόμεθα
 17 λέγοντος «αὐτοῦ σὲ ἤθελον ἔχειν»; ἐκεῖ τὸν θεὸν
 18 οὐκ ἔχεις; εἴτ' ἄλλον τινὰ ζητεῖς ἐκεῖνον ἔχων; ἢ
 ἄλλα σοι ἐρεῖ ἐκεῖνος ἢ ταῦτα; ἀλλ' εἰ μὲν τὸ
 ἄγαλμα ἧς τὸ Φειδίου, ἢ Ἀθηνᾶ ἢ ὁ Ζεὺς, ἐμέ-
 μνησο ἂν καὶ σαυτοῦ καὶ τοῦ τεχνίτου καὶ εἴ τινα
 αἰσθησιν εἶχες, ἐπειρῶ ἂν μηδὲν ἂν ἀνάξιον ποιεῖν
 τοῦ κατασκευάσαντος μηδὲ σεαυτοῦ μηδ' ἐν
 19 ἀπρεπεῖ σχήματι φαίνεσθαι τοῖς ὁρῶσι· νῦν δέ σε
 ὅτι ὁ Ζεὺς πεποιήκεν, διὰ τοῦτο ἀμελεῖς οἶόν τινα
 δεῖξαις σεαυτόν; καὶ τί ὁ τεχνίτης τῷ τεχνίτῃ
 ὅμοιος ἢ τὸ κατασκευάσμα τῷ κατασκευάσματι;

νώθεις ότι τον μολύνεις, από τη μια με τις ακάθαρτες σκέψεις σου, και από την άλλη με τις ρυπαρές σου πράξεις. Μπροστά και σ' ένα άγαλμα ακόμη του θεού, δε θα τολμούσες να κάνεις κάτι απ' αυτά που κάνεις τώρα. Αφού όμως ο θεός υπάρχει μέσα σου, και τα επιβλέπει όλα, και τ' ακούει όλα προσεκτικά, δεν ντρέπεσαι να σκέφτεσαι και να κάνεις τέτοια πράγματα· εσύ, που δεν αντιλαμβάνεσαι τη φύση σου και προκαλείς την οργή των θεών;

Εξάλλου, όταν εμείς στέλνουμε ένα νέο για κάποιες δουλειές έξω από τη σχολή, γιατί φοβούμαστε μήπως κάνει κάτι με τρόπο που δεν πρέπει, μήπως φάει ανάρμοστα, μήπως έρθει σε λάθος ερωτική επαφή, μήπως ταπεινωθεί φορώντας κουρέλια, μήπως κυριευτεί από έπαρση, αν τύχει να φοράει πολυτελή ρούχα; Αυτός δε γνωρίζει το θεό που βρίσκεται μέσα του, αυτός δεν ξέρει με ποιον πορεύεται μαζί. Αλλά το δεχόμαστε να λέει: «ήθελα να σε έχω εδώ;» Εκεί δεν τον έχεις το θεό; Και, ενώ έχεις εκείνον, ζητάς κάποιον άλλον; Ή εκείνος θα σου πει διαφορετικά απ' αυτά; Αλλά, αν ήσουν το άγαλμα του Φειδία, η Αθηνά ή ο Δίας²⁰, θα θυμόσουν και τον εαυτό σου και το δημιουργό σου, και, αν είχες κάποια αντίληψη, θα προσπαθούσες να μην κάνεις τίποτα ανάξιο του κατασκευαστή σου και του εαυτού σου, και να μην εμφανίζεσαι με ανάρμοστη συμπεριφορά σ' αυτούς που σε βλέπουν. Τώρα, όμως, επειδή σε έπλασε ο Δίας, γι' αυτό αδιαφορείς για το πώς θα παρουσιάσεις τον εαυτό σου; Και τι δηλαδή, μήπως ο ένας τεχνίτης μοιά-

- 20 καὶ ποῖον ἔργον τεχνίτου εὐθύς ἔχει τὰς δυνάμεις ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἐμφαίνει διὰ τῆς κατασκευῆς; οὐχὶ λίθος ἐστὶν ἢ χαλκός ἢ χρυσός ἢ ἐλέφας; καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἢ Φειδίου ἅπαξ ἐκτείνασα τὴν χεῖρα καὶ τὴν Νίκην ἐπ' αὐτῆς δεξαμένη ἔστηκεν οὕτως ὄλω τῷ αἰῶνι, τὰ δὲ τοῦ θεοῦ κινούμενα, ἔμπνοα,
- 21 χρηστικά φαντασιῶν, δοκιμαστικά. τούτου τοῦ δημιουργοῦ κατασκευάσμα ὦν καταισχύρεις αὐτό; τί δ'; ὅτι οὐ μόνον σε κατεσκεύασεν, ἀλλὰ καὶ σοὶ μόνῳ ἐπίστευσεν καὶ παρακατέθετο, οὐδὲ τούτου μεμνήσῃ, ἀλλὰ καὶ καταισχύρεις τὴν ἐπιτροπήν; εἰ δέ σοι ὄρφανόν τινα ὁ θεὸς παρέθετο, οὕτως ἂν
- 22 αὐτοῦ ἡμέλεις; παραδεδωκέ σοι σεαυτὸν καὶ λέγει «οὐκ εἶχον ἄλλον πιστότερόν σου· τοῦτόν μοι φύλασσε τοιοῦτον οἶος πέφυκεν, αἰδήμονα, πιστόν, ὑψηλόν, ἀκατάπληκτον, ἀπαθῆ, ἀτάραχον». εἶτα σὺ οὐ φυλάσσεις;
- 24 «Ἄλλ' ἐροῦσιν· "πόθεν ἡμῖν οὗτος ὄφρῶν ἐνήνοχεν καὶ σεμνοπροσωπεῖ;" οὐπω κατ' ἀξίαν. ἔτι γὰρ οὐ θαρρῶ οἷς ἔμαθον καὶ συγκατεθέμην· ἔτι τὴν
- 25 ἀσθένειαν τὴν ἑμαυτοῦ φοβοῦμαι. ἐπεὶ τοι ἄφετέ με θαρρῆσαι καὶ τότε ὄψεσθε βλέμμα οἷον δεῖ καὶ σχῆμα οἷον δεῖ, τότε ὑμῖν δεῖξω τὸ ἀγαλμα, ὅταν
- 26 τελειωθῇ, ὅταν στιλπνωθῇ. τί δοκεῖτε; ὄφρῶν; μὴ

ζει με τον άλλο τεχνίτη ή το ένα δημιουργήμα με το άλλο; Και ποιο έργο τεχνίτη έχει αμέσως μέσα του τις ικανότητες, οι οποίες παρουσιάζονται με την κατασκευή; Παύει να είναι πέτρα ή χαλκός ή χρυσός ή ελεφαντοστό; Και η Αθηνά του Φειδία, μία φορά τέντωσε το χέρι και δέχτηκε πάνω του τη Νίκη, και έμεινε αιώνια σ' αυτή τη στάση, ενώ τα δημιουργήματα του θεού κινούνται, έχουν πνοή, μπορούν να χρησιμοποιούν εντυπώσεις και να εκφέρουν κρίσεις. Είσαι, λοιπόν, δημιουργήμα αυτού του τεχνίτη, κι αυτό το δημιουργήμα το ατιμάζεις; Γιατί; Και όχι μόνο δε θυμάσαι ότι δε σε δημιούργησε απλώς, αλλά και σ' εμπιστεύτηκε και σε ανέθεσε στον εαυτό σου, αλλά ντροπιάζεις και το ρόλο σου του επιτρόπου; Κι αν ο θεός σου ανέθετε να φροντίσεις κάποιο ορφανό, θα αδιαφορούσες το ίδιο και γι' αυτό; Σε παρέδωσε στον εαυτό σου και είπε: «Δεν είχα άλλον πιο έμπιστο από εσένα. Φύλαξέ μου τον όπως είναι από τη φύση του, δηλαδή κόσμιο, αξιόπιστο, υψηλόφρονα, ατρόμητο, απαθή, ατάραχο». Κι εσύ δε θα τον φυλάξεις;

«Αλλά οι άνθρωποι θα πουν: “από πού μας ήρθε αυτός έτσι περήφανος και με σοβαρή έκφραση;”». Δεν είναι, όμως, αυτή που πρέπει. Γιατί δεν έχω ακόμη εμπιστοσύνη σ' αυτά που έμαθα, και σ' αυτά με τα οποία συμφώνησα. Ακόμη φοβάμαι την αδυναμία μου. Αφήστε με ν' αποκτήσω εμπιστοσύνη, και τότε θα δείτε το βλέμμα που πρέπει και το ανάλογο ύφος: τότε θα σας δείξω το άγαλμα, όταν ολοκληρωθεί και γυαλιστεί. Τι εντύπωση έχετε; Υπεροφία, λέτε; Δεν είναι αυτό. Γιατί,

γένοιτο. μὴ γὰρ ὁ Ζεὺς ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὄφρῦν
ἀνέσπακεν; ἀλλὰ πέπηγεν αὐτοῦ τὸ βλέμμα, οἷον
δεῖ εἶναι τοῦ ἐροῦντος

οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον οὐδ' ἀπατηλόν.

- 27 τοιοῦτον ὑμῖν δεῖξω ἐμαυτόν, πιστόν, αἰδήμονα,
28 γενναῖον, ἀτάραχον. μὴ τι οὖν ἀθάνατον, ἀγήρων,
μὴ τι ἄνοσον; ἀλλ' ἀποθνήσκοντα θείως, νοσοῦντα
29 θείως. ταῦτα ἔχω, ταῦτα δύνάμαι· τὰ δ' ἄλλα οὔτ'
ἔχω οὔτε δύνάμαι. δεῖξω ὑμῖν νεῦρα φιλοσόφου.
ποῖα νεῦρα; ὄρεξιν ἀναπότευκτον, ἔκκλισιν ἀπερί-
πτωτον, ὄρμην καθήκουσαν, πρόθεσιν ἐπιμελῆ,
συγκατάθεσιν ἀπρόπτωτον. ταῦτα ὄψεσθε.

θ. Ὅτι οὐ δυνάμενοι τὴν ἀνθρώπου ἐπαγγελίαν
πληρῶσαι τὴν φιλοσόφου προσλαμβάνομεν.

- 1 Οὐκ ἔστι τὸ τυχόν αὐτὸ μόνον ἀνθρώπου ἐπαγ-
2 γελίαν πληρῶσαι. τί γὰρ ἔστιν ἄνθρωπος; Ζῶον,
φησί, λογικὸν θνητόν. Εὐθύς ἐν τῷ λογικῷ τίνων
χωριζόμεθα; Τῶν θηρίων. Καὶ τίνων ἄλλων; Τῶν
3 προβάτων καὶ τῶν ὁμοίων. Ὅρα οὖν μὴ τί πως ὡς
θηρίον ποιήσης· εἰ δὲ μὴ, ἀπώλεσας τὸν ἄνθρωπον,
οὐκ ἐπλήρωσας τὴν ἐπαγγελίαν. Ὅρα μὴ τι ὡς
4 πρόβατον· εἰ δὲ μὴ, καὶ οὕτως ἀπώλετο ὁ ἄν-

μήπως ο Δίας στην Ολυμπία είχε υπεροπτικό ύφος; Όχι, αλλά σταθεροποίησε το βλέμμα του, όπως αρμόζει σε κάποιον, που πρόκειται να πει:

Ο λόγος μου είναι αμετάκλητος και αληθινός²¹

Θα σας παρουσιάσω τον εαυτό μου αξιοπίστο, κόσμιο, γενναίο, ατάραχο. Μήπως, λοιπόν, νομίζετε πως είμαι θάνατος, αγέραςτος, απρόσβλητος από ασθένειες; Όχι είμαι κάποιος που θα μπορούσε να πεθάνει θεϊκά και ν' αρρωστήσει θεϊκά. Αυτά ξέρω, αυτά μπορώ να κάνω. Τα άλλα ούτε τα ξέρω ούτε τα μπορώ, θα σας δείξω τα νεύρα ενός φιλοσόφου. Ποια νεύρα; Επιθυμία που δεν αποτυγχάνει, αποστροφή που δεν καταλήγει σε αυτά που αποφεύγει, κατάλληλη επιλογή, προσεγμένο σκοπό, συνετή συναίνεση. Αυτά θα δείτε.

θ'. Δεν μπορούμε να εκπληρώσουμε τη λειτουργία του ανθρώπου, και υιοθετούμε αυτή του φιλοσόφου.

Δεν είναι τυχαίο πράγμα να εκπληρώσει κάποιος μόνο τη λειτουργία του ανθρώπου. Γιατί, τι είναι ο άνθρωπος; Ζώο, λέει κάποιος, λογικό και θνητό. Και αμέσως, με τη λογική, από ποιους διαφέρουμε; Από τα θηρία. Και από ποιους άλλους; Από τα πρόβατα και τα παρόμοια ζώα. Πρόσεξε, λοιπόν, μην ενεργήσεις ποτέ σα θηρίο. Διαφορετικά, έχεις καταστρέψει τον άνθρωπο, δεν εκπλήρωσες τη λειτουργία του. Πρόσεξε μην πράξεις ως πρόβατο. Διαφορετικά, και έτσι καταστρέφεις τον άν-

- 5 θρωπος. τίνα οὖν ποιου̅μεν ὡς πρόβατα; ὅταν τῆς
 γαστρὸς ἔνεκα, ὅταν τῶν αἰδοίων, ὅταν εἰκῆ, ὅταν
 6 ῥυπαρῶς, ὅταν ἀνεπιστρέπτως, ποῦ ἀπεκλίναμεν;
 ἐπὶ τὰ πρόβατα. τί ἀπωλέσαμεν; τὸ λογικόν. ὅταν
 μαχίμως καὶ βλαβερῶς καὶ θυμικῶς καὶ ὤστικῶς,
 ποῦ ἀπεκλίναμεν; ἐπὶ τὰ θηρία. λοιπὸν οἱ μὲν
 ἡμῶν μεγάλα θηρία εἰσίν, οἱ δὲ θηρίδια κακοῆθη
 7 καὶ μικρά, ἀφ' ὧν ἔστιν εἰπεῖν «λέων με καὶ φα-
 γέτω.» διὰ πάντων δὲ τούτων ἀπόλλυται ἢ τοῦ
 8 ἀνθρώπου ἐπαγγελία. πότε γὰρ σώζεται συμπε-
 πλεγμένον; ὅταν τὴν ἐπαγγελίαν πληρώσῃ, ὥστε
 σωτηρία συμπεπλεγμένου ἐστὶ τὸ ἐξ ἀληθῶν
 συμπεπλέχθαι. πότε διεζευγμένον; ὅταν τὴν ἐπαγ-
 γελίαν πληρώσῃ. πότε αὐλοῖ, πότε λύρα, πότε ἵπ-
 9 πος, πότε κύων; τί οὖν θαυμαστόν, εἰ καὶ ἄνθρω-
 πος ὡσαύτως μὲν σώζεται, ὡσαύτως δ' ἀπόλ-
 10 λυται; αὕξει δ' ἕκαστον καὶ σώζει τὰ κατάλληλα
 ἔργα· τὸν τέκτονα τὰ τεκτονικά, τὸν γραμματικὸν
 τὰ γραμματικά. ἂν δ' ἐθίσῃ γράφειν ἀγραμματίως,
 11 ἀνάγκη καταφθεῖρεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι τὴν τέχνην.

θρωπο. Πότε, λοιπόν, ενεργούμε όπως τα πρόβατα; Όταν ενεργούμε για χάρη της κοιλιάς μας, όταν για χάρη των γεννητικών μας οργάνων, όταν ενεργούμε απείσχεπτα, όταν χυδαία, όταν απρόσεχτα, σε ποιο επίπεδο έχουμε πέσει; Στο επίπεδο των προβάτων. Τι χάσαμε; Τη λογική μας. Όταν ερίζουμε και ενεργούμε επιζήμια και με οργή και χυδαία, σε ποιο επίπεδο έχουμε πέσει; Στο επίπεδο των θηρίων. Λοιπόν, κάποιιο από μας είναι μεγάλα θηρία, ενώ άλλοι μικρά θηρία, κακόβουλα και μικροπρεπή, για την περίπτωση των οποίων θα λέγαμε: «Ας ήταν λιοντάρι και ας με καταβρόχθιζε»²². Με όλα τούτα καταστρέφεται η λειτουργία του ανθρώπου. Γιατί τότε σώζεται μια σύνθετη κρίση; Όταν εκπληρώσει τη λειτουργία της· ώστε η σωτηρία της σύνθετης κρίσης έγκειται στο να συντίθεται από αληθινές προτάσεις. Και τότε διατηρείται μια μεμονωμένη κρίση; Όταν εκπληρώσει τη λειτουργία της. Πότε διατηρούνται οι αυλοί, πότε η λύρα, πότε το άλογο, πότε ο σκύλος; Γιατί, λοιπόν, είναι παράξενο, που και ο άνθρωπος σώζεται και καταστρέφεται με τον ίδιο τρόπο; Καθένας αναπτύσσεται και σώζεται με τα κατάλληλα έργα. Ο ξυλουργός με τα ξυλουργικά, ο γραμματικός με τα γραμματικά. Αν κάποιος συνηθίσει να γράφει, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τους κανόνες της γραμματικής, η τέχνη αναγκαστικά φθείρεται και καταστρέφεται. Έτσι, οι ευπρεπείς πράξεις διασώζουν τον ευπρεπή άνθρωπο, ενώ οι αναίσχυντες τον καταστρέφουν. Οι πράξεις πίστης διασώζουν τον πιστό, ενώ οι αντίθετες τον καταστρέφουν. Και, πάλι,

- 12 οὕτως τὸν μὲν αἰδήμονα σώζει τὰ αἰδήμονα ἔργα,
 ἀπολλύει δὲ τὰ ἀναιδῆ· τὸν δὲ πιστὸν τὰ πιστὰ καὶ
 τὰ ἐναντία ἀπολλύει. καὶ τοὺς ἐναντίους πάλιν
 ἐπαύξει τὰ ἐναντία· τὸν ἀναίσχυντον ἀναίσχυντία,
 τὸν ἄπιστον ἀπιστία, τὸν λοιδοροῦν λοιδορία, τὸν
 ὀργίλον ὀργή, τὸν φιλάργυρον αἰ ἀκατάλληλοι
 λήψεις καὶ δόσεις.
- 13 Διὰ τοῦτο παραγγέλλουσιν οἱ φιλόσοφοι μὴ
 ἀρκεῖσθαι μόνῳ τῷ μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ μελέτην
 προσλαμβάνειν, εἶτα ἄσκησιν. πολλῶ γὰρ χρόνῳ
 14 τὰ ἐναντία ποιεῖν εἰθίσμεθα καὶ τὰς ὑπολήψεις τὰς
 ἐναντίας ταῖς ὀρθαῖς χρηστικὰς ἔχομεν. ἂν οὖν μὴ
 15 καὶ τὰς ὀρθὰς χρηστικὰς ποιήσωμεν, οὐδὲν ἄλλο ἢ
 ἐξηγηταὶ ἐσόμεθα ἀλλοτρίων δογμάτων. ἄρτι γὰρ
 τίς ἡμῶν οὐ δύναται τεχνολογῆσαι περὶ ἀγαθῶν
 καὶ κακῶν; ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ἀγαθὰ, τὰ δὲ
 κακὰ, τὰ δ' ἀδιάφορα· ἀγαθὰ μὲν οὖν ἀρεταὶ καὶ
 τὰ μετέχοντα τῶν ἀρετῶν· κακὰ τὰ δ' ἐναντία·
 16 ἀδιάφορα δὲ πλοῦτος, υἰγεία, δόξα. εἴτ' ἂν μεταξὺ
 λεγόντων ἡμῶν φόφος μείζων γένηται ἢ τῶν
 17 παρόντων τις καταγελάση ἡμῶν, ἐξεπλάγημεν.
 ποῦ ἐστίν, φιλόσοφε, ἐκεῖνα ἃ ἔλεγες; πόθεν αὐτὰ
 προφερόμενος ἔλεγες; ἀπὸ τῶν χειλῶν αὐτόθεν. τί
 οὖν ἀλλότρια βοηθήματα μολύνεις; τί κυβεύεις
 18 περὶ τὰ μέγιστα; ἄλλο γὰρ ἐστίν ὡς εἰς ταμιεῖον
 ἀποθέσθαι ἄρτους καὶ οἶνον, ἄλλο ἐστὶ φαγεῖν. τὸ

όλες οι αντίθετες πράξεις αυξάνουν την ισχύ των ανθρώπων που έχουν τον ανάλογο μ' αυτές χαρακτήρα. Τον αναίσχυντο δυναμώνει η αδιαντροπιά, τον άπιστο η απιστία, τον λαιδορό η λαιδορία, τον οργίλο η οργή, τον φιλάργυρο η δυσαναλογία ανάμεσα σ' αυτά που παίρνει και σ' αυτά που πληρώνει.

Γι' αυτό, οι φιλόσοφοι συμβουλεύουν να μην αρκούμαστε μόνο στη μάθηση, αλλά να προχωρούμε και στο στοχασμό και έπειτα στην εξάσκηση. Γιατί, για πολύ καιρό, συνηθίσαμε να κάνουμε τα αντίθετα απ' αυτά που μάθαμε, και χρησιμοποιούμε θεωρίες αντίθετες στις σωστές. Αν, λοιπόν, δεν κάνουμε χρήση των ορθών θεωριών, δε θα είμαστε τίποτε άλλο παρά ερμηνευτές των ξένων κρίσεων. Γιατί, ποιος από μας δεν μπορεί, αμέσως τώρα, να μιλήσει επιδέξια για τα καλά και τα κακά; Γιατί, από τα πράγματα που υπάρχουν, άλλα είναι καλά, άλλα κακά και άλλα αδιάφορα. Καλά, λοιπόν, είναι οι αρετές και όσα μετέχουν στις αρετές. Ενώ κακά είναι τα αντίθετα. Αδιάφορα είναι ο πλούτος, η υγεία, η φήμη. Και μετά εμείς, αν, την ώρα που μιλάμε, γίνει μεγάλος θόρυβος, ή κάποιος από τους παρευρισχομένους μας κοροϊδέψει, πανικοβαλλόμαστε. Πού είναι, φιλόσοφε, εκείνα που έλεγες; Από πού τα πήρες, αυτά που έλεγες; Από τα χείλη σου και μόνο. Γιατί, λοιπόν, μολύνεις τις ξένες πηγές; Γιατί παίζεις με τα σοβαρότερα ζητήματα; Γιατί είναι άλλο πράγμα να εφοδιάσεις την αποθήκη με φωμί και κρασί, και άλλο είναι να τα φας. Αυτό που έχει φαγωθεί χωνεύτηκε κιόλας, διανεμήθηκε στο σώμα·

- βρωθὲν ἐπέφθη, ἀνεδόθη, νεῦρα ἐγένετο, σάρκες, ὀστέα, αἷμα, εὐχροια, εὐπνοια. τὰ ἀποκείμενα ὅταν μὲν θελήσης ἐκ προχείρου λαβὼν δεῖξαι δύνασαι,
- 19 ἀπ' αὐτῶν δέ σοι ὄφελος οὐδὲν εἰ μὴ μέχρι τοῦ δοκεῖν ὅτι ἔχεις. τί γὰρ διαφέρει ταῦτα ἐξηγεῖσθαι ἢ τὰ τῶν ἑτεροδόξων; τεχνολόγει νῦν καθίσας τὰ Ἐπικούρου καὶ τάχα ἐκείνου χρηστικώτερον τεχνολογήσεις. τί οὖν Στωικὸν λέγεις σεαυτὸν, τί ἐξαπατᾷς τοὺς πολλούς, τί ὑποκρίνη Ἰουδαῖον ὦν
- 20 Ἕλληνας; οὐχ ὄρας, πῶς ἕκαστος λέγεται Ἰουδαῖος, πῶς Σύρος, πῶς Αἰγύπτιος; καὶ ὅταν τινὰ ἐπαμφοτερίζοντα ἴδωμεν, εἰώθαμεν λέγειν «οὐκ ἔστιν Ἰουδαῖος, ἀλλ' ὑποκρίνεται». ὅταν δ' ἀναλάβῃ τὸ πάθος τὸ τοῦ βεβαμμένου καὶ ἡρημένου, τότε καὶ
- 21 ἔστι τῷ ὄντι καὶ καλεῖται Ἰουδαῖος. οὕτως καὶ ἡμεῖς παραβαπτισταί, λόγῳ μὲν Ἰουδαῖοι, ἔργῳ δ' ἄλλο τι, ἀσυμπαθεῖς πρὸς τὸν λόγον, μακρὰν ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι τούτοις ἃ λέγομεν, ἐφ' οἷς ὡς εἰδότες
- 22 αὐτὰ ἐπαιρόμεθα. οὕτως οὐδὲ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπαγγελίαν πληρῶσαι δυνάμενοι προσλαμβάνομεν τὴν τοῦ φιλοσόφου, τηλικούτο φορτίον, οἷον εἴ τις δέκα λίτρας ἄραι μὴ δυνάμενος τὸν τοῦ Αἴαντος λίθον βαστάζειν ἤθελεν.

έγινε νεύρα, σάρκα, οστά, αίμα, καλή όψη του προσώπου, εύκολη αναπνοή. Αυτά που φυλάσσονται στην αποθήκη, μπορείς, όταν θέλεις, να τα πάρεις αμέσως και να τα δείξεις· εσύ, όμως, δεν έχεις κανένα όφελος απ' αυτά, εκτός από τη φήμη ότι τα κατέχεις. Γιατί, σε τι διαφέρει να ερμηνεύεις αυτές τις διδασκαλίες και όχι τις άλλες, των ετεροδόξων; Κάθισε, τώρα, και φιλοσόφησε τα αξιώματα του Επικούρου, και ίσως φιλοσοφήσεις πιο αποτελεσματικά από εκείνον. Γιατί, λοιπόν, αποκαλείς τον εαυτό σου Στωικό, γιατί εξαπατάς τους πολλούς, γιατί παριστάνεις τον Ιουδαίο, ενώ είσαι Έλληνας; Δε βλέπεις πώς ο καθένας λέγεται Ιουδαίος, πώς Σύριος, πώς Αιγύπτιος; Και όταν δούμε κάποιον να αμφιταλαντεύεται, συνηθίζουμε να λέμε: «Δεν είναι Ιουδαίος, αλλά παριστάνει τον Ιουδαίο». Όταν, όμως, αποκτήσει το πνεύμα του ανθρώπου που βαπτίστηκε και έχει κάνει την επιλογή του, τότε, και είναι πράγματι, και ονομάζεται Ιουδαίος. Έτσι και εμείς, οι ψευτοβαπτισμένοι, που στα λόγια είμαστε Ιουδαίοι, ενώ στην πράξη κάτι άλλο, βρισκόμαστε σε δυσαρμονία με τα λόγια μας και απέχουμε πολύ απ' το να εφαρμόσουμε τις θεωρίες που πρεσβεύουμε, θεωρίες που καυχόμαστε ότι τις γνωρίζουμε. Και έτσι, ενώ ούτε του ανθρώπου τη λειτουργία μπορούμε να εκπληρώσουμε, υιοθετούμε αυτή του φιλοσόφου, ένα τόσο μεγάλο φορτίο· σαν κάποιος να ήθελε να κρατήσει ψηλά την πέτρα του Αίαντα, ενώ δεν μπορούσε να σηκώσει βάρος δέκα λίτρων²³.

ι. Πῶς ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τὰ καθήκοντα ἔστιν
εὐρίσκειν;

- 1 Σκέψαι τίς εἶ τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ'
ἔστιν οὐδέν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως, ἀλλὰ
2 ταύτῃ τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτὴν δ' ἀδούλευ-
τον καὶ ἀνυπότακτον. σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι
3 κατὰ λόγον. κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προ-
βάτων. ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ
4 μέρους αὐτοῦ, οὐχ ἔν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν
προηγουμένων· παρακολουθητικός γὰρ εἶ τῇ θεῖᾳ
διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός. τίς οὖν
5 ἐπαγγελία πολίτου; μηδὲν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον,
περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον, ἀλλ'
ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς λογισμὸν εἶχον καὶ
παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέ ποτ' ἂν
ἄλλως ὤρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες
6 ἐπὶ τὸ ὅλον. διὰ τοῦτο καλῶς λέγουσιν οἱ φι-
λόσοφοι ὅτι εἰ προήδει ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς τὰ
ἐσόμενα, συνήργει ἂν καὶ τῷ νοσεῖν καὶ τῷ ἀπο-
θνήσκειν καὶ τῷ πηροῦσθαι, αἰσθανόμενός γε, ὅτι
ἀπὸ τῆς τῶν ὅλων διατάξεως τοῦτο ἀπονέμεται,
κυριώτερον δὲ τὸ ὅλον τοῦ μέρους καὶ ἡ πόλις τοῦ
πολίτου. νῦν δ' ὅτι οὐ προγιγνώσκομεν, καθήκει

ι'. Πώς από τα ονόματα μπορούμε ν' ανακαλύψουμε τα καθήκοντα;

Σκέφου ποιος είσαι. Πρώτα είσαι άνθρωπος, δηλαδή κάποιος, που τίποτα δε θεωρεί πιο σημαντικό από τη βούληση, αλλά υποτάσσει όλα τ' άλλα σ' αυτή, ενώ την ίδια τη διατηρεί αδούλωτη και ανυπότακτη. Σκέφου, λοιπόν, από ποια πράγματα διακρίνεσαι με τη λογική. Διακρίνεσαι από τα θηρία, διακρίνεσαι από τα πρόβατα. Επιπλέον, είσαι πολίτης του κόσμου και αποτελείς μέρος του· όχι, όμως, μέρος που προσφέρει υπηρεσίες, αλλά που έχει ηγετική θέση. Γιατί μπορείς να κατανοείς τη θεϊκή διακυβέρνηση και μετά ν' αναλογίζεσαι τις συνέπειές της. Ποια είναι, λοιπόν, η αποστολή του πολίτη; Να μην έχει κανένα προσωπικό συμφέρον, να μην αποφασίζει για τίποτα σα να είναι ανεξάρτητος, αλλά να ενεργεί, όπως ακριβώς θα ενεργούσε το χέρι ή το πόδι, τα οποία, αν είχαν λογική και μπορούσαν να καταλάβουν τη φυσική κατάσταση, δε θα διάλεγαν ποτέ ή δε θα επιθυμούσαν ποτέ κάτι παρά μόνο σε αναφορά προς το όλο. Γι' αυτό, σωστά λένε οι φιλόσοφοι ότι, αν ο καλός και άξιος άνθρωπος γνώριζε εκ των προτέρων αυτά που πρόκειται να συμβούν, θα συνεργαζόταν και στην αρρώστια και στο θάνατο και στον ακρωτηριασμό, επειδή θα καταλάβαινε ότι αυτό απορρέει από τη διευθέτηση του όλου, και ότι το όλο είναι πιο σημαντικό από το μέρος, και η πόλη πιο σημαντική από τον πολίτη. Τώρα, όμως, επειδή δε γνωρίζουμε εκ των προτέρων τι θα συμβεί, είναι

τῶν πρὸς ἐκλογὴν εὐφροστέρων ἔχεσθαι, ὅτι καὶ πρὸς τοῦτο γεγόναμεν.

7 Μετὰ τοῦτο μέμνησο, ὅτι υἱὸς εἶ. τίς τούτου τοῦ προσώπου ἐπαγγελία; πάντα τὰ αὐτοῦ ἠγεῖσθαι τοῦ πατρός, πάντα ὑπακούειν, μηδέποτε φέξαι πρὸς τινα μηδὲ βλαβερόν τι αὐτῷ εἰπεῖν ἢ πράξαι, ἐξίστασθαι ἐν πᾶσιν καὶ παραχωρεῖν συνεργοῦντα κατὰ δύναμιν.

8 Μετὰ τοῦτο ἴσθι ὅτι καὶ ἀδελφὸς εἶ καὶ πρὸς τοῦτο δὲ τὸ πρόσωπον ὀφείλεται παραχώρησις, εὐπειθεια, εὐφημία, μηδέποτ' ἀντιποιήσασθαι τινος πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπροαιρέτων, ἀλλ' ἠδέως ἐκεῖνα προίεσθαι, ἵν' ἐν τοῖς προαιρετικοῖς πλέον ἔχῃς.

9 ὄρα γὰρ οἶόν ἐστιν ἀντὶ θιῶρακος, ἂν οὕτως τύχῃ, καὶ καθέδρας αὐτὸν εὐγνωμοσύνην κτήσασθαι, ὅση ἢ πλεονεξία.

IO Μετὰ ταῦτα εἰ βουλευτὴς πόλεώς τινος, ὅτι βουλευτῆς· εἰ νέος, ὅτι νέος· εἰ πρεσβύτης, ὅτι

II πρεσβύτης· εἰ πατήρ, ὅτι πατήρ. αἰεὶ γὰρ ἕκαστον τῶν τοιούτων ὀνομάτων εἰς ἐπιλογισμὸν ἐρχόμε-

12 νον ὑπογράφει τὰ οἰκεῖα ἔργα. εἰ δ' ἀπελθὼν φέγγῃ σου τὸν ἀδελφόν, λέγω σοι «ἐπελάθου, τίς εἶ

13 καὶ τί σοι ὄνομα». εἶτα εἰ μὲν χαλκεὺς ὢν ἐχρῶ τῇ

καθήκον μας να ακολουθούμε αυτό που είναι περισσότερο φυσικό να επιλέξουμε, γιατί γεννηθήκαμε γι' αυτό το σκοπό.

Επιπλέον, θυμήσου ότι είσαι γιος. Ποιος είναι ο ρόλος αυτού του προσώπου; Να θεωρεί ότι όλα όσα είναι δικά του ανήκουν στον πατέρα του, να υπακούει τον πατέρα του σε όλα, να μην τον κατηγορήσει ποτέ σε κάποιον, ούτε να πει ή να κάνει κάτι που θα τον βλάψει, να υποχωρεί σε όλα και να του δίνει προτεραιότητα, βοηθώντας τον όσο μπορεί.

Μετά απ' αυτό, να ξέρεις ότι είσαι και αδελφός. Σ' αυτό το ρόλο, επίσης, επιβάλλεται να υποχωρείς, να είσαι καλόπιστος, ευμενής στο λόγο σου, ποτέ να μη φιλονικείς με τον αδελφό σου για κάτι που δεν είναι στο χέρι σου, αλλά να παραιτείσαι μ' ευχαρίστηση απ' αυτά, για να πλεονεκτήεις στις καταστάσεις που εξαρτώνται από σένα. Δες, λοιπόν, πόσο σημαντικό είναι, με αντίτιμο ένα μαρούλι, ίσως, ή ένα κάθισμα, εσύ να πάρεις την ευγνωμοσύνη του· πόσο πολύ θα κερδίσεις.

Μετά από όλα αυτά, αν είσαι σύμβουλος κάποιας πόλης, να θυμάσαι ότι είσαι σύμβουλος. Αν είσαι νέος, ότι είσαι νέος. Αν είσαι ηλικιωμένος άντρας, ότι είσαι ηλικιωμένος. Αν είσαι πατέρας, ότι είσαι πατέρας. Γιατί πάντα, καθένα από αυτά τα ονόματα, αν τα εξετάσει κανείς προσεκτικά, υποβάλλει τις οικείες του πράξεις. Αν, όμως, πας και κατηγορείς τον αδερφό σου, σου λέω: «Ξέχασες ποιος είσαι και ποιο είναι το όνομά σου». Γιατί, αν ήσουν χαλκουργός και χρησιμοποιούσες με λάθος

- σφύρα ἄλλως, ἐπιλελησμένος ἂν ἦς τοῦ χαλκίως·
 εἰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ ἐπελάθου καὶ ἀντὶ ἀδελφοῦ
 ἐχθρὸς ἐγένου, οὐδὲν ἀντ' οὐδενὸς ἠλλάχθαι φανεῖ
 14 σεαυτῷ; εἰ δ' ἀντὶ ἀνθρώπου, ἡμέρου ζώου καὶ
 κοινωνικοῦ, θηρίον γέγονας βλαβερόν, ἐπιβουλον,
 δηκτικόν, οὐδὲν ἀπολώλεκας; ἀλλὰ δεῖ σε κέρμα
 ἀπολέσαι, ἵνα ζημιωθῆς, ἄλλου δ' οὐδενὸς ἀπώ-
 15 λεια ζημιοῖ τὸν ἄνθρωπον; εἴτα γραμματικὴν μὲν
 ἀποβαλὼν ἢ μουσικὴν ζημίαν ἂν ἡγοῦ τὴν ἀπώ-
 λειαν αὐτῆς; εἰ δ' αἰδῶ καὶ καταστολὴν καὶ ἡμε-
 16 ρότητα ἀποβαλεῖς, οὐδὲν ἡγή τὸ πρᾶγμα; καίτοι
 ἐκεῖνα μὲν παρ' ἔξωθεν τινα καὶ ἀπροαίρετον
 αἰτίαν ἀπόλλυται, ταῦτα δὲ παρ' ἡμᾶς· καὶ ἐκεῖνα
 17 ἔστιν, ταῦτα δὲ καὶ μὴ ἔχειν καὶ ἀπολλύειν καὶ
 αἰσχρόν ἐστι καὶ ἐπονείδιστον καὶ ἀτύχημα. τί
 18 ἀπολλύει ὁ τὰ τοῦ κιναιδοῦ πάσχων; τὸν ἄνδρα. ὁ
 δὲ διατιθείς; πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα καὶ αὐτὸς δ'
 οὐδὲν ἤττον τὸν ἄνδρα. τί ἀπολλύει ὁ μοιχεύων;
 τὸν αἰδήμονα, τὸν ἐγκρατῆ, τὸν κόσμιον, τὸν πολί-
 19 την, τὸν γείτονα. τί ἀπολλύει ὁ ὀργιζόμενος; ἄλλο
 τι. ὁ φοβούμενος; ἄλλο τι. οὐδεὶς δίχρα ἀπωλείας
 καὶ ζημίας κακός ἐστιν. λοιπὸν εἰ τὴν ζημίαν
 ζητεῖς ἐν κέρματι, πάντες οὗτοι ἀβλαβεῖς, ἀζήμιοι,

τρόπο το σφυρί, θα είχες ξεχάσει την ιδιότητα του χαλκουργού. Αν, όμως, ξεχνούσες την ιδιότητα του αδελφού, και αντί για αδελφός γινόσουν εχθρός, θα θεωρούσες ότι δεν έχει αλλάξει τίποτα; Και αν, αντί για άνθρωπος, ζώο ήμερο και κοινωνικό, έχεις γίνει ένα βλαβερό, δόλιο θηρίο που δαγκώνει, δεν έχεις χάσει τίποτα; Μήπως πρέπει να χάσεις χρήματα για να ζημιωθείς, ενώ η απώλεια οτινοσδήποτε άλλου δε ζημιώνει τον άνθρωπο; Αν έχανες την ικανότητά σου στη χρήση της γλώσσας ή στη μουσική, θα θεωρούσες ζημία την απώλειά της. Αν, όμως, είναι να χάσεις τον αυτοσεβασμό και την αταραξία και την πραότητα, θεωρείς ότι δεν έχει καμμία σημασία; Και όμως, τα πρώτα χάνονται από κάποια εξωτερική αιτία, που βρίσκεται πέρα από τη δική μας θέληση, ενώ αυτά τα τελευταία χάνονται από δικά μας λάθη. Και τα πρώτα, βέβαια, ούτε είναι αρετή να τα έχεις, ούτε είναι ντροπή να τα χάσεις, ενώ το να μην έχεις και το να χάσεις τα άλλα είναι και ντροπιαστικό και αξιοκατάκριτο και δυστύχημα. Τι χάνει αυτός που υφίσταται τις πράξεις του κίναιδου; Τον άνδρα. Και ο προαγωγός; Πολλά και διάφορα, αλλά και αυτός χάνει την ανδρική του ιδιότητα. Τι χάνει αυτός που διαπράττει μοιχεία; Τον ευπρεπή, τον εγκρατή, τον κόσμιο, τον πολίτη, το γείτονα. Τι χάνει αυτός που οργίζεται; Κάτι άλλο. Αυτός που φοβάται; Κάτι άλλο. Κανείς δεν είναι κακός, χωρίς να έχει απώλειες και ζημίες. Αν, λοιπόν, φάχνεις την απώλεια στα χρήματα, όλοι αυτοί δεν υφίστανται καμμία βλάβη και ζημία· και μάλιστα, αν έρθουν

- 20 ἂν οὕτως τύχη, καὶ ὠφελοῦμενοι καὶ κερδαίνοντες,
 ὅταν διὰ τινος τούτων τῶν ἔργων κέρμα αὐτοῖς
 προσγένηται. ὅρα δ' εἰ ἐπὶ κερμάτιον πάντα
 21 ἀνάγεις, ὅτι οὐδ' ὁ τὴν ρῖνά σοι ἀπολλύων ἔσται
 βεβλαμμένος. Ναί, φησίν, κεκολόβωται γὰρ τὸ
 σῶμα. Ἄγε, ὁ δὲ τὴν ὀσφρασίαν αὐτὴν ἀπολω-
 λεκῶς οὐδὲν ἀπολλύει; ψυχῆς οὖν δύναμις οὐκ
 22 ἔστιν οὐδεμία, ἣν ὁ μὲν κτησάμενος ὠφελεῖται, ὁ δ'
 ἀποβαλὼν ζημιούται; Ποίαν καὶ λέγεις; Οὐδὲν
 ἔχομεν αἰδήμον φύσει; ἔχομεν. Ὁ τοῦτο ἀπολ-
 λύων οὐ ζημιούται, οὐδενὸς στερίσκειται, οὐδὲν
 23 ἀποβάλλει τῶν πρὸς αὐτόν; οὐκ ἔχομεν φύσει τι
 πιστόν, φύσει στερκτικόν, φύσει ὠφελητικόν, ἀλ-
 λήλων φύσει ἀνεκτικόν; ὅστις οὖν εἰς ταῦτα πε-
 ριορᾷ ζημιούμενον ἑαυτόν, οὗτος ἢ ἀβλαβῆς καὶ
 ἀζήμιος;
 24 Τί οὖν; μὴ βλάψω τὸν βλάψαντα; Πρῶτον μὲν
 25 ἰδοῦ, τί ἐστὶ βλάβη καὶ μνήσθητι ὧν ἤκουσας παρὰ
 τῶν φιλοσόφων. εἰ γὰρ τὸ ἀγαθὸν ἐν προαιρέσει
 καὶ τὸ κακὸν ὡσαύτως ἐν προαιρέσει, βλέπε μὴ
 26 τοιοῦτ' ἐστὶν ὃ λέγεις· «τί οὖν; ἐπειδὴ ἐκείνος
 ἑαυτὸν ἔβλαψεν πρὸς ἐμέ τι ἄδικον ποιήσας, ἐγὼ
 27 ἑμαυτὸν μὴ βλάψω πρὸς ἐκείνον ἄδικόν τι
 ποιήσας;» τί οὖν οὐ τοιοῦτόν τι φανταζόμεθα, ἀλλ'

έτσι τα πράγματα, ωφελούνται και κερδίζουν, όταν με κάποια από τις παραπάνω πράξεις τους αποκτούν χρήματα. Σκέφου, όμως, ότι, αν όλα τα μετράς με τα λεφτουδάκια, ακόμη και αυτός που χάνει τη μύτη του, σύμφωνα με σένα δε θα έχει υποστεί κάποια βλάβη. –Ναι, λέει, βλάφτηκε, γιατί ακρωτηριάστηκε το σώμα του. –Έλα τώρα, κι αυτός που έχει χάσει την αίσθηση της όσφρησης, δε χάνει τίποτα; Δεν υπάρχει, λοιπόν, καμμιά δύναμη της ψυχής, από την οποία να ωφελείται αυτός που την απέκτησε, και να ζημιώνεται αυτός που την έχασε; –Ποια δύναμη εννοείς; –Δεν έχουμε καθόλου αυτοσεβασμό από τη φύση μας; –Έχουμε. –Αυτός που τον χάνει, δε ζημιώνεται, δε στερείται τίποτα, ούτε χάνει τίποτα απ' αυτά που του ανήκουν; Δεν έχουμε από τη φύση μας κάποια αίσθηση της αφοσίωσης, της στοργής, της βοήθειας, της ανοχής απέναντι στους άλλους; Όποιος, λοιπόν, σε τέτοια ζητήματα αδιαφορεί για το αν ζημιωθεί, αυτός θεωρείται ότι δεν υπέστη καμμιά βλάβη ή ζημία;

Τι λοιπόν; Να μη βλάψω αυτόν που μ' έβλαψε; –Πρώτα σκέφου τι είναι βλάβη, και να θυμάσαι αυτά που άκουσες από τους φιλοσόφους. Γιατί, αν το στοιχείο του καλού βρίσκεται στη βούληση, και αν συμβαίνει το ίδιο με το στοιχείο του κακού, δεσ μήπως λες κάτι σαν και αυτό: «Τι λοιπόν; Αφού εκείνος έβλαψε τον εαυτό του κάνοντας κάτι άδικο σε βάρος μου, εγώ να μη βλάψω τον εαυτό μου κάνοντας κάτι άδικο σε βάρος του;». Γιατί, λοιπόν, δε βλέπουμε τα πράγματα κάπως έτσι, αλλά,

28 ὅπου τι σωματικὸν ἐλάττωμα ἢ εἰς κτῆσιν, ἐκεῖ ἢ
 βλάβη, ὅπου εἰς τὴν προαίρεσιν, οὐδεμία βλάβη;
 οὔτε γὰρ τὴν κεφαλὴν ἀλγεῖ ὁ ἐξαπατηθεὶς ἢ
 29 ἀδικήσας οὔτε τὸν ὀφθαλμὸν οὔτε τὸ ἰσχίον οὔτε
 τὸν ἄγρον ἀπολλύει. ἡμεῖς δ' ἄλλο οὐδὲν ἐθέλομεν
 ἢ ταῦτα· τὴν προαίρεσιν δὲ πρότερον αἰδήμονα καὶ
 πιστὴν ἔξομεν ἢ ἀναίσχυντον καὶ ἄπιστον, οὐδ'
 ἐγγὺς διαφερόμεθα πλὴν μόνον ἐν τῇ σχολῇ μέχρι
 30 τῶν λογαρίων. τοιγαροῦν μέχρι τῶν λογαρίων
 προκόπτομεν, ἔξω δ' αὐτῶν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον.

ια. Τίς ἀρχὴ φιλοσοφίας;

I Ἀρχὴ φιλοσοφίας παρά γε τοῖς ὡς δεῖ καὶ κατὰ
 θύραν ἀπτομένοις αὐτῆς συναίσθησις τῆς αὐτοῦ
 ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας περὶ τὰ ἀναγκαῖα.
 2 ὀρθογωνίου μὲν γὰρ τριγώνου ἢ διέσεως ἡμιτονίου
 οὐδεμίαν φύσει ἔννοιαν ἤκομεν ἔχοντες, ἀλλ' ἔκ
 τινος τεχνικῆς παραλήψεως διδασκόμεθα ἕκαστον
 αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὴ εἰδότες αὐτὰ οὐδ'
 3 οἴονται εἰδέναί. ἀγαθοῦ δὲ καὶ κακοῦ καὶ καλοῦ
 καὶ αἰσχροῦ καὶ πρέποντος καὶ ἀπρεποῦς καὶ
 εὐδαιμονίας καὶ προσήκοντος καὶ ἐπιβάλλοντος

όπου υπάρχει κάποια απώλεια στο σώμα μας ή την παρουσία μας, εκεί νομίζουμε ότι υπάρχει η φθορά, ενώ δεν υπάρχει καμμία βλάβη εκεί, όπου υπάρχει απώλεια στη βούληση; Γιατί, αυτός που εξαπατήθηκε ή διέπραξε αδίκημα, δε νιώθει πόνο ούτε στο κεφάλι ούτε στο μάτι ούτε στο ισχίο και ούτε χάνει το χωράφι του. Εμείς, όμως, δε θέλουμε άλλο από αυτά. Για το αν η βούλησή μας θα χαρακτηρίζεται από αυτοσεβασμό και αξιοπιστία, ή από αδιαντροπιά και αναξιπιστία, δε νοιαζόμαστε ούτε στο ελάχιστο· παρά μόνο αν πρόκειται να κάνουμε κάποιες ασήμαντες συζητήσεις στη σχολή. Γι' αυτό λοιπόν, αν πρόκειται για συζητήσεις, προοδεύουμε, αλλά πέρα από αυτές ούτε στο ελάχιστο.

ια'. Ποια είναι η αρχή της φιλοσοφίας;

Αρχή της φιλοσοφίας, γι' αυτούς τουλάχιστο που καταπιάνονται μ' αυτήν όπως πρέπει, και μπαίνουν από την πόρτα, είναι η συναίσθηση της αδυναμίας του ανθρώπου και της έλλειψης ισχύος του ως προς τα αναγκαία πράγματα. Γιατί ερχόμαστε στη ζωή χωρίς να έχουμε καμμία έμφυτη έννοια του ορθογωνίου τριγώνου ή της δίεσης ή του ημιτονίου, αλλά διδασκόμαστε το καθένα απ' αυτά με κάποια εξειδικευμένη μαθητεία, και γι' αυτό, όσοι δεν τα ξέρουν αυτά, δε φαντάζονται ότι τα γνωρίζουν. Ποιος, όμως, ήρθε στον κόσμο χωρίς να έχει έμφυτη την έννοια του καλού και του κακού, του ωραίου και του άσχημου, του πρέποντος και του ανάρμοστου και

4 καὶ ὅ τι δεῖ ποιῆσαι καὶ ὅ τι οὐ δεῖ ποιῆσαι τίς οὐκ
 ἔχων ἔμφυτον ἔννοιαν ἐλήλυθεν; διὰ τοῦτο πάντες
 5 χρώμεθα τοῖς ὀνόμασιν καὶ ἐφαρμόζειν πειρώμεθα
 τὰς προλήψεις ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις. καλῶς
 ἐποίησεν, δεόντως, οὐ δεόντως· ἠτύχησεν, εὐτύχη-
 6 σεν· ἀδικός ἐστιν, δίκαιός ἐστιν. τίς ἡμῶν φεΐδεται
 τούτων τῶν ὀνομάτων; τίς ἡμῶν ἀναβάλλεται τὴν
 7 χρῆσιν αὐτῶν μέχρι μάθη καθάπερ τῶν περὶ τὰς
 γραμμὰς ἢ τοὺς φθόγγους οἱ οὐκ εἰδότες; τούτου
 8 δ' αἴτιον τὸ ἔχειν ἤδη τινὰ ὑπὸ τῆς φύσεως κατὰ
 τὸν τόπον ὥσπερ δεδιδασκόμενος, ἀφ' ὧν ὀρμώ-
 9 μενοι καὶ τὴν οἴησιν προσειλήφαμεν. Νῆ Δία γὰρ
 φύσει οὐκ οἶδα ἐγὼ τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν; οὐκ
 10 ἔχω ἔννοιαν αὐτοῦ; Ἐχεις. Οὐκ ἐφαρμόζω τοῖς
 ἐπὶ μέρους; Ἐφαρμόζεις. Οὐ καλῶς οὖν ἐφαρμόζω;
 Ἐνταῦθά ἐστι τὸ ζήτημα πᾶν καὶ οἴησις ἐνταῦθα
 προσγίνεται. ἀφ' ὁμολογουμένων γὰρ ὀρμώμενοι
 9 τούτων ἐπὶ τὸ ἀμφισβητούμενον προάγουσιν ὑπὸ
 10 τῆς ἀκαταλλήλου ἐφαρμογῆς. ὡς εἴ γε καὶ τοῦτο
 ἔτι πρὸς ἐκείνοις ἐκέκτηντο, τί ἐκώλυεν αὐτοὺς
 εἶναι τελείους; νῦν δ' ἐπεὶ δοκεῖς ὅτι καὶ καταλ-
 λήλως ἐφαρμόζεις τὰς προλήψεις τοῖς ἐπὶ μέρους,
 εἰπέ μοι, πόθεν τοῦτο λαμβάνεις; Ὅτι δοκεῖ μοι.
 11 Τοῦτι οὖν ᾧτιμι οὐ δοκεῖ, καὶ οἶεται καὶ αὐτὸς

της ευτυχίας και αυτού που μας ταιριάζει και μας ενδιαφέρει, και του τι πρέπει ή δεν πρέπει να κάνουμε; Γι' αυτό, όλοι χρησιμοποιούμε αυτούς τους όρους και προσπαθούμε να εφαρμόσουμε τις έμφυτες ιδέες στις ατομικές περιπτώσεις. Καλά έκανε, όπως έπρεπε ή όπως δεν έπρεπε. Ατύχησε, ευτύχησε. Είναι άδικος, είναι δίκαιος. Ποιος από εμάς αποφεύγει αυτούς τους χαρακτηρισμούς; Ποιος από μας αναστέλλει τη χρήση τους, έως ότου μάθει τι σημαίνουν, όπως ακριβώς αυτοί που δε γνωρίζουν τίποτα για τις γραμμές ή τους ήχους, κάνουν με τους όρους που αφορούν αυτά; Αιτία γι' αυτό είναι ότι ήρθαμε στον κόσμο σαν ήδη, για το θέμα, να μας είχε η φύση διδάξει κάποια πράγματα, και ξεκινώντας απ' αυτά προσθέσαμε τις δικές μας απόψεις. Γιατί, μα το Δία, δε γνωρίζω εγώ από τη φύση μου το καλό και το κακό; Δεν έχω μια έννοια δική του; -Την έχεις. -Δεν την εφαρμόζω στις επιμέρους περιπτώσεις; -Την εφαρμόζεις. -Λοιπόν, δεν την εφαρμόζω σωστά; -Εδώ βρίσκεται όλο το ζήτημα, και εδώ προστίθεται η προσωπική μας άποψη. Γιατί, μολονότι οι άνθρωποι ξεκινούν από αυτές τις αναγνωρισμένες αρχές, οδηγούνται στην αμφισβήτηση, γιατί δεν τις εφαρμόζουν με τον κατάλληλο τρόπο. Γιατί, τι θα τους εμπόδιζε να είναι τέλειοι, αν, βέβαια, κοντά σ' εκείνες τις αρχές είχαν καταφέρει και αυτό; Τώρα, όμως, επειδή νομίζεις ότι σε κάθε περίπτωση εφαρμόζεις σωστά τις έμφυτες ιδέες, πες μου από πού βγάζεις αυτό το συμπέρασμα; -Επειδή έτσι νομίζω. -Ως προς το συγκεκριμένο θέμα, κάποιος άλλος δεν έχει

- 12 ἐφαρμόζειν καλῶς· ἢ οὐκ οἶεται; Οἶεται. Δύνασθε οὖν περὶ ὧν τὰ μαχόμενα δοξάζετε ἀμφοτέροι καταλλήλως ἐφαρμόζειν τὰς προλήψεις; Οὐ δύναμεθα. Ἔχεις οὖν δεῖξαι τι ἡμῖν πρὸς τὸ αὐτὰς ἐφαρμόζειν ἄμεινον ἀνωτέρω τοῦ δοκεῖν σοι; ὁ δὲ μαινόμενος ἄλλα τιὰ ποιεῖ ἢ τὰ δοκοῦντά οἱ καλὰ; κακείνω οὖν ἀρκεῖ τοῦτο τὸ κριτήριον; Οὐκ ἀρκεῖ. Ἐλθὲ οὖν ἐπὶ τι ἀνωτέρω τοῦ δοκεῖν. Τί τοῦτό ἐστιν;
- 13 Ἴδ' ἀρχὴ φιλοσοφίας· αἴσθησις μάχης τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων καὶ ζήτησις τοῦ παρ' ὃ γίνεται ἡ μάχη καὶ κατάγνωσις καὶ ἀπιστία πρὸς τὸ φιλῶς δοκοῦν, ἔρευνα δέ τις περὶ τὸ δοκοῦν εἰ ὀρθῶς δοκεῖ καὶ εὔρεσις κανόνος τινός, οἷον ἐπὶ βαρῶν τὸν ζυγὸν εὔρομεν, οἷον ἐπὶ εὐθέων καὶ
- 14 στρεβλῶν τὴν στάθμην. Τοῦτ' ἐστὶν ἀρχὴ φιλοσοφίας; πάντα καλῶς ἔχει τὰ δοκοῦντα ἅπασι; Καὶ
- 15 πῶς δυνατόν τὰ μαχόμενα καλῶς ἔχειν; οὐκοῦν οὐ πάντα. Ἀλλὰ τὰ ἡμῖν δοκοῦντα; τί μᾶλλον ἢ τὰ Σύροις, τί μᾶλλον ἢ τὰ Αἴγυπτίοις, τί μᾶλλον

αυτή την εντύπωση, και νομίζει ότι και αυτός τις εφαρμόζει σωστά· ή μήπως δεν το νομίζει; – Το νομίζει. – Μπορείτε, λοιπόν, και οι δύο να εφαρμόζετε σωστά τις έμφυτες ιδέες σ' εκείνα τα ζητήματα, για τα οποία υποστηρίζετε διαφορετικές απόψεις; – Δεν μπορούμε. – Μπορείτε, λοιπόν, να μας δείξεις κάτι ανώτερο από τη δική σου άποψη, για να τις εφαρμόζουμε καλύτερα; Ο παράφρων κάνει άλλα πράγματα, ή εκείνα που του φαίνονται καλά; Αρκεί λοιπόν, και για εκείνον, αυτό το κριτήριο; – Δεν αρκεί. – Έλα, τότε, σε κάτι ανώτερο απ' αυτό που εσύ πιστεύεις. – Ποιο είναι αυτό;

Να η αρχή της φιλοσοφίας. Η αναγνώριση της σύγκρουσης των ανθρώπων μεταξύ τους και η αναζήτηση εκείνου, για το οποίο αρχίζει η σύγκρουση, και η κατάκριση και η αμφιβολία γι' αυτό που απλώς θεωρείται σωστό, κάποιο είδος έρευνας σχετικά μ' αυτό που έχει αποφασιστεί, για να βρεθεί αν όντως είναι σωστό, και συγχρόνως η ανακάλυψη κάποιου κανόνα, όπως βρήκαμε τη ζυγαριά, για να υπολογίζουμε τα βάρη, όπως βρήκαμε το αλφάδι για τον προσδιορισμό των ίσων και των καμπυλωτών αντικειμένων. – Αυτό είναι η αρχή της φιλοσοφίας; Όλα όσα πιστεύουν οι άνθρωποι είναι ορθά; Και πώς είναι δυνατό να είναι ορθές οι αντικρουόμενες απόψεις; Επομένως, δεν είναι όλες ορθές. – Αλλά είναι σωστά αυτά που πρεσβεύουμε εμείς; Γιατί περισσότερο αυτά και όχι εκείνα που πιστεύουν οι Σύριοι, γιατί περισσότερο αυτά που πιστεύουμε εμείς και όχι αυτά που πιστεύουν οι Αιγύπτιοι, γιατί περισσότερο αυτά και όχι

- ἢ τὰ ἐμοὶ φαινόμενα ἢ τὰ τῶ δεῖνι; Οὐδὲν μᾶλλον.
- 16 Οὐκ ἄρα ἀρκεῖ τὸ δοκοῦν ἐκάστῳ πρὸς τὸ εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἐπὶ βαρῶν ἢ μέτρων φιλητῆ ἐμφάσει ἀρχοῦμεθα, ἀλλὰ κανόνα τινὰ ἐφ' ἐκάστου εὔρομεν· ἐνταῦθ' οὖν οὐδεὶς κανὼν ἀνωτέρω τοῦ δοκεῖν; καὶ πῶς οἶόν τε ἀτέκμαρτα εἶναι καὶ
- 17 ἀνεύρετα τὰ ἀναγκαιότατα ἐν ἀνθρώποις; Ἔστιν οὖν. Καὶ διὰ τί οὐ ζητοῦμεν αὐτὸν καὶ ἀνευρίσκομεν καὶ ἀνευρόντες λοιπὸν ἀπαραβάτως χρώμεθα δίχα αὐτοῦ μηδὲ τὸν δάκτυλον ἐκτείνοντες;
- 18 τοῦτο γάρ, οἶμαι, ἐστὶν ὃ εὐρεθὲν ἀπαλλάσσει μακρίας τοὺς μόνῳ τῶ δοκεῖν μέτρῳ πάντων χρωμένους, ἵνα λοιπὸν ἀπὸ τινῶν γνωρίμων καὶ διευκρινημένων ὀρμώμενοι χρώμεθα ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους διηρθρωμέναις ταῖς προλήψεσι.
- 19 Τίς ὑποπέπτωκεν οὐσία περὶ ἧς ζητοῦμεν;
- 20 Ἡδονή. Ὑπαγε αὐτὴν τῶ κανόνι, βάλε εἰς τὸν ζυγόν. τὸ ἀγαθὸν δεῖ εἶναι τοιοῦτον, ἐφ' ᾧ θαρρεῖν ἄξιον καὶ ᾧ πεποιθέναί; Δεῖ. Ἀβεβαίῳ οὖν τινι
- 21 θαρρεῖν ἄξιον; Οὐ. Μή τι οὖν βέβαιον ἢ ἡδονή;

όσα φαίνονται σωστά σε μένα ή όσα κάποιος άλλος θεωρεί σωστά; -Δεν υπάρχει λόγος γι' αυτό. -Άρα, αυτό που θεωρεί ο καθένας σωστό, δεν είναι επαρκές κριτήριο γι' αυτό που πράγματι είναι σωστό. Και ούτε βέβαια, σε ό,τι αφορά τα βάρη και τα μέτρα, αρκούμαστε στην απλή εξωτερική τους εμφάνιση, αλλά βρήκαμε για το καθένα κάποιον κανόνα. Στην παρούσα λοιπόν περίπτωση, δεν υπάρχει κανένα κριτήριο ανώτερο από αυτό που πιστεύουμε; Και πώς είναι δυνατό να μένουν απροσδιόριστα και να μην ανακαλύπτονται τα ζητήματα, τα περισσότερο σημαντικά για τους ανθρώπους; -Υπάρχει λοιπόν κάποιο κριτήριο. -Και γιατί δεν το αναζητούμε και δεν προσπαθούμε να το βρούμε, και στο εξής, αφού το ανακαλύψουμε, να το χρησιμοποιούμε ακλόνητα, χωρίς να μπορούμε να τεντώσουμε ούτε το δάχτυλό μας χωρίς αυτό; Γιατί, νομίζω, υπάρχει αυτό, του οποίου η ανακάλυψη απαλλάσσει από την παραφροσύνη αυτούς που χρησιμοποιούν την κρίση ως μοναδικό μέτρο όλων των πραγμάτων, για να μπορούμε, ξεκινώντας από κάποιες γνώριμες και ευκρινείς αρχές, να χρησιμοποιούμε ένα σύστημα των έμφυτων ιδεών στις επιμέρους περιπτώσεις.

Ποιο θέμα συμβαίνει να ερευνούμε τώρα; -Την ευχαρίστηση. -Υπόταξέ την στον κανόνα, βάλε τη στη ζυγαριά. Πρέπει το καλό να είναι τέτοιο, ώστε να μπορούμε να είμαστε θαρραλέοι και να το εμπιστευόμαστε; -Πρέπει. -Μπορούμε, όμως, να είμαστε θαρραλέοι με κάτι ασταθές; - Όχι βέβαια. -Μήπως, λοιπόν, και η ευχαρί-

22 Οὐ. Ἄρον οὖν καὶ βάλε ἔξω ἐκ τοῦ ζυγοῦ καὶ ἀπέλασον τῆς χώρας τῶν ἀγαθῶν μακράν. εἰ δ' οὐκ ὀξυβλεπτεῖς καὶ ἔν σοι ζυγὸν οὐκ ἀρκεῖ, φέρε ἄλλο. ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ ἄξιον ἐπαίρεσθαι; Ναί. Ἐφ' ἡδονῇ οὖν παρούσῃ ἄξιον ἐπαίρεσθαι; βλέπε μὴ εἶπῃς ὅτι ἄξιον· εἰ δὲ μή, οὐκέτι σε οὐδὲ τοῦ ζυγοῦ ἄξιον ἠγήσομαι.

23 Οὕτως κρίνεται τὰ πράγματα καὶ ἴσταται τῶν
24 κανόνων ἠτοιμασμένων· καὶ τὸ φιλοσοφεῖν τοῦτό
25 ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ βεβαιοῦν τοὺς κανόνας, τὸ δ' ἤδη χρῆσθαι τοῖς ἐγνωσμένοις τοῦτο τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἔργον ἐστίν.

ιβ. Περὶ τοῦ διαλέγεσθαι.

I Ἄ μὲν δεῖ μαθόντα εἰδέναι χρῆσθαι λόγῳ, ἠκριβῶται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· περὶ δὲ τὴν χρῆσιν αὐτῶν τὴν προσήκουσαν τελέως ἀγύμναστοί
2 ἐσμεν. δὸς γοῦν ὧς θέλεις ἡμῶν ἰδιώτην τινὰ τὸν προσδιαλεγόμενον· καὶ οὐχ εὐρίσκει χρῆσασθαι αὐτῷ, ἀλλὰ μικρὰ κινήσας τὸν ἄνθρωπον, ἂν παρὰ σκέλος ἀπαντᾷ ἐκεῖνος, οὐκέτι δύναται μεταχειρίσασθαι, ἀλλ' ἢ λαιδορεῖ λοιπὸν ἢ καταγελαῖ
3 σασθαι». ὁ δ' ὀδηγός, ὅταν λάβῃ τινὰ πλανώμενον,

στηση είναι κάτι σταθερό; -Δεν είναι. -Τότε σήκωσε την και βγάλε την από τη ζυγαριά και απομάκρυνέ την από την περιοχή των αγαθών. Αν, όμως, δεν έχεις οξύτατη όραση και δε σου αρκεί μια ζυγαριά, φέρε άλλη. Μπορεί να νιώθει κανείς περήφανος για το καλό; -Ναι. -Μπορεί, λοιπόν, να νιώθει περήφανος για την ευχαρίστηση, όταν αυτή είναι παρούσα; Πρόσεξε μην πεις ότι μπορεί. Αλλιώς, θα θεωρήσω ότι δεν είσαι κατάλληλος ούτε καν για τη ζυγαριά.

Έτσι κρίνονται τα πράγματα και ζυγίζονται, όταν είναι έτοιμα τα κριτήρια. Και η φιλοσοφία αυτό κάνει, εξετάζει προσεκτικά τα κριτήρια και τα καθιστά σταθερά· η χρήση, όμως, αυτών των κριτηρίων, αφού γίνουν γνωστά, είναι έργο του καλού και άξιου ανθρώπου.

ιβ'. Σχετικά με την επιχειρηματολογία.

Αυτά που πρέπει να ξέρει κανείς, πριν μάθει να χρησιμοποιεί το λόγο, προσδιορίζονται με ακρίβεια από τους φιλοσόφους της δικής μας σχολής. Σε ό,τι αφορά την κατάλληλη χρήση τους, είμαστε εντελώς άπειροι. Δώσε, λοιπόν, σε όποιον από μας θέλεις κάποιον απλό άνθρωπο, που θα συζητήσει μαζί του. Δε βρίσκει πώς να τον χειριστεί, αλλά, αφού τον προκαλέσει λίγο, αν εκείνος απαντά με πλάγιο τρόπο, δεν μπορεί πλέον ο άνθρωπός μας να τον χειριστεί, αλλά ή τον κακολογεί ή τον περιγελά και λέει: «είναι απλός άνθρωπος, δεν μπορείς να κάνεις τίποτα μ' αυτόν». Και ο οδηγός, όταν βρει κά-

4 ἤγαγεν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν δέουσαν, οὐχὶ καταγε-
λάσας ἢ λοιδορησάμενος ἀπῆλθεν. καὶ σὺ δεῖξον
αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὄφει ὅτι ἀκολουθεῖ. μέχρι
δ' ἂν οὐ μὴ δεικνύης, μὴ ἐκεῖνου καταγέλα, ἀλλὰ
μᾶλλον αἰσθάνου τῆς ἀδυναμίας τῆς αὐτοῦ.

5 Πῶς οὖν ἐποίει Σωκράτης; αὐτὸν ἠνάγκαζεν
τὸν προσδιαλεγόμενον αὐτῷ μαρτυρεῖν, ἄλλου δ'
οὐδενὸς ἐδεῖτο μάρτυρος. τοιγαροῦν ἐξῆν αὐτῷ
λέγειν ὅτι «τοὺς μὲν ἄλλους ἐῷ χαίρειν, αἰεὶ δὲ τῷ
ἀντιλέγοντι ἀρκούμαι μάρτυρι· καὶ τοὺς μὲν
6 ἄλλους οὐκ ἐπιφηφίζω, τὸν δὲ προσδιαλεγόμενον
μόνον». οὕτω γὰρ ἐναργῆ ἐτίθει τὰ ἀπὸ τῶν
ἐννοιῶν, ὥστε πάνθ' ὀντιναοῦν συναισθανόμενον
7 τῆς μάχης ἀναχωρεῖν ἀπ' αὐτῆς. «Ἄρά γε ὁ φθo-
νῶν χαίρει;» «Οὐδαμῶς, ἀλλὰ μᾶλλον λυπεῖται.»
ἀπὸ τοῦ ἐναντίου ἐκίνησε τὸν πλησίον. «Τί δ'; ἐπὶ
8 κακοῖς δοκεῖ σοι εἶναι λύπη ὁ φθόνος; καὶ τί ὁ φθό-
νος ἐστὶ κακῶν;» οὐκοῦν ἐκεῖνον ἐποίησεν εἰπεῖν
ὅτι λύπη ἐστὶν ἐπ' ἀγαθοῖς ὁ φθόνος. «Τί δέ; φθo-
9 νοιή ἂν τις τοῖς οὐδὲν πρὸς αὐτόν;» «Οὐδαμῶς.»
καὶ οὕτως ἐκπεπληρωκῶς τὴν ἐννοιαν καὶ διηρ-
θρωκῶς ἀπῆλλάσσετο, οὐ λέγων ὅτι «ὄρिसαί μοι

ποιον που περιπλανιέται, τον οδηγεί στο σωστό δρόμο και δε φεύγει κοροϊδεύοντας ή βρίζοντάς τον. Κι εσύ δείξε σ' αυτόν την αλήθεια και δεσ όπι την ακολουθεί. Όσο, όμως, δεν του τη δείχνεις, να μην τον κοροϊδεύεις, αλλά μάλλον να αναγνωρίζεις την αδυναμία του.

Πώς λοιπόν ενεργούσε ο Σωκράτης; Ανάγκαζε αυτόν που συζητούσε μαζί του να είναι μάρτυράς του και δεν είχε ανάγκη κανενός άλλου μάρτυρα. Γι' αυτό, λοιπόν, μπορούσε να πει: «Μπορώ να κάνω χωρίς όλους τους άλλους και, πάντοτε, μου αρκεί για μάρτυρας ο συνομιλητής μου. Και δε θέτω τα ζητήματα σε όλους τους άλλους παρά μόνο στο συνομιλητή μου»²⁴. Γιατί τόσο φανερά καθιστούσε τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις έννοιες, ώστε όλοι να καταλαβαίνουν την αντίφαση και να εγκαταλείπουν τη μάχη. «Και αυτός που κατέχεται από φθόνο, χαιρείται;» – «Καθόλου, αλλά περισσότερο λυπάται». Από την αντιλογία ωθούσε στη συζήτηση αυτόν που βρισκόταν κοντά του. «Τι λοιπόν νομίζεις, όπι ο φθόνος είναι το αίσθημα της λύπης για τις άσχημες καταστάσεις; Και τι θα ήταν ο φθόνος για τις άσχημες καταστάσεις;». Επομένως, τον έκανε να πει όπι ο φθόνος είναι το αίσθημα της λύπης για τις καλές καταστάσεις. «Λοιπόν, θα μπορούσε κάποιος να νιώσει φθόνο για όσα δεν έχουν σχέση μ' αυτόν;» – «Με κανέναν τρόπο». Και έτσι, αφού συμπλήρωσε και περιέγραψε ευκρινώς την έννοια, απομακρύνθηκε από τη συζήτηση, χωρίς να πει: «όρισε μου την έννοια του φθόνου», και αργότερα, αφού θα την είχε όρισει, να έλεγε: «την όρισες

- τὸν φθόνον», εἶτα ὀρισσαμένου «κακῶς ὠρίσω· οὐ
 IO γὰρ ἀντακολουθεῖ τῷ κεφαλαιώδει τὸ ὀρικόν»·
 ῥήματα τεχνικὰ καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἰδιώταις
 φορτικὰ καὶ δυσπαρακολούθητα, ὧν ἡμεῖς ἀπο-
 II στήναι οὐ δυνάμεθα. ἐξ ὧν δ' αὐτὸς ὁ ἰδιώτης
 ἐπακολουθῶν ταῖς αὐτοῦ φαντασίαις παραχω-
 ρῆσαι δύναιτ' ἂν τι ἢ ἀθετῆσαι, οὐδαμῶς διὰ
 I2 τούτων αὐτὸν κινήσαι δυνάμεθα. καὶ λοιπὸν εἰκό-
 τως συναισθανόμενοι ταύτης ἡμῶν τῆς ἀδυναμίας
 ἀπεχόμεθα τοῦ πράγματος, ὅσοις γ' ἐστὶ τι
 I3 εὐλαβείας. οἱ δὲ πολλοὶ καὶ εἰκαῖοι συγκαθέντες
 εἰς τι τοιοῦτον φύρονται καὶ φύρουσι καὶ τὰ τελευ-
 ταῖα λαιδορήσαντες καὶ λαιδορηθέντες ἀπέρχονται.
 I4 Τὸ πρῶτον δὲ τοῦτο καὶ μάλιστα ἴδιον Σωκρά-
 τος μηδέποτε παροξυνθῆναι ἐν λόγῳ, μηδέποτε
 λαιδορον προενέγκασθαι μηδέν, μηδέποθ' ὑβριστι-
 κόν, ἀλλὰ τῶν λαιδορούντων ἀνέχεσθαι καὶ παύειν
 I5 μάχην. εἰ θέλετε γινῶναι, πόσῃ ἐν τούτῳ δύναμιν
 εἶχεν, ἀνάγνωτε τὸ Ξενοφῶντος Συμπόσιον καὶ
 I6 ὄψεσθε πόσας μάχας διαλέλυκεν. διὰ τοῦτο εἰκό-
 τως καὶ παρὰ τοῖς ποιηταῖς ἐν μεγίστῳ ἐπαίνῳ
 λέλεχται τὸ

αἰψά τε καὶ μέγα νεῖκος ἐπισταμένως κατέπαυσεν.

λάθος, γιατί αυτός ο ορισμός δεν αντιστοιχεί στη βασική έννοια». Αυτοί είναι λόγοι τεχνικοί, και γι' αυτό κουραστικοί και δυσνόητοι για τους απλούς ανθρώπους· μα δεν μπορούμε να κάνουμε χωρίς αυτούς. Κι όσο για τους όρους που ο ίδιος απλός άνθρωπος καταλαβαίνει, και οι οποίοι θα του επέτρεπαν, με τη βοήθεια των δικών του εντυπώσεων, να δεχτεί μια πρόταση ή να την αρνηθεί, δε θα μπορούσαμε καθόλου να τον παρακινήσουμε με αυτούς. Και επομένως, εύλογα καθώς αντιλαμβανόμαστε αυτή μας την αδυναμία, δεν κάνουμε κάτι τέτοιο, όσοι βέβαια από μας είναι κάπως συνετοί. Όμως οι πολλοί και αυτοί που άσκοπα υποκύπτουν σε κάτι ανάλογο, βρίσκονται σε σύγχυση και μπερδεύουν και άλλους, και στο τέλος, αφού βρίσουν και βρισθούν και οι ίδιοι, φεύγουν.

Το κύριο, όμως, και ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Σωκράτη είναι ότι ποτέ δεν εξοργίστηκε στη διάρκεια της συζήτησης, ποτέ δεν ξεστόμισε καμμία προσβολή, ποτέ ύβρη, αλλά υπέμενε τις προσβολές των άλλων και έθετε τέλος στη φιλονικία. Αν θέλετε να μάθετε πόσο ήταν ικανός, διαβάστε το *Συμπόσιο* του Ξενοφώντα, και θα δείτε πόσες διαμάχες διέλυσε. Γι' αυτό, δικαιολογημένα, έχει λεχθεί κι από τους ποιητές, με τους μεγαλύτερους επαίνους, ότι:

*Γρήγορα ήξερε να σταματάει και την πιο μεγάλη
φιλονικία²⁵.*

- 17 Τί οὖν; οὐ λίαν ἐστὶ νῦν ἀσφαλές τὸ πρᾶγμα καὶ
 μάλιστα ἐν Ρώμῃ. τὸν γὰρ ποιοῦντα αὐτὸ οὐκ ἐν
 γωνίᾳ δηλονότι δεήσει ποιεῖν, ἀλλὰ προσελθόντα
- 18 αὐτοῦ «ἔχεις μοι εἰπεῖν, ὦ οὗτος, ὦ τι τοὺς ἵπ-
 πους τοὺς σεαυτοῦ παρέδωκας;» «ἔγωγε.» «ἄρα
 τῷ τυχόντι καὶ ἀπειρώ ἵππικῆς;» «οὐδαμῶς.» «τί
 δ'; ὦ τι τοὺς χρυσίον ἢ τὸ ἀργύριον ἢ τὴν ἐσθῆτα;»
- 19 «οὐδὲ ταῦτα τῷ τυχόντι.» «τὸ σῶμα δὲ τὸ σαυτοῦ
 ἤδη τινὶ ἔσκεψαι ἐπιτρέψαι εἰς ἐπιμέλειαν αὐτοῦ;»
 «πῶς γὰρ οὐ;» «ἐμπείρω δηλονότι καὶ τούτῳ
 ἀλειπτικῆς ἢ ἰατρικῆς;» «πάνυ μὲν οὖν.» «πότερον
- 20 ταῦτά σοι τὰ κράτιστά ἐστίν ἢ καὶ ἄλλο τι ἐκτήσω
 πάντων ἄμεινον;» «ποῖον καὶ λέγεις;» «τὸ αὐτοῖς
 νῆ Δία τούτοις χρώμενον καὶ δοκιμάζον ἕκαστον
- 21 καὶ βουλευόμενον.» «ἄρά γε τὴν ψυχὴν λέγεις;»
 «ὀρθῶς ὑπέλαβες. ταύτην γὰρ τοι καὶ λέγω.»
- 22 «πολὺ νῆ Δία τῶν ἄλλων τοῦτο ἄμεινον δοκῶ μοι
 κεκτῆσθαι.» «ἔχεις οὖν εἰπεῖν, ὅτῳ τρόπῳ τῆς ψυ-
 χῆς ἐπιμεμέλησαι; οὐ γὰρ εἰκῆ χάς ἔτυχεν εἰκός
 σε οὕτως σοφὸν ὄντα καὶ ἐν τῇ πόλει δόκιμον τὸ
- 23 ἀπολλύμενον.» «οὐδαμῶς.» «ἀλλ' αὐτὸς ἐπιμεμέ-

Λοιπόν τι; Σήμερα αυτή η δραστηριότητα δεν είναι αρκετά ασφαλής, και ιδιαίτερα στη Ρώμη. Γιατί είναι φανερό ότι όποιος ασχολείται μ' αυτό θα πρέπει να μην το κάνει στη γωνία, αλλά, αν το φέρει η τύχη, να πλησιάσει κάποιον πλούσιο με υπατικό αξίωμα και να τον ρωτήσει: «Εἰ εσύ, μπορείς να μου πεις σε ποιον εμπιστεύτηκες τ' άλογά σου;». «Και βέβαια μπορώ». «Μήπως σε κάποιον τυχαίο, που δεν ξέρει από άλογα;». «Όχι, φυσικά». «Λοιπόν; Σε ποιον εμπιστεύτηκες το χρυσάφι σου ή το ασήμι σου ή τα ρούχα σου;». «Ούτε αυτά σε κάποιον τυχαίο». «Και το σώμα σου, μήπως σκέφτηκες ήδη σε ποιον να αναθέσεις τη φροντίδα του;» «Και βέβαια το σκέφτηκα». «Και φυσικά θα το εμπιστευτείς σε κάποιον έμπειρο· έμπειρο δηλαδή στη φυσιοθεραπεία ή την ιατρική;». «Ασφαλώς». «Λοιπόν, αυτά είναι για σένα ό,τι πιο πολύτιμο έχεις ή απέκτησες και κάτι άλλο καλύτερο απ' όλα αυτά;» «Ποιο εννοείς;» «Αυτό, μα το Δία, που χρησιμοποιεί όλα αυτά τα πράγματα και εξετάζει το καθένα και αποφασίζει γι' αυτά». «Άραγε, εννοείς την ψυχή;» «Σωστά κατάλαβες. Γιατί γι' αυτή σου μιλώ». «Μα το Δία, πιστεύω ότι αυτό είναι πολύ καλύτερο απ' όλα, όσα έχω αποκτήσει». «Μήπως, λοιπόν, μπορείς να πεις με ποιο τρόπο φροντίζεις την ψυχή σου; Γιατί δεν είναι λογικό, εσύ, που είσαι τόσο σοφός και σε τιμούν μέσα στην πόλη, να αδιαφορείς που παραμελείται και χάνεται άσκοπα και τυχαία το πιο πολύτιμο από τα πράγματα που έχεις». «Ασφαλώς όχι». «Αλλά έχεις φροντίσει ο ίδιος γι' αυτό; Και πώς; Έμαθες

- 24 λησαι αὐτοῦ; πότερον μαθῶν παρά του ἢ εὐρῶν
αὐτός;» ὥδε λοιπὸν ὁ κίνδυνος, μὴ πρῶτον μὲν
εἶπη «τί δέ σοι μέλει, βέλτιστε; κύριός μου εἶ;» εἶτ'
ἂν ἐπιμείνης πράγματα παρέχων, διαράμενος
25 κονδυλοῦς σοι δῶ. τούτου τοῦ πράγματος ἤμην
ποτέ ζηλωτῆς καὶ αὐτός, πρὶν εἰς ταῦτα ἐμπεσεῖν.

ιγ'. Περὶ τοῦ ἀγωνιᾶν.

- 1 Ὅταν ἀγωνιῶντα ἴδω ἄνθρωπον, λέγω· οὗτος
τί ποτε θέλει; εἰ μὴ τῶν οὐκ ἐφ' αὐτῷ τι ἤθελεν,
2 πῶς ἂν ἔτι ἠγωνία; διὰ τοῦτο καὶ ὁ κιθαρωδὸς
μόνος μὲν ἄδων οὐκ ἀγωνιᾶ, εἰς θέατρον δ'
εἰσερχόμενος, καὶ λίαν εὐφωτος ἦ καὶ καλῶς
κιθαρίζῃ· οὐ γὰρ ἄσαι μόνον θέλει καλῶς, ἀλλὰ
καὶ εὐδοκιμῆσαι, τοῦτο δ' οὐκέτι ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ.
3 λοιπὸν οὐ μὲν ἢ ἐπιστήμη αὐτῷ πρόσσεστιν, ἐκεῖ τὸ
θάρος· φέρε ὃν θέλεις ιδιώτην καὶ οὐκ ἐπιστρέ-
φεται· ὅπου δ' οὐκ οἶδεν οὐδὲ μεμελέτηκεν, ἐκεῖ
4 ἀγωνιᾶ. τί δ' ἐστὶ τοῦτο; οὐκ οἶδεν, τί ἐστὶν ὄχλος
οὐδὲ τί ὄχλου ἔπαινος· ἀλλὰ τὴν νήτην μὲν τύ-
πτειν ἔμαθεν καὶ τὴν ὑπάτην, ἔπαινος δ' ὁ παρὰ
τῶν πολλῶν τί ἐστὶ καὶ τίνα δύναμιν ἔχει ἐν βίῳ
5 οὔτε οἶδεν οὔτε μεμελέτηκεν αὐτό.

από κάποιον ή ανακάλυψες ο ίδιος τον τρόπο;» Κατ' αυτόν τον τρόπο, υπάρχει ο κίνδυνος μήπως πει πρώτα: «τι σ' ενδιαφέρει, αγαπητέ μου; Ποιος μου είσαι;» Και μετά, αν επιμένεις να τον ενοχλείς, θα σηκώσει τη γροθιά του και θα σε χτυπήσει. Κάποτε έδειχνα και ο ίδιος ζήλο γι' αυτή την υπόθεση, πριν δοκιμάσω αυτές τις δυσκολίες.

ιγ'. Για την ανησυχία.

Όταν βλέπω κάποιον άνθρωπο ν' ανησυχεί, λέω: Τι θέλει άραγε αυτός; Αν δεν ήθελε κάτι απ' αυτά που δεν εξαρτώνται από τον ίδιο, πώς θα ανησυχούσε ακόμη; Γι' αυτό και ο κιθαρωδός, όταν τραγουδά μόνος του, δεν ανησυχεί όταν, όμως, μπαίνει στο θέατρο, ακόμη και αν έχει πολύ καλή φωνή και παίζει όμορφα την κιθάρα, κατέχεται από αγωνία. Γιατί δεν επιθυμεί μόνο να τραγουδήσει καλά, αλλά και ν' αποκτήσει καλή φήμη, και αυτό δεν εξαρτάται πλέον απ' αυτόν. Συνεπώς, πρέπει να είναι θαρραλέος, όταν πρόκειται γι' αυτό που ξέρει. Φέρε όποιον απλό άνθρωπο θέλεις, και δε θα τον προσέξει. Στα θέματα, όμως, που δε γνωρίζει καλά, ούτε τα έχει μελετήσει, κυριεύεται από αγωνία. Και τι σημαίνει αυτό; Δε γνωρίζει τι είναι το πλήθος, ούτε τι είναι ο έπαινος, που προέρχεται από το πλήθος. Έμαθε να χτυπά τη χαμηλότερη και την πιο ψηλή χορδή στην κιθάρα, αλλά ούτε ξέρει ούτε μελέτησε τι είναι ο έπαινος των πολλών, και τι επίδραση έχει αυτός στη ζωή. Αναγκα-

ἀνάγκη λοιπὸν τρέμειν καὶ ὠχρίαν.

- Κιθαρωδὸν μὲν οὖν οὐ δύναμαι εἶπεῖν μὴ εἶναι,
 ὅταν ἴδω τινὰ φοβούμενον, ἄλλο δέ τι δύναμαι
 6 εἶπεῖν καὶ οὐδὲ ἓν, ἀλλὰ πολλά. καὶ πρῶτον πάν-
 των ξένον αὐτὸν καλῶ καὶ λέγω· οὗτος ὁ ἄνθρω-
 πος οὐκ οἶδεν ποῦ τῆς γῆς ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τοσούτου
 χρόνου ἐπιδημῶν ἀγνοεῖ τοὺς νόμους τῆς πόλεως
 καὶ τὰ ἔθνη καὶ τί ἔξεστι καὶ τί οὐκ ἔξεστιν. ἀλλ'
 οὐδὲ νομικόν τινα παρέλαβεν πώποτε τὸν ἐροῦντα
 7 αὐτῷ καὶ ἐξηγησόμενον τὰ νόμιμα· ἀλλὰ διαθήκην
 μὲν οὐ γράφει μὴ εἰδὼς πῶς δεῖ γράφειν ἢ παρα-
 λαβῶν τὸν εἰδῶτα οὐδ' ἐγγύην ἄλλως σφραγίζεται
 ἢ ἀσφάλειαν γράφει, ὁρέξει δὲ χρῆται δίχα νομικοῦ
 καὶ ἐκκλίσει καὶ ὀρμηῇ καὶ ἐπιβολῇ καὶ προθέσει.
 8 πῶς δίχα νομικοῦ; οὐκ οἶδεν ὅτι θέλει τὰ μὴ διδόν-
 μενα καὶ οὐ θέλει τὰ ἀναγκαῖα καὶ οὐκ οἶδεν οὔτε
 τὰ ἴδια οὔτε τὰ ἀλλότρια. εἰ δέ γ' ἦδει, οὐδέποτ'
 ἂν ἐνεποδίκετο, οὐδέποτ' ἐκωλύετο, οὐκ ἂν ἠγω-
 9 νία. πῶς γὰρ οὔ; φοβεῖται τις οὖν ὑπὲρ τῶν μὴ
 κακῶν; Οὐ. Τί δ'; ὑπὲρ τῶν κακῶν μὲν, ἐπ' αὐτῷ
 10 δ' ὄντων ὥστε μὴ συμβῆναι; Οὐδαμῶς. Εἰ οὖν τὰ
 μὲν ἀπροαίρετα οὔτ' ἀγαθὰ οὔτε κακὰ, τὰ προ-
 αιρετικά δὲ πάντα ἐφ' ἡμῖν καὶ οὔτ' ἀφελέσθαι τις

στικά, λοιπόν, τρέμει και χλωμιάζει.

Όταν, λοιπόν, δω κάποιον να φοβάται, δεν μπορώ να πω ότι αυτός δεν είναι κιθαρωδός, αλλά μπορώ να πω κάτι άλλο, και όχι μόνο ένα αλλά πολλά. Και πρώτα απ' όλα τον ονομάζω ξένο, και λέω: αυτός ο άνθρωπος δεν ξέρει σε ποιο μέρος της γης βρίσκεται, αλλά, αν και ζει πολύ καιρό εδώ, αγνοεί τους νόμους της πόλης και τα έθιμα, καθώς επίσης τι επιτρέπεται και τι όχι. Αλλά ούτε ποτέ κάλεσε κάποιον δικηγόρο, για να του πει και να του εξηγήσει τα σύμφωνα με τους νόμους. Ούτε όμως τη διαθήκη του γράφει, αν δεν ξέρει πώς πρέπει να τη γράφει ή αν δεν προσλάβει έναν ειδικό, ούτε απλώς βάζει τη σφραγίδα του σε μια βεβαίωση ή δίνει γραπτή εγγύηση χωρίς, όμως, τη βοήθεια του δικηγόρου, χρησιμοποιεί την επιθυμία και την αποστροφή και την επιλογή και το σχέδιο και το σκοπό του. Πώς, δηλαδή, χωρίς τη βοήθεια του δικηγόρου; Δεν ξέρει ότι θέλει αυτά που δεν του δίνονται και ότι δεν επιθυμεί τα αναπόφευκτα, και δε γνωρίζει ούτε αυτά που του ανήκουν ούτε τα ξένα. Γιατί, αν τα γνώριζε, ποτέ δε θα εμποδιζόταν, ούτε ποτέ θα τον σταματούσαν και ούτε θ' ανησυχούσε. Πώς θα γινόταν αυτό; Φοβάται κανείς, λοιπόν, για εκείνα τα πράγματα, που δεν ενέχουν το στοιχείο του κακού; -Όχι. -Τι λοιπόν; Φοβάται πράγματι για κείνα που είναι κακά, ενώ το να μη συμβούν εξαρτάται από τον ίδιο; -Όχι, καθόλου. -Αν όσα δεν έχουν να κάνουν με τη βούληση δεν είναι ούτε καλά ούτε κακά, ενώ όλα όσα έχουν να κάνουν με τη βούληση εξαρτώνται από

ἡμῶν αὐτὰ δύναται οὔτε περιποιῆσαι ἃ οὐ θέλομεν
 αὐτῶν, ποῦ ἔτι τόπος ἀγωνίας; ἀλλὰ περὶ τοῦ
 II σωματίου ἀγωνιῶμεν, ὑπὲρ τοῦ κτησιδίου, περὶ
 τοῦ τί δόξει τῷ Καίσαρι, περὶ τῶν ἔσω δ' οὐδενός.
 μή τι περὶ τοῦ μὴ φεῦδος ὑπολαβεῖν; Οὐ· ἐπ' ἐμοὶ
 γὰρ ἔστιν. Μή τι τοῦ ὀρμηῆσαι παρὰ φύσιν; Οὐδὲ
 I2 περὶ τούτου. Ὅταν οὖν ἴδῃς τινὰ ὠχριῶντα, ὡς ὁ
 ἰατρὸς ἀπὸ τοῦ χρώματος λέγει «τούτου ὁ σπλῆν
 πέπονθε, τούτου δὲ τὸ ἥπαρ», οὕτως καὶ σὺ λέγε
 I3 «τούτου ὄρεξις καὶ ἔκκλισις πέπονθεν, οὐκ εὐοδεῖ,
 φλεγμαίνει». χρῶμα γὰρ οὐ μεταβάλλει οὐδὲν ἄλ-
 λο οὐδὲ τρόμον ποιεῖ οὐδὲ φόφον τῶν ὀδόντων οὐδὲ

μετοκλάζει καὶ ἐπ' ἀμφοτέρους πόδας ἵζει.

I4 διὰ τοῦτο Ζήνων μὲν Ἀντιγόῳ μέλλων ἐντυγχά-
 νειν οὐκ ἠγωνία· ἃ γὰρ οὗτος ἐθαύμαζεν, τούτων
 οὐδενός εἶχεν ἐκεῖνος ἐξουσίαν, ὧν δ' εἶχεν ἐκεῖνος
 I5 οὐκ ἐπεστρέφετο οὗτος· Ἀντίγονος δὲ Ζήνωνι μέλ-
 λων ἐντυγχάνειν ἠγωνία, καὶ εἰκότως· ἤθελε γὰρ

εμάς και κανείς δεν μπορεί να μας τα αφαιρέσει ούτε να μας φορτώσει με αυτά που δε θέλουμε, πού υπάρχει ακόμα χώρος για ανησυχία; Αλλά ανησυχούμε για το ευτελές σώμα, για την ασήμαντη περιουσία μας, για το τι θα σκεφτεί ο Καίσαρας, και δεν ανησυχούμε για τίποτα απ' αυτά που υπάρχουν μέσα μας. Μήπως ανησυχούμε για το αν δεν καταλάβουμε το φέμα; - Όχι, γιατί αυτό εξαρτάται από μένα. - Μήπως για το αν επιλέξουμε κάτι αντίθετο στη φύση; - Ούτε γι' αυτό. - Όταν, λοιπόν, δεις κάποιον να χλωμιάζει, όπως ο γιατρός, κρίνοντας από το χρώμα του δέρματος, λέει: «αυτού του ανθρώπου πάσχει ο σπλήνας, ενώ αυτού το συκώτι», έτσι και εσύ λέγε «αυτού του ανθρώπου πάσχει η επιθυμία και η αποστροφή, αυτός δεν πάει καλά, έχει πυρετό». Γιατί, τίποτε άλλο δεν αλλάζει το χρώμα ενός ανθρώπου, ούτε τον κάνει να τρέμει, ούτε κάνει τα δόντια του να χτυπούν, ούτε

να σμίγει χαμηλώνοντας τα δυο του γόνατα, και τότε να στέκεται στο ένα πότε στο άλλο του το πόδι²⁶.

Γι' αυτό ο Ζήνων δεν αγωνιούσε, όταν επρόκειτο να συναντήσει τον Αντίγονο. Γιατί τίποτε απ' όσα εκτιμούσε εκείνος δεν είχε υπό την εξουσία του ο Αντίγονος, ενώ για εκείνα που είχε εξουσία, δεν ενδιαφερόταν ο Ζήνων. Ο Αντίγονος, όμως, αγωνιούσε, όταν επρόκειτο να συναντήσει το Ζήωνα, και αυτό ήταν φυσικό. Γιατί ήθελε να τον ευχαριστήσει και αυτό ήταν πέρα από τις

ἀρέσκειν αὐτῷ, τοῦτο δ' ἔξω ἔκειτο· οὗτος δ' ἐκείνῳ οὐκ ἤθελεν, οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις τεχνίτης τῷ ἀτέχνῳ.

- 16 Ἐγὼ σοι ἀρέσαι θέλω; ἀντί τίνος; οἶδας γὰρ τὰ μέτρα, καθ' ἃ κρίνεται ἄνθρωπος ὑπ' ἀνθρώπου; μεμेलηκέ σοι γνῶναι, τί ἐστὶν ἀγαθὸς ἄνθρωπος
- 17 καὶ τί κακὸς καὶ πῶς ἐκάτερον γίγνεται; διὰ τί οὖν σὺ αὐτὸς ἀγαθὸς οὐκ εἶ; Πῶς, φησὶν, οὐκ εἰμί; Ὅτι οὐδεὶς ἀγαθὸς πενθεῖ οὐδὲ στενάζει, οὐδεὶς οἰμώζει, οὐδεὶς ὠχρῖα καὶ τρέμει οὐδὲ λέγει «πῶς μ' ἀποδέξεται, πῶς μου ἀκούσει;» ἀνδράποδον, ὡς ἂν αὐτῷ δοκῇ. τί οὖν σοὶ μέλει περὶ τῶν ἀλλοτριῶν; νῦν οὐκ ἐκείνου ἀμάρτημά ἐστι τὸ κακῶς ἀποδέξασθαι τὰ παρὰ σοῦ; Πῶς γὰρ οὐ; Δύναται δ' ἄλλου μὲν εἶναι ἀμάρτημα, ἄλλου δὲ κακόν; Οὐ.
- 19 Τί οὖν ἀγωνιάς ὑπὲρ τῶν ἀλλοτριῶν; Ναί· ἀλλ' ἀγωνιῶ, πῶς ἐγὼ αὐτῷ λαλήσω. Εἴτ' οὐκ ἔξεστι γὰρ ὡς θέλεις αὐτῷ λαλήσαι; Ἄλλὰ δέδοικα μὴ ἐκχρουσθῶ. Μή τι γράφειν μέλλον τὸ Δίωνος ὄνομα δέδοικας μὴ ἐκχρουσθῆς; Οὐδαμῶς. Τί τὸ αἴτιον; οὐχ ὅτι μεμελέτηκας γράφειν; Πῶς γὰρ οὐ;
- 20

δυνάμεις του. Ο Ζήνων, όμως, δεν ήθελε να τον ευχαριστήσει· και ούτε κάποιος άλλος τεχνίτης νοιάζεται να ευχαριστήσει εκείνον που δε γνωρίζει την τέχνη του.

Εγώ θέλω να σ' ευχαριστήσω; Με τι αντάλλαγμα; Γνωρίζεις άραγε τα μέτρα, με τα οποία κρίνεται ο άνθρωπος από τον άνθρωπο; Έχεις ενδιαφερθεί να μάθεις τι είναι ο καλός άνθρωπος και τι ο κακός και πώς ο καθένας γίνεται αυτό που είναι; Γιατί, λοιπόν, εσύ ο ίδιος δεν είσαι καλός; -Πώς λες, είπε, ότι δεν είμαι; Γιατί κανένας καλός δεν πενθεί ούτε στενάζει, κανείς δε θρηνεί, κανείς δε χλωμιάζει και τρέμει, ούτε λέει: «πώς θα με δεχτεί, πώς θα με ακούσει;». Δούλε, θα το κάνει όπως αυτός νομίζει. Γιατί, λοιπόν, νοιάζεσαι για τα ξένα; Τώρα, δε θα είναι δικό του σφάλμα να μη δεχτεί καλά αυτά που θα του πεις; -Φυσικά. -Είναι δυνατόν άλλος να κάνει λάθος και άλλος να υποφέρει; -Όχι. -Τότε, γιατί ανησυχείς για τα ξένα; -Σωστά μιλάς, αλλά ανησυχώ, πώς θα του μιλήσω; -Γιατί, δεν μπορείς να του μιλήσεις όπως θέλεις; -Φοβάμαι όμως μήπως απορριφθώ. -Φοβάσαι μήπως απορριφθείς, όταν πρόκειται να γράφεις το όνομα Δίων; -Καθόλου. -Και ποιος είναι ο λόγος; Δεν είναι ότι έχεις εξασκηθεί να γράφεις; -Αυτός

- 21 Τί δ'; ἀναγιγνώσκειν μέλλων οὐχ ὡσαύτως ἂν εἶχες; Ὡσαύτως. Τί τὸ αἴτιον; ὅτι πᾶσα τέχνη ἰσχυρόν τι ἔχει καὶ θαρραλέον ἐν τοῖς ἑαυτῆς. λα-
 22 λειν οὖν οὐ μεμελέτηκας; καὶ τί ἄλλο ἐμελέτας ἐν τῇ σχολῇ; Συλλογισμοὺς καὶ μεταπίπτοντας. Ἐπί-
 τί; οὐχ ὥστε ἐμπείρως διαλέγεσθαι; τὸ δ' ἐμπείρως ἐστὶν οὐχὶ εὐκαίρως καὶ ἀσφαλῶς καὶ συνετῶς, ἔτι δ' ἀπταιστώσως καὶ ἀπαραποδίστως, ἐπὶ πᾶσι δὲ
 23 τούτοις τεθαρρηκότως; Ναί. Ἰππεὺς οὖν ὧν εἰς πεδίον ἐληλυθῶς πρὸς πεζὸν ἀγωνιᾶς, ὅπου σὺ μεμελέτηκας, ἐκεῖνος δ' ἀμελέτητός ἐστιν; Ναί·
 24 ἀλλὰ ἐξουσίαν ἔχει ἀποκτεῖναί με. Λέγε οὖν τὰ ἀληθῆ, δύστηνε, καὶ μὴ ἀλαζονεύου μηδὲ φιλόσο-
 25 φος εἶναι ἀξίου μηδὲ ἀγνοεῖ σου τοὺς κυρίους, ἀλλὰ μέχρις ἂν ἔχῃς ταύτην τὴν λαβὴν τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀκολούθει παντὶ τῷ ἰσχυροτέρῳ. λέ-
 26 γειν δὲ Σωκράτης ἐμελέτα ὁ πρὸς τοὺς τυράννους οὕτως διαλεγόμενος, ὁ πρὸς τοὺς δικαστάς, ὁ ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ. λέγειν Διογένης μεμελετήκει ὁ πρὸς Ἀλέξανδρον οὕτως λαλῶν, ὁ πρὸς Φίλιππον, ὁ πρὸς τοὺς πειρατάς, ὁ πρὸς τὸν ὠνησάμενον αὐτόν ... ἐκεῖνοις, οἷς μεμέληκεν, τοῖς θαρροῦσι· σὺ δ' ἐπὶ τὰ σαυτοῦ βιάδιζε καὶ ἐκεῖνων ἀποστῆς μη-
 27 δέποτε· εἰς τὴν γωνίαν ἀπελθὼν κάθησο καὶ πλέχε συλλογισμοὺς καὶ ἄλλω πρότεινε· οὐχ ἔστι δ' ἐν σοὶ πόλεος ἡγεμῶν ἀνὴρ.

είναι. —Λοιπόν; Αν επρόκειτο να διαβάσεις κάτι, δε θα ένιωθες το ίδιο; —Το ίδιο. —Ποιος είναι ο λόγος; Ότι κά-
 θε τέχνη ενέχει τα στοιχεία της δύναμης και του θάρ-
 ρους. Δεν έχεις, λοιπόν, εξασκηθεί να μιλάς; Και τι άλλο
 μάθαινες στη σχολή; —Συλλογισμούς και επιχειρήματα
 με διφορούμενες προτάσεις. Για ποιο σκοπό; Όχι για να
 μπορείς να επιχειρηματολογείς επιδέξια; Και το 'επιδέ-
 ξια' δε σημαίνει έγκαιρα και με βεβαιότητα και συνετά
 και, ακόμη περισσότερο, αλάνθαστα και ανεμπόδιστα
 και, κοντά σε όλα αυτά, με θάρρος; —Ναι. —Λοιπόν, αν
 είσαι ιππέας και προχωρείς στην πεδιάδα ενάντια σε
 κάποιον πεζό, ανησυχείς τη στιγμή που εσύ έχεις εξ-
 σκηθεί, ενώ εκείνος όχι; —Ναι, αλλά ο Καίσαρας έχει τη
 δύναμη να με σκοτώσει. —Πες την αλήθεια, δύστυχε, και
 μην κομπάζεις· μην έχεις την αξίωση να είσαι φιλόσο-
 φος, ούτε ν' αγνοείς τους κυρίους σου, αλλά, όσο τους
 δίνεις αυτή τη λαβή με το σώμα σου, ν' ακολουθείς κα-
 θέναν ισχυρότερο από σένα. Αλλά ο Σωκράτης, αυτός
 που μιλούσε όπως μιλούσε στους τυράννους²⁷, στους δι-
 καστές και στη φυλακή, είχε εξασκηθεί να μιλάει. Ο
 Διογένης, αυτός που μίλησε όπως μίλησε στον Αλέξαν-
 δρο, στο Φίλιππο, στους πειρατές, σ' αυτόν που τον α-
 γόρασε, είχε εξασκηθεί να μιλάει. Άσε αυτά τα θέματα
 σ' εκείνους που ενδιαφέρονται, στους θαρραλέους. Κι εσύ
 φρόντιζε για τις δικές σου υποθέσεις και μην απομα-
 κρυνθείς ποτέ απ' αυτές. Πήγαινε και κάθισε στη γωνία
 και πλέκε συλλογισμούς και πρότεινέ τους σε άλλον·
 η πόλη δεν έχει βρει σε σένα κανέναν αρχηγό.

ιδ'. Πρὸς Νάσωνα.

- 1 Εἰσελθόντος τινὸς τῶν Ῥωμαικῶν μετὰ υἱοῦ
καὶ ἑπακούοντος ἑνὸς ἀναγνώσματος Οὗτος, ἔφη,
ὁ τρόπος ἐστὶ τῆς διδασκαλίας καὶ ἀπεσιώπησεν.
- 2 ἀξιοῦντος δ' ἐκείνου εὐρεῖν τὰ ἐξῆς, Κόπον ἔχει,
ἔφη, πᾶσα τέχνη τῷ ἰδιώτῃ καὶ ἀπείρῳ αὐτῆς,
3 ὅταν παραδιδῶται. καὶ τὰ μὲν ἀπὸ τῶν τεχνῶν
γινόμενα τὴν τε χρεῖαν εὐθὺς ἐνδείκνυται πρὸς ὃ
γέγονεν καὶ τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἔχει τι καὶ ἀγωγὸν
καὶ ἐπίχαρι. καὶ γὰρ σκυτεὺς πῶς μὲν μανθάνει τις
4 παρεῖναι καὶ παρακολουθεῖν ἀτερπές, τὸ δ' ὑπό-
δημα χρήσιμον καὶ ἰδεῖν ἄλλως οὐκ ἀηδές. καὶ
5 τέκτονος ἢ μὲν μάθησις ἀνιαρὰ μάλιστα τῷ ἰδιώτῃ
παρατυγχάνοντι, τὸ δ' ἔργον ἐπιδείκνυσι τὴν
χρεῖαν τῆς τέχνης. πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπὶ μουσικῆς
6 ὄφει αὐτό· ἂν γὰρ παρῆς τῷ διδασκομένῳ, φανεῖ-
ταί σοι πάντων ἀτερπέστατον τὸ μάθημα, τὰ
μέντοι ἀπὸ τῆς μουσικῆς ἡδέα καὶ ἐπιτερπῆ τοῖς
ἰδιώταις ἀκούειν.
- 7 Καὶ ἐνταῦθα τὸ μὲν ἔργον τοῦ φιλοσοφοῦντος
τοιούτον τι φανταζόμεθα, ὅτι δεῖ τὴν αὐτοῦ βού-
λησιν συναρμόσαι τοῖς γινομένοις, ὡς μήτε τι τῶν
γινομένων ἀκόντων ἡμῶν γίνεσθαι μήτε τῶν μὴ

ιδ'. Προς τον Νάσωνα.

Όταν κάποιος Ρωμαίος πολίτης²⁸ μπήκε μαζί με το γιο του στη σχολή και άκουσε ένα ανάγνωσμα, ο Επίκτητος είπε: αυτός είναι ο τρόπος της διδασκαλίας, και μετά έμεινε σιωπηλός. Καθώς, όμως, εκείνος ζητούσε να μάθει τι ακολουθεί, ο Επίκτητος είπε: κάθε τέχνη, όταν διδάσκεται, είναι κουραστική για τον απλό άνθρωπο και γι' αυτόν που δεν έχει την εμπειρία της. Και όσα δημιουργούνται από τις τέχνες, δείχνουν αμέσως τη χρησιμότητά τους για το σκοπό που φτιάχτηκαν, και τα περισσότερα από αυτά έχουν κάτι ελκυστικό και γοητευτικό. Και μάλιστα, δεν είναι ευχάριστο να παρευρίσκεται κάποιος και να παρακολουθεί πώς μαθαίνει την τέχνη του ο υποδηματοποιός· το υπόδημα, όμως, είναι χρήσιμο και καθόλου δυσάρεστο να το βλέπεις. Και η εκπαίδευση του ξυλουργού είναι πολύ βαρετή για τον απλό άνθρωπο, που τυχαίνει να την παρακολουθεί· το δημιούργημα, όμως, αποδεικνύει την ανάγκη της τέχνης. Αυτό θα το δεις πολύ περισσότερο στην περίπτωση της μουσικής. Γιατί, αν βρεθείς κοντά σ' αυτόν που διδάσκεται τη μουσική, το μάθημα θα σου φανεί το πιο άχαρο απ' όλα· τα αποτελέσματα, όμως, της μουσικής, είναι ευχάριστα και τερπνά να τ' ακούν οι απλοί άνθρωποι.

Και εδώ, αυτό περίπου φανταζόμαστε πως είναι το έργο του φιλοσόφου: ότι πρέπει να συναρμόσει τη βούλησή του με αυτά που συμβαίνουν, ώστε ούτε κάτι απ' αυτά που γίνονται να γίνεται παρά τη θέλησή μας, ούτε

- 8 γινομένων θελώντων ἡμῶν μὴ γίνεσθαι. ἐξ οὗ πε-
 ρίεστι τοῖς συστησαμένοις αὐτὸ ἐν ὀρέξει μὴ ἀπο-
 τυγχάνειν, ἐν ἐκκλίσει δὲ μὴ περιπίπτειν, ἀλύπως,
 ἀφόβως, ἀταράχως διεξάγειν καθ' αὐτὸν μετὰ τῶν
 κοινωνῶν τηροῦντα τὰς σχέσεις τὰς τε φυσικὰς
 καὶ ἐπιθέτους, τὸν υἱόν, τὸν πατέρα, τὸν ἀδελφόν,
 τὸν πολίτην, τὸν ἄνδρα, τὴν γυναῖκα, τὸν γείτονα,
 τὸν σύνοδον, τὸν ἄρχοντα, τὸν ἀρχόμενον.
- 9 Τὸ ἔργον τοῦ φιλοσοφοῦντος τοιοῦτόν τι φαντα-
 ζόμεθα. λοιπὸν ἐφεξῆς τούτῳ ζητοῦμεν, πῶς ἔσται
 10 τοῦτο. ὀρώμεν οὖν ὅτι ὁ τέκτων μαθῶν τινα
 γίνεται τέκτων, ὁ κυβερνήτης μαθῶν τινα γίνεται
 κυβερνήτης. μή ποτ' οὖν καὶ ἐνθάδε οὐκ ἀπαρκεῖ
 τὸ βούλεσθαι καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι, χρεῖα δὲ
 καὶ μαθεῖν τινα; ζητοῦμεν οὖν τίνα ταῦτα. λέγου-
 11 σιν οἱ φιλόσοφοι, ὅτι μαθεῖν δεῖ πρῶτον τοῦτο, ὅτι
 ἔστι θεὸς καὶ προνοεῖ τῶν ὄλων καὶ οὐκ ἔστι
 12 λαθεῖν αὐτὸν οὐ μόνον ποιοῦντα, ἀλλ' οὐδὲ δια-
 νοούμενον ἢ ἐνθυμούμενον· εἶτα ποιοῖ τινες εἰσίν.
 13 οἱ γὰρ ἂν ἐκεῖνοι εὐρεθῶσιν, τὸν ἐκείνοις ἀρέσον-
 τα καὶ πεισθησόμενον ἀνάγκη πειρᾶσθαι κατὰ δύ-
 ναμιν ἐξομοιοῦσθαι ἐκείνοις. εἰ πιστόν ἐστι τὸ θεῖ-
 ον, καὶ τοῦτον εἶναι πιστόν. εἰ ἐλεύθερον, καὶ τοῦτον
 ἐλεύθερον· εἰ εὐεργετικόν, καὶ τοῦτον εὐεργετικόν·

αυτά που δε γίνονται, να μη γίνονται, όταν εμείς θέλουμε να γίνουν. Αυτό συνεπάγεται, γι' αυτούς που επιτελούν το έργο του φιλοσόφου, να μην αποτυγχάνουν στην επιθυμία τους, να μην καταλήγουν σ' αυτά που αποστρέφονται, να περνά καθένας τη ζωή με τον εαυτό του χωρίς λύπη, χωρίς φόβο και χωρίς ταραχή, να διατηρεί με τους συνανθρώπους του τις φυσικές και επίκτητες σχέσεις, εκείνες του γιου, του πατέρα, του αδελφού, του πολίτη, του συζύγου, της συζύγου, του γείτονα, του συνοδού, του άρχοντα, του αρχομένου.

Κάπως έτσι φανταζόμαστε το έργο του φιλοσόφου. Και στο εξής, μετά απ' αυτό, ερευνούμε πώς αυτό θα επιτευχθεί. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο ξυλουργός γίνεται ξυλουργός αφού πρώτα έμαθε κάτι, ο κυβερνήτης γίνεται κυβερνήτης αφού πρώτα έμαθε κάτι. Μήπως, λοιπόν, και στη δική μας περίπτωση, δεν αρκεί μόνο να θέλεις να γίνεις καλός και ενάρετος, αλλά είναι ανάγκη να μάθεις πρώτα κάτι; Ύάχνουμε, λοιπόν, τι είναι αυτό. Οι φιλόσοφοι λένε ότι πρέπει πρώτα να μάθουμε ότι υπάρχει θεός και προνοεί για όλα, και δεν μπορεί κανείς να κρυφτεί απ' αυτόν, όχι μόνο όταν κάνει κάτι, αλλά και όταν στοχάζεται ή σκέφτεται. Στη συνέχεια πρέπει να μάθουμε τι είναι οι θεοί. Γιατί, όταν βρούμε τι είναι, αυτός που θέλει να αρέσει σε κείνους και να τους υπακούσει, είναι ανάγκη να προσπαθήσει, όσο μπορεί, να τους μοιάσει. Αν η θεότητα είναι αξιόπιστη, πρέπει και αυτός να είναι αξιόπιστος. Αν είναι ελεύθερη, πρέπει και αυτός να είναι ελεύθερος. Αν ευεργετεί, πρέπει και αυτός

- 14 εἰ μεγαλόφρον, καὶ τοῦτον μεγαλόφρονα· ὡς θεοῦ
τοίνυν ζηλωτὴν τὰ ἐξῆς σοι ὅτι πρῶτον δεῖ σε τοῖς
ὀνόμασι παρακολουθεῖν. Ὡστ' ἐγὼ νῦν οὐ παρα-
15 κολουθῶ τοῖς ὀνόμασιν; Οὐ παρακολουθεῖς. Πῶς
οὖν χρώμαι αὐτοῖς; Οὕτως ὡς οἱ ἀγράμματοι
ταῖς ἐγγραμμάτοις φωναῖς, ὡς τὰ κτήνη ταῖς
16 φαντασίαις· ἄλλο γάρ ἐστι χῆσις, ἄλλο παρα-
κολούθησις. εἰ δ' οἶε παρακολουθεῖν, φέρε ὃ θέλεις
ὄνομα καὶ βασανίσωμεν αὐτούς, εἰ παρακολου-
17 θοῦμεν. Ἄλλ' ἀνιαρὸν τὸ ἐξελέγχεσθαι πρεσβύτε-
ρον ἄνθρωπον ἤδη καὶ οὕτως τύχη τὰς τρεῖς
στρατείας ἐστρατευμένον. Οἶδα καὶ γὰρ. νῦν γὰρ σὺ
18 ἐλήλυθας πρὸς ἐμὲ ὡς μηδενὸς δεόμενος. τίνας δ'
ἂν καὶ φαντασθεῖης ὡς ἐνδέοντος; πλουτεῖς, τέχνα
ἔχεις, τυχὸν καὶ γυναῖκα, καὶ οἰκέτας πολλούς, ὃ
Καῖσάρ σε οἶδεν, ἐν Ῥώμῃ πολλοὺς φίλους κέκτη-
σαι, τὰ καθήκοντα ἀποδίδως, οἶδας τὸν εὖ ποιῶν-
19 τα ἀντευποιῆσαι καὶ τὸν κακῶς ποιῶντα κακῶς
ποιῆσαι. τί σοι λείπει; ἂν οὖν σοι δείξω, ὅτι τὰ
ἀναγκαιότατα καὶ μέγιστα πρὸς εὐδαιμονίαν καὶ
ὅτι μέχρι δεῦρο πάντων μᾶλλον ἢ τῶν προσηκόν-
των ἐπιμεμέλησαι, καὶ τὸν κολοφῶνα ἐπιθῶ· οὔτε
τί θεός ἐστιν οἶδας οὔτε τί ἄνθρωπος οὔτε τί ἀγαθὸν

να ευεργετεί. Αν είναι μεγαλόφυχη, πρέπει και αυτός να είναι μεγαλόφυχος. Οφείλει λοιπόν, στο εξής, να κάνει και να λεί τα πάντα σα να μιμείται το θεό.

Από πού λοιπόν πρέπει ν' αρχίσω; -Αν αναλάβεις αυτό το έργο, θα σου πω ότι πρέπει πρώτα να κατανοήσεις τις λέξεις. -Ωστε εγώ, τώρα, δεν καταλαβαίνω τις λέξεις; -Δεν τις καταλαβαίνεις. -Πώς, λοιπόν, τις χρησιμοποιώ; -Τις χρησιμοποιείς όπως οι αγράμματοι τη γραπτή γλώσσα, όπως τα ζώα χρησιμοποιούν τις εντυπώσεις. Γιατί άλλο πράγμα είναι η χρήση και άλλο η κατανόηση. Αν, όμως, νομίζεις ότι τις καταλαβαίνεις, πρότεινε όποια λέξη θέλεις, και θα δοκιμάσουμε τον εαυτό μας, να δούμε αν την κατανοούμε. -Είναι, όμως, ενοχλητικό να υποβάλλεσαι σε εξέταση, όταν ήδη έχεις κάποια ηλικία, και μάλιστα αν έχει τύχει να κάνεις αυτές τις τρεις εκστρατείες. -Το ξέρω και εγώ. Γιατί, τώρα, εσύ ήρθες σε μένα, σα να μην έχεις τίποτα ανάγκη. Αλλά τι θα μπορούσες να φανταστείς ότι χρειάζεσαι; Είσαι πλούσιος, έχεις ίσως παιδιά και μια γυναίκα, και πολλούς υπηρέτες, σε ξέρει ο Καίσαρας, έχεις αποκτήσει πολλούς φίλους στη Ρώμη, εκπληρώνεις τα καθήκοντά σου, ξέρεις ν' ανταποθίδεις το καλό σ' αυτόν που σ' ευεργέτησε, και το κακό σ' αυτόν που σε έβλαψε. Τι σου λείπει; Αν λοιπόν σου δείξω ότι σου λείπουν τα πιο αναγκαία και τα πιο σημαντικά για την ευτυχία, και ότι, μέχρι εδώ, έχεις φροντίσει περισσότερο για όλα παρά για αυτά που πρέπει, και προσθέσω και το πιο σημαντικό, λέγοντάς σου: ούτε τι είναι θεός γνωρίζεις, ούτε τι

- 20 οὔτε τί κακόν, καί τὸ μὲν τῶν ἄλλων ἴσως ἀνεκτόν, ὅτι δ' αὐτὸς αὐτὸν ἀγνοεῖς, πῶς δύνασαι
- 21 ἀνασχέσθαι μου καὶ ὑποσχεῖν τὸν ἔλεγχον καὶ παραμείναι; οὐδαμῶς, ἀλλ' εὐθύς ἀπαλλάσση χαλεπῶς ἔχων. καίτοι τί σοι ἐγὼ κακὸν πεποίηκα; εἰ μὴ καὶ τὸ ἔσοπτρον τῷ αἰσχρῷ, ὅτι δεικνύει αὐτὸν αὐτῷ υἱὸς ἐστίν· εἰ μὴ καὶ ὁ ἰατρός τὸν ὑποσῶντα ὑβρίζει, ὅταν εἴπῃ αὐτῷ «ἄνθρωπε, δοκεῖς μηδὲν ἔχειν, πυρέσσεις δέ· ἀσίτησον σήμερον, ὕδωρ πίε»· καὶ οὐδεὶς λέγει «ὦ δεινῆς ὑβρεως». εἰάν δέ τι
- 22 εἴπῃς «αἱ ὀρέξεις σου φλεγμαίνουσιν, αἱ ἐκκλίσεις ταπειναὶ εἰσιν, αἱ ἐπιβολαὶ ἀνομολογούμεναι, αἱ ὄρμαι ἀσύμφωνοι τῇ φύσει, αἱ ὑπολήψεις εἰκαῖται καὶ ἐφευσμέναι», εὐθύς ἐξελθὼν λέγει «ὑβρισέν με».
- 23 Τοιαῦτά ἐστι τὰ ἡμέτερα ὡς ἐν πανηγύρει. τὰ μὲν κτήνη πραθησόμενα ἄγεται καὶ οἱ βόες, οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν ὠνησόμενοι οἱ δὲ πωλήσοντες· ὀλίγοι δὲ τινές εἰσιν οἱ κατὰ θέαν ἐρχόμενοι τῆς πανηγύρεως, πῶς τοῦτο γίνεται καὶ διὰ τί καὶ τίνες οἱ τιθέντες τὴν πανηγύριν καὶ ἐπὶ
- 24 τίνι. οὕτως καὶ ἐνθάδ' ἐν τῇ πανηγύρει ταύτῃ· οἱ μὲν τινες ὡς κτήνη οὐδὲν πλέον πολυπραγμονοῦσι τοῦ χόρτου· ὅσοι γὰρ περὶ κτήσιν καὶ ἀγροῦς καὶ

είναι άνθρωπος, ούτε τι είναι καλό, ούτε τι είναι κακό, και ίσως ν' ανέχεσαι να σου μιλώ για την άγνοιά σου σχετικά με τα άλλα πράγματα, αλλά αν πω ότι εσύ δε γνωρίζεις τον ίδιο τον εαυτό σου, πώς μπορείς να με ανεχτείς και να υποστείς την εξέταση και να παραμείνεις; Με κανέναν τρόπο δε θα το κάνεις, αλλά αμέσως θα οργιστείς και θα φύγεις. Και όμως, τι κακό σου έχω κάνει; Εκτός αν και ο καθρέφτης κάνει κακό στον άσχημο άνθρωπο, γιατί του δείχνει πώς είναι. Εκτός αν και ο γιατρός προσβάλει τον ασθενή, όταν του λέει: «άνθρωπε, νομίζεις ότι δεν έχεις τίποτα, αλλά έχεις πυρετό. Μη φας σήμερα, πιες μόνο νερό». Και κανείς δε λέει «τι τρομερή αυθάδεια». Αν, όμως, πεις σε κάποιον «οι επιθυμίες σου είναι πυρετώδεις, οι αποστροφές σου τιποτένιες, οι προθέσεις σου ανακόλουθες, οι επιλογές σου δε συμφωνούν με τη φύση, οι αντιλήψεις σου είναι αστόχαστες και λανθασμένες», αμέσως θα βγει έξω και θα πει: «με πρόσβαλε».

Τέτοια είναι η κατάσταση μας, σαν σε πανηγύρι. Τα κτήνη και τα βόδια οδηγούνται για να πουληθούν, ενώ οι περισσότεροι άνθρωποι βρίσκονται εκεί είτε για ν' αγοράσουν είτε για να πουλήσουν. Λίγοι είναι αυτοί που έρχονται μόνο για να δουν το πανηγύρι, πώς γίνεται δηλαδή και γιατί, ποιοι είναι αυτοί που διοργανώνουν το πανηγύρι και για ποιο σκοπό το κάνουν. Το ίδιο συμβαίνει και εδώ, σ' αυτό το πανηγύρι του κόσμου που ζούμε. Μερικοί, όπως τα κτήνη, δεν ασχολούνται με τίποτα περισσότερο, εκτός από την τροφή. Όσοι ασχολείστε με

- 25 ἀρχάς τινας ἀναστρέφεσθε, ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ἢ
 χόρτος ἐστίν· ὀλίγοι δ' εἰσὶν οἱ πανηγυρίζοντες
 ἄνθρωποι φιλοθεάμονες. «τί ποτ' οὖν ἐστὶν ὁ κό-
 26 σμος, τίς αὐτὸν διοικεῖ. οὐδεῖς; καὶ πῶς οἶόν τε
 πόλιν μὲν ἢ οἶκον μὴ δύνασθαι διαμένειν μηδ'
 ὀλιγοστὸν χρόνον δίχα τοῦ διοικοῦντος καὶ ἐπι-
 27 μελομένου, τὸ δ' οὕτως μέγα καὶ καλὸν κατα-
 σκεύασμα εἶκῃ καὶ ὡς ἔτυχεν οὕτως εὐτάκτως
 οἰκονομεῖσθαι; ἐστὶν οὖν ὁ διοικῶν. ποιός τις καὶ
 πῶς ὁ διοικῶν; ἡμεῖς δὲ τίνες ὄντες ὑπ' αὐτοῦ
 28 γεγόναμεν καὶ πρὸς τί ἔργον; ἄρά γ' ἔχομέν τινα
 ἐπιπλοκὴν πρὸς αὐτὸν καὶ σχέσιν ἢ οὐδεμίαν;»
 ταῦτ' ἐστὶν ἃ πάσχουσιν οὗτοι οἱ ὀλίγοι· καὶ
 29 λοιπὸν τούτῳ μόνῳ σχολάζουσι τῷ τὴν πανήγυριν
 ἱστορήσαντας ἀπελθεῖν. τί οὖν; καταγελῶνται ὑπὸ
 τῶν πολλῶν· καὶ γὰρ ἐκεῖ οἱ θεαταὶ ὑπὸ τῶν
 ἐμπόρων· καὶ εἰ τὰ κτήνη συναίσθησίν τινα εἶχεν,
 κατεγέλα τῶν ἄλλο τι τεθναυμαχότων ἢ τὸν χόρ-
 τον.

ιέ. Πρὸς τοὺς σκληρῶς τισιν ὦν ἔκριναν
 ἐμμένοντας.

- I Ὅταν ἀκούσωσί τινες τούτων τῶν λόγων, ὅτι
 βέβαιον εἶναι δεῖ καὶ ἡ μὲν προαίρεσις ἐλεύθερον
 φύσει καὶ ἀνανάγκαστον, τὰ δ' ἄλλα κωλυτά,

την περιουσία και τα χωράφια και τους υπηρέτες σας και με κάποια αξιώματα, όλα αυτά δεν είναι άλλο από τροφή. Λίγοι είναι οι άνθρωποι που παρευρίσκονται στο πανηγύρι γιατί τους αρέσει το θέαμα. «Τι είναι λοιπόν ο κόσμος, και ποιος τον διοικεί; Κανείς; Και πώς είναι δυνατό η πόλη ή το σπίτι να μην μπορεί να παραμείνει, ούτε για ελάχιστο χρόνο, χωρίς αυτόν που το διοικεί και το φροντίζει, ενώ αυτό το τόσο μεγάλο και όμορφο κατασκευάσμα να διευθύνεται με τόση τάξη, έτσι άσκοπα και τυχαία; Υπάρχει, λοιπόν, κάποιος που το κυβερνά. Ποιος είναι, όμως, αυτός που το διοικεί και πώς το κάνει; Και εμείς, ποιο είμαστε εμείς που δημιουργηθήκαμε απ' αυτόν και για ποιο έργο είμαστε; Άραγε έχουμε κάποιο δεσμό και σχέση μ' αυτόν ή δεν έχουμε καμμία;». Αυτά είναι όσα νιώθουν αυτοί οι λίγοι. Και διαθέτουν το χρόνο τους μόνο γι' αυτό, να εξετάσουν δηλαδή το πανηγύρι πριν φύγουν. Και λοιπόν; Τους περιγελούν οι πολλοί· όπως στο άλλο πανηγύρι, που οι έμποροι περιγελούν τους θεατές. Και αν είχαν και τα κτήνη κάποια αντίληψη, θα κορόιδευαν εκείνους που θαυμάζουν κάτι άλλο και όχι την τροφή.

*ιε! Σ' εκείνους που εμμένουν επίμονα
στις αποφάσεις τους.*

Όταν μερικοί ακούν αυτούς τους λόγους, ότι δηλαδή πρέπει κανείς να είναι σταθερός, και ότι η βούληση είναι ελεύθερη από τη φύση και ανεμπόδιστη, ενώ τ' άλλα

ἀναγκαστά, δοῦλα, ἀλλότρια, φαντάζονται ὅτι δεῖ
 παντὶ τῷ κριθέντι ὑπ' αὐτῶν ἀπαραβάτως ἐμμέ-
 2 νειν. ἀλλὰ πρῶτον ὑγιᾶς εἶναι δεῖ τὸ κεκριμένον.
 θέλω γὰρ εἶναι τόνους ἐν σώματι, ἀλλ' ὡς ὑγιαί-
 3 νοντι, ὡς ἀθλοῦντι· ἂν δέ μοι φρενιτικοῦ τόνους
 ἔχων ἐνδεικνύῃ καὶ ἀλαζονεύῃ ἐπ' αὐτοῖς, ἐρῶ σοι
 ὅτι «ἄνθρωπε, ζήτει τὸν θεραπεύσοντα. τοῦτο οὐκ
 εἰσὶ τόνοι, ἀλλ' ἀτονία».

Ἔτερον τρόπον τοιοῦτόν τι καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς
 4 πάσχουσιν οἱ παρακούοντες τῶν λόγων τούτων.
 οἷον καὶ ἐμός τις ἑταῖρος ἐξ οὐδεμιᾶς αἰτίας ἔκρι-
 νεν ἀποκαρτερεῖν. ἔγνω ἐγὼ ἤδη τρίτην ἡμέραν
 5 ἔχοντος αὐτοῦ τῆς ἀποχῆς καὶ ἐλθὼν ἐπυνθανό-
 μην τί ἐγένετο. Κέκρικα, φησίν. Ἄλλ' ὅμως τί σε
 6 ἦν τὸ ἀναπεῖσαν; εἰ γὰρ ὀρθῶς ἔκρινας, ἰδοὺ πα-
 ρακαθημέθά σοι καὶ συνεργουῦμεν, ἴν' ἐξέλθῃς· εἰ δ'
 7 ἀλόγως ἔκρινας, μετάθου. Τοῖς κριθεῖσιν ἐμμένειν
 δεῖ. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ὀρ-
 θῶς. ἐπεὶ παθῶν ἄρτι ὅτι νῦξ ἔστιν, ἂν σοι δοκῇ, μὴ
 μετατίθεσο, ἀλλ' ἔμμενε καὶ λέγε ὅτι τοῖς κριθεῖσιν
 8 ἐμμένειν δεῖ. οὐ θέλει τὴν ἀρχὴν στήσαι καὶ τὸν
 θεμέλιον, τὸ κρίμα σκέψασθαι πότερον ὑγιᾶς ἢ οὐχ

εμποδίζονται, εξαναγκάζονται, είναι δουλικά και ξένα, φαντάζονται ότι πρέπει να παραμένουν αμετάκλητα σταθεροί σε καθετί που αποφάσισαν. Αλλά πρέπει πρώτα η απόφαση να είναι ορθή. Γιατί θέλω να υπάρχει δύναμη στο σώμα, αλλά επειδή έχει υγεία, επειδή αθλείται. Αν μου δείξεις ότι έχεις το σθένος ενός τρελού, και καυχίεσαι γι' αυτό, θα σου πω: «άνθρωπε, φάξε κάποιον για να σε θεραπεύσει. Αυτό δεν είναι δύναμη αλλά αδυναμία».

Με κάποιον ανάλογο τρόπο προσβάλλεται η ψυχή όσων παρανοούν αυτούς τους λόγους. Όπως και κάποιος φίλος μου αποφάσισε, χωρίς κανένα λόγο, να πεθάνει από αιτία. Αφού το έμαθα, όταν αυτός ήταν στην τρίτη ημέρα της αποχής από το φαγητό, πήγα και ρώτησα τι συνέβαινε. –Αποφάσισα, είπε. –Αλλά, όμως, τι σε έκανε να πάρεις αυτή την απόφαση; Γιατί, αν αποφάσισες σωστά, να, κοίτα, καθόμαστε δίπλα σου και σε βοηθάμε, για να φύγεις από τη ζωή. Αν, όμως, αποφάσισες αλόγιστα, άλλαξε γνώμη. –Πρέπει να μείνω σταθερός στις αποφάσεις μου. –Μα, τι κάνεις, άνθρωπε; Όχι σε όλες, αλλά στις ορθές. Γιατί, αν τώρα είσαι πεπεισμένος ότι είναι νύχτα, μην αλλάζεις γνώμη, αν πράγματι έτσι σου φαίνεται, αλλά επίμενε και λέγε ότι πρέπει να μένεις σταθερός στις αποφάσεις σου. Δε θέλεις να κάνεις την αρχή και να στήσεις το θεμέλιό σου, να εξετάσεις δηλαδή τι από τα δύο είναι η κρίση σου, υγιής ή νοσηρή, και έτσι, στη συνέχεια, να οικοδομήσεις πάνω σ' αυτό τη δύναμή σου και την ασφάλεια; Αν, όμως, στήσεις ένα σάπιο θεμέλιο, που κατεδαφίζεται εύκολα, δε θα μπορείς

9 ὑγιές, καὶ οὕτως λοιπὸν ἐποικοδομεῖν αὐτῷ τὴν
 εὐτονίαν, τὴν ἀσφάλειαν; ἂν δὲ σαπρὸν ὑποστήσῃ
 καὶ καταπίπτει, οὐκ οἰκοδομημάτιον, ὅσω δ' ἂν
 10 πλείονα καὶ ἰσχυρότερα ἐπιθῆς, τοσοῦτω θάττον
 κατενεχθήσεται. ἄνευ πάσης αἰτίας ἐξάγεις ἡμῖν
 ἄνθρωπον ἐκ τοῦ ζῆν φίλον καὶ συνήθη, τῆς αὐτῆς
 11 πόλεως πολίτην καὶ τῆς μεγάλης καὶ τῆς μικρᾶς·
 εἶτα φόνον ἐργαζόμενος καὶ ἀπολλύων ἄνθρωπον
 12 μηδὲν ἠδικοκρότα λέγεις ὅτι τοῖς κριθεῖσιν ἐμμένειν
 δεῖ. εἰ δ' ἐπῆλθεν σοὶ πῶς ποτ' ἐμὲ ἀποκτεῖναι,
 ἔδει σε ἐμμένειν τοῖς κριθεῖσιν;

13 Ἐκεῖνος μὲν οὖν μόγις μετεπέσθη. τῶν δὲ νῦν
 τινὰς οὐκ ἔστι μεταθεῖναι. ὥστε μοι δοκῶ ὁ πρό-
 14 τερον ἠγνόουν νῦν εἰδέναί, τί ἐστὶ τὸ ἐν τῇ συνη-
 θεία λεγόμενον· μωρὸν οὔτε πείσαι οὔτε ῥῆξαι
 ἔστιν. μή μοι γένοιτο φίλον ἔχειν σοφὸν μωρὸν.
 15 δυσμεταχειριστότερον οὐδὲν ἐστίν. «κέκριχα.» καὶ
 γὰρ οἱ μαινόμενοι· ἀλλ' ὅσω βεβαιότερον κρίνουσι
 τὰ οὐκ ὄντα, τοσοῦτω πλείονος ἐλλεβόρου δέονται.
 οὐ θέλεις τὰ τοῦ νοσοῦντος ποιεῖν καὶ τὸν ἰατρὸν
 παρακαλεῖν; «νοσῶ, κύριε· βοήθησόν μοι. τί με δεῖ
 16 ποιεῖν σκέψαι· ἐμόν ἐστι πειθεσθαί σοι.» οὕτως καὶ
 ἐνταῦθ'. «ἂ δεῖ με ποιεῖν οὐκ οἶδα, ἐλήλυθα δὲ μα-
 17 θησόμενος.» οὐ, ἀλλὰ «περὶ τῶν ἄλλων μοι λέγε.
 τοῦτο δὲ κέκριχα». περὶ ποίων ἄλλων; τί γὰρ ἐστὶ
 μεῖζον ἢ προῦργιαιότερον τοῦ πεισθῆναί σε, ὅτι οὐκ

να χτίσεις σ' αυτό ούτε ένα μικρό οικοδόμημα, ενώ όσο περισσότερα και ισχυρά τοποθετήσεις πάνω του, τόσο πιο γρήγορα θα γκρεμιστεί. Χωρίς όμως κανένα λόγο, και για δικό μας κακό, διώχνεις από τη ζωή έναν άνθρωπο που είναι φίλος και δικός μας, πολίτης της ίδιας πόλης, και της μεγάλης²⁹ και της μικρής. Και έπειτα, όταν εκτελείς ένα φόνο και καταστρέφεις έναν άνθρωπο, που δεν είχε κάνει κανένα κακό, λες ότι πρέπει να μένεις σταθερός στις αποφάσεις σου. Αν, όμως, σου ερχόταν ποτέ στο μυαλό η ιδέα να με σκοτώσεις, θα έπρεπε να μείνεις σταθερός στις αποφάσεις σου;

Κι εκείνος με δυσκολία άλλαξε γνώμη. Αλλά σήμερα μερικοί είναι αδύνατο ν' αλλάξουν. Επομένως, νομίζω ότι τώρα ξέρω αυτό, που πριν αγνοούσα: τι σημαίνει, δηλαδή, εκείνο που λέγεται συνήθως: τον τρελό δεν μπορείς ούτε να τον πείσεις ούτε να τον σπάσεις. Μακάρι να μην κάνω φίλο κάποιον σοφό-τρελό. Δεν υπάρχει τίποτα πιο δυσμεταχείριστο. «Έχω αποφασίσει». Το ίδιο και οι τρελοί. Αλλά, όσο πιο σταθερά αποφασίζουν γι' αυτά που δεν υπάρχουν, τόσο περισσότερο ελλέβορο³⁰ χρειάζονται. Δε θέλεις να ενεργείς όπως ο άρρωστος και να προσκαλείς το γιατρό; «Είμαι άρρωστος, κύριε. Βοήθησέ με. Εξέτασε τι πρέπει να κάνω. Δική μου δουλειά είναι να σε υπακούσω». Έτσι και εδώ. «Δε γνωρίζω αυτά που πρέπει να κάνω, και έχω έρθει για να τα μάθω». Όχι, αλλά «μίλησέ μου για άλλα πράγματα. Αυτό το έχω αποφασίσει». Για ποια άλλα; Γιατί, τι είναι πιο σημαντικό ή πιο ωφέλιμο απ' το να πεισθείς ότι δεν αρκεί μόνο ν'

18 ἀρκεῖ τὸ κεχρικέναι καὶ τὸ μὴ μεταθέσθαι; οὗτοι οἱ
 μανικοὶ τόνοι, οὐχ ὑγιεῖνοι. «ἀποθανεῖν θέλω, ἂν
 με τοῦτο ἀναγκάσῃς.» διὰ τί, ἄνθρωπε; τί ἐγένετο;
 19 «κέχρικα.» ἐσώθη, ὅτι οὐ κέχρικας ἐμὲ ἀποκτεῖ-
 ναι. «ἀργύριον οὐ λαμβάνω.» διὰ τί; «κέχρικα.»
 ἴσθι ὅτι ὧ τόνω νῦν χρῆ πρὸς τὸ μὴ λαμβάνειν,
 οὐδὲν κωλύει σε ἀλόγως ποτὲ ρέψαι πρὸς τὸ
 20 λαμβάνειν καὶ πάλιν λέγειν ὅτι «κέχρικα», ὥσπερ
 ἐν νοσοῦντι καὶ ρευματιζομένῳ σώματι ποτὲ μὲν
 ἐπὶ ταῦτα ποτὲ δ' ἐπ' ἐκείνα ρέπει τὸ ρεῦμα.
 οὕτως καὶ ἀσθενὴς ψυχὴ, ὅπου μὲν κλίνει, ἄδηλον
 ἔχει· ὅταν δὲ καὶ τόνος προσῆ τῶ κλίματι τούτῳ
 καὶ τῇ φορᾷ, τότε γίνεται τὸ κακὸν ἀβοήθητον καὶ
 ἀθεράπευτον.

ις'. Ὅτι οὐ μελετῶμεν χρῆσθαι τοῖς περὶ ἀγαθῶν
 καὶ κακῶν δόγμασιν.

1 Ποῦ τὸ ἀγαθόν; Ἐν προαιρέσει. Ποῦ τὸ κακόν;
 2 Ἐν προαιρέσει. Ποῦ τὸ οὐδέτερον; Ἐν τοῖς ἀπρο-
 αιρέτοις. Τί οὖν; μέμνηταί τις ἡμῶν ἔξω τούτων
 τῶν λόγων; μελετᾷ τις αὐτὸς ἐφ' αὐτοῦ τοῦτον
 τὸν τρόπον ἀποκρίνεσθαι τοῖς πράγμασιν ὡς ἐπὶ
 τῶν ἐρωτημάτων· «ἄρά γε ἡμέρα ἐστίν;» «ναί.»
 «τί δέ; νύξ ἐστίν;» «οὐ.» «τί δ'; ἄρτιοί εἰσιν οἱ

αποφασίζεις και να μην αλλάξεις γνώμη; Αυτή είναι η δύναμη της παραφροσύνης, όχι της υγείας. «Θέλω να πεθάνω, αν με αναγκάσεις να το κάνω». Γιατί, άνθρωπε; Τι έγινε; «Έχω αποφασίσει». Εγώ σώθηκα, επειδή δεν αποφάσισες να με σκοτώσεις. «Δεν παίρνω χρήματα». Γιατί; «Γιατί έχω αποφασίσει». Μάθε ότι τη δύναμη που χρησιμοποιείς τώρα, για να μην παίρνεις χρήματα, δε σ' εμποδίζει τίποτε να τη μετατρέψεις κάποτε αλόγιστα, για να παίρνεις, και να λες πάλι «έχω αποφασίσει», όπως ακριβώς συμβαίνει μέσα σε ένα άρρωστο και ρευματισμένο σώμα, που το ρεύμα το κλίνει τότε προς τη μια πλευρά και τότε προς την άλλη. Έτσι και η ασθενική ψυχή, είναι αβέβαιο προς τα πού γέρνει. Όταν, όμως, προστίθεται και η δύναμη σ' αυτή την κλίση και την κίνηση, τότε το κακό δεν επιδέχεται βοήθεια και είναι αθεράπευτο.

ις'. Δεν εξασκούμαστε στην εφαρμογή των κρίσεών μας για τα καλά και τα κακά.

Πού βρίσκεται το καλό; - Στη βούληση. - Πού βρίσκεται το κακό; - Στη βούληση. - Πού βρίσκεται αυτό που δεν είναι τίποτα από τα δύο; - Σε ό,τι δεν έχει να κάνει με τη βούληση. - Και λοιπόν; Θυμάται κανείς από εμάς, έξω από την αίθουσα, αυτούς τους λόγους; Εξασκείται κανείς μόνος του να απαντά στα γεγονότα, με τον ίδιο τρόπο που απαντά στις ερωτήσεις; «Άραγε είναι μέρα;» «Ναι». «Λοιπόν; Είναι νύχτα;» «Όχι». «Λοι-

3 ἀστέρες;» «οὐκ ἔχω λέγειν.» ὅταν σοι προφαινῆται
 ἀργύριον, μεμελέτηκας ἀποκρίνεσθαι τὴν δέουσαν
 ἀπόκρισιν, ὅτι «οὐκ ἀγαθόν»; ἥσκηκας ἐν ταύταις
 4 ταῖς ἀποκρίσεσιν ἢ πρὸς μόνα τὰ σοφίσματα; τί
 οὖν θαυμάζεις, εἰ, ὅπου μὲν μεμελέτηκας, ἐκεῖ
 κρείττων γένη σεαυτοῦ, ὅπου δ' ἀμελετήτως εἶχες,
 5 ἐκεῖ δ' ὁ αὐτὸς διαμένεις; ἐπεὶ διὰ τί ὁ ῥήτωρ εἰ-
 δὼς ὅτι γέγραφε καλῶς, ὅτι ἀνείληφε τὰ γεγραμ-
 6 μένα, φωνὴν εἰσφέρων ἠδεῖαν ὅμως ἔτι ἀγωνιᾷ;
 ὅτι οὐκ ἀρκεῖται τῷ μελετῆσαι. τί οὖν θέλει;
 ἐπαινεθῆναι ὑπὸ τῶν παρόντων. πρὸς μὲν οὖν τὸ
 7 δύνασθαι μελετᾶν ἥσκηται, πρὸς ἔπαινον δὲ καὶ
 φόγον οὐκ ἥσκηται. πότε γὰρ ἤκουσεν παρά τινος,
 τί ἐστὶν ἔπαινος, τί ἐστὶ φόγος, τίς ἐκατέρου φύσις;
 τοὺς ποίους τῶν ἐπαινῶν διωκτέον ἢ τοὺς ποίους
 τῶν φόγων φευκτέον; πότε δ' ἐμελέτησεν ταύτην
 8 τὴν μελέτην ἀκόλουθον τούτοις τοῖς λόγοις; τί οὖν
 ἔτι θαυμάζεις, εἰ, ὅπου μὲν ἔμαθεν, ἐκεῖ διαφέρει
 τῶν ἄλλων, ὅπου δ' οὐ μεμελέτηκεν, ἐκεῖ τοῖς
 9 πολλοῖς ὁ αὐτὸς ἐστίν; ὡς ὁ κιθαρωδὸς οἶδεν
 κιθαρίζειν, ἄδει καλῶς, στατὸν ἔχει καλὸν καὶ
 ὅμως εἰσερχόμενος τρέμει· ταῦτα γὰρ οἶδεν, ὄχλος
 10 δὲ τί ἐστὶν οὐκ οἶδεν οὐδ' ὄχλου βοῇ οὐδὲ κα-
 τάγελως. ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ τὸ ἀγωνιᾶν τί ἐστὶν
 οἶδεν, πότερον ἡμέτερον ἔργον ἐστὶν ἢ ἀλλότριον,
 ἔστιν αὐτὸ παῦσαι ἢ οὐκ ἔστιν. διὰ τοῦτο εἰ μὲν

πόν, ο αριθμός των αστεριών είναι άρτιος;» «Δεν μπορώ να πω». Όταν πέφτουν μπροστά σου λεφτά, έχεις εξασκηθεί να δίνεις την κατάλληλη απάντηση, ότι δηλαδή «δεν είναι καλό πράγμα»; Ασκήθηκες σ' αυτές τις απαντήσεις ή μόνο σ' εκείνες για τα σοφίσματα; Γιατί λοιπόν εκπλήσσεσαι, αν υπερβαίνεις τον εαυτό σου στα θέματα που έχεις εξασκηθεί, ενώ παραμένεις ο ίδιος στα θέματα που δεν εξασκήθηκες; Γιατί, για ποιο λόγο ο ρήτορας, ενώ γνωρίζει ότι έχει συντάξει έναν καλό λόγο, ότι απομνημόνευσε αυτά που έγραψε και ότι διαθέτει μια ευχάριστη φωνή, ανησυχεί ακόμη; Γιατί δεν είναι ικανοποιημένος με την εξάσκηση. Τι θέλει λοιπόν; Να τον επαινέσουν οι παρευρισκόμενοι. Ασκήθηκε, λοιπόν, να εξασκεί τη ρητορική, αλλά δεν ασκήθηκε για τον έπαινο και τον φόγο. Γιατί, τότε άκουσε από κάποιον τι είναι ο έπαινος, τι είναι ο φόγος, ποια είναι η φύση του καθενός; Ποιους από τους επαίνους πρέπει να επιδιώκει ή ποιους από τους φόγους πρέπει ν' αποφεύγει; Πότε προχώρησε σ' αυτή την εξάσκηση, που είναι σύμφωνη μ' αυτές τις αρχές; Γιατί λοιπόν απορείς ακόμα αν, σ' αυτά που έμαθε, διαφέρει από τους άλλους, ενώ σε όσα δεν εξασκήθηκε είναι ίδιος με τους πολλούς; Όπως ο κιθαρωδός γνωρίζει να παίζει κιθάρα, τραγουδάει όμορφα, έχει ωραίο χιτώνα, και όμως τρέμει, όταν μπαίνει στη σκηνή. Γιατί τα γνωρίζει μεν αυτά, αλλά δεν ξέρει τι είναι όχλος, ούτε οχλοβοή, ούτε εμπαιγμός. Αλλά ούτε η ίδια η αγωνία γνωρίζει τι είναι: αν δηλαδή είναι κάτι που εμείς το ελέγχουμε ή είναι πέρα από τις δυνάμεις μας,

ἐπαινεθῆ, φυσηθείς ἐξῆλθεν· ἐὰν δὲ καταγελασθῆ,
τὸ φυσημάτιον ἐκείνο ἐκεντήθη καὶ προσεκάθισεν.

- II Τοιοῦτόν τι καὶ ἡμεῖς πάσχομεν. τίνα θαυμά-
ζομεν; τὰ ἐκτός. περὶ τίνα σπουδάζομεν; περὶ τὰ
I2 ἐκτός. εἴτ' ἀποροῦμεν, πῶς φοβούμεθα ἢ πῶς
ἀγωνιῶμεν; τί οὖν ἐνδέχεται, ὅταν τὰ ἐπιφερόμενα
I3 κακὰ ἠγώμεθα; οὐ δυνάμεθα μὴ φοβεῖσθαι, οὐ
δυνάμεθα μὴ ἀγωνιᾶν. εἴτα λέγομεν «κύριε ὁ θεός,
πῶς μὴ ἀγωνιῶ;» μωρέ, χεῖρας οὐκ ἔχεις; οὐκ
ἐποίησέν σοι αὐτὰς ὁ θεός; εὐχου νῦν καθήμενος,
I4 ὅπως αἱ μύξαι σου μὴ ῥέωσιν· ἀπόμυξαι μᾶλλον
καὶ μὴ ἐγκάλει. τί οὖν; ἐνταῦθά σοι οὐδὲν δέδωκεν;
οὐ δέδωκέ σοι καρτερίαν, οὐ δέδωκέ σοι μεγαλο-
φυχίαν, οὐ δέδωκεν ἀνδρείαν; τηλικαύτας ἔχων
χεῖρας ἔτι ζητεῖς τὸν ἀπομύζοντα; ἀλλ' οὐδὲ
I5 μελετῶμεν ταῦτα οὐδ' ἐπιστροφόμεθα. ἐπεὶ δότε
μοι ἓνα, ᾧ μέλει πῶς τι ποιήσῃ, ὃς ἐπιστρέφεται οὐ
τοῦ τυχεῖν τινος, ἀλλὰ τῆς ἐνεργείας τῆς αὐτοῦ.
τίς περιπατῶν τῆς ἐνεργείας τῆς αὐτοῦ ἐπιστρέ-
φεται; τίς βουλευόμενος αὐτῆς τῆς βουλής, οὐχὶ δὲ
I6 τοῦ τυχεῖν ἐκείνου περὶ οὗ βουλευέται; καὶ μὲν
τύχη, ἐπῆρται καὶ λέγει «πῶς γὰρ ἡμεῖς καλῶς

αν μπορεί να το σταματήσει ή δεν μπορεί. Γι' αυτό λοιπόν, αν τον επαινέσουν, φεύγει από τη σκηνή γεμάτος κομπασμό. Αν, όμως, τον περιγελάσουν, εκείνη η αλαζονεία του πληγώνεται και ισοπεδώνεται.

Και εμείς παθαίνουμε κάτι τέτοιο. Ποια πράγματα θαυμάζουμε; Τα εξωτερικά. Με ποια ασχολούμαστε σοβαρά; Με τα εξωτερικά. Και μετά αναρωτιόμαστε πώς γίνεται και φοβούμαστε ή πώς αγωνιούμε; Τι μπορεί λοιπόν να γίνει, όταν αυτά που πρόκειται να συμβούν τα θεωρούμε κακά; Δεν μπορούμε να μη φοβούμαστε, δεν μπορούμε να μην ανησυχούμε. Και τότε λέμε: «θεέ και κύριε, πώς να μην ανησυχώ;». Ανόητε, δεν έχεις χέρια; Για σένα δεν τα έφτιαξε αυτά ο θεός; Κάθισε τώρα και προσευχήσου, για να μην τρέχουν οι βλέννες από τη μύτη σου. Σκουπίσε καλύτερα τη μύτη σου και μην κατηγορείς το θεό. Τι λοιπόν; Γι' αυτή την περίπτωση δε σου έδωσε τίποτα; Δε σου έδωσε καρτερικότητα, δε σου έδωσε μεγαλοφυχία, δε σου έδωσε παλικαριά; Ενώ έχεις τόσο χρήσιμα χέρια, φάχνεις ακόμη κάποιον να σου σκουπίσει τη μύτη; Αλλά ούτε εξασκούμε αυτές τις αρετές, ούτε ενδιαφερόμαστε γι' αυτές. Δείξτε μου λοιπόν κάποιον, που νοιάζεται για το πώς να κάνει κάτι, που ενδιαφέρεται όχι για την απόκτηση κάποιου πράγματος, αλλά για τη δική του πράξη. Ποιος, όταν περπατάει, ενδιαφέρεται για την πράξη του; Ποιος, όταν αποφασίζει, νοιάζεται για την απόφαση καθαυτή, και όχι για την επίτευξη του αντικειμένου της απόφασης; Και αν βέβαια πετύχει το σκοπό του, επαίρεται και λέει: «πό-

ἐβουλεύσαμεθα; οὐκ ἔλεγόν σοι, ἀδελφέ, ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ἡμῶν τι σκεψαμένων μὴ οὕτως ἐκβῆναι;» ἂν δ' ἑτέρως χωρήσῃ, τεταπεινῶνται τάλας, οὐχ εὐρίσκει οὐδὲ τί εἶπη περὶ τῶν γεγονότων. τίς ἡμῶν τούτου ἕνεκα μάντιν παρέλαβεν; τίς ἡμῶν ἐνεκοιμήθη ὑπὲρ ἐνεργείας; τίς; ἕνα μοι δότε, ἵνα ἴδω τοῦτον, ὃν ἐκ πολλοῦ χρόνου ζητῶ, τὸν ταῖς ἀληθείαις εὐγενῆ καὶ εὐφυᾶ· εἴτε νέον εἴτε πρεσβύτερον, δότε.

18 Τί οὖν ἔτι θαυμάζομεν εἰ περὶ μὲν τὰς ὕλας τετρίμμεθα, ἐν δὲ ταῖς ἐνεργείαις ταπεινοί, ἀσχήμονες, οὐδενὸς ἄξιοι, δειλοί, ἀταλαίπωροι, ὅλοι ἀτυχήματα; οὐ γὰρ μεμέληκεν ἡμῖν οὐδὲ μελετῶμεν. εἰ δὲ μὴ τὸν θάνατον ἢ τὴν φυγὴν ἐφοβούμεθα, ἀλλὰ τὸν φόβον, ἐμελετῶμεν ἂν ἐκείνοις μὴ

19 περιπίπτειν ἃ φαίνεται ἡμῖν κακά. νῦν δ' ἐν μὲν τῇ σχολῇ γοργοὶ καὶ κατάγλωσσοι, κἂν ζητημάτιον ἐμπέσῃ περὶ τίνος τούτων, ἱκανοὶ τὰ ἐξῆς ἐπελθεῖν ἔλχυσον δ' εἰς χρῆσιν καὶ εὐρήσεις τάλανας ναυαγούς. προσπεσέτω φαντασία ταρακτική καὶ

20

σο σωστά το αποφασίσαμε;». Δε σου έλεγα, αδερφέ, ότι είναι αδύνατον, αν σκεφτούμε κάτι, να μην έχει τέτοια έκβαση; Αν, όμως, η κατάληξη είναι διαφορετική, ταπεινώνεται ο δύστυχος, και δε βρίσκει ούτε το παραμικρό να πει γι' αυτά που έγιναν. Ποιος από εμάς δεν κάλεσε μάντη γι' αυτή την περίπτωση;³¹ Ποιος από εμάς δεν αποκοιμήθηκε για να φωτιστεί για την πράξη; Ποιος; Δείξτε μου έναν, για να δω αυτόν που τον ψάχνω εδώ και πολύ καιρό, αυτόν τον πραγματικά ευγενή και χαρισματικό άνθρωπο. Είτε είναι νέος είτε γέρος, δείξτε τον μου.

Λοιπόν, γιατί απορούμε ακόμη, αν έχουμε πείρα στα υλικά αντικείμενα, ενώ στις πράξεις μας είμαστε ταπεινοί, απρεπείς, ανάξιοι για οτιδήποτε, δειλοί, ανίκανοι να υπομείνουμε ταλαιπωρίες, γεμάτοι αποτυχίες; Γιατί ούτε στο παρελθόν νοιαστήκαμε γι' αυτά, ούτε τώρα εξασκούμαστε καθόλου. Αν δε φοβούμασταν το θάνατο ή την εξορία, αλλά τον ίδιο το φόβο, θα εξασκούμασταν να μην καταλήγουμε στα πράγματα που θεωρούμε κακά. Τώρα, όμως, μέσα στη σχολή είμαστε αυστηροί και ετοιμόλογοι, και αν προκύψει κάποιο ευτελές ερώτημα για κάποιο από αυτά τα θέματα, είμαστε ικανοί να ακολουθήσουμε τις λογικές συνέπειες. Ώθησέ μας όμως στην πρακτική εφαρμογή, και θα βρεις δύστυχους ναυαγούς. Ας προστεθεί μια συνταρακτική εντύπωση, και θα καταλάβεις σε τι εξασκούμαστε, και για ποιο σκοπό εκπαιδεύομαστε. Επειδή, λοιπόν, δεν εξασκούμαστε, συσσωρεύουμε κάποιους φόβους, και με τη φαντασία μας

- 21 γνώση, τί ἐμελετῶμεν καὶ πρὸς τί ἐγυμναζόμεθα.
λοιπὸν ὑπὸ τῆς ἀμελετησίας προσεπισωρεύομεν
- 22 αἰεὶ τινα καὶ προσπλάσσομεν μείζονα τῶν καθε-
στῶτων. εὐθύς ἐγώ, ὅταν πλέω, κατακυύφας εἰς
τὸν βυθὸν ἢ τὸ πέλαγος περιβλεφάμενος καὶ μὴ
ἰδὼν γῆν ἐξισταμαι καὶ φανταζόμενος, ὅτι ὅλον με
δεῖ τὸ πέλαγος τοῦτο ἐκπιεῖν, ἂν ναυαγήσω, οὐκ
ἐπέρχεταιί μοι, ὅτι μοι τρεῖς ξέσται ἀρχοῦσιν. τί οὖν
με ταράσσει; τὸ πέλαγος; οὐ, ἀλλὰ τὸ δόγμα. πάλιν
23 ὅταν σεισμὸς γένηται, φαντάζομαι ὅτι ἡ πόλις
ἐπιπίπτει μοι μέλλει· οὐ γὰρ ἀρκεῖ μικρὸν λιθά-
ριον, ἴν' ἔξω μου τὸν ἐγκέφαλον βάλῃ;
- 24 Τίνα οὖν ἐστὶ τὰ βαροῦντα καὶ ἐξιστάντα ἡμᾶς;
τίνα γὰρ ἄλλα ἢ τὰ δόγματα; τὸν γὰρ ἐξιόντα καὶ
ἀπαλλαττόμενον τῶν συνήθων καὶ ἐταίρων καὶ
τόπων καὶ συναναστροφῆς τί ἐστὶ τὸ βαροῦν ἄλλο
- 25 ἢ δόγμα; τὰ γοῦν παιδία εὐθύς ὅταν κλαύσῃ μικρὰ
τῆς τιθῆς ἀπελθούσης, πλακούντιον λαβόντα ἐπι-
26 λέλῃσται. θέλεις οὖν καὶ ἡμεῖς τοῖς παιδίοις ὁμοι-
ωθῶμεν; οὐ, νῆ τὸν Δία. οὐ γὰρ ὑπὸ πλακουντίου
27 τοῦτο πάσχειν ἀξιῶ, ἀλλ' ὑπὸ δογματῶν ὀρθῶν.
τίνα δ' ἐστὶ ταῦτα; ἃ δεῖ τὸν ἄνθρωπον ὅλην τὴν
ἡμέραν μελετῶντα μηδενὶ προσπάσχειν τῶν ἄλλο-
28 τρίων, μὴτ' ἐταίρω μῆτε τόπῳ μῆτε γυμνασίοις,
ἀλλὰ μὴδὲ τῷ σώματι τῷ αὐτοῦ, μεμνησθαι δὲ
τοῦ νόμου καὶ τοῦτον πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχειν. τίς δ' ὁ

τους κάνουμε μεγαλύτερους απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα. Εγώ, όταν πλέω στη θάλασσα, αν σκύψω στο βυθό ή κοιτάξω τριγύρω στο πέλαγος, και δε δω στεριά, αμέσως γίνομαι εκτός εαυτού και φαντάζομαι ότι, αν ναυαγήσω, πρέπει να καταπιώ όλο αυτό το πέλαγος· αλλά δε θα μου συμβεί αυτό, γιατί μου αρκούν και τρία λίτρα υγρού. Τι με τρομάζει λοιπόν; Το πέλαγος; Όχι, αλλά η κρίση. Όταν πάλι γίνεται σεισμός, φαντάζομαι ότι η πόλη πρόκειται να πέσει πάνω μου. Αλλά, και μία μικρή πετρούλα δεν αρκεί, για να πετάξει έξω τα μυαλά μου;

Ποια είναι λοιπόν τα πράγματα που βαραίνουν πάνω μας, και μας κάνουν να χάνουμε τα λογικά μας; Τι άλλο από τις κρίσεις μας; Γιατί, τι άλλο από την κρίση είναι αυτό, που βαραίνει εκείνον που φεύγει και εγκαταλείπει αυτά που του είναι οικεία, τους συντρόφους, τους τόπους και τις κοινωνικές του σχέσεις; Τα παιδιά, όταν κλαίνε, επειδή φεύγει η παραμάνα τους για λίγο, πράγματι ξεχνιούνται αμέσως μόλις πάρουν ένα μικρό ζυμαρικό. Θέλεις, λοιπόν, να γίνουμε και εμείς όμοιοι με τα παιδιά; Όχι, μα το Δία. Γιατί έχω την αξίωση να μην τα παθαίνουμε αυτά από ένα μικρό ζυμαρικό, αλλά από τις ορθές κρίσεις. Και ποιες είναι αυτές; Αυτές στις οποίες ο άνθρωπος πρέπει να εξασκείται όλη την ημέρα, χωρίς να επιθυμεί σφοδρά τίποτα από τα ξένα, ούτε το σύντροφο, ούτε τον τόπο, ούτε τα γυμνάσια, αλλά ούτε το δικό του σώμα· αντίθετα, πρέπει να θυμάται το νόμο και να τον έχει μπροστά στα μάτια του. Και ποιος είναι

νόμος ὁ θεῖος; τὰ ἴδια τηρεῖν, τῶν ἀλλοτριῶν μὴ ἀντιποιεῖσθαι, ἀλλὰ διδομένοις μὲν χρησθαι, μὴ διδόμενα δὲ μὴ ποθεῖν, ἀφαιρουμένου δέ τινος ἀποδιδόναι εὐλύτως καὶ αὐτόθεν, χάριν εἰδότα οὗ
 29 ἐχρήσατο χρόνου, εἰ θελεῖς μὴ κλάειν τὴν τιτθὴν καὶ μάμμην. τί γὰρ διαφέρει, τίνος ἤττων ἐστὶ καὶ ἐκ τίνος κρέματα; τί κρείττων εἶ τοῦ διὰ κοράσιον κλάοντος, εἰ διὰ γυμνασίδιον καὶ στωϊδία καὶ
 30 νεανισκάρια καὶ τοιαύτην διατριβὴν πενθεῖς; ἄλλος ἐλθὼν ὅτι οὐκέτι τὸ τῆς Δίρκης ὕδωρ πίνειν μέλλει. τὸ γὰρ Μάρκιον χειρόν ἐστὶ τοῦ τῆς Δίρκης; «ἀλλ' ἐκεῖνό μοι σύνηθες ἦν.» καὶ τοῦτο
 31 πάλιν ἔσται σοι σύνηθες. εἴτ' ἂν μὲν τοιούτῳ προσπάθῃς, καὶ τοῦτο πάλιν κλαῖε καὶ ζῆτει στίχον ὅμοιον τῷ Εὐριπίδου ποιῆσαι

θερμάς τε τὰς Νέρωνος Μάρκιόν θ' ὕδωρ.

ἴδε πῶς τραγωδία γίνεται, ὅταν εἰς μωροὺς ἀνθρώπους πράγματα τὰ τυγχάνοντ' ἐμπέσῃ.
 32 «Πότε οὖν Ἀθήνας πάλιν ὄψομαι καὶ τὴν ἀκρόπολιν;» τάλας, οὐκ ἀρκεῖ σοι ἂ βλέπεις καθ' ἡμέραν; κρείττον τι ἔχεις ἢ μείζον ἰδεῖν τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης, τῶν ἀστρῶν, τῆς γῆς ὅλης, τῆς θαλάσσης; εἰ δὲ δὴ παρακολουθεῖς τῷ διοικοῦντι τὰ
 33

ο θεός νόμος; Να διατηρείς αυτά που σου ανήκουν και να μη διεκδικείς τα ξένα· αλλά, όσα σου προσφέρονται, να τα χρησιμοποιείς· όσα, όμως, δε σου δίνονται, μην τα ποθείς· και όταν σου αφαιρούν κάτι, να το επιστρέφεις εύκολα και αμέσως, νιώθοντας ευγνωμοσύνη για το χρόνο που το χρησιμοποιούσες, αν βέβαια δε θέλεις να κλαις για την παραμάνα και τη μητέρα. Γιατί, τι σημασία έχει από τι κάποιος είναι κατώτερος και από τι εξαρτάται; Σε τι υπερτερείς από αυτόν που κλαίει για ένα μικρό κορίτσι, αν εσύ θρηνείς για την ασήμαντη γυμναστική και για τις μικρές στοές και για τους νεαρούς και για τις παρόμοιες διασκεδάσεις; Άλλος έρχεται και θρηνεί, γιατί δεν πρόκειται πια να πιει νερό από την πηγή της Δίρκης³². Γιατί, το νερό από το υδραγωγείο του Μάρκιου είναι κατώτερο απ' το νερό της Δίρκης; «Όχι, αλλά είχα συνηθίσει σ' εκείνο». Και αυτό, πάλι, θα το συνηθίσεις. Έπειτα, αν θέλεις πολύ τέτοια πράγματα, δεν έχεις παρά να κλαις γι' αυτά και να προσπαθείς να γράφεις ένα στίχο όμοιο μ' αυτόν του Ευριπίδη:

*οι θερμές πηγές του Νέρωνα και το νερό του Μάρκιου*³³.

Δες πώς γεννιέται μια τραγωδία, όταν ανόητοι άνθρωποι ασχολούνται με τυχαία πράγματα.

«Πότε λοιπόν θα δω ξανά την Αθήνα και την ακρόπολη;». Δύστυχε, δε σου αρκούν αυτά που βλέπεις κάθε μέρα; Μπορείς να δεις κάτι καλύτερο ή πιο μεγάλο από τον ήλιο, τη σελήνη, τ' αστέρια, ολόκληρη τη γη, τη θά-

- ὅλα κάκεινον ἐν σαυτῷ περιφέρεις, ἔτι ποθεῖς
 λιθάρια καὶ πέτραν κομφήν; ὅταν οὖν μέλλης
 ἀπολιπεῖν αὐτὸν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, τί
 34 ποιήσεις; κλαύσεις καθήμενος ὡς τὰ παιδία; τί οὖν
 ἐν τῇ σχολῇ ἐποίεις, τί ἤκουες, τί ἐμάνθανες; τί
 σαυτὸν φιλόσοφον ἐπέγραφες ἐξὸν τὰ ὄντα ἐπι-
 γράφειν; ὅτι «εἰσαγωγὰς ἔπραξά τινας καὶ Χρυ-
 σίππεια ἀνέγνων, φιλοσόφου δ' οὐδὲ θύραν παρήλ-
 35 θον. πῶ γάρ μοι μέτεστι τούτου τοῦ πράγματος,
 οὗ Σωκράτει μετῆν τῷ οὕτως ἀποθανόντι, οὕτως
 36 ζήσαντι; οὗ Διογένει μετῆν;» ἐπινοεῖς τούτων τινὰ
 κλάοντα ἢ ἀγανακτοῦντα, ὅτι τὸν δεῖνα οὐ μέλλει
 βλέπειν οὐδὲ τὴν δεῖνα οὐδ' ἐν Ἀθήναις ἔσεσθαι ἢ
 ἐν Κορίνθῳ, ἀλλ', ἂν οὕτως τύχη, ἐν Σούσοις ἢ ἐν
 37 Ἐκβατάνοις; ὧ γὰρ ἔξεστιν ἐξελθεῖν, ὅταν θέλῃ,
 τοῦ συμποσίου καὶ μηκέτι παιζειν, ἔτι οὕτος
 ἀνιᾶται μένων; οὐχὶ δ' ὡς παιδία παραμένει,
 38 μέχρῃς ἂν φυχαγωγῆται; ταχύ γ' ἂν ὁ τοιοῦτος
 ὑπομείναι φυγὴν τινὰ φυγεῖν εἰς ἅπαντα ἢ τὴν ἐπὶ
 θανάτῳ κατακριθεῖς.
 39 Οὐ θέλεις ἤδη ὡς τὰ παιδία ἀπογαλακτισθῆναι
 καὶ ἄπτεσθαι τροφῆς στερεωτέρας μηδὲ κλάειν
 40 μᾶμμας καὶ τιθᾶς, γραῶν ἀποκλαύματα; «ἀλλ'

λασσα; Αν καταλαβαίνεις αυτόν που κυβερνά το σύμπαν, και αν τον φέρεις μέσα σου, θα ποθείς ακόμη τα πετραδάκια και τον ωραίο βράχο;³⁴ Όταν, λοιπόν, θα πρέπει να εγκαταλείψεις τον ίδιο τον ήλιο και τη σελήνη, τι θα κάνεις; Θα κάθεται και θα κλαίς, όπως τα παιδιά; Λοιπόν τι έκανες στη σχολή, τι άκουγες, τι μάθαινες; Γιατί κατέγραψες τον εαυτό σου ως φιλόσοφο, ενώ μπορούσες να καταγράψεις την πραγματικότητα; Να πεις δηλαδή ότι «έκανα κάποιες εισαγωγές και διάβασα πραγματείες του Χρυσίππου, αλλά δεν πέρασα ούτε την πόρτα της φιλοσοφίας»³⁵. Πού λοιπόν μετέχω σ' αυτή την υπόθεση, στην οποία μετείχε ο Σωκράτης, που πέθανε όπως πέθανε και έζησε όπως έζησε; Στην υπόθεση που μετείχε ο Διογένης;». Φαντάζεσαι κάποιον από αυτούς να κλαίει ή να αγανακτεί, επειδή δεν πρόκειται να ξαναδεί εκείνο τον άνδρα ούτε εκείνη τη γυναίκα, ούτε θα ζήσει πια στην Αθήνα ή στην Κόρινθο, αλλά, αν το φέρει η τύχη, θα ζήσει στα Σούσα ή στα Εκβάτανα; Μήπως, αυτός που μπορεί, όταν θέλει, να φύγει από το συμπόσιο και να μην παίξει άλλο, μένει και θλίβεται περισσότερο; Μήπως δεν παραμένει σα να βρισκόταν σε παιχνίδι, εφόσον διασκεδάξει; Ένας τέτοιος άνθρωπος θα μπορούσε ίσως να υπομείνει κάποια παντοτινή εξορία ή την εξορία του θανάτου, αν αυτή ήταν η καταδίκη του.

Δε θέλεις πια, όπως τα παιδιά, να απογαλακτιστείς και να παίρνεις σκληρότερη τροφή, και να μην κλαίς για τις μητέρες και τις παραμάνες, με οδυρμούς γριών γυναικών; «Αλλά, αν φύγω, θα στενοχωρήσω εκείνες τις

ἐκείνας ἀπαλλασσόμενος ἀνιάσω.» σὺ αὐτάς
 ἀνιάσεις; οὐδαμῶς, ἀλλ' ὅπερ καὶ σέ, τὸ δόγμα. τί
 οὖν ἔχεις ποιῆσαι; ἔξελε, τὸ δ' ἐκείνων, ἂν εὖ
 ποιῶσιν, αὐταὶ ἐξελοῦσιν· εἰ δὲ μὴ, οἰμώξουσι δι'
 41 αὐτάς. ἄνθρωπε, τὸ λεγόμενον τοῦτο ἀπονοήθητι
 ἤδη ὑπὲρ εὐροίας, ὑπὲρ ἐλευθερίας, ὑπὲρ μεγα-
 42 λοφυχίας. ἀνάτεινόν ποτε τὸν τράχηλον ὡς ἀπηλ-
 λαγμένος δουλείας, τόλμησον ἀναβλέψας πρὸς τὸν
 θεὸν εἰπεῖν ὅτι «χρῶ μοι λοιπὸν εἰς ὃ ἂν θέλῃς·
 ὁμογνωμονῶ σοι, σός εἰμι· οὐδὲν παραιτοῦμαι τῶν
 σοὶ δοκούντων· ὅπου θέλεις, ἄγε· ἦν θέλεις ἐσθῆτα
 περιθες. ἄρχειν με θέλεις, ἰδιωτεύειν, μένειν, φεύ-
 γειν, πένεσθαι, πλουτεῖν; ἐγὼ σοι ὑπὲρ ἀπάντων
 43 τούτων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀπολογήσομαι· δεί-
 44 ξω τὴν ἐκάστου φύσιν οἷα ἐστίν.» οὐ· ἀλλ' ἔνδον
 ὡς χοράσια καθήμενος ἐκδέχου σου τὴν μάμμην,
 μέχρις σε χορτάσῃ. ὁ Ἡρακλῆς εἰ τοῖς ἐν οἴκῳ
 παρεκάθητο, τίς ἂν ἦν; Εὐρυσθεὺς καὶ οὐχὶ
 Ἡρακλῆς. ἄγε, πόσους δὲ περιερχόμενος τὴν οἰ-
 κουμένην συνήθεις ἔσχεν, φίλους; ἀλλ' οὐδὲν φιλ-
 45 ταίρων ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν. ἀλλ' οὐκ εἶ Ἡρακλῆς

γυναίκες». Εσύ θα τις στενοχωρήσεις; Όχι βέβαια: αλλά, όπως και σένα, θα τις λυπήσει η κρίση τους. Τι μπορείς λοιπόν να κάνεις; Απαλλάξου απ' αυτή την κρίση και, όσο για εκείνες, αν θέλουν να κάνουν καλό, θα απαλλαγούν και οι ίδιες. Διαφορετικά, θα ξεσπάσουν σε θρήνους και θα φταίνε οι ίδιες. Άνθρωπε, όπως λέει η παροιμία, ακόμα και τα λογικά σου να χάσεις, για να κερδίσεις την ευτυχία, την ελευθερία, τη μεγαλοφυχία. Σήκωσε κάποτε το κεφάλι, σαν ένας άνθρωπος απαλλαγμένος από τη δουλεία: τόλμησε να σηκώσεις το βλέμμα προς το θεό και να πεις: «χρησιμοποίησέ με, από εδώ και μπρος, για όποιο σκοπό θέλεις. Συμφωνώ μαζί σου, είμαι δικός σου. Δεν παρακαλώ να αποφύγω τίποτα από αυτά που εσύ θεωρείς σωστά. Οδηγήσέ με όπου θέλεις. Ντύσε με με το ρούχο που θέλεις. Θέλεις να έχω εξουσία, να είμαι απλός πολίτης, να ζω σ' αυτό τον τόπο, να εξοριστώ, να είμαι φτωχός, να είμαι πλούσιος; Εγώ, μπροστά στους ανθρώπους, θα σε υπερασπίσω για όλα αυτά. Θα δείξω ποια είναι η φύση του κάθε πράγματος». Όχι, δε θα το κάνεις. Κάθισε μόνο μέσα σ' ένα μαντρί για βόδια και περίμενε τη μητέρα σου, να 'ρθει να σε ταΐσει. Αν ο Ηρακλής καθόταν στο σπίτι με τους δικούς του, ποιος θα ήταν; Ο Ευρυσθέας και όχι ο Ηρακλής. Έλα, πες μου, πόσους γνωστούς και φίλους είχε, τότε που ταξίδευε στον κόσμο; Πάντως κανείς δεν ήταν καλύτερος φίλος από το θεό. Γι' αυτό λοιπόν πίστεψαν πως είναι γιος του Δία, και ήταν. Υπάκουγε λοιπόν σ' εκείνον και περιφερόταν στη γη, καθαρίζοντάς την από

καὶ οὐ δύνασαι καθαίρειν τὰ ἀλλότρια κακὰ, ἀλλ'
οὐδὲ Θεσεύς, ἵνα τὰ τῆς Ἀττικῆς καθάρης· τὰ
σαυτοῦ κάθαρων. ἐντεῦθεν ἐκ τῆς διανοίας ἐξβαλε
ἀντὶ Προκρούστου καὶ Σκίρωνος λύπην, φόβον,
ἐπιθυμίαν, φθόνον, ἐπιχαιρεκακίαν, φιλαργυρίαν,
46 μαλακίαν, ἀκρασίαν. ταῦτα δ' οὐκ ἔστιν ἄλλως
ἐξβαλεῖν, εἰ μὴ πρὸς μόνον τὸν θεὸν ἀποβλέποντα,
ἐκείνῳ μόνῳ προσπεπονθότα, τοῖς ἐκείνου προ-
47 στάγμασι καθωσιωμένον. ἂν δ' ἄλλο τι θέλῃς,
οἰμῶζων καὶ στένων ἀκολουθήσεις τῷ ἰσχυροτέρῳ
ἔξω ζητῶν ἀεὶ τὴν εὐροίαν καὶ μηδέποτε' εὐροεῖν
δυνάμενος. ἐκεῖ γὰρ αὐτὴν ζητεῖς, οὐ μὴ ἔστιν,
ἀφείς ἐκεῖ ζητεῖν, ὅπου ἔστιν.

ιζ'. Πῶς ἐφαρμοστέον τὰς προλήψεις τοῖς ἐπὶ
μέρους;

1 Τί πρῶτόν ἐστιν ἔργον τοῦ φιλοσοφοῦντος; ἀπο-
βαλεῖν οἴησιν ἀμήχανον γάρ, ἃ τις εἰδέναι οἶεται,
2 ταῦτα ἄρξασθαι μανθάνειν. τὰ μὲν οὖν ποιητέα καὶ
οὐ ποιητέα καὶ ἀγαθὰ καὶ κακὰ καὶ καλὰ καὶ
αἰσχρὰ πάντες ἄνω καὶ κάτω λαλοῦντες ἐρχόμεθα
πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἐπὶ τούτοις ἐπαινοῦντες
φέγοντες, ἐγκαλοῦντες μεμφόμενοι, περὶ ἐπιτηδευ-
3 μάτων καλῶν καὶ αἰσχρῶν ἐπικρίνοντες καὶ δια-

την αδικία και την ανομία. Αλλά εσύ δεν είσαι Ηρακλής, και δεν μπορείς να εξαγιάσεις τα κακά των άλλων, αλλά ούτε Θησέας, για να καθαρίσεις της Αττικής. Εξάγνισε τα δικά σου. Από αυτή τη στιγμή διώξε από το μυαλό σου, όχι τον Προκρούστη και το Σκίρωνα, αλλά τη λύπη, το φόβο, την επιθυμία, το φθόνο, τη χαιρεκακία, τη φιλαργυρία, τη μαλθακότητα, την ακράτεια. Αυτά δεν μπορείς να τα αποβάλεις με άλλον τρόπο παρά κοιτάζοντας μόνο προς το θεό, αφοσιωμένος μόνο σ' εκείνον, αφιερωμένος στα δικά του προστάγματα. Αν, όμως, επιθυμείς κάτι άλλο, θ' ακολουθήσεις με δάκρυα και στεναγμούς τον πιο δυνατό από σένα, αναζητώντας πάντα έξω την ευτυχία, χωρίς ποτέ να μπορείς να ευτυχήσεις. Γιατί την αναζητείς εκεί που δεν υπάρχει, και παραμελείς να την φάξεις εκεί που βρίσκεται.

*ιζ'. Πώς πρέπει να εφαρμόζουμε τις έμφυτες ιδέες
στις επιμέρους περιπτώσεις;*

Ποια είναι η πρώτη δουλειά του ανθρώπου που φιλοσοφεί; Να αποβάλει την έπαρση. Γιατί είναι δύσκολο ν' αρχίσει κάποιος να μαθαίνει αυτά που νομίζει ότι ξέρει. Όλοι, λοιπόν, πηγαίνουμε στους φιλοσόφους, φλυαρώντας πέρα-δώθε γι' αυτά που πρέπει να κάνουμε και γι' αυτά που δεν πρέπει, για τα καλά και τα κακά, για τα ωραία και τα άσχημα, διατυπώνοντας γι' αυτά επαίνους και κατηγορίες, επικρίσεις και μομφές, ορίζοντας και διαχωρίζοντας τις καλές και τις επαίσχυντες πρά-

λαμβάνοντες. τίνος δ' ἔνεκα προσερχόμεθα τοῖς φι-
 λосоφοῖς; μαθησόμενοι ἃ οὐκ οἴομεθα εἰδέναι. τίνα
 δ' ἐστὶ ταῦτα; τὰ θεωρήματα. ἃ γὰρ λαλοῦσιν οἱ
 φιλόσοφοι μαθεῖν θέλομεν ὡς κομψὰ καὶ δριμύα, οἱ
 4 δ', ἴν' ἀπ' αὐτῶν περιποιήσωνται. γελοῖον οὖν τὸ
 οἶεσθαι, ὅτι ἄλλα μὲν τις μαθεῖν βούλεται, ἄλλα δὲ
 5 μαθήσεται, ἢ λοιπὸν ὅτι προκόψει τις ἐν οἷς οὐ
 μανθάνει. τὸ δ' ἐξαπατῶν τοὺς πολλοὺς τοῦτ'
 ἔστιν, ὅπερ καὶ Θεόπομπον τὸν ῥήτορα, ὅπου καὶ
 6 Πλάτωνι ἐγκαλεῖ ἐπὶ τῷ βούλεσθαι ἕκαστα ὀρί-
 ζεσθαι. τί γὰρ λέγει; «οὐδεὶς ἡμῶν πρὸ σου ἔλεγεν
 ἀγαθὸν ἢ δίκαιον; ἢ μὴ παρακολουθοῦντες τί ἐστὶ
 7 τούτων ἕκαστον ἀσήμως καὶ κενῶς ἐφθεγγόμεθα
 τὰς φωνάς;» τίς γὰρ σοι λέγει, Θεόπομπε, ὅτι ἐν-
 νοίας οὐκ εἶχομεν ἐκάστου τούτων φυσικὰς καὶ
 προλήψεις; ἀλλ' οὐχ οἷόν τ' ἐφαρμόζειν τὰς προ-
 λήψεις ταῖς καταλλήλοις οὐσίαις μὴ διαρθρώ-
 σαντα αὐτάς καὶ αὐτὸ τοῦτο σκεψάμενον, ποίαν
 8 τινὰ ἐκάστη αὐτῶν οὐσίαν ὑποτακτέον. ἐπεὶ τοιαῦ-
 τα λέγε καὶ πρὸς τοὺς ἰατρούς· «τίς γὰρ ἡμῶν οὐκ
 ἔλεγεν ὑγιεινόν τι καὶ νοσερόν, πρὶν Ἴπποκράτη
 γενέσθαι; ἢ κενῶς τὰς φωνὰς ταύτας ἀπη-
 9 χουῦμεν;» ἔχομεν γὰρ τίνα καὶ ὑγιεινοῦ πρόληψιν.
 ἀλλ' ἐφαρμόσαι οὐ δυνάμεθα. διὰ τοῦτο ὁ μὲν λέγει

ξεις. Για ποιο σκοπό, λοιπόν, προσφεύγουμε στους φιλοσόφους; Για να μάθουμε αυτά που δεν πιστεύουμε ότι ξέρουμε. Και ποια είναι αυτά; Οι θεωρίες. Γιατί εμείς θέλουμε να μάθουμε αυτά που λένε οι φιλόσοφοι επειδή τα θεωρούμε πνευματώδη και έξυπνα, ενώ οι άλλοι για να ωφεληθούν απ' αυτά. Είναι, λοιπόν, γελοίο να νομίζει κανείς ότι άλλα θέλει να μάθει, ενώ στην πραγματικότητα θα μάθει άλλα, ή ότι θα προοδεύσει σε εκείνα που δε μαθαίνει. Αλλά, αυτό που εξαπατά τους περισσότερους ανθρώπους, είναι αυτό ακριβώς που εξαπάτησε και το Θεόπομπο, το ρήτορα³⁶, ο οποίος επικρίνει ακόμη και τον Πλάτωνα για το ότι θέλει να ορίζει το καθετί. Γιατί, τι λέει; «Πριν από σένα, κανείς από εμάς δε μιλούσε για το καλό ή το δίκαιο; Ή, χωρίς να καταλαβαίνουμε τι σημαίνει το καθένα από αυτά, προφέρουμε τις λέξεις ακατάληπτα και μάταια;» Γιατί ποιος σου λέει, Θεόπομπε, ότι δεν κατείχαμε τις φυσικές έννοιες και τις έμφυτες ιδέες του καθενός απ' αυτά; Αλλά είναι αδύνατο να εφαρμόσουμε τις έμφυτες ιδέες στις κατάλληλες πραγματικότητες, χωρίς να τις οργανώσουμε και χωρίς να εξετάσουμε ποια πραγματικότητα πρέπει να υπαχθεί στην καθεμία. Για παράδειγμα, μπορείς να πεις παρόμοια πράγματα και για τους γιατρούς. «Γιατί, ποιος από εμάς δε μιλούσε για υγιές και νοσηρό, πριν γεννηθεί ο Ιπποκράτης; Ή μάταια κάνουμε να ακουστούν αυτοί οι ήχοι;». Έχουμε, λοιπόν, κάποια έμφυτη ιδέα του υγιούς, αλλά δεν μπορούμε να την εφαρμόσουμε. Γι' αυτό, ο ένας λέει «ν' απέχεις από το φαγητό»,

«ἀνάτεινον», ὁ δὲ λέγει «δὸς τροφήν»; καὶ ὁ μὲν λέγει «φλεβοτόμησον», ὁ δὲ λέγει «σικυάσον». τί τὸ αἷτιον; ἄλλο γε ἢ ὅτι τὴν τοῦ ὑγιεινοῦ πρόληψιν οὐ δύναται καλῶς ἐφαρμόσαι τοῖς ἐπὶ μέρους;

- IO Οὕτως ἔχει καὶ ἐνθάδ' ἐπὶ τῶν κατὰ τὸν βίον ἀγαθὸν καὶ κακὸν καὶ συμφέρον καὶ ἀσύμφορον τίς ἡμῶν οὐ λαλεῖ; τίς γὰρ ἡμῶν οὐκ ἔχει τούτων ἐκάστου πρόληψιν; ἄρ' οὖν διηρθρωμένην καὶ
- II τελειάν; τοῦτο δεῖξον. «πῶς δεῖξω;» ἐφάρμοσον αὐτὴν καλῶς ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις. εὐθὺς τοὺς ὄρους Πλάτων μὲν ὑποτάσσει τῇ τοῦ χρησίου προλήψει, σὺ δὲ τῇ τοῦ ἀχρήστου. δυνατὸν οὖν
- 12 ἔστιν ἀμφοτέρους ὑμᾶς ἐπιτυγχάνειν; πῶς οἶόν τε; τῇ δὲ τοῦ πλούτου οὐσίᾳ οὐχ ὁ μὲν τις ἐφαρμόζει τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πρόληψιν, ὁ δ' οὐ; τῇ δὲ τῆς
- 13 ἡδονῆς, τῇ δὲ τῆς ὑγείας; καθόλου γὰρ εἰ πάντες οἱ τὰ ὀνόματα λαλοῦντες μὴ κενῶς ἴσμεν ἕκαστα τούτων καὶ μηδεμιᾶς ἐπιμελείας περὶ τὴν διάρθρωσιν τῶν προλήψεων δεόμεθα, τί διαφερόμεθα, τί πολεμοῦμεν, τί φέγομεν ἀλλήλους;
- 14 Καὶ τί μοι νῦν τὴν πρὸς ἀλλήλους μάχην παραφέρειν καὶ ταύτης μεμνησθαι; σὺ αὐτὸς εἰ ἐφαρμόξεις καλῶς τὰς προλήψεις, διὰ τί δυσροεῖς,
- 15 διὰ τί ἐμποδίζῃ; ἀπῶμεν ἄρτι τὸν δεύτερον τόπον

ενώ ο άλλος λέει «δώσε του τροφή». Ο ένας λέει «κόψε τη φλέβα», ενώ ο άλλος λέει «κάνε αφαίμαξη». Ποιος είναι ο λόγος; Άλλος, από το ότι δεν μπορεί κάποιος να εφαρμόσει ορθά την έμφυτη ιδέα του υγιούς στις επιμέρους περιπτώσεις;

Το ίδιο συμβαίνει και στις υποθέσεις της ζωής. Ποιος από εμάς δε μιλάει για καλό και κακό, για συμφέρον και ασύμφορο; Γιατί, ποιος από εμάς δεν έχει μία έμφυτη ιδέα του καθενός απ' αυτά; Είναι, όμως, οργανωμένη και ολοκληρωμένη; Απόδειξέ το αυτό. «Πώς να το αποδείξω;». Εφαρμοσέ τη με ορθό τρόπο στις επιμέρους πραγματικότητες. Για ν' αρχίσουμε με αυτό, ο Πλάτων υπάγει τους ορισμούς του στην έμφυτη ιδέα του χρήσιμου, αλλά εσύ στην ιδέα του ασύμφορου. Είναι λοιπόν δυνατό να έχετε και οι δύο δίκιο; Πώς μπορεί να συμβεί αυτό; Δεν εφαρμόζει ο ένας την ιδέα του καλού στην περίπτωση του πλούτου, ενώ ο άλλος όχι; Το ίδιο στην περίπτωση της ευχαρίστησης και στην περίπτωση της υγείας; Γιατί, γενικώς, αν όλοι εμείς που χρησιμοποιούμε αυτούς τους όρους, δεν έχουμε μια κενή γνώση για τον καθένα, και δε χρειάζεται να φροντίσουμε καθόλου για την οργάνωση των έμφυτων ιδεών, γιατί διαφωνούμε, γιατί πολεμούμε, γιατί κατηγορούμε ο ένας τον άλλον;

Και γιατί, τώρα, να προβάλλω τη μεταξύ μας σύγκρουση και να τη θυμηθώ; Αν εσύ ο ίδιος εφαρμόζεις σωστά τις έμφυτες ιδέες, γιατί δυστυχείς³⁷, γιατί εμποδίζεσαι; Ας αφήσουμε προς το παρόν το δεύτερο θέμα,

- τὸν περὶ τὰς ὀρμὰς καὶ τὴν κατὰ ταύτας περὶ τὸ
 καθῆκον φιλοτεχνίαν. ἀφῶμεν καὶ τὸν τρίτον τὸν
 16 περὶ τὰς συγκαταθέσεις. χαρίζομαί σοι ταῦτα πάν-
 τα. στώμεν ἐπὶ τοῦ πρώτου καὶ σχεδὸν αἰσθητὴν
 17 παρέχοντος τὴν ἀπόδειξιν τοῦ μὴ ἐφαρμόζειν
 καλῶς τὰς προλήψεις. νῦν σὺ θέλεις τὰ δυνατὰ καὶ
 τὰ σοὶ δυνατὰ; τί οὖν ἐμποδίζῃ; διὰ τί δυσροεῖς;
 νῦν οὐ σοὶ δυνατὰ; τί οὖν ἐμποδίζῃ; διὰ τί
 δυσροεῖς; νῦν οὐ φεύγεις τὰ ἀναγκαῖα; διὰ τί οὖν
 περιπίπτεις τινί, διὰ τί δυστυχεῖς; διὰ τί θέλοντός
 18 σου τι οὐ γίνεται καὶ μὴ θέλοντος γίνεται; ἀπό-
 δειξις γὰρ αὕτη μεγίστη δυσροίας καὶ καχοδα-
 μονίας. θέλω τι καὶ οὐ γίνεται· καὶ τί ἐστὶν
 ἀθλιώτερον ἐμοῦ; οὐ θέλω τι καὶ γίνεται· καὶ τί
 ἐστὶν ἀθλιώτερον ἐμοῦ;
 19 Τοῦτο καὶ ἡ Μήδεια οὐχ ὑπομείνασα ἤλθεν ἐπὶ
 τὸ ἀποκτεῖναι τὰ τέκνα. μεγαλοφυῶς κατὰ γε
 τοῦτο. εἶχε γὰρ ἦν δεῖ φαντασίαν, οἷόν ἐστι τὸ ἄ
 20 θέλει τινὶ μὴ προχωρεῖν. «εἶτα οὕτως τιμωρήσομαι
 τὸν ἀδικήσαντά με καὶ ὑβρίσαντα. καὶ τί ὄφελος
 τοῦ κακῶς οὕτως διακειμένου; πῶς οὖν γένηται;
 21 ἀποκτείνω μὲν τὰ τέκνα. ἀλλὰ καὶ ἐμαυτὴν τιμω-
 ρήσομαι. καὶ τί μοι μέλει;» τοῦτ' ἐστὶν ἔκπτωσις
 φυχῆς μεγάλα νεῦρα ἐχούσης. οὐ γὰρ ἤδει, ποῦ
 κεῖται τὸ ποιεῖν ἃ θέλομεν, ὅτι τοῦτο οὐκ ἔξωθεν

που αφορά τις επιλογές, καθώς και την τέχνη να τις κατευθύνουμε σύμφωνα με το καθήκον. Ας αφήσουμε και το τρίτο θέμα που αφορά τις συγκαταθέσεις. Όλα αυτά σου τα χαρίζω. Ας σταθούμε στο πρώτο θέμα, που μας παρέχει σχεδόν αισθητή την απόδειξη για το ότι δεν εφαρμόζουμε σωστά τις έμφυτες ιδέες. Τώρα, εσύ θέλεις αυτά που είναι πιθανά και αυτά που είναι δυνατά για σένα; Γιατί λοιπόν εμποδίζεσαι; Γιατί δυστυχείς; Τώρα δεν αποφεύγεις αυτά που είναι αναπόφευκτα; Γιατί, λοιπόν, πέφτεις πάνω σε κάποιο εμπόδιο, γιατί είσαι δυστυχής; Γιατί, όταν θέλεις κάτι, δε γίνεται, ενώ, όταν δεν το θέλεις, γίνεται; Γιατί αυτή είναι πολύ μεγάλη απόδειξη της δυστυχίας και της κακοτυχίας. Θέλω κάτι και δε γίνεται. Και τι υπάρχει δυστυχέστερο από μένα; Δε θέλω κάτι και γίνεται. Τι υπάρχει δυστυχέστερο από μένα;

Και η Μήδεια, επειδή δεν μπορούσε να το υπομείνει αυτό, έφτασε στο σημείο να σκοτώσει τα παιδιά της. Και, τουλάχιστον ως προς αυτό, η πράξη της είχε μεγαλείο. Γιατί είχε την ανάλογη αντίληψη για το τι σημαίνει να μην πραγματοποιεί κάποιος αυτά που θέλει. «Έπειτα³⁸ μ' αυτό τον τρόπο θα τιμωρήσω αυτόν που με αδίχησε και με πρόσβαλε. Και τι όφελος θα έχω, αν αυτός βρεθεί σε τόσο άσχημη κατάσταση; Λοιπόν, πώς θα γίνει; Σκοτώνω, βέβαια, τα παιδιά μου. Αλλά θα τιμωρήσω και τον εαυτό μου. Και τι με νοιάζει;». Αυτό είναι ο ξεπεσμός μιας ψυχής με μεγάλη δύναμη. Γιατί δε γνώριζε πού βρίσκεται η δύναμη για να κάνουμε αυτά

- 22 δεῖ λαμβάνειν οὐδὲ τὰ πράγματα μετατιθέντα καὶ
 μεθαρμοζόμενον. μὴ θέλε τὸν ἄνδρα, καὶ οὐδὲν ὧν
 θέλεις οὐ γίνεται. μὴ θέλε αὐτὸν ἐξ ἅπαντός σοι
 συνοικεῖν, μὴ θέλε μένειν ἐν Κορίνθῳ καὶ ἀπλῶς
 μηδὲν ἄλλο θέλε ἢ ἃ ὁ θεὸς θέλει. καὶ τίς σε
 κωλύσει, τίς ἀναγκάσει; οὐ μᾶλλον ἢ τὸν Δία.
- 23 Ὅταν τοιοῦτον ἔχῃς ἡγεμόνα καὶ τοιοῦτω
 συνθέλῃς καὶ συνορέῃ, τί φοβῆ ἔτι μὴ ἀποτύχῃς;
- 24 χάρισαί σου τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν ἔκκλησιν πενίᾳ καὶ
 πλούτῳ· ἀποτεύξῃ, περιπεσῇ. ἀλλ' ὑγίει· δυστυ-
 χήσεις· ἀρχαῖς, τιμαῖς, πατριδί, φίλοις, τέκνοις,
 ἀπλῶς ἂν τιμ τῶν ἀπροαιρέτων. ἀλλὰ τῷ Διὶ
- 25 χάρισαι αὐτάς, τοῖς ἄλλοις θεοῖς· ἐκείνοις παρά-
 δος, ἐκεῖνοι κυβερνάτωσαν, μετ' ἐκείνων τετάχθω-
 σαν· καὶ ποῦ ἔτι δυσροήσεις; εἰ δὲ φθονεῖς, ἀτα-
 λαίπρωε, καὶ ἐλεεῖς καὶ ζηλοτυπεῖς καὶ τρέμεις
- 27 καὶ μίαν ἡμέραν οὐ διαλείπεις, ἐν ἧ' οὐ κατακλάεις
 καὶ σαυτοῦ καὶ τῶν θεῶν, καὶ τί ἔτι λέγεις πε-
 παιδεῦσθαι; ποῖαν παιδείαν, ἄνθρωπε; ὅτι συλλο-
 γισμοὺς ἔπραξας, μεταπίπτοντας; οὐ θέλεις ἀπο-
 μαθεῖν, εἰ δυνατόν, πάντα ταῦτα καὶ ἄνωθεν

που θέλουμε· ότι αυτή δεν πρέπει να την πάρουμε από έξω, ούτε μεταβάλλοντας και αλλοιώνοντας τα πράγματα. Μη θέλεις αυτόν τον άνδρα, και δεν υπάρχει τίποτα που να μη γίνεται από αυτά που θέλεις. Μη θέλεις πάση θυσία να ζήσει μαζί σου, μη θέλεις να παραμείνει στην Κόρινθο και, με μια λέξη, μην επιθυμείς τίποτα περισσότερο από αυτά που θέλει ο θεός. Και ποιος θα σε εμποδίσει, ποιος θα σε εξαναγκάσει; Όχι περισσότερο απ' ό,τι μπορεί να εξαναγκάσει το Δία.

Όταν έχεις τέτοιο αρχηγό και έχεις τις ίδιες επιθυμίες και τους ίδιους πόθους μ' αυτόν, γιατί φοβάσαι ακόμη μήπως αποτύχεις; Χάρισε την επιθυμία σου και την αποστοροφή στη φτώχεια και τον πλούτο. Θα αποτύχεις, θα καταλήξεις σ' αυτά που θέλεις να αποφύγεις. Χάρισέ τα στην υγεία. Θα δυστυχήσεις. Το ίδιο θα συμβεί αν τα δώσεις στα αξιώματα, στις τιμές, στην πατρίδα, στους φίλους, στα παιδιά, ή, με μια λέξη, σε κάτι που δεν εξαρτάται από τη βούληση. Αυτά, όμως, χάρισέ τα στο Δία, στους άλλους θεούς. Εμπιστέψου τα σ' εκείνους, ας κυβερνήσουν εκείνοι, άσε τα να ταχθούν με εκείνους. Και τότε πώς θα είσαι ακόμη δυστυχισμένος; Αν όμως, ανίκανε άνθρωπε, νιώθεις φθόνο και οίκτο και ζηλεύεις και τρέμεις και δεν αφήνεις να περάσει μία μέρα, χωρίς να θρηνησεις για τον εαυτό σου και τους θεούς, πώς λες ακόμη ότι έχεις παιδεία; Ποια μόρφωση εννοείς, άνθρωπε; Επειδή ασχολήθηκες με συλλογισμούς, και μάλιστα με διφορούμενες προτάσεις; Δε θέλεις, αν αυτό είναι δυνατό, να ξεχάσεις όλα αυτά και να ξεκινήσεις από την

- 28 ἄρξασθαι συναισθανόμενος ὅτι μέχρι νῦν οὐδ' ἤφω
τοῦ πράγματος, καὶ λοιπὸν ἔνθεν ἀρξάμενος προσ-
οικοδομεῖν τὰ ἐξῆς, πῶς μηδὲν ἔσται σοῦ μὴ
θέλοντος, θέλοντος μηδὲν οὐκ ἔσται;
- 29 Δότε μοι ἓνα νέον κατὰ ταύτην τὴν ἐπιβολὴν
ἐληλυθότα εἰς σχολήν, τούτου τοῦ πράγματος
ἀθλητὴν γενόμενον καὶ λέγοντα ὅτι «ἐμοὶ τὰ μὲν
ἄλλα πάντα χαιρέτω, ἀρκεῖ δ' εἰ ἐξέσται ποτὲ
ἀπαραποδίστω καὶ ἀλύπῳ διαγαγεῖν καὶ ἀνα-
τεῖναι τὸν τράχηλον πρὸς τὰ πράγματα ὡς ἐλεύ-
θερον καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέπειν ὡς φίλον τοῦ
θεοῦ μηδὲν φοβούμενον τῶν συμβῆναι δυναμένων.»
- 30 δειξάτω τις ὑμῶν αὐτὸν τοιοῦτον, ἵνα εἴπω· ἔρχου,
νεανίσκε, εἰς τὰ σά· σοὶ γὰρ εἴμαρται κοσμηῆσαι φι-
λοσοφίαν, σά ἐστι ταῦτα τὰ κτήματα, σὰ τὰ βι-
βλία, σοὶ οἱ λόγοι εἶθ', ὅταν τοιοῦτον ἐκπονήσῃ
καὶ καταθλήσῃ τὸν τόπον, πάλιν ἐλθὼν μοι εἰπά-
τω «ἐγὼ θέλω μὲν καὶ ἀπαθῆς εἶναι καὶ ἀτάρα-
χος, θέλω δ' ὡς εὐσεβῆς καὶ φιλόσοφος καὶ ἐπι-
μελής εἰδέναι τί μοι πρὸς θεοὺς ἐστι καθήκον, τί
πρὸς γονεῖς, τί πρὸς ἀδελφούς, τί πρὸς τὴν πατρί-
δα, τί πρὸς ξένους». ἔρχου καὶ ἐπὶ τὸν δεῦτερον
- 32 τόπον· σός ἐστι καὶ οὗτος. «ἀλλ' ἤδη καὶ τὸν
33 δεῦτερον τόπον ἐχμεμελέτηκα. ἤθελον δ' ἀσφαλῶς
ἔχειν καὶ ἀσειστῶς καὶ οὐ μόνον ἐγρηγορώς, ἀλλὰ

αρχή, καταλαβαίνοντας ότι, μέχρι τώρα, ούτε καν άγγιξες το ζήτημα, και στο εξής, αρχίζοντας από αυτό το σημείο, να προσθέσεις τα συνακόλουθα, πώς δηλαδή δε θα γίνει κάτι, αν εσύ δεν το θέλεις, και πώς, αν θέλεις, τίποτα δεν μπορεί να αποτύχει;

Δώστε μου έναν νέο που έχει έρθει στη σχολή μ' αυτόν το σκοπό, που έχει γίνει αθλητής σ' αυτή τη δραστηριότητα, και λέει: «ας μου λείπουν όλα τα άλλα· αρκεί μόνο να μπορώ να ζω ανεμπόδιστα και χωρίς λύπη, και να σηκώνω το κεφάλι στα γεγονότα, σαν ελεύθερος άνθρωπος, και να βλέπω ψηλά στον ουρανό, σα φίλος του θεού, χωρίς να φοβάμαι τίποτε από αυτά που μπορεί να συμβούν». Ας μου δείξει κάποιος από εσάς έναν τέτοιο άνθρωπο, για να πω: ασχολήσου, νεαρέ, μ' αυτά που σε αφορούν. Γιατί είναι το πεπρωμένο σου να κοσμήσεις τη φιλοσοφία· δικά σου είναι αυτά τα αγαθά, δικά σου τα βιβλία, δικί σου οι λόγοι. Έπειτα, όταν εργαστεί σκληρά και εξασκηθεί σε αυτό το θέμα, ας έρθει πάλι σε μένα και ας πει «εγώ θέλω, βέβαια, να είμαι και απαθής και ατάραχος· θέλω όμως, ως ευσεβής και φιλόσοφος και επιμελής, να ξέρω ποιο είναι το καθήκον μου προς τους θεούς, ποιο προς τους γονείς, ποιο προς τα αδέρφια μου, ποιο προς την πατρίδα, ποιο προς τους ξένους». Έλα και στο δεύτερο θέμα. Και αυτό δικό σου είναι. «Έχω ήδη εξασκηθεί και στο δεύτερο θέμα. Θα ήθελα, βέβαια, να είμαι σταθερός ως προς αυτό και ακλόνητος, και αυτό όχι μόνο όταν βρίσκομαι σε εγρήγορση, αλλά και όταν κοιμάμαι, και όταν έχω πει, και

- καὶ καθεύδων καὶ οἰνωμένος καὶ ἐν μελαγχολίᾳ.»
 σὺ θεὸς εἶ, ὦ ἄνθρωπε, σὺ μεγάλας ἔχεις ἐπιβολάς.
- 34 Οὐ· ἀλλ' «ἐγὼ θέλω γινῶναι, τί λέγει Χρῦσιπ-
 πος ἐν τοῖς περὶ τοῦ Ψευδομένου». οὐκ ἀπάγξῃ
 μετὰ τῆς ἐπιβολῆς ταύτης, τάλας; καὶ τί σοι
- 35 ὄφελος ἔσται; πενθῶν ἅπαν ἀναγνώσῃ καὶ τρέμων
 πρὸς ἄλλους ἐρεῖς. οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε. «θέ-
 λεις ἀναγνῶ σοι, ἀδελφέ», «καὶ σὺ ἐμοί;» «θαυμα-
 στῶς, ἄνθρωπε, γράφεις»· καὶ «σὺ μεγάλως εἰς
- 36 τὸν Ξενοφῶντος χαρακτῆρα», «σὺ εἰς τὸν Πλά-
 τῶνος», «σὺ εἰς τὸν Ἀντισθένης». εἶτ' ἀλλήλοις
 ὀνειρούς διηγησάμενοι πάλιν ἐπὶ ταῦτ' ἐπανέρ-
 χεσθε· ὡσαύτως ὀρέγεσθε, ὡσαύτως ἐκκλίnete,
 ὁμοίως ὀρμάτε, ἐπιβάλλεσθε, προστίθεσθε, ταῦτ'
 εὐχεσθε, περὶ ταῦτ' σπουδάζετε. εἶτα οὐδὲ ζητεῖτε
- 37 τὸν ὑπομνήσοντα ὑμᾶς, ἀλλ' ἄχθεσθε, ἐὰν ἀκούητε
 τούτων. εἶτα λέγετε «ἀφιλόστοργος γέρον· ἐξερ-
 χομένου μου οὐκ ἔκλαυσεν οὐδ' εἶπεν "εἰς οἶαν
- 38 περίστασιν ἀπέρχῃ μοι, τέκνον· ἂν σωθῆς, ἄψω
 λύχνους"». ταῦτ' ἔστι τὰ τοῦ φιλοστόργου; μέγα
 σοι ἀγαθὸν ἔσται σωθέντι τοιούτῳ καὶ λύχνων
 ἄξιον. ἀθάνατον γὰρ εἶναι σε δεῖ καὶ ἄνοσον.
- 39 Ταύτην οὖν, ὅπερ λέγω, τὴν οἴησιν τὴν τοῦ δοκεῖν

όταν έχω μελαγχολική διάθεση»³⁹. Άνθρωπε, εσύ είσαι θεός, εσύ έχεις μεγάλα σχέδια.

Όχι· αλλά «θέλω να μάθω τι λείπει ο Χρυσίππος στην πραγματεία του για τον “Ψευδόμενο”»⁴⁰. Δεν πας να κρεμαστείς, δύστυχε, μαζί μ’ αυτό σου το σχέδιο; Και τι θα σε ωφελήσει; Θρηνώντας θα το διαβάσεις όλο, και τρέμοντας θα το διηγηθείς στους άλλους. Το ίδιο κάνετε και εσείς. «Θέλεις, αδερφέ, να σου διαβάσω κάτι, και μετά να μου διαβάσεις κι εσύ;» «Άνθρωπε, γράφεις θαυμάσια»· και «εσύ έχεις σπουδαίο ύφος, ανάλογο του Ξενοφώντα». «Εσύ, ανάλογο του Πλάτωνα». «Εσύ, ανάλογο του Αντισθένη». Έπειτα, αφού διηγηθείτε ο ένας στον άλλον τα όνειρά σας, επανέρχεστε πάλι στα ίδια. Έχετε τις ίδιες επιθυμίες, τις ίδιες αποστροφές, κάνετε με τον ίδιο τρόπο τις επιλογές σας, έχετε τα ίδια σχέδια, τους ίδιους σκοπούς, προσεύχεστε για τα ίδια πράγματα, ασχολείστε, πάλι, με τα ίδια. Και μετά, ούτε φάχνετε κάποιον να σας συμβουλευτεί, αλλά στενοχωριέστε κιόλας, όταν ακούτε να σας λένε αυτά που σας λέω εγώ. Έπειτα, πάλι, λέτε «είναι ένας αφιλόστοργος γέροντας. Όταν έφυγα, δεν έκλαψε· ούτε είπε “γιε μου, σε ποια περιπέτεια πας να μπεις· αν σωθείς, θα ανάψω τα λυχνάρια”»⁴¹. Αυτά θα έλεγε ο φιλόστοργος; Θα είναι σπουδαίο για σένα, τέτοιος που είσαι, να σωθείς, και θα άξιζε ν’ ανάψει κανείς τα λυχνάρια. Γιατί πρέπει να είσαι αθάνατος και να μην προσβάλλεσαι από αρρώστιες.

Αφού λοιπόν, όπως λέω, πρώτα αποβάλουμε αυτή την

ειδέναι τι τῶν χρησίμων ἀποβαλόντας ἔρχεσθαι
 δεῖ πρὸς τὸν λόγον, ὡς πρὸς τὰ γεωμετρικὰ
 40 προσάγομεν, ὡς πρὸς τὰ μουσικά. εἰ δὲ μή, οὐδ'
 ἐγγὺς ἐσόμεθα τῷ προκόφῃ, κἂν πάσας τὰς
 εἰσαγωγὰς καὶ τὰς συντάξεις τὰς Χρυσίπτου μετὰ
 τῶν Ἀντιπάτρου καὶ Ἀρχεδήμου διέλθωμεν.

ιή. Πῶς ἀγωνιστέον πρὸς τὰς φαντασίας;

1 Πᾶσα ἕξις καὶ δύναμις ὑπὸ τῶν καταλλήλων
 ἔργων συνέχεται καὶ αὖξεται, ἢ περιπατητικὴ ὑπὸ
 2 τοῦ περιπατεῖν, ἢ τροχαστικὴ ὑπὸ τοῦ τρέχειν. ἂν
 θέλῃς ἀναγνωστικὸς εἶναι, ἀναγίγνωσκε· ἂν
 γραφικὸς, γράφε. ὅταν δὲ τριάκοντα ἐφεξῆς ἡμέρας
 3 μὴ ἀναγνῶς, ἀλλ' ἄλλο τι πράξῃς, γνώση τὸ
 γινόμενον. οὕτως κἂν ἀναπέσης δέκα ἡμέρας,
 ἀναστὰς ἐπιχείρησον μακροτέραν ὁδὸν περιπα-
 4 τῆσαι καὶ ὄψει, πῶς σου τὰ σκέλη παραλύεται.
 καθόλου οὖν εἴ τι ποιεῖν ἐθέλῃς, ἐκτικὸν ποιεῖ
 αὐτό· εἴ τι μὴ ποιεῖν ἐθέλῃς, μὴ ποιεῖ αὐτό, ἀλλ'
 5 ἔθισον ἄλλο τι πράττειν μᾶλλον ἀντ' αὐτοῦ. οὕτως
 ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν· ὅταν ὀργισθῆς, γίγνω-
 6 σκε ὅτι οὐ μόνον σοι τοῦτο γέγονεν κακόν, ἀλλ'
 ὅτι καὶ τὴν ἕξιν ἠϋξήσας καὶ ὡς πυρὶ φρύγανα

έπαρση, να πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε κάτι χρήσιμο, πρέπει να ασχοληθούμε με τη φιλοσοφία, όπως ακριβώς κάνουμε στην περίπτωση της γεωμετρίας και της μουσικής. Διαφορετικά, ούτε που θα πλησιάσουμε στην πρόοδο, ακόμη και αν διεξέλθουμε όλες τις εισαγωγές και τις πραγματείες του Χρυσίππου, μαζί μ' αυτές του Αντιπάτρου και του Αρχεδήμου.

ιη'. Πώς πρέπει να αγωνιστούμε ενάντια στις εντυπώσεις;

Κάθε συνήθεια και ικανότητα στηρίζεται και ενισχύεται από τις αντίστοιχες πράξεις, δηλαδή η ικανότητα του βαδίσματος ενισχύεται από το περπάτημα, η ικανότητα του τρεξίματος από το τρέξιμο. Αν θέλεις να είσαι καλός αναγνώστης, διάβαζε. Αν θέλεις να είσαι καλός ζωγράφος, ζωγράφιζε. Αν, όμως, δε διαβάσεις για τριάντα συνεχόμενες ημέρες, αλλά κάνεις κάτι άλλο, θα δεις τι θα γίνει. Έτσι, και αν ακόμη πέσεις στο κρεβάτι για δέκα ημέρες, σήκω πάνω και προσπάθησε να περπατήσεις μεγάλο δρόμο, και θα δεις πόσο εξαντλημένα είναι τα πόδια σου. Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, αν θέλεις να κάνεις κάτι, κάνε το συνήθεια. Αν δε θέλεις να κάνεις κάτι, μην το κάνεις, αλλά συνήθισε να κάνεις κάτι άλλο αντί γι' αυτό. Το ίδιο ισχύει και γι' αυτά που συμβαίνουν στην φυχή. Όταν οργισθείς, μάθε ότι δεν έπαθες μόνο αυτό το κακό, αλλά ότι ενίσχυσες και τη συνήθεια και ήταν σα να έριξες ξερά ξύλα στη φωτιά. Όταν υπο-

- παρέβαλες. ὅταν ἡττηθῆς τινος ἐν συνουσίᾳ, μὴ τὴν μίαν ἦτταν ταύτην λογιζοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ τὴν
- 7 ἀκρασίαν σου τέτροφας, ἐπηύξησας. ἀδύνατον γὰρ ἀπὸ τῶν καταλλήλων ἔργων μὴ καὶ τὰς ἕξεις καὶ τὰς δυνάμεις τὰς μὲν ἐμφύεσθαι μὴ πρότερον οὔσας, τὰς δ' ἐπιτείνεσθαι καὶ ἰσχυροποιεῖσθαι.
- 8 Οὕτως ἀμέλει καὶ τὰ ἀρρωστήματα ὑποφύεσθαι λέγουσιν οἱ φιλόσοφοι. ὅταν γὰρ ἅπαξ ἐπιθυμῆσης ἀργυρίου, ἂν μὲν προσαχθῆ λόγος εἰς αἴσθησιν ἄξων τοῦ κακοῦ, πέπαυταί τε ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ἡμῶν εἰς τὸ ἐξαρχῆς ἀποκατέστη· ἐὰν
- 9 δὲ μηδὲν προσαγάγῃς εἰς θεραπείαν, οὐκέτι εἰς ταῦτά ἐπάνεισιν, ἀλλὰ πάλιν ἐρεθισθὲν ὑπὸ τῆς καταλλήλου φαντασίας θᾶττον ἢ πρότερον ἐξήφθη πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν. καὶ τούτου συνεχῶς γινομένου
- 10 τυλοῦται λοιπὸν καὶ τὸ ἀρρώστημα βεβαιοῖ τὴν φιλαργυρίαν. ὁ γὰρ πυρέξας, εἴτα παυσάμενος οὐχ ὁμοίως ἔχει τῷ πρὸ τοῦ πυρέξαι, ἂν μὴ τι θερα-
- 11 πευθῆ εἰς ἅπαν. τοιοῦτόν τι καὶ ἐπὶ τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν γίνεται. ἴχνη τινὰ καὶ μῶλωπες ἀπολείπονται ἐν αὐτῇ, οὐδ' εἰ μὴ τις ἐξαλείψῃ καλῶς, πάλιν κατὰ τῶν αὐτῶν μαστιγῶθεις οὐκέτι μῶλω-
- 12 πας, ἀλλ' ἔλκη ποιεῖ. εἰ οὖν θέλεις μὴ εἶναι ὀργίλος, μὴ τρέφε σου τὴν ἕξιν, μηδὲν αὐτῇ παράβαλλε

κύφεις σε κάποιον στη συνουσία, μην υπολογίζεις μόνο αυτή τη μία ήττα, αλλά ότι έχεις θρέψει και την ακράτειά σου, την έχεις ενισχύσει. Γιατί είναι αδύνατο, από τη μια να μη γεννιούνται, από τις αντίστοιχες πράξεις, οι συνήθειες και οι ικανότητες που πριν δεν υπήρχαν, και, από την άλλη, να μην ενισχύονται και να μην ισχυροποιούνται αυτές που ήδη υπάρχουν.

Κατ' αυτό τον τρόπο, χωρίς αμφιβολία, λένε οι φιλόσοφοι, ότι γεννιούνται οι ηθικές αδυναμίες. Γιατί, όταν μια φορά επιθυμήσεις χρήματα, αν παρουσιαστεί η λογική και σε οδηγήσει στην αίσθηση του κακού, τότε, και η επιθυμία σταματάει και το πνεύμα μας αποκαθίσταται στην ηγετική του θέση. Εάν, όμως, δεν εφαρμόσεις καμμία θεραπεία, δε θα επανέλθει στην αρχική του κατάσταση· αλλά, αφού διεγερθεί από την κατάλληλη εντύπωση, θα καεί από την επιθυμία πιο γρήγορα απ' ό,τι προηγουμένως. Και αν αυτό γίνεται επανειλημμένα, ακολουθεί ακαμψία, και η αδυναμία επιβεβαιώνει τη φιλαργυρία. Γιατί, αυτός που είχε πυρετό, μετά την ανάρρωσή του δε βρίσκεται στην ίδια κατάσταση, στην οποία ήταν πριν τον πυρετό, προτού να θεραπευθεί εντελώς. Κάτι τέτοιο γίνεται και με τα πάθη της ψυχής. Κάποια ίχνη και μώλωπες μένουν μέσα της, τα οποία, αν δεν τα εξαλείψει κάποιος εντελώς, την επόμενη φορά, που θα μαστιγωθεί πάνω στις παλιές πληγές, δε θα έχει πια μώλωπες αλλά τραύματα. Αν, λοιπόν, θέλεις να μην είσαι ευέξαπτος, μην τρέφεις τη συνήθειά σου, μην της ρίχνεις να φάγει τίποτα, που μπορεί να την κάνει να με-

αὐξητικόν. τὴν πρώτην ἡσύχασον καὶ τὰς ἡμέρας
 13 ἀρίθμει ἄς οὐκ ὠργίσθης. «καθ' ἡμέραν εἰώθειν
 ὀργίζεσθαι, νῦν παρ' ἡμέραν, εἶτα παρὰ δύο, εἶτα
 παρὰ τρεῖς.» ἂν δὲ καὶ τριάκοντα παραλίπης,
 ἐπίθυσον τῷ θεῷ. ἡ γὰρ ἕξις ἐκλύεται τὴν πρώτην,
 14 εἶτα καὶ παντελῶς ἀναιρεῖται. «σήμερον οὐκ ἔλυ-
 πῆθην οὐδ' αὔριον οὐδ' ἐφεξῆς διμήνω καὶ τρι-
 μήνω· ἀλλὰ προσέσχον γενομένων τινῶν ἐρεθιστι-
 κῶν.» γίγνωσκε ὅτι κομφῶς σοί ἐστιν.

Σήμερον καλὸν ἰδὼν ἢ καλὴν οὐκ εἶπον αὐτὸς
 15 ἐμαυτῷ ὅτι «ὠφελόν τις μετὰ ταύτης ἐκοιμήθη»
 καὶ «μακάριος ὁ ἀνὴρ αὐτῆς»· ὁ γὰρ τοῦτ' εἰπὼν
 16 «μακάριος» καὶ «ὁ μοιχός»· οὐδὲ τὰ ἐξῆς ἀνα-
 ζωγραφῶ, παροῦσαν αὐτὴν καὶ ἀποδουομένην καὶ
 17 παρακατακλινομένην. καταψῶ τὴν κορυφὴν μου
 καὶ λέγω· εὖ, Ἐπίκτητε, κομφὸν σοφισμάτιον ἔλυ-
 σας, πολλῶ κομφότερον τοῦ Κυριεύοντος. ἂν δὲ
 18 καὶ βουλομένου τοῦ γυναικαρίου καὶ νεύοντος καὶ
 προσπέμποντος, ἂν δὲ καὶ ἀπτομένου καὶ συνεγ-
 γιζόντος ἀπόσχουμαι καὶ νικήσω, τοῦτο μὲν ἤδη
 τὸ σόφισμα ὑπὲρ τὸν Ψευδόμενον, ὑπὲρ τὸν
 Ἠσυχάζοντα. ἐπὶ τούτῳ καὶ μέγα φρονεῖν ἄξιον,
 οὐκ ἐπὶ τῷ τὸν Κυριεύοντα ἐρωτῆσαι.

γαλώσει. Κατά πρώτον, μείνε ήσυχος και μέτρησε τις μέρες που δεν οργίστηκες. «Συνήθως εξοργιζόμουν κάθε μέρα· τώρα, όμως, ανά μία, μετά ανά δύο, και στη συνέχεια ανά τρεις μέρες. Και αν περάσουν τριάντα ημέρες χωρίς να εξοργιστείς, θυσίασε στο θεό. Γιατί αρχικά η συνήθεια εξασθενεί και, έπειτα, καταστρέφεται τελείως». «Σήμερα δε λυπήθηκα, ούτε αύριο θα λυπηθώ, ούτε μετά από δύο ή τρεις μήνες. Πρόσεχα, όμως, όταν γίνονταν κάποια πράγματα που μπορούσαν να με στενοχωρήσουν». Να ξέρεις ότι τα πράγματα πάνε πολύ καλά με σένα.

Σήμερα, όταν είδα έναν ωραίο νέο ή μια ωραία γυναίκα, δεν είπα στον εαυτό μου «θα έπρεπε κάποιος να κοιμηθεί μαζί της» και ότι «ο άντρας της είναι ευτυχισμένος». Γιατί, αυτός που λέει για τον άντρα της «ευτυχισμένος», εννοεί ότι «είναι ευτυχισμένος και ο μοιχός». Ούτε σχεδιάζω στη φαντασία μου τα ακόλουθα: αυτή, δηλαδή, να βρίσκεται μπροστά μου και να γδύνεται και να ξαπλώνει δίπλα μου. Χαϊδεύω το κεφάλι μου και λέω: ωραία, Επίκτητε, έλυσεσ ένα λεπτό πρόβλημα, κατά πολύ λεπτότερο απ' αυτό του «Κυριάρχου»⁴². Αν, όμως, και ενώ η κοπέλα είναι πρόθυμη και μου κάνει νεύματα και μου στέλνει μηνύματα, αν, και ενώ με πολιορκεί και με πλησιάζει, εγώ σταθώ μακριά και νικήσω, ήδη, αυτό το πρόβλημα θα είναι σπουδαιότερο απ' αυτό του «Ψευδομένου» και του «Ησυχάζοντα»⁴³. Αξίζει να νιώθει κάποιος περήφανος γι' αυτό, και όχι για το ότι ασχολήθηκε με το πρόβλημα του «Κυριεύοντος».

- 19 Πῶς οὖν γένηται τοῦτο; θέλησον ἀρέσαι αὐτός
 ποτε σεαυτῷ, θέλησον καλὸς φανῆναι τῷ θεῷ·
 ἐπιθύμησον καθαρὸς μετὰ καθαροῦ σαυτοῦ
- 20 γενέσθαι καὶ μετὰ τοῦ θεοῦ. εἴθ' ὅταν προσπίπτῃ
 σοί τις φαντασία τοιαύτη, Πλάτων μὲν ὅτι ἴθι ἐπὶ
 τὰς ἀποδιοπομπήσεις, ἴθι ἐπὶ θεῶν ἀποτροπαίων
- 21 ἱερά ἰκέτης· ἀρκεῖ κὰν ἐπὶ τὰς τῶν καλῶν καὶ
 ἀγαθῶν ἀνδρῶν συνουσίας ἀποχωρήσας πρὸς τού-
 τῳ γίνῃ ἀντεξετάζων, ἄν τε τῶν ζώντων τινὰ
- 22 ἔχῃς ἄν τε τῶν ἀποθανόντων. ἄπελθε πρὸς Σω-
 κράτη καὶ ἴδε αὐτὸν συγκατακειμένον Ἀλκιβιάδῃ
 καὶ διαπαίζοντα αὐτοῦ τὴν ὥραν ἐνθυμήθητι οἷαν
 νίκην ποτὲ ἔγνω ἐκεῖνος νεικηκότα ἑαυτόν, οἷα
 Ὀλύμπια, πόστος ἀφ' Ἡρακλέους ἐγένετο· ἵνα
- 23 τις, νῆ τοὺς θεούς, δικαίως ἀσπάζεταιται αὐτὸν
 «χαῖρε, παράδοξε», οὐχὶ τοὺς σαπροὺς τούτους
 πύκτας καὶ παγκρατιαστάς οὐδὲ τοὺς ὁμοίους
- 24 αὐτοῖς, τοὺς μονομάχους. ταῦτα ἀντιθεῖς νικήσεις
 τὴν φαντασίαν, οὐχ ἔλκυσθήσῃ ὑπ' αὐτῆς. τὸ
- 25 πρῶτον δ' ὑπὸ τῆς ὀξύτητος μὴ συναρπασθῆς, ἀλλ'
 εἰπέ «ἐκδεξαί με μικρόν, φαντασία· ἄφες ἴδω τίς εἶ
 καὶ περὶ τίνος, ἄφες σε δοκιμάσω.» καὶ τὸ λοιπὸν

Πώς, λοιπόν, μπορεί να γίνει αυτό; Θέλησε, κάποτε, ν' αρέσεις στον εαυτό σου, θέλησε να φανείς ωραίος στο θεό. Να έχεις την επιθυμία να γίνεις καθαρός, με τη βοήθεια του καθαρού εαυτού σου και με την εύνοια του θεού. Έπειτα, όταν σου προκύψει ξαφνικά κάποια τέτοια εντύπωση, ο Πλάτων⁴⁴ λέει: «πήγαινε και πρόσφερε εξιλαστικές θυσίες, πήγαινε ικέτης στα ιερά των θεών που αποτρέπουν τις συμφορές. Αρκεί, και μόνο, να αποσυρθείς στη συναναστροφή με τους καλούς και ενάρετους ανθρώπους και να συγκρίνεις τη ζωή σου με τη δική τους, παίρνοντας για παράδειγμα είτε κάποιον από τους ζωντανούς είτε κάποιον από τους νεκρούς. Πήγαινε πίσω στο Σωκράτη και δεξ τον να βρίσκεται δίπλα με τον Αλκιβιάδη στο συμπόσιο⁴⁵, και να περιγελά την ομορφιά του. Θυμήσου πόσο σημαντική νίκη κέρδισε κάποτε, και ήξερε ότι την κέρδισε ο ίδιος, σα μια νίκη στους Ολυμπιακούς, και ποια θέση πήρε στη σειρά μετά τον Ηρακλή. Για να μπορεί κάποιος, μα τους θεούς, να υποδέχεται αυτόν δικαίως με το χαιρετισμό: «χαίρε, θαυμάσιε⁴⁶ άνθρωπε», και όχι τους άθλιους αυτούς πυγμάχους και τους παλαιστές, ούτε τους όμοιούς τους, τους μονομάχους. Αν αντιτάξεις αυτές τις σκέψεις, θα νικήσεις την εντύπωση, δε θα σε προσελκύσει. Πρώτα-πρώτα μην παρασυρθείς από την ορμητικότητά της, αλλά πες «περίμενέ με λίγο, εντύπωση. Άφησέ με να δω ποια είσαι και με τι σχετίζεσαι, άφησέ με να σε εξετάσω». Και στη συνέχεια, μην της επιτρέψεις να σε καθοδηγήσει απεικονί-

μὴ ἐφῆς αὐτῇ προάγειν ἀναζωγραφούση τὰ ἐξῆς.
 εἰ δὲ μὴ, οἴχεταιί σε ἔχουσα ὅπου ἂν θέλῃ. ἀλλὰ
 μαῖλλον ἄλλην τινὰ ἀντεισάγαγε καλὴν καὶ γεν-
 26 ναίαν φαντασίαν καὶ ταύτην τὴν ρυπαρὰν ἔχβαλε.
 καὶ ἐθισθῆς οὕτως γυμνάζεσθαι, ὅφει, οἷοι ὦμοι
 γίνονται, οἷα νεῦρα, οἷοι τόνοι· νῦν δὲ μόνον τὰ
 λογάρια καὶ πλεόν οὐδὲ ἓν.

27 Οὗτός ἐστιν ὁ ταῖς ἀληθείαις ἀσκητῆς ὁ πρὸς
 28 τὰς τοιαύτας φαντασίας γυμνάζων ἑαυτόν. μείνον,
 τάλας, μὴ συναρπασθῆς. μέγας ὁ ἀγὼν ἐστίν,
 29 θεῖον τὸ ἔργον, ὑπὲρ βασιλείας, ὑπὲρ ἐλευθερίας,
 ὑπὲρ εὐροίας, ὑπὲρ ἀταραξίας. τοῦ θεοῦ μέμνησο,
 ἐκεῖνον ἐπικαλοῦ βοηθὸν καὶ παραστάτην ὡς τοὺς
 Διοσκόρους ἐν χειμῶνι οἱ πλείοντες. ποῖος γὰρ
 μειζῶν χειμῶν ἢ ὁ ἐκ φαντασιῶν ἰσχυρῶν καὶ
 ἐκχρυστικῶν τοῦ λόγου; αὐτὸς γὰρ ὁ χειμῶν τί
 ἄλλο ἐστίν ἢ φαντασία; ἐπεὶ τοι ἄρον τὸν φόβον
 30 τοῦ θανάτου καὶ φέρε ὅσας θέλεις βροντὰς καὶ
 ἀστραπὰς καὶ γνώση, ὅση γαλήνη ἐστίν ἐν τῷ
 31 ἡγεμονικῷ καὶ εὐδία. ἂν δ' ἄπαξ ἠττηθεὶς εἴπῃς
 ὅτι ὕστερον νικήσεις, εἶτα πάλιν τὸ αὐτό, ἴσθι ὅτι
 οὕτως ποθ' ἔξεις κακῶς καὶ ἀσθενῶς, ὥστε μηδ'
 ἐφιστάνειν ὕστερον ὅτι ἀμαρτάνεις, ἀλλὰ καὶ
 32 ἀπολογίας ἄρξῃ πορίζειν ὑπὲρ τοῦ πράγματος· καὶ
 τότε βεβαιώσεις τὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅτι ἀληθές ἐστιν

ζοντάς σου αυτά που ακολουθούν. Διαφορετικά, θα σε κατέχει και θα σε πηγαίνει όπου θέλει. Αλλά, καλύτερα, να αντιπροτείνεις κάποια άλλη, καλή και ευγενή εντύπωση, και να διώξεις αυτή την ακάθαρτη. Και αν συνηθίσεις να ασκείς έτσι τον εαυτό σου, θα δεις πόσο δυνατόι γίνονται οι ώμοι, τι νεύρα θ' αποκτήσεις, τι δύναμη. Τώρα, όμως, το μόνο που έχεις είναι ασήμαντα λόγια και τίποτε περισσότερο.

Αυτός είναι ο πραγματικός αθλητής, αυτός που ασκεί τον εαυτό του ενάντια σε τέτοιες εντυπώσεις. Κρατήσου, δύστυχε, μην παρασυρθείς. Ο αγώνας είναι μεγάλος, το έργο θεϊκό· είναι για ένα βασίλειο, για την ελευθερία, για την ευτυχία, για την αταραξία. Θυμήσου το θεό, εκείνον να επικαλείσαι για βοήθē και συμπαραστάτη, όπως οι ναυσιπλούντες καλούν στην τρικυμία τους Διόσκορους. Γιατί, ποια τρικυμία είναι μεγαλύτερη απ' αυτήν που προκαλείται από ισχυρές εντυπώσεις που απωθούν τη λογική; Και η ίδια η τρικυμία, τι άλλο είναι εκτός από εντύπωση; Γι' αυτό διώξε το φόβο του θανάτου και φέρε όσες βροντές και αστραπές θέλεις, και θα δεις πόση γαλήνη και καλοκαιρία επικρατεί στο πνεύμα σου. Αν, όμως, ηττηθείς μία φορά, και πεις ότι θα νικήσεις την επόμενη, και έπειτα πάλι το ίδιο, να ξέρεις ότι κάποτε θα βρεθείς σε τόσο άσχημη και νοσηρή κατάσταση, ώστε αργότερα ούτε θα προσέχεις πως κάνεις λάθη, αλλά και δικαιολογίες θα αρχίσεις να δίνεις, για να υπερασπίσεις τη συμπεριφορά σου. Και τότε θα επιβεβαιώσεις πως είναι αλήθεια αυτό που είπε ο Ησίοδος, ότι δηλαδή:

αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἄτησι παλαιίει.

ιβ'. Πρὸς τοὺς μέχρι λόγου μόνον ἀναλαμβάνοντας
τὰ τῶν φιλοσόφων.

- I Ὁ κυριεύων λόγος ἀπὸ τοιούτων τινῶν ἀφορ-
μῶν ἠρωτησθαι φαίνεται· κοινῆς γὰρ οὔσης μάχης
τοῖς τρισὶ τούτοις πρὸς ἄλληλα, τῷ πᾶν παρελη-
λυθὸς ἀληθὲς ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τῷ δυνατῷ
ἀδύνατον μὴ ἀκολουθεῖν καὶ τῷ δυνατὸν εἶναι ὃ
οὔτ' ἔστιν ἀληθὲς οὔτ' ἔσται, συνιδῶν τὴν μάχην
ταύτην ὁ Διόδωρος τῇ τῶν πρώτων δυεῖν πιθανό-
τητι συνεχρήσατο πρὸς παράστασιν τοῦ μηδὲν
εἶναι δυνατόν, ὃ οὔτ' ἔστιν ἀληθὲς οὔτ' ἔσται.
- 2 λοιπὸν ὁ μὲν τις ταῦτα τηρήσει τῶν δυεῖν, ὅτι ἔστι
τέ τι δυνατόν, ὃ οὔτ' ἔστιν ἀληθὲς οὔτ' ἔσται, καὶ
δυνατῷ ἀδύνατον οὐκ ἀκολουθεῖ· οὐ πᾶν δὲ παρε-
ληλυθὸς ἀληθὲς ἀναγκαῖόν ἐστιν, καθάπερ οἱ περὶ
Κλεάνθην φέρεσθαι δοκοῦσιν, οἷς ἐπὶ πολὺ συνη-
γόρησεν Ἀντίπατρος. οἱ δὲ τᾶλλα δύο, ὅτι δυνατόν
- 3 τ' ἔστιν, ὃ οὔτ' ἔστιν ἀληθὲς οὔτ' ἔσται, καὶ πᾶν
παρεληλυθὸς ἀληθὲς ἀναγκαῖόν ἐστιν, δυνατῷ δ'

ο άνδρας που αναβάλλει να εκτελέσει το καθήκον του, παλεύει συνεχώς με τις συμφορές⁴⁷.

ιβ'. Γι' αυτούς που από τους φιλοσόφους κρατούν μόνο τα λόγια.

Το επιχείρημα του «Κυριεύοντος»⁴⁸ φαίνεται να προκύπτει από αφορμές όπως οι παρακάτω· γιατί υπάρχει μια αμοιβαία⁴⁹ αντίφαση ανάμεσα σ' αυτές τις τρεις προτάσεις: στο ότι, δηλαδή, καθετί που πραγματοποιήθηκε στο παρελθόν είναι αναγκαίο, και στο ότι δεν μπορεί το αδύνατο να είναι συνέπεια του δυνατού, και στο ότι είναι δυνατό αυτό που ούτε είναι αληθές ούτε θα είναι. Ο Διόδωρος, γνωρίζοντας καλά αυτή την αντίφαση, χρησιμοποίησε την πιθανότητα των δύο πρώτων προτάσεων, για να αποδείξει ότι δεν είναι δυνατό τίποτα, που ούτε είναι αληθινό ούτε θα είναι. Αλλά, από τους πιθανούς συνδυασμούς, κάποιος θα διατηρήσει τους εξής: ότι, δηλαδή, υπάρχει και κάτι δυνατό που ούτε είναι αληθινό ούτε θα είναι, και ότι το αδύνατο δεν ακολουθεί το δυνατό. Δε θα συμφωνήσει όμως ότι κάθε αληθινό γεγονός του παρελθόντος είναι αναγκαίο, όπως φαίνεται να πιστεύουν οι οπαδοί του Κλεάνθη, τους οποίους υπερασπίστηκε πολύ ο Αντίπατρος. Άλλοι, όμως, θα διατηρήσουν τ' άλλα δύο· ότι, δηλαδή, δυνατό είναι και κάτι που ούτε είναι αληθές ούτε θα είναι, και ότι κάθε αληθινό γεγονός του παρελθόντος είναι αναγκαίο, και ότι το αδύνατο ακολουθεί το δυνατό. Είναι, όμως, δύσκολο να διατηρή-

- 4 ἀδύνατον ἀκολουθεῖ. τὰ τρία δ' ἐκεῖνα τηρῆσαι ἀμήχανον διὰ τὸ κοινὴν εἶναι αὐτῶν μάχην.
- 5 Ἄν οὖν τις μου πύθεται «σὺ δὲ ποῖα αὐτῶν τηρεῖς;» ἀποκρινοῦμαι πρὸς αὐτὸν ὅτι οὐκ οἶδα· παρείληφα δ' ἱστορίαν τοιαύτην, ὅτι Διόδωρος μὲν ἐκεῖνα ἐτήρει, οἱ δὲ περὶ Πανθοιδῆν οἶμαι καὶ
- 6 Κλεάνθην τὰ ἄλλα, οἱ δὲ περὶ Χρῦσιππον τὰ ἄλλα. «σὺ οὖν τί;» οὐδὲ γέγονα πρὸς τούτῳ, τῷ βασιανίσαι τὴν ἑμαυτοῦ φαντασίαν καὶ συγκρίναι τὰ λεγόμενα καὶ δόγμα τι ἑμαυτοῦ ποιήσασθαι κατὰ τὸν τόπον. διὰ τοῦτο οὐδὲν διαφέρω τοῦ γραμματικουῦ. «τίς ἦν ὁ τοῦ Ἐκτορος πατήρ;» «Πρίαμος.» «τίνες ἀδελφοί;» «Ἀλέξανδρος καὶ Δηίφοβος.» «μήτηρ δ' αὐτῶν τίς;» «Ἐκάβη. παρείληφα ταύτην τὴν ἱστορίαν.» «παρὰ τίνος;» «παρ' Ὀμήρου. γράφει δὲ περὶ τῶν αὐτῶν δοκῶ καὶ Ἑλάνικος καὶ εἴ τις ἄλλος τοιοῦτος.» κάγώ περὶ τοῦ Κυριεύοντος τί ἄλλο ἔχω ἀνωτέρω; ἀλλ' ἂν ὦ κενός, μάλιστα ἐπὶ συμποσίῳ καταπλήσσομαι τοὺς
- 9 παρόντας, ἐξαριθμούμενος τοὺς γεγραφότας. «γέγραφεν δὲ καὶ Χρῦσιππος θαυμαστῶς ἐν τῷ πρώτῳ περὶ Δυνατῶν. καὶ Κλεάνθης δ' ἰδίᾳ γέγραφεν περὶ τούτου καὶ Ἀρχέδημος. γέγραφεν δὲ καὶ Ἀντίπατρος, οὐ μόνον δ' ἐν τοῖς περὶ Δυνατῶν, ἀλλὰ καὶ κατ' ἰδίαν ἐν τοῖς περὶ τοῦ
- 10

σει κάποιος και τις τρεις εκείνες προτάσεις, γιατί υπάρχει μεταξύ τους αμοιβαία αντίφαση.

Αν λοιπόν κάποιος με ρωτήσει «εσύ, όμως, ποια από αυτές διατηρείς;» θα του απαντήσω ότι δεν ξέρω. Έχω, όμως, την εξής πληροφορία: ότι, δηλαδή, ο Διόδωρος διατηρούσε τις μεν, όμως, οι οπαδοί του Πανθοΐδη, νομίζω, και του Κλεάνθη τις άλλες, και οι οπαδοί του Χρυσίππου τις τρίτες. «Λοιπόν, εσύ τι νομίζεις;». Δε φτιάχτηκα γι' αυτό, για να δοκιμάζω δηλαδή την εντύπωσή μου και να συγκρίνω αυτά που λέγονται και να σχηματίζω κάποια δική μου κρίση για το θέμα. Γι' αυτό δε διαφέρω καθόλου από τον γραμματικό. «Ποιος ήταν ο πατέρας του Έκτορα;» «Ο Πρίαμος». «Ποια τ' αδέρφια του;» «Ο Αλέξανδρος και ο Δηίφοβος». «Ποια ήταν η μητέρα τους;» «Η Εκάβη. Έχω αυτή την πληροφορία». «Από ποιον;» «Από τον Όμηρο. Νομίζω ότι για τα ίδια γράφει και ο Ελλάνικος, και ίσως και κάποιος άλλος σαν αυτόν». Και εγώ τι περισσότερο έχω να πω σχετικά με το επιχείρημα του «Κυριεύοντος;». Αν, όμως, είμαι ματαιόδοξος, μπορώ, και μάλιστα σ' ένα συμπόσιο, να καταπλήξω τους παρευρισκομένους απαριθμώντας εκείνους που έχουν γράφει σχετικά με το θέμα. «Και ο Χρυσίππος, όμως, έγραφε για το θέμα με θαυμάσιο τρόπο στο πρώτο βιβλίο της πραγματείας του *περί Δυνατών*. Και ο Κλεάνθης έχει γράφει και ο ίδιος γι' αυτό το θέμα, καθώς επίσης και ο Αρχέδημος. Έχει γράφει, όμως, και ο Αντίπατρος, όχι μόνο στο βιβλίο του *περί Δυνατών*, αλλά και ιδιαιτέρως στην πραγμα-

Κυριεύοντος. οὐκ ἀνέγνωκας τὴν σύνταξιν;» «οὐκ ἀνέγνωκα.» «ἀνάγνωθι.» καὶ τί ὠφελήσεται; φλυαρότερος ἔσται καὶ ἀκαιρότερος ἢ νῦν ἔστιν. σοὶ γὰρ τί ἄλλο προσγέγονεν ἀναγνόντι; ποῖον δόγμα πεποιήσαι κατὰ τὸν τόπον; ἀλλ' ἐρεῖς ἡμῖν Ἑλένην καὶ Πριάμον καὶ τὴν τῆς Καλυφούς νῆσον τὴν οὔτε γενομένην οὔτ' ἐσομένην.

- II Καὶ ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν μέγα τῆς ἱστορίας κρατεῖν, ἴδιον δὲ δόγμα μηδὲν πεποιῆσθαι. ἐπὶ τῶν ἠθικῶν δὲ πάσχομεν αὐτὸ πολὺ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τούτων. «εἶπέ μοι περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν.» «ἄκουε·

Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κιχόνεσσι πέλασσεν.

- I3 τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστιν ἀγαθὰ, τὰ δὲ κακὰ, τὰ δ' ἀδιάφορα. ἀγαθὰ μὲν οὖν αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ μετέχοντα αὐτῶν, κακὰ δὲ κακίαι καὶ τὰ μετέχοντα κακίας, ἀδιάφορα δὲ τὰ μεταξὺ τούτων, πλοῦτος, ὑγίεια, ζωὴ, θάνατος, ἡδονή, πόνος.» «πόθεν οἶδας;» «Ἑλλάνικος λέγει ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς.» τί γὰρ διαφέρει τοῦτο εἰπεῖν ἢ ὅτι Διογένης ἐν τῇ Ἡθικῇ ἢ Χρύσιππος ἢ Κλεάνθης; βεβασάνικας οὖν

τεία του για το επιχείρημα του «Κυριεύοντος». Δεν έχεις διαβάσει την πραγματεία; «Δεν τη διάβασα». «Να τη διαβάσεις». Και τι θα τον ωφελήσει; Θα είναι περισσότερο φλύαρος και ενοχλητικός απ' ό,τι είναι τώρα. Γιατί, τι άλλο κέρδισες εσύ που τη διάβασες; Ποια κρίση έχεις σχηματίσει για το θέμα; Αλλά θα μας μιλήσεις για την Ελένη και τον Πρίαμο και το νησί της Καλυφούς, που ούτε υπήρξε ούτε θα υπάρξει.

Και σ' αυτή την περίπτωση, βέβαια, δεν είναι σημαντικό να κατέχεις την πληροφορία, ενώ δεν έχεις σχηματίσει καμμία δική σου κρίση. Στα ζητήματα ηθικής, όμως, το παθαίνουμε αυτό πολύ περισσότερο απ' ό,τι σε τούτα τα θέματα «Πες μου για τα καλά και κακά». «Άκουσε».

Ο άνεμος, που μ' έφερε από την Τροία, με οδήγησε στους Κίχονες⁵⁰.

Από τα πράγματα, κάποια είναι καλά, κάποια κακά, και κάποια άλλα αδιάφορα. Λοιπόν, καλά είναι οι αρετές και όσα έχουν σχέση με αυτές, ενώ κακά είναι οι κακοήθειες και όσα έχουν σχέση με την κακοήθεια, και αδιάφορα είναι αυτά που βρίσκονται ενδιάμεσα σε αυτά, δηλαδή ο πλούτος, η υγεία, η ζωή, ο θάνατος, η ευχαρίστηση, ο πόνος». «Πού τα ξέρεις αυτά;» «Τα λέει ο Ελλάνικος στην *Ιστορία της Αιγύπτου*». Ποια διαφορά υπάρχει, όμως, αν αυτό το λες εσύ ή το λέει ο Διογένης στην *Ηθική* ή ο Χρύσιππος ή ο Κλεάνθης; Έχεις εξετά-

- 15 τι αὐτῶν καὶ δόγμα σεαυτοῦ πεποιήσαι; δείκνυε πῶς εἴωθας ἐν πλοίῳ χειμάζεσθαι. μέμνησαι ταύτης τῆς διαιρέσεως, ὅταν φοφήσῃ τὸ ἰστίον καὶ ἀνακραυγάσαντί σοι κακόσχολός πως παραστάς εἶπη «λέγε μοι τοὺς θεοὺς σοι οἷα πρώην ἔλεγες·
- 16 μὴ τι κακία ἐστὶ τὸ ναυαγῆσαι, μὴ τι κακίας μετέχον;» οὐκ ἄραξ ξύλον ἐνσεΐσεις αὐτῷ; «τί ἡμῖν καὶ σοί, ἄνθρωπε; ἀπολλύμεθα καὶ σὺ ἐλθὼν παίζεις.» ἂν δέ σε ὁ Καῖσαρ μεταπέμφηται κατηγορούμενον, μέμνησαι τῆς διαιρέσεως· ἂν τίς σοι εἰσιόντι καὶ ὠχρῶντι ἅμα καὶ τρέμοντι προσελθὼν εἶπη «τί τρέμεις, ἄνθρωπε; περὶ τίνων σοί ἐστιν ὁ λόγος; μὴ τι ἔσω ὁ Καῖσαρ ἀρετὴν καὶ κακίαν τοῖς εἰσερχομένοις δίδωσι;» «τί μοι ἐμπαιζεις καὶ σὺ πρὸς τοῖς ἐμοῖς κακοῖς;» «ὅμως, φιλόσοφε, εἰπέ μοι, τί τρέμεις; οὐχὶ θάνατός ἐστι τὸ κινδυνευόμενον ἢ δεσποτικόν ἢ πόνος τοῦ σώματος ἢ φυγὴ ἢ ἀδοξία; τί γὰρ ἄλλο; μὴ τι κακία, μὴ τι μέτοχον κακίας; σὺ οὖν τίνα ταῦτα ἔλεγες;» «τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἄνθρωπε; ἀρκεῖ ἐμοὶ τὰ ἐμὰ κακά.» καὶ καλῶς λέγεις. ἀρκεῖ γάρ σοι τὰ σὰ κακά, ἢ

σει, λοιπόν, κάποιες από αυτές τις προτάσεις, και έχεις διαμορφώσει δική σου κρίση; Δείξε μου πώς αντιμετωπίζεις συνήθως την τρικυμία στο πλοίο. Θυμάσαι αυτή τη διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό, όταν τρίζει το ιστίο του πλοίου, και ενώ εσύ κραυγάζεις, κάποιος ενοχλητικός που βρίσκεται κοντά σε πλησιάζει και λέει «πες μου, μα τους θεούς, σε παρακαλώ, αυτά που έλεγες πριν, μήπως το να ναυαγήσεις είναι κακοήθεια, μήπως έχει σχέση με την κακοήθεια;» Δε θα σηκώσεις ένα ξύλο να τον χτυπήσεις; «Τι σχέση έχουμε μαζί σου, άνθρωπε; Χανόμαστε, και εσύ έρχεσαι και αστειεύεσαι!». Αν ο Καίσαρας στείλει και σε καλέσει να απολογηθείς ως κατηγορούμενος, να θυμάσαι τη διάκριση, αν, όταν εσύ παρουσιαστείς, και ενώ είσαι χλωμός και συνάμα τρέμεις από φόβο, σε πλησιάσει κάποιος και σου πει «γιατί τρέμεις, άνθρωπε; Ποια είναι η υπόθεση που σε αφορά; Μήπως ο Καίσαρας, μέσα στο παλάτι, απονέμει την αρετή και την κακοήθεια σε όσους παρουσιάζονται μπροστά του;» «Γιατί με χλευάζεις και επιβαρύνεις, κι εσύ, τις συμφορές μου;» «Όμως, φιλόσοφε, πες μου, γιατί τρέμεις; Δεν είναι ο θάνατος που σε απειλεί ή η φυλακή ή ο σωματικός πόνος ή η εξορία ή η κακή φήμη; Γιατί, τι άλλο μπορεί να είναι; Μήπως είναι η κακοήθεια, μήπως κάτι που έχει σχέση με αυτή; Εσύ, πώς τα ονόμαζες λοιπόν αυτά;» «Τι σχέση έχω εγώ με σένα, άνθρωπε; Μου αρκούν τα δικά μου κακά». Και μιλάς σωστά. Αλήθεια, σου είναι αρκετά τα δικά σου κακά: τιποτένια συμπεριφορά, η δειλία, ο κομπασμός, που τον

ἀγέννεια, ἡ δειλία, ἡ ἀλαζονεία, ἣν ἡλαζονεύου ἐν τῇ σχολῇ καθήμενος. τί τοῖς ἀλλοτρίοις ἐκαλλωπίζου; τί Στωικὸν ἔλεγεσ σεαυτόν;

- 20 Τηρεῖτε οὕτως ἑαυτοὺς ἐν οἷς ἐπράσσετε καὶ εὐρήσετε τίνος ἔσθ' αἰρέσεως. τοὺς πλείστους ὑμῶν
- 21 Ἐπικουρείους εὐρήσετε, ὀλίγους τινὰς Περιπατητικούς καὶ τούτους ἐκλελυμένους. ποῦ γὰρ ἴν' ὑμεῖς τὴν ἀρετὴν πᾶσιν τοῖς ἄλλοις ἴσην ἢ καὶ κρείττονα ἔργῳ ὑπολάβητε; Στωικὸν δὲ δεῖξατέ μοι, εἴ τινα ἔχητε. ποῦ ἢ πῶς; ἀλλὰ τὰ λογάρια
- 22 τὰ Στωικά λέγοντας μυρίους. τὰ γὰρ Ἐπικούρεια αὐτοὶ οὗτοι χεῖρον λέγουσι; τὰ γὰρ Περιπατητικὰ οὐ καὶ αὐτὰ ὁμοίως ἀκριβοῦσιν; τίς οὖν ἐστὶ
- 23 Στωικός; ὡς λέγομεν ἀνδριάντα Φειδιακὸν τὸν τετυπωμένον κατὰ τὴν τέχνην τὴν Φειδίου, οὕτως τινὰ μοι δεῖξατε κατὰ τὰ δόγματα ἃ λαλεῖ
- 24 τετυπωμένον. δεῖξατέ μοί τινα νοσοῦντα καὶ εὐτυχοῦντα, κινδυνεύοντα καὶ εὐτυχοῦντα, ἀποθνήσκοντα καὶ εὐτυχοῦντα, πεφυγαδευμένον καὶ εὐτυχοῦντα, ἀδοξοῦντα καὶ εὐτυχοῦντα. δεῖξατ' ἐπιθυμῶ τινα νῆ τοὺς θεοὺς ἰδεῖν Στωικόν. ἀλλ' οὐκ ἔχετε τὸν τετυπωμένον δεῖξαι; τὸν γε τυπούμενον δεῖξατε, τὸν ἐπὶ ταῦτα κεκλικότα. εὐεργετήσατέ με· μὴ φθονήσητε ἀνθρώπῳ γέροντι ἰδεῖν θέαμα, ὃ

ασκούσες όταν καθόσουν στη σχολή. Γιατί στολιζόσουν με τα ξένα κοσμήματα; Γιατί αποκαλούσες τον εαυτό σου Στωικό;

Παρατηρήστε, κατ' αυτό τον τρόπο, τους εαυτούς σας σε όσα κάνετε και θα βρείτε σε ποια φιλοσοφική αίρεση ανήκετε. Οι περισσότεροι ανάμεσά σας θα βρείτε πως είστε Επικούρειοι, κάποιοι λίγοι Περιπατητικοί, και αυτοί χωρίς ισχυρό χαρακτήρα. Γιατί, πού έχετε δείξει στην πράξη ότι θεωρείτε την αρετή ίση με όλα τα άλλα πράγματα, ή ακόμη και ανώτερη; Δείξτε μου, όμως, αν βέβαια μπορείτε, κάποιον Στωικό. Πού ή πώς; Αλλά μπορείτε να μου δείξετε χιλιάδες που απαγγέλουν τις μικρές φράσεις των Στωικών. Γιατί, αυτοί οι ίδιοι, προφέρουν χειρότερα τις επικούρειες φράσεις; Μήπως και τις περιπατητικές, δεν τις χειρίζονται και αυτές με την ίδια ακρίβεια; Ποιος είναι λοιπόν Στωικός; Όπως ονομάζουμε φειδιακό τον ανδριάντα που σχηματίστηκε σύμφωνα με την τέχνη του Φειδία, έτσι δείξτε μου κάποιον που διαμορφώθηκε σύμφωνα με τις κρίσεις που εκφέρει. Δείξτε μου κάποιον που νοσεί και είναι ευτυχισμένος· που κινδυνεύει και είναι ευτυχισμένος· που πεθαίνει και είναι ευτυχισμένος· που εξορίζεται και είναι ευτυχισμένος· που έχει αποκτήσει κακή φήμη και είναι ευτυχισμένος. Δείξτε τον. Επιθυμώ, μα τους θεούς, να δω κάποιον Στωικό. Αλλά δεν μπορείτε να μου δείξετε κάποιον ήδη διαμορφωμένο. Τουλάχιστον, τότε, δείξτε μου κάποιον που διαπλάθεται, που έχει αρχίσει να κλίνει προς αυτή την κατεύθυνση. Κάντε μου αυτή τη χάρη. Μην αρνηθεί-

- 26 μέχρι νῦν οὐκ εἶδον. οἴεσθε ὅτι τὸν Δία τὸν Φειδίου δείξετε ἢ τὴν Ἀθηναῖν, ἐλεφάντινον καὶ χρυσοῦν κατασκευάσμα; ψυχὴν δειξάτω τις ὑμῶν ἀνθρώπου θέλοντος ὁμογνωμονῆσαι τῷ θεῷ καὶ μηκέτι μήτε θεὸν μήτ' ἀνθρώπον μέμφεσθαι, μὴ ἀποτυχεῖν τινος, μὴ περιπεσεῖν τινι, μὴ ὀργισθῆναι, μὴ φθονῆσαι, μὴ ζηλοτυπῆσαι (τί γὰρ δεῖ περιπλέκειν;),
- 27 θεὸν ἐξ ἀνθρώπου ἐπιθυμοῦντα γενέσθαι καὶ ἐν τῷ σωματικῷ τούτῳ τῷ νεκρῷ περὶ τῆς πρὸς τὸν Δία κοινωνίας βουλευόμενον. δείξατε. ἀλλὰ οὐκ ἔχετε.
- 28 τί οὖν αὐτοῖς ἐμπαίζετε καὶ τοὺς ἄλλους κυβεύετε; καὶ περιθέμενοι σχῆμα ἀλλότριον περιπατεῖτε κλέπται καὶ λωποδύται τούτων τῶν οὐδὲν προσηκόντων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων;
- 29 Καὶ νῦν ἐγὼ μὲν παιδευτῆς εἰμι ὑμέτερος, ὑμεῖς δὲ παρ' ἐμοὶ παιδεύεσθε. καὶ γὰρ μὲν ἔχω ταύτην τὴν ἐπιβολήν, ἀποτελέσαι ὑμᾶς ἀκωλύτους, ἀναγκάστους, ἀπαραποδίστους, ἐλευθέρους, εὐροῦντας, εὐδαιμονοῦντας, εἰς τὸν θεὸν ἀφορῶντας ἐν παντί καὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ· ὑμεῖς δὲ ταῦτα
- 30 μαθησόμενοι καὶ μελετήσοντες πάρεστε. διὰ τί οὖν οὐκ ἀνύετε τὸ ἔργον, εἰ καὶ ὑμεῖς ἔχετε' ἐπιβολὴν οἷαν δεῖ καὶ γὰρ πρὸς τῇ ἐπιβολῇ καὶ παρασκευῇ
- 31 οἷαν δεῖ; τί τὸ λειπὸν ἐστίν; ὅταν ἴδω τέκτονα, ὅτῳ ὕλη πάρεστιν παρακειμένη, ἐκδέχομαι τὸ ἔργον.

τε, από φθόνο, σ' ένα γέροντα άνθρωπο να δει το θέαμα που δεν είδα μέχρι τώρα. Νομίζετε ότι θα μου δείξετε το Δία του Φειδία ή την Αθηνά, μια κατασκευή από ελεφαντοστό και χρυσό; Ας μου δείξει κάποιος από εσάς την ψυχή ενός ανθρώπου που θέλει να συμφωνεί με το θεό, και ποτέ πια να μην κατηγορεί ούτε θεό ούτε άνθρωπο, να μην αποτυγχάνει σε τίποτα, να μην καταλήγει σε κάτι που δε θέλει, να μην οργίζεται, να μη φθονεί, να μη ζηλεύει (αλλά γιατί πρέπει να περιπλέκουμε τα πράγματα;), δείξτε μου κάποιον που να θέλει από άνθρωπος να γίνει θεός, και, μέσα σ' αυτό το νεκρό, ασήμαντο σώμα, να σκοπεύει στη συναναστροφή με το Δία. Δείξτε τον. Αλλά δεν μπορείτε. Γιατί, λοιπόν, ξεγελάτε τους εαυτούς σας και περιγελάτε τους άλλους; Και αφού πάρετε ξένη μορφή, περπατάτε σαν κλέφτες και ληστές αυτών των ονομάτων και των καταστάσεων, που καθόλου δε σας ταιριάζουν;

Και έτσι, τώρα, εγώ είμαι δάσκαλός σας, ενώ εσείς εκπαιδεύεστε από εμένα. Και σκοπός μου, βέβαια, είναι να σας καταστήσω ακώλυτους, ανεξανάγκαστους, ανεμπόδιστους, ελεύθερους, ευτυχείς, ευδαίμονες, να σας κάνω να στρέφετε το βλέμμα σας στο θεό για κάθε ζήτημα, και ασήμαντο και σημαντικό. Και εσείς βρίσκεστε εδώ για να μάθετε αυτά και να τα εξασκήσετε. Γιατί λοιπόν δεν επιτελείτε το έργο σας, αν και εσείς έχετε το σκοπό που πρέπει, και εγώ, κοντά σ' αυτόν το σκοπό, έχω την κατάλληλη προπαρασκευή; Τι είναι αυτό που λείπει; Όταν δω έναν κτίστη, και το υλικό του να βρί-

- καὶ ἐνθάδε τοίνυν ὁ τέκτων ἐστίν, ἢ ὕλη ἐστίν· τί
 32 ἡμῖν λείπει; οὐκ ἔστι διδακτὸν τὸ πρᾶγμα;
 διδακτὸν. οὐκ ἔστιν οὖν ἐφ' ἡμῖν; μόνον μὲν οὖν
 τῶν ἄλλων πάντων. οὔτε πλοῦτός ἐστιν ἐφ' ἡμῖν
 οὔθ' ὑγίεια οὔτε δόξα οὔτε ἄλλο τι ἀπλῶς πλὴν
 33 ὀρθῆ χρησις φαντασιῶν. τοῦτο ἀκώλυτον φύσει
 μόνον, τοῦτο ἀνεμπόδιστον. διὰ τί οὖν οὐκ ἀνύετε;
 εἶπατέ μοι τὴν αἰτίαν. ἢ γὰρ παρ' ἐμὲ γίνεται ἢ
 παρ' ὑμᾶς ἢ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος. αὐτὸ
 τὸ πρᾶγμα ἐνδεχόμενον καὶ μόνον ἐφ' ἡμῖν.
 34 λοιπὸν οὖν ἢ παρ' ἐμὲ ἐστίν ἢ παρ' ὑμᾶς ἢ, ὅπερ
 ἀληθέστερον, παρ' ἀμφοτέρους. τί οὖν; θέλετε
 ἀρξώμεθά ποτε τοιαύτην ἐπιβολὴν κομιζεῖν ἐνταῦ-
 θα; τὰ μέχρι νῦν ἀφῶμεν. ἀρξώμεθα μόνον,
 πιστεύσατέ μοι, καὶ ὄψεσθε.

κ'. Πρὸς Ἐπικουρείους καὶ Ἀκαδημαϊκοὺς.

- I Τοῖς ὑγιέσι καὶ ἐναργέσιν ἐξ ἀνάγκης καὶ οἱ
 ἀντιλέγοντες προσχρῶνται· καὶ σχεδὸν τοῦτο μέ-
 γιστον ἂν τις ποιήσαιο τεκμήριον τοῦ ἐναργές τι
 εἶναι, τὸ ἐπάναγκες εὐρίσκεισθαι καὶ τῷ ἀντιλέ-
 2 γοντι συγχρησασθαι αὐτῷ· οἷον εἴ τις ἀντιλέγοι τῷ

σκεται δίπλα του, περιμένω το αποτέλεσμα. Εδώ είναι λοιπόν και ο χτίστης, εδώ και το υλικό. Τι μας λείπει; Δεν μπορεί να διδαχτεί το πράγμα; Μπορεί. Δεν εξαρτάται λοιπόν από εμάς; Είναι το μόνο απ' όλα τα άλλα, που εξαρτάται από εμάς. Ούτε ο πλούτος εξαρτάται από εμάς ούτε η υγεία ούτε η φήμη, και, με μια λέξη, τίποτε άλλο εκτός από την ορθή χρήση των εντυπώσεων. Αυτό μόνο είναι από τη φύση ακώλυτο, αυτό ανεμπόδιστο. Γιατί λοιπόν δεν το κατορθώνετε; Πείτε μου την αιτία. Γιατί, ή βρίσκεται σε μένα το πρόβλημα ή σε σας ή στη φύση του πράγματος. Πρόκειται για κάτι που μπορεί να γίνει, και μόνο αυτό εξαρτάται από εμάς. Συνεπώς, το σφάλμα βρίσκεται ή σε μένα ή σε σας ή, πράγμα που είναι και το πιο αληθινό, και στους δύο. Λοιπόν τι; Θέλετε να αρχίσουμε, κάποια στιγμή, να ασχολούμαστε εδώ με έναν τέτοιο σκοπό; Ας αφήσουμε αυτά που έχουμε κάνει μέχρι τώρα. Πιστέψτε με, μόνο ν' αρχίσουμε και θα δείτε.

κ' Εναντίον Επικουρείων και Ακαδημαϊκών⁵¹.

Τις αληθείς και σαφείς προτάσεις τις χρησιμοποιούν αναγκαστικά ακόμη και αυτοί που λένε τα αντίθετα. Και θα μπορούσε ίσως κάποιος να θεωρήσει ως τη μεγαλύτερη απόδειξη για το ότι μία πρόταση είναι σαφής το γεγονός ότι, ακόμη και αυτός που λέει το αντίθετο, βρίσκει πως είναι απαραίτητο να τη χρησιμοποιεί. Για παράδειγμα, αν κάποιος διαφωνεί με το ότι υπάρχει μία

- εἶναι τι καθολικὸν ἀληθές, δῆλον ὅτι τὴν ἐναντίαν ἀπόφασιν οὗτος ὀφείλει ποιήσασθαι· οὐδὲν ἐστὶ καθολικὸν ἀληθές· ἀνδράποδον, οὐδὲ τοῦτο· τί γὰρ ἄλλο ἐστὶ τοῦτο ἢ οἷον εἴ τι ἔστι καθολικόν, ψευδός ἐστιν; πάλιν ἂν τις παρελθὼν λέγῃ «γίγνωσκε, ὅτι οὐδὲν ἐστὶ γνωστόν, ἀλλὰ πάντα ἀτέκμαρτα», ἢ ἄλλος ὅτι «πίστευσόν μοι καὶ ὠφελήθησῃ· οὐδὲν δεῖ ἀνθρώπῳ πιστεύειν», ἢ πάλιν ἄλλος «μάθε παρ' ἐμοῦ, ἄνθρωπε, ὅτι οὐδὲν ἐνδέχεται μαθεῖν· ἐγὼ σοι λέγω τοῦτο καὶ διδάξω σε, ἐὰν θέλῃς»· τίνοι οὖν τούτων διαφέρουσιν οὗτοι -τινες ποτέ;- οἱ Ἀκαδημαϊκοὺς αὐτούς λέγοντες; «ὦ ἄνθρωποι, συγκατάθεσθε ὅτι οὐδεὶς συγκατατίθεται· πιστεύσατε ἡμῖν ὅτι οὐδεὶς πιστεύει οὐδένι.»
- 6 Οὕτως καὶ Ἐπίκουρος, ὅταν ἀναιρεῖν θέλῃ τὴν φυσικὴν κοινωνίαν ἀνθρώποις πρὸς ἀλλήλους,
- 7 αὐτῷ τῷ ἀναιρουμένῳ συγχρῆται· τί γὰρ λέγει; «μὴ ἐξαπατᾶσθε, ἄνθρωποι, μηδὲ παράγεσθε μηδὲ διαπίπτετε· οὐκ ἔστι φυσικὴ κοινωνία τοῖς λογικοῖς πρὸς ἀλλήλους· πιστεύσατέ μοι· οἱ δὲ τὰ ἕτερα λέγοντες ἐξαπατῶσιν ὑμᾶς καὶ παραλογίζονται.» τί οὖν σοι μέλει; ἄφες ἡμᾶς ἐξαπατηθῆναι· μὴ τι χεῖρον ἀπαλλάξεις, ἂν πάντες οἱ ἄλλοι πεισθῶμεν, ὅτι φυσικὴ ἐστὶν ἡμῖν κοινωνία πρὸς ἀλλήλους καὶ ταύτην δεῖ παντὶ τρόπῳ φυλάσσειν; καὶ πολὺ κρεῖσσον καὶ ἀσφαλέστερον.
- 9

πρόταση καθολικά αληθινή, είναι φανερό ότι οφείλει να υποστηρίξει την αντίθετη γνώμη. Να πει, δηλαδή, ότι δεν υπάρχει καμμιά πρόταση καθολικά αληθινή. Δούλε, ούτε αυτό είναι αλήθεια. Γιατί, τι άλλο σημαίνει αυτό, εκτός απ' το: αν υπάρχει κάποια καθολική απόφαση, αυτή είναι ψευδής; Αλλά πάλι, αν κάποιος έρθει και πει «μάθε ότι δεν μπορείς να ξέρεις τίποτα, αλλά τα πάντα είναι απροσδιόριστα», ή κάποιος άλλος: «πίστεφέ με και θα ωφεληθείς· δεν πρέπει καθόλου να πιστεύεις τους ανθρώπους» ή πάλι κάποιος άλλος: «μάθε από μένα, άνθρωπε, ότι είναι αδύνατο να μάθεις οτιδήποτε. Εγώ σου το λέω αυτό, και, αν θέλεις, θα σου το μάθω». Σε τι, λοιπόν, διαφέρουν από αυτούς εκείνοι, —ποιοι άραγε;— εκείνοι που αυτοαποκαλούνται Ακαδημαϊκοί; «Άνθρωποι, συγκατατεθείτε στο ότι κανείς δε συγκατατίθεται. Πιστέψτε μας, όταν λέμε ότι κανείς δεν πιστεύει κανέναν».

Έτσι και ο Επίκουρος, όταν θέλει να καταργήσει τη φυσική κοινωνία των ανθρώπων μεταξύ τους, χρησιμοποιεί το ίδιο πράγμα που καταργεί. Γιατί τι λέει; «Μην εξαπατάστε, άνθρωποι, μην παραπλανιέστε, μη σφάλετε. Δεν υπάρχει φυσική κοινωνία μεταξύ των λογικών όντων. Πιστέψτε με. Όσοι σας λένε το αντίθετο, σας εξαπατούν και βγάζουν εσφαλμένα συμπεράσματα». Κι εσένα τι σε νοιάζει; Άφησέ μας να εξαπατηθούμε. Μήπως θα είναι χειρότερα για σένα, αν όλοι οι άλλοι πεισθούμε ότι υπάρχει φυσική κοινωνία μεταξύ μας, και ότι πρέπει να τη διατηρήσουμε με κάθε τρόπο; Αντίθετα, η θέση σου θα είναι πολύ πιο καλή και πιο ασφαλής. Αν-

- ἄνθρωπε, τί ὑπὲρ ἡμῶν φροντίζεις, τί δι' ἡμᾶς
 ἀγρυπνεῖς, τί λύχνον ἄπτεις, τί ἐπανίστασαι, τί
 τηλικαῦτα βιβλία συγγράφεις; μή τις ἡμῶν ἐξα-
 πατηθῆ περι θεῶν ὡς ἐπιμελουμένων ἀνθρώπων ἢ
 IO μή τις ἄλλην οὐσίαν ὑπολάβῃ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ
 ἡδονῆν; εἰ γὰρ οὕτως ταῦτα ἔχει, βαλὼν κάθευδε
 καὶ τὰ τοῦ σκώληκος ποίει, ὧν ἄξιον ἔχρινας
 σεαυτόν ἔσθιε καὶ πίνε καὶ συνουσίαζε καὶ ἀφόδευε
 II καὶ ῥέγε. τί δὲ σοὶ μέλει, πῶς οἱ ἄλλοι ὑπολήφον-
 ται περι τούτων, πότερον ὑγιῶς ἢ οὐχ ὑγιῶς; τί
 γὰρ σοὶ καὶ ἡμῖν; τῶν γὰρ προβάτων σοὶ μέλει, ὅτι
 παρέχει ἡμῖν αὐτὰ καρησόμενα καὶ ἀμελχθησό-
 I2 μενα καὶ τὸ τελευταῖον κατακοπησόμενα; οὐχὶ δ'
 εὐκταῖον ἦν, εἰ ἐδύναντο οἱ ἄνθρωποι κατακηλη-
 θέντες καὶ ἐπασθέντες ὑπὸ τῶν Στωικῶν ἀπονυ-
 στάζειν καὶ παρέχειν σοὶ καὶ τοῖς ὁμοίοις καρη-
 I3 σομένους καὶ ἀμελχθησομένους ἑαυτούς; πρὸς γὰρ
 τοὺς Συνεπικουρείους ἔδει σε ταῦτα λέγειν, οὐχὶ δὲ
 πρὸς ἐκείνους ἀποκρύπτεσθαι, καὶ πολὺ μάλιστ'
 ἐκείνους πρὸ πάντων ἀναπεῖθαι, ὅτι φύσει κοι-
 I4 νωνικοὶ γεγόναμεν, ὅτι ἀγαθὸν ἢ ἐγκράτεια, ἵνα
 σοὶ πάντα τηρῆται; ἢ πρὸς τινὰς μὲν δεῖ φυλάττειν
 ταύτην τὴν κοινωνίαν, πρὸς τινὰς δ' οὐ; πρὸς
 τινὰς οὖν δεῖ τηρεῖν; πρὸς τοὺς ἀντιτηροῦντας ἢ
 πρὸς τοὺς παραβατικῶς αὐτῆς ἔχοντας; καὶ τίνες

θρωπε, γιατί ανησυχείς για μας, γιατί μένεις ξάγρυπνος εξαιτίας μας, γιατί ανάβεις το λυχνάρι, γιατί σηκώνεσαι από το κρεβάτι, γιατί γράφεις τόσο μεγάλα βιβλία; Για να μην εξαπατηθεί κάποιος από μας σχετικά με τους θεούς, και πιστέψει ότι φροντίζουν για τους ανθρώπους, ή για να μη θεωρήσει ότι η ουσία του καλού είναι κάτι άλλο και όχι η ηδονή; Γιατί, αν έτσι έχουν τα πράγματα, ξάπλωσε και κοιμήσου, και κάνε αυτά που κάνει το σκουλήρι, για τα οποία έκρινες άξιο τον εαυτό σου· τρώγε και πίνε και συνουσιάσου και απόδευε και ροχάλιζε. Τι σε νοιάζει πώς θα σκεφτούν οι άλλοι γι' αυτά, αν θα σκεφτούν σωστά ή όχι; Τι σχέση έχουμε εσύ και εμείς; Όμως ενδιαφέρεσαι για τα πρόβατα, γιατί μας προσφέρονται να τα κουρέψουμε και να τ' αρμέξουμε και τελικά να τα σφάζουμε. Δε θα ήταν επιθυμητό, αν μπορούσαν οι άνθρωποι, αφού σαγηνευτούν και γοητευτούν από τους Στωικούς, να ναρκωθούν και να προσφερθούν σε σένα και τους ομοίους σου να τους κουρέψετε και να τους αρμέξετε; Αυτά, όμως, δεν έπρεπε να τα λες στους συντρόφους σου τους Επικούρειους· και όχι να τους τα κρύβεις, και μάλιστα να πείσεις εκείνους, πριν από όλους τους άλλους, ότι γεννηθήκαμε φύσει κοινωνικοί, ότι η αυτοκυριαρχία είναι καλό πράγμα, για να διατηρείς όλα τα πλεονεκτήματα; Ή πρέπει να διατηρούμε με κάποιους αυτή την κοινωνία, ενώ με κάποιους άλλους δεν πρέπει; Με ποιους πρέπει λοιπόν να τη διατηρούμε; Μ' αυτούς που συμβάλλουν στη διατήρησή της ή μ' αυτούς που την υπονομεύουν; Και ποιοι την υπονο-

παραβατικώτερον αὐτῆς ἔχουσιν ὑμῶν τῶν ταῦτα διειληφόντων;

- 15 Τί οὖν ἦν τὸ ἐγειρον αὐτὸν ἐκ τῶν ὑπνῶν καὶ ἀναγκάζον γράφειν ἃ ἔγραφεν; τί γὰρ ἄλλο ἢ τὸ πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις ἰσχυρότατον, ἡ φύσις
- 16 ἔλκουσα ἐπὶ τὸ αὐτῆς βούλημα ἄκοντα καὶ στένοντα; «ὅτι γὰρ δοκεῖ σοι ταῦτα τὰ ἀκοινωνήτα, γράφον αὐτὰ καὶ ἄλλοις ἀπόλιπε καὶ ἀγρύπνησον δι' αὐτὰ καὶ αὐτὸς ἔργῳ κατήγγορος γενοῦ τῶν σαυτοῦ δογμάτων.» εἶτα Ἐρέστην μὲν ὑπὸ Ἐρινύων ἐλαυνόμενον φῶμεν ἐκ τῶν ὑπνῶν ἐξεγείρεσθαι· τούτῳ δ' οὐ χαλεπώτεραι αἱ Ἐρινύες καὶ Ποιναί; ἐξήγειρον καθεύδοντα καὶ οὐκ εἶων ἠρεμεῖν, ἀλλ' ἠνάγκαζον ἐξαγγέλλειν τὰ αὐτοῦ κακὰ ὥσπερ τοὺς Γάλλους ἢ μανία καὶ ὁ οἶνος. οὕτως
- 18 ἰσχυρόν τι καὶ ἀνίκητόν ἐστιν ἡ φύσις ἢ ἀνθρωπίνη. πῶς γὰρ δύναται ἄμπελος μὴ ἀμπελικῶς κινεῖσθαι, ἀλλ' ἐλαικῶς, ἢ ἐλαία πάλιν μὴ ἐλαικῶς, ἀλλ' ἀμπελικῶς; ἀμήχανον, ἀδιανόητον. οὐ τοίνυν οὐδ' ἄνθρωπον οἷόν τε παντελῶς ἀπολέσαι τὰς κινήσεις τὰς ἀνθρωπικὰς καὶ οἱ ἀποκοπτόμενοι τὰς γε προθυμίας τὰς τῶν ἀνδρῶν ἀποκόψασθαι οὐ δύνανται. οὕτως καὶ Ἐπίκουρος τὰ μὲν
- 20 ἀνδρὸς πάντ' ἀπεκόφατο καὶ τὰ οἰκοδεσπότηου καὶ πολίτου καὶ φίλου, τὰς δὲ προθυμίας τὰς ἀνθρωπικὰς οὐκ ἀπεκόφατο· οὐ γὰρ ἠδύνατο, οὐ μᾶλλον

μεύουν περισσότερο από εσάς, που έχετε τέτοιες θεωρίες;

Τι ήταν λοιπόν αυτό που τον σήκωσε από τον ύπνο και τον ανάγκασε να γράφει αυτά που έγραφε; Γιατί, τι άλλο ήταν παρά αυτό που είναι το πιο ισχυρό απ' όλα, όσα υπάρχουν στους ανθρώπους, δηλαδή η φύση, που έλκει κάποιον να πράξει σύμφωνα με τη θέλησή της, μολονότι αυτός είναι απρόθυμος και αναστενάζει; «Επειδή, λοιπόν, πρεσβεύεις αυτές τις αντικοινωνικές θεωρίες, γράψε τις και κληροδότησέ τις σε άλλους και μείνε ξάγρυπνος εξαιτίας τους και γίνε στην πράξη, ο ίδιος, κατηγορος των δικών σου δογμάτων». Και μετά λέμε για τον Ορέστη, που τον κατεδίωκαν οι Ερινύες, και δεν τον άφηναν να κοιμηθεί· γι' αυτόν, όμως, δεν είναι πιο σκληρές οι Ερινύες και οι Ποινές; Τον ξυπνούσαν, ενώ κοιμόταν, και δεν τον άφηναν να ηρεμήσει, αλλά τον ανάγκαζαν να διαλαλεί τις συμφορές του, όπως ακριβώς η παραφροσύνη και το κρασί έκαναν για τους ιερείς της Κυβέλης. Τόσο ισχυρή και ανίκητη είναι η ανθρώπινη φύση. Γιατί, πώς μπορεί το αμπέλι να μην αναπτύσσεται σαν αμπέλι, αλλά σαν ελιά, ή πάλι η ελιά να μην αναπτύσσεται σαν ελιά αλλά σαν αμπέλι; Είναι αδύνατο, αδιανόητο. Ούτε, επομένως, είναι δυνατό ο άνθρωπος να χάσει εντελώς τις ανθρώπινες συγκινήσεις, και αυτοί που ευνουχίζονται δεν μπορούν να ακρωτηριαστούν από τις επιθυμίες των ανδρών. Έτσι και ο Επίκουρος απέκοψε ό,τι χαρακτηρίζει τον άνδρα και τον οικοδεσπότη και τον πολίτη και το φίλο, αλλά δεν ακρωτηρίασε τις ανθρώπινες επιθυμίες. Γιατί δεν μπορούσε να το κάνει, όχι

ἢ οἱ ἀταλαίπωροι Ἀκαδημαῖκοι τὰς αἰσθήσεις τὰς αὐτῶν ἀποβαλεῖν ἢ ἀποτυφλῶσαι δύνανται καίτοι τοῦτο μάλιστα πάντων ἐσπουδακότες.

- 21 Ὡς τῆς ἀτυχίας! λαβὼν τις παρὰ τῆς φύσεως μέτρα καὶ κανόνας εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας οὐ προσφιλοτεχνεῖ τούτοις προσθεῖναι καὶ προσεξεργάσασθαι τὰ λείποντα, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἄναντίον, εἴ τι
- 22 καὶ ἔχει γνωριστικὸν τῆς ἀληθείας, ἐξαιρεῖν πειρᾶται καὶ ἀπολλύειν. τί λέγεις, φιλόσοφε; τὸ εὐσεβὲς καὶ τὸ ὅσιον ποῖόν τί σοι φαίνεται; «ἂν θέλης, κατασκευάσω ὅτι ἀγαθόν.» γαί κατασκευάσον, ἴν' οἱ πολῖται ἡμῶν ἐπιστραφέντες τιμῶσι τὸ θεῖον καὶ παύσωνταί ποτε ῥαθυμοῦντες περὶ τὰ
- 23 μέγιστα. «ἔχεις οὖν τὰς κατασκευάς;» ἔχω καὶ χάριν οἶδα. «ἐπεὶ οὖν ταῦτά σοι λίαν ἀρέσκει, λάβε τὰ ἐναντία· ὅτι θεοὶ οὐτ' εἰσίν, εἴ τε καὶ εἰσίν, οὐκ ἐπιμελοῦνται ἀνθρώπων οὐδὲ κοινόν τι ἡμῖν ἐστὶ πρὸς αὐτούς τό τ' εὐσεβὲς τοῦτο καὶ ὅσιον παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀνθρώποις λαλούμενον κατάφουσμα ἐστὶν ἀλαζόνων ἀνθρώπων καὶ σοφιστῶν ἢ νῆ Δία
- 24 νομοθετῶν εἰς φόβον καὶ ἐπίσχεσιν τῶν ἀδικούντων.» εὐ, φιλόσοφε· ὠφέλησας ἡμῶν τοὺς πολίτας,
- 25 ἀνεκτήσω τοὺς νέους ῥέποντας ἤδη πρὸς καταφρόνησιν τῶν θείων. «τί οὖν; οὐκ ἀρέσκει σοι ταῦτα; λάβε νῦν, πῶς ἢ δικαιοσύνη οὐδὲν ἐστὶν, πῶς ἢ
- 26

περισσότερο απ' όσο μπορούν οι νωθροί Ακαδημαϊκοί να απορρίψουν ή να τυφλώσουν τις ίδιες τους τις αισθήσεις· μολονότι, βέβαια, το προσπαθούσαν αυτό περισσότερο από οτιδήποτε άλλο.

Ω, τι δυστυχία! Ενώ κάποιος πήρε από τη φύση μέτρα και κανόνες για να ανακαλύψει την αλήθεια, δεν ασκεί την τέχνη του, για να προσθέσει και να επεξεργαστεί αυτά που λείπουν, αλλά κάνει ακριβώς το αντίθετο· κι αν έχει κάτι για να διακρίνει την αλήθεια, προσπαθεί να το ξεφορτωθεί και να το καταστρέψει. Τι λες, φιλόσοφε; Τι νομίζεις ότι είναι το ευσεβές και το όσιο; «Αν θέλεις, θα σου αποδείξω ότι είναι καλό πράγμα». Ναι, απόδειξέ το, για να μπορούν οι πολίτες μας να αλλάξουν και να τιμούν το θείο και να σταματήσουν κάποτε να ματαιοσχολούν για τα πιο σημαντικά πράγματα. «Έχεις λοιπόν αυτές τις αποδείξεις;» «Τις έχω, και σου χρωστώ ευγνωμοσύνη γι' αυτό». «Επειδή λοιπόν εσύ αρέσκεσαι πολύ σ' αυτά, πάρε την αντίθετη άποψη: ότι, δηλαδή, οι θεοί δεν υπάρχουν, και, αν ακόμη υπάρχουν, δε φροντίζουν για τους ανθρώπους, και ότι εμείς δεν έχουμε τίποτα το κοινό μ' αυτούς, και αυτό το ευσεβές και το όσιο, για το οποίο μιλούν οι πολλοί, είναι φέμα ανθρώπων απατεώνων και σοφιστών, ή, μα το Δία, των νομοθετών, για να τρομοκρατήσουν και να εμποδίσουν εκείνους που αδικούν». Καλά, φιλόσοφε. Ωφέλησες τους πολίτες μας, κέρδισες τους νέους μας, που έκλιναν ήδη στην καταφρόνηση των θείων. «Λοιπόν τι;» «Δε σου αρέσουν αυτά; Μάθε τώρα πως η δικαιοσύνη δεν είναι

- αἰδῶς μωρία ἐστίν, πῶς πατήρ οὐδέν ἐστιν, πῶς ὁ υἱὸς οὐδέν ἐστιν.» εὖ, φιλόσοφε· ἐπίμενε, πείθε τοὺς νέους, ἵνα πλείονας ἔχωμεν ταῦτά σοι πεπονηθότας καὶ λέγοντας. ἐκ τούτων τῶν λόγων ηὔξηθησαν ἡμῖν αἱ εὐνομούμεναι πόλεις, Λακεδαιμῶν διὰ τούτους τοὺς λόγους ἐγένετο, Λυκοῦργος ταῦτα τὰ πείσματα ἐνεποίησεν αὐτοῖς διὰ τῶν νόμων αὐτοῦ καὶ τῆς παιδείας, ὅτι οὔτε τὸ δουλεύειν αἰσχρὸν ἐστὶ μᾶλλον ἢ καλὸν οὔτε τὸ ἐλευθέρους εἶναι καλὸν μᾶλλον ἢ αἰσχρὸν, οἱ ἐν Θερμοπύλαις ἀποθανόντες διὰ ταῦτα τὰ δόγματα ἀπέθανον, Ἄθηναῖοι δὲ τὴν πόλιν διὰ ποίους ἄλλους λόγους ἀπέλιπον; εἶτα οἱ λέγοντες ταῦτα γαμοῦσι καὶ παιδοποιοῦνται καὶ πολιτεύονται καὶ ἱερεῖς καθιστᾶσιν αὐτοὺς καὶ προφήτας. τίνων; τῶν οὐκ ὄντων· καὶ τὴν Πυθίαν ἀνακρίνουσιν αὐτοί, ἵνα τὰ ψευδῆ πύθωνται, καὶ ἄλλοις τοὺς χρησμούς ἐξηγοῦνται. ὦ μεγάλης ἀναισχυντίας καὶ γοητείας.
- 28 Ἄνθρωπε, τί ποιεῖς; αὐτὸς σεαυτὸν ἐξελέγχεις καθ' ἡμέραν καὶ οὐ θέλεις ἀφεῖναι τὰ ψυχρὰ ταῦτα ἐπιχειρήματα; ἐσθίων ποῦ φέρεις τὴν χεῖρα; εἰς τὸ στόμα ἢ εἰς τὸν ὀφθαλμόν; λουόμενος ποῦ ἐμβαίνεις; πότε τὴν χύτραν εἶπες λοπάδα ἢ τὴν τορύνην ὀβελίσκον; εἴ τις αὐτῶν δοῦλος ἤμην, εἰ καὶ ἔδει με καθ' ἡμέραν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδέρεσθαι, ἐγὼ ἂν αὐτὸν ἐστρέβλων. «βάλε ἐλάδιον, παιδάριον, εἰς τὸ βαλανεῖον.» ἔβαλον ἂν γάριον καὶ ἀπελθὼν κατὰ
- 29

τίποτα, πως η αιδώς είναι ανοησία, πως ο πατέρας δεν είναι τίποτα, πως ο γιος δεν είναι τίποτα». Καλά, φιλόσοφε. Επίμενε, πείθε τους νέους, για να έχουμε περισσότερους που σκέφτονται και λένε τα ίδια με σένα. Με αυτές τις αρχές αναπτύχθηκαν οι ευνομούμενες πόλεις μας: η Σπάρτη δημιουργήθηκε εξαιτίας αυτών των αρχών, ο Λυκούργος εμφύτευσε στους Σπαρτιάτες, με τους νόμους του και το σύστημα εκπαίδευσης, αυτές τις πεποιθήσεις, ότι δηλαδή ούτε η δουλεία είναι περισσότερο επονείδιστη απ' ό,τι ωραία, ούτε η ελευθερία είναι περισσότερο ωραία απ' ό,τι επονείδιστη· εκείνοι που πέθαναν στις Θερμοπύλες, πέθαναν γι' αυτές τις αρχές, ενώ οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν την πόλη⁵² για κάποιες άλλες αρχές; Και μετά, όσοι τα λένε αυτά, παντρεύονται και αποκτούν παιδιά και πολιτεύονται και διορίζονται ιερείς και προφήτες. Ιερείς και προφήτες ποιων; Των θεών που δεν υπάρχουν. Και οι ίδιοι ρωτούν την Πυθία, για να ακούσουν τα φέματά της, και να ερμηνεύσουν στους άλλους τους χρησμούς. Πόσο μεγάλη ξεδιαντροπιά και αγυρτεία! Άνθρωπε, τι κάνεις; Κάθε μέρα αναιρείς τον εαυτό σου και δε θέλεις ν' αφήσεις αυτές τις άκαρπες προσπάθειες; Όταν τρως, πού φέρνεις το χέρι; Στο στόμα ή στο μάτι; Όταν κάνεις μπάνιο, πού μπαίνεις; Πότε ονόμασες τη χύτρα πιάτο ή την κουτάλα σούβλα; Αν ήμουν δούλος κάποιου απ' αυτούς, και αν ακόμη έπρεπε να με ξυλοφορτώνει αυτός κάθε μέρα, εγώ θα τον βασιάνιζα. «Μιχρέ, ρίξε λάδι στο λουτρό». Θα έπαιρνα ζωμό από αλμύρα και φάρι και θα πήγαινα να τον χύσω στο

- τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ κατέχεον. «τί τοῦτο;» «φαν-
 30 τασία μοι ἐγένετο ἐλαίου ἀδιάκριτος, ὁμοιοτάτη,
 νῆ τὴν σὴν τύχην.» «δὸς ὧδε τὴν πτισάνην.»
 ἤνεγκα ἂν αὐτῷ γεμίσας παροφίδα ὀξογάρου. «οὐκ
 ἤτησα τὴν πτισάνην;» «ναὶ κύριε· τοῦτο πτισάνη
 ἐστίν.» «τοῦτο οὐκ ἔστιν ὀξογάρου;» «τί μᾶλλον ἢ
 31 πτισάνη;» «λάβε καὶ ὀσφράνθητι, λάβε καὶ γεῦ-
 σαι.» «πόθεν οὖν οἶδας, εἰ αἱ αἰσθήσεις ἡμᾶς φεύ-
 δονται;» τρεῖς, τέσσαρας τῶν συνδούλων εἰ ἔσχον
 ὁμονοοῦντας, ἀπάγξασθαι ἂν αὐτὸν ἐποίησα
 ῥηγνύμενον ἢ μεταθέσθαι. νῦν δ' ἐντροφῶσιν ἡμῖν
 τοῖς μὲν παρὰ τῆς φύσεως διδομένοις πᾶσι χρώ-
 32 μενοι, λόγῳ δ' αὐτὰ ἀναιροῦντες.
 Εὐχάριστοί γ' ἄνθρωποι καὶ αἰδήμονες. εἰ μὴδὲν
 ἄλλο καθ' ἡμέραν ἄρτους ἐσθίοντες τολμῶσι λέ-
 33 γειν ὅτι «οὐκ οἶδαμεν, εἰ ἔστι τις Δημήτηρ ἢ Κόρη
 ἢ Πλούτων»· ἵνα μὴ λέγω, ὅτι νυκτὸς καὶ ἡμέρας
 ἀπολαύοντες καὶ μεταβολῶν τοῦ ἔτους καὶ
 ἄστρον καὶ θαλάσσης καὶ γῆς καὶ τῆς παρ' ἄν-
 θρώπων συνεργείας ὑπ' οὐδενὸς τούτων οὐδὲ κατὰ
 34 ποσὸν ἐπιστρέφονται, ἀλλὰ μόνον ἐξεμέσαι τὸ
 προβλημάτιον ζητοῦσι καὶ τὸν στόμαχον γυμνά-
 σαντες ἀπελθεῖν ἐν βαλανείῳ. τί δ' ἐροῦσι καὶ περὶ
 τίνων ἢ πρὸς τίνας καὶ τί ἔσται αὐτοῖς ἐκ τῶν
 λόγων τούτων, οὐδὲ κατὰ βραχὺ πεφροντίκασι· μὴ

κεφάλι του. «Τι είναι αυτό;» «Είχα μία εντύπωση που δεν μπορούσε να διαχωριστεί από το λάδι, και, μα την τύχη σου, ήταν ακριβώς όμοια μ' αυτό». «Δώσε μου εδώ το χυλό», θα του τον πήγαινα, αφού γέμιζα το δεύτερο πιάτο με ξύδι και ζωμό από αλμύρα και ψάρι. «Δε σου ζήτησα το χυλό;» «Μάλιστα, κύριε, αυτό είναι ο χυλός». «Αυτό δεν είναι ξύδι με ζωμό από αλμύρα και ψάρι;» «Μα, τι άλλο είναι εκτός από χυλό;» «Πάρε και μύρισε, πάρε και δοκίμασε». «Πώς λοιπόν ξέρεις αν οι αισθήσεις μας εξαπατούν;» Αν είχα τρεις, τέσσερις ακόμα δούλους σύμφωνους μαζί μου, θα τον έκανα να εκραγεί από θυμό και να κρεμαστεί ή να αλλάξει γνώμη. Τώρα, όμως, παίζουν με μας, χρησιμοποιώντας όλα όσα τους έχουν δοθεί από τη φύση, ενώ στη θεωρία τα ανααιρούν.

Ευγνώμονες, λοιπόν, και κόσμιοι άνθρωποι. Γιατί, αν μη τι άλλο, αυτοί που τρώνε κάθε μέρα φωμί, τολμούν να πουν: «δε γνωρίζουμε αν υπάρχει κάποια Δήμητρα ή μια Κόρη ή ένας Πλούτωνας». Για να μην πω ότι, αν και απολαμβάνουν τη νύχτα και τη μέρα και τις αλλαγές των εποχών και τα αστέρια και τη θάλασσα και τη γη και τη συνεργασία των ανθρώπων, ούτε στο ελάχιστο δεν επηρεάζονται από κανένα από αυτά, αλλά επιδιώκουν μόνο να ξεράσουν το ασήμαντο πρόβλημά τους, και, αφού γυμνάσουν το στομάχι τους, να πάνε στο λουτρό. Δεν έχουν σκεφτεί, όμως, ούτε μια στιγμή τι θα πουν και για ποια θέματα θα μιλήσουν ή σε ποιους θ' απευθυνθούν και τι θ' αποκομίσουν οι ακροατές από τις

35 τι νέος εὐγενῆς ἀκούσας τῶν λόγων τούτων πάθη
 τι ὑπ' αὐτῶν ἢ καὶ παθῶν πάντ' ἀπολέσῃ τὰ τῆς
 εὐγενείας σπέρματα· μή τι μοιχεύοντι ἀφορμὰς
 παράσχωμεν τοῦ ἀπαναισχυνηθῆσαι πρὸς τὰ
 γινόμενα· μή τις τῶν νοσφιζομένων τὰ δημόσια
 εὐρεσιλογίας τινὸς ἐπιλάβηται ἀπὸ τῶν λόγων
 τούτων· μή τις τῶν αὐτοῦ γονέων ἀμελῶν θράσος
 τι καὶ ἀπὸ τούτων προσλάβῃ.

36 Τί οὖν κατὰ σέ ἀγαθὸν ἢ κακόν, αἰσχρὸν ἢ
 καλόν; ταῦτα ἢ ταῦτα; τί οὖν; ἔτι τούτων τις
 37 ἀντιλέγει τινὶ ἢ λόγον δίδωσιν ἢ λαμβάνει ἢ μετα-
 πείθειν πειρᾶται; πολὺ νῆ Δία μᾶλλον τοὺς
 κιναιδοὺς ἐλπίσαι τις ἢ μεταπείσειν ἢ τοὺς ἐπὶ
 τοσοῦτον ἀποκεκωφωμένους καὶ ἀποτετυφλω-
 μένους.

κα'. Περὶ ἀνομολογίας.

I Τῶν περὶ αὐτοὺς κακῶν τὰ μὲν βραδίως ὁμο-
 λογοῦσιν ἄνθρωποι, τὰ δ' οὐ βραδίως. οὐδεὶς οὖν
 ὁμολογήσει ὅτι ἄφρων ἐστὶν ἢ ἀνόητος, ἀλλὰ πᾶν
 2 τὸναντίον πάντων ἀκούσεις λεγόντων «ὠφελον
 ὡς φρένας ἔχω οὕτως καὶ τύχην εἶχον». δειλοὺς
 δὲ βραδίως ἑαυτοὺς ὁμολογοῦσι καὶ λέγουσιν «ἐγὼ
 δειλότερός εἰμι, ὁμολογῶ· τὰ δ' ἄλλ' οὐχ εὐρήσεις

θεωρίες τους. Φοβάμαι μήπως κάποιος ευγενής νέος, ακούγοντας αυτές τις θεωρίες, επηρεαστεί από αυτές, ή και μόνο που θα τις ακούσει, χάσει όλα τα σπέρματα της ευγένειάς του. Φοβάμαι μήπως δώσουμε σε κάποιο μοιχό αφορμές να είναι αναίσχυντος σ' αυτά που κάνει. Μήπως κάποιος από αυτούς που σφετερίζονται τα δημόσια χρήματα, πιαστεί από κάποια εύσημη πρόφαση βασισμένη σ' αυτές τις θεωρίες. Μήπως κάποιος που αδιαφορεί για τους γονείς του, ενισχύσει και από αυτές το θράσος του.

Τι λοιπόν, κατά τη γνώμη σου, είναι το καλό ή το κακό, το επονειδίστο ή το ευγενές; Αυτά ή εκείνα; Γιατί, λοιπόν, να διαφωνεί κανείς ακόμα με κάποιον από αυτούς τους ανθρώπους ή να του δίνει επιχειρήματα ή να ακούει τα δικά του ή να προσπαθεί να του αλλάξει γνώμη; Μα το Δία, πολύ περισσότερο θα μπορούσε κάποιος να ελπίζει ότι θα αλλάξει τους κιναίδους, παρά αυτούς που έχουν γίνει σε τόσο μεγάλο βαθμό κουφοί και τυφλοί.

καί. Για την αστάθεια.

Μερικά από τα σφάλματά τους οι άνθρωποι τα παραδέχονται εύκολα, ενώ άλλα δύσκολα. Κανείς, λοιπόν, δε θα παραδεχτεί ότι είναι ανόητος ή χαζός, αλλά όλους θα τους ακούσεις να λένε ακριβώς το αντίθετο: «μακάρι να είχα τόση τύχη, όσο έχω μυαλό». Εύκολα παραδέχονται όμως ότι είναι δειλοί, και λένε «είμαι λίγο δει-

- 3 με μωρὸν ἄνθρωπον». ἀκρατῇ οὐ βραδίως ὁμο-
 λογήσει τις, ἀδικὸν οὐδ' ὄλως, φθονερὸν οὐ πάνυ ἢ
 4 περιέργον, ἐλεήμονα οἱ πλείστοι. τί οὖν τὸ αἴτιον;
 τὸ μὲν κυριώτατον ἀνομολογία καὶ ταραχὴ ἐν
 τοῖς περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἄλλοις δ' ἄλλα
 5 αἴτια καὶ σχεδὸν ὅσα ἂν αἰσχροῖς φαντάζονται,
 ταῦτα οὐ πάνυ ὁμολογοῦσι· τὸ δὲ δειλὸν εἶναι
 εὐγνώμονος ἤθους φαντάζονται καὶ τὸ ἐλεήμονα,
 τὸ δ' ἡλίθιον εἶναι παντελῶς ἀνδραπόδου· καὶ τὰ
 6 περὶ κοινωνιᾶν δὲ πλημμελήματα οὐ πάνυ προσί-
 ενται. ἐπὶ δὲ τῶν πλείστων ἀμαρτημάτων κατὰ
 τοῦτο μάλιστα φέρονται ἐπὶ τὸ ὁμολογεῖν αὐτά,
 ὅτι φαντάζονται τι ἐν αὐτοῖς εἶναι ἀκούσιον καθά-
 περ ἐν τῷ δειλῷ καὶ ἐλεήμονι. κἂν ἀκρατῇ που
 7 παρομολογῇ τις αὐτόν, ἔρωτα προσέθηκεν, ὥστε
 συγγνωσθῆναι ὡς ἐπ' ἀκουσίῳ. τὸ δ' ἀδικὸν οὐδα-
 μῶς φαντάζονται ἀκούσιον. ἐνι τι καὶ τῷ ζηλο-
 τύπῳ, ὡς οἴονται, τοῦ ἀκουσίου. διὰ τοῦτο καὶ
 περὶ τούτου παρομολογοῦσιν.
- 8 Ἐν οὖν τοιούτοις ἀνθρώποις ἀναστρεφόμενον,
 οὕτως τεταραγμένοις, οὕτως οὐκ εἰδόσιν οὐθ' ὅ τι
 λέγουσιν οὐθ' ὅ τι ἔχουσιν κακὸν ἢ εἰ ἔχουσιν ἢ
 παρὰ τί ἔχουσιν ἢ πῶς παύσονται αὐτῶν, καὶ

λός, το ομολογώ· στα άλλα, όμως, δε θα με βρεις ανόητο». Δε θα παραδεχτεί εύκολα κάποιος ότι είναι ακρατής, με κανέναν τρόπο ότι είναι άδικος, και ποτέ δε θα πει ότι είναι φθονερός ή αδιάκριτος, αλλά οι περισσότεροι θα ομολογήσουν ότι είναι ευσπλαγχνικοί. Ποια είναι λοιπόν η αιτία; Η σημαντικότερη είναι η αστάθεια και η σύγχυση στα ζητήματα που έχουν να κάνουν με το καλό και το κακό· αλλά διαφορετικοί άνθρωποι επηρεάζονται από διαφορετικά κίνητρα και ποτέ δεν παραδέχονται όσα θεωρούν επονειδίστα. Θεωρούν ότι η δειλία είναι ένδειξη συνετού χαρακτήρα, και το ίδιο νομίζουν για την ευσπλαγχνία, ενώ πιστεύουν πως η ηλιθιότητα είναι αποκλειστικά χαρακτηριστικό του δούλου. Και δεν αναγνωρίζουν καθόλου τα κοινωνικά παραπτώματα. Ως προς τα περισσότερα όμως σφάλματα, τείνουν να τα παραδεχτούν, επειδή, κυρίως, θεωρούν ότι υπάρχει σ' αυτά κάτι ακούσιο, όπως για παράδειγμα στη δειλία και την ευσπλαγχνία. Και αν κάποιος, κάποτε, παραδεχτεί ότι είναι ακρατής, προσθέτει το στοιχείο του έρωτα, προκειμένου να τον συγχωρήσουν να ενήργησε παρά τη θέλησή του. Την αδικία, όμως, δεν τη θεωρούν ακούσια με κανέναν τρόπο. Ακόμη και στη ζήλια, καθώς νομίζουν, υπάρχει κάτι το ακούσιο. Γι' αυτό και παραδέχονται την αδυναμία τους αυτή.

Όταν, λοιπόν, κάποιος ζει με τέτοιους ανθρώπους, τόσο συγχυσμένους, που τόσο δε γνωρίζουν ούτε τι εννοούν, όταν λένε «κακό», ούτε τι είναι το κακό που έχουν, ή αν έχουν κάποιο, ή πώς το απέκτησαν ή πώς θα απαλ-

- 9 αὐτὸν οἶμαι ἐφιστάνειν ἄξιον συνεχῆς «μή που καὶ
 αὐτὸς εἰς εἶμι ἐκείνων; τίνα φαντασίαν ἔχω περὶ
 ἐμαυτοῦ; πῶς ἐμαυτῶ χρωμαι; μή τι καὶ αὐτὸς
 ὡς φρονίμω, μή τι καὶ αὐτὸς ὡς ἐγκρατεῖ; μή καὶ
 10 αὐτὸς λέγω ποτὲ ταῦτα, ὅτι εἰς τὸ ἐπιὸν πεπαί-
 δευμαι; ἔχω ἢν δεῖ συναίσθησιν τὸν μηδὲν εἰδότα,
 ὅτι οὐδὲν οἶδα; ἔρχομαι πρὸς τὸν διδάσκαλον ὡς
 ἐπὶ τὰ χρηστήρια πείθεσθαι παρεσκευασμένος; ἢ
 καὶ αὐτὸς κορυζῆς μεστὸς εἰς τὴν σχολὴν
 εἰσέρχομαι μόνην τὴν ἱστορίαν μαθησόμενος καὶ
 τὰ βιβλία νοήσω, ἃ πρότερον οὐκ ἐνόουν, ἂν δ'
 οὕτως τύχη, καὶ ἄλλοις ἐξηγησόμενος;» ἄνθρωπ',
 11 ἐν οἴκῳ διαπεπύκτευκας τῷ δουλαρίῳ, τὴν οἰκίαν
 ἀνάστατον πεποίηκας, τοὺς γείτονας συντετάρρα-
 χας· καὶ ἔρχη μοι καταστολὰς ποιήσας ὡς σοφὸς
 καὶ κατῆμενος κρίνεις, πῶς ἐξηγησάμην τὴν λέξιν,
 12 πῶς τί ποτ' ἐφλυάρησα τὰ ἐπελθόντα μοι; φθονῶν
 ἐλήλυθας, τεταπεινωμένος, ὅτι σοι ἐξ οἴκου φέρεται
 οὐδέν, καὶ κάθη μεταξὺ λεγομένων τῶν λόγων
 αὐτὸς οὐδὲν ἄλλο ἐνθυμούμενος ἢ πῶς ὁ πατήρ τὰ
 13 πρὸς σε ἢ πῶς ὁ ἀδελφός. «τί λέγουσιν οἱ ἐκεῖ
 ἄνθρωποι περὶ ἐμοῦ; νῦν οἴονται με προκόπτειν
 καὶ λέγουσιν ὅτι «ἤξει ἐκεῖνος πάντα εἰδώς».
- 14 ἤθελόν πῶς ποτε πάντα μαθὼν ἐπανελθεῖν, ἀλλὰ
 πολλοῦ πόνου χρειὰ καὶ οὐδεὶς οὐδὲν πέμπει καὶ ἐν

λαγούν από αυτό, νομίζω ότι αξίζει να αναρωτιέται συνεχώς «μήπως και ο ίδιος είμαι ένας από εκείνους; Ποια εντύπωση έχω για τον εαυτό μου; Πώς αντιμετωπίζω τον εαυτό μου; Μήπως και εγώ ενεργώ όπως ο συνेतός, μήπως όπως ο εγκρατής; Μήπως και ο ίδιος, κάποια στιγμή, λέω ότι έχω εκπαιδευτεί, για να αντιμετωπίσω οτιδήποτε συμβεί; Έχω τη συναίσθηση, που πρέπει να έχει αυτός που δε γνωρίζει τίποτα, ότι δηλαδή δεν ξέρω τίποτα; Έρχομαι στο δάσκαλο, όπως πηγαινών στα μαντεία, προετοιμασμένος να υπακούσω; Ή και ο ίδιος, γεμάτος μύξες, έρχομαι στη σχολή, για να μάθω μόνο την ιστορία και να καταλάβω τα βιβλία που πριν δεν κατανοούσα, και, αν δοθεί η ευκαιρία, να τα εξηγήσω στους άλλους;» Άνθρωπε, στο σπίτι σου έχεις γρονθοκοπηθεί με το δούλο σου, έκανες το νοικοκυριό σου άνω κάτω, αναστάτωσης και τους γείτονες. Και έρχεσαι σε μένα ατάραχος, σα σοφός, και, αφού καθίσεις, κρίνεις πώς ερμήνευσα το κείμενο, πως —θέλω να πω— φλυάρησα γι' αυτά που μου ήρθαν στο μυαλό; Έχεις έρθει γεμάτος φθόνο και απογοητευμένος, γιατί δε σου στέλνουν τίποτα από το σπίτι, και κάθεσαι την ώρα που γίνεται το μάθημα δίχως να σε απασχολεί τίποτα άλλο, παρά μόνο το πώς νιώθουν για σένα ο πατέρας σου ή ο αδελφός σου; «Τι λένε για μένα οι άνθρωποι που βρίσκονται στο σπίτι; Τώρα νομίζουν πως εγώ προοδεύω και λένε ότι “εκείνος θα επιστρέψει στο σπίτι γνωρίζοντας τα πάντα”. Κάποτε ήθελα να γυρίσω πίσω έχοντας μάθει τα πάντα, αλλά αυτό απαιτεί πολύ κόπο και κανείς δε

Νικοπόλει σαπρῶς λούει τὰ βαλανεῖα καὶ ἐν οἴκῳ
κακῶς καὶ ᾧδε κακῶς.»

- 15 Εἶτα λέγουσιν «οὐδεὶς ὠφελεῖται ἐκ τῆς σχο-
λῆς». τίς γὰρ ἔρχεται εἰς σχολήν, τίς γάρ ὡς
θεραπευθησόμενος; τίς ὡς παρέξων αὐτοῦ τὰ
16 δόγματα ἐκκαθαρθήσόμενα, τίς συναισθησόμενος
τίνων δεῖται; τί οὖν θαυμάζετ', εἰ ἅ φέρετ' εἰς τὴν
σχολήν, αὐτὰ ταῦτα ἀποφέρετε πάλιν; οὐ γὰρ ὡς
17 ἀποθησόμενοι ἢ ἐπανορθώσοντες ἢ ἄλλ' ἀντ'
αὐτῶν ληψόμενοι ἔρχεσθε. πόθεν; οὐδ' ἐγγύς. ἐκεῖ-
νο γοῦν βλέπετε μᾶλλον, εἰ ἐφ' ὃ ἔρχεσθε τοῦτο
ὑμῖν γίνεται. θέλετε λαλεῖν περὶ τῶν θεωρημάτων.
τί οὖν; οὐ φλυαρότεροι γίνεσθε; οὐχὶ δὲ παρέχει
τινὰ ὕλην ὑμῖν πρὸς τὸ ἐπιδείκνυσθαι τὰ θεωρη-
μάτια; οὐ συλλογισμοὺς ἀναλύετε, μεταπίπτοντας;
οὐκ ἐφοδεύετε Ψευδομένου λήμματα, ὑποθετικούς;
τί οὖν ἔτι ἀγανακτεῖτε εἰ ἐφ' ἃ πάρεστε, ταῦτα
18 λαμβάνετε; «ναί· ἄλλ' ἂν ἀποθάνῃ μου τὸ παιδίον
ἢ ὁ ἀδελφὸς ἢ ἐμὲ ἀποθνήσκῃν δέῃ ἢ στρεβλοῦ-
19 σθαι, τί με τὰ τοιαῦτα ὠφελήσει;» μὴ γὰρ ἐπὶ
τοῦτο ἦλθες, μὴ γὰρ τούτου ἕνεκά μοι παρακά-
θησαι, μὴ γὰρ διὰ τοῦτό ποτε λύχνον ἤφας ἢ
ἠγγρύπνησας; ἢ εἰς τὸν περίπατον ἐξελθὼν προέβα-
λές ποτε σαυτῷ φαντασίαν τινὰ ἀντὶ συλλογισμοῦ

μου στέλνει τίποτα, και στη Νικόπολη τα λουτρά είναι σάπια και στο σπίτι περνώ άσχημα και εδώ το ίδιο».

Έπειτα λένε: «κανείς δεν ωφελείται από τη σχολή». Γιατί, ποιος έρχεται στη σχολή, ποιος έρχεται, για να θεραπευτεί; Ποιος για να διορθώσει τις κρίσεις του, ποιος για να καταλάβει τι έχει ανάγκη; Γιατί λοιπόν απορείτε, αν αυτές τις απόψεις που φέρνετε στη σχολή, τις παίρνετε πάλι πίσω απαράλλαχτες; Μήπως δεν έρχεστε με σκοπό να τις υποβάλετε σε κρίση ή να τις διορθώσετε ή να τις αλλάξετε με άλλες; Πώς; Ούτε καν πλησιάζετε. Τουλάχιστον, να βλέπετε περισσότερο αν πραγματοποιείτε αυτό για το οποίο έρχεστε. Θέλετε να μπορείτε να μιλάτε για τις φιλοσοφικές θεωρίες. Και λοιπόν; Δε γίνεστε περισσότερο φλύαροι; Αυτές οι μικρές φιλοσοφικές θεωρίες δε σας παρέχουν κάποιο υλικό για να επιδεικνύεστε; Δεν ξεδιαλύνετε συλλογισμούς και διαφορούμενες προτάσεις; Δεν εξετάζετε τις προκειμένες στο συλλογισμό του «Ψευδομένου», στους υποθετικούς συλλογισμούς; Γιατί λοιπόν αγανακτείτε ακόμη, αν παίρνετε αυτά, για τα οποία βρίσκεστε εδώ; «Ναι. Αλλά, αν πεθάνει το παιδί μου ή ο αδελφός μου, ή αν πρέπει να πεθάνω εγώ ή να βασιανιστώ, τι θα με ωφελήσουν αυτά;» Γιατί, μήπως ήρθες γι' αυτό το σκοπό, μήπως γι' αυτό κάθισες δίπλα μου; μήπως γι' αυτό άναφες κάποτε το λυχνάρι και ξαγρύπνησες; Ή, όταν έβγαινες για περίπατο, έφερες ποτέ στο νου σου κάποια εντύπωση, αντί για κάποιο συλλογισμό, και την εξετάσατε από κοινού με τους συμμαθητές σου; Πότε λοιπόν το έκανες;

- 20 καὶ ταύτην κοινῇ ἐφωδεύσατε; ποῦ ποτε; εἴτα λέγετε «ἄχρηστα τὰ θεωρήματα». τίσιν; τοῖς οὐχ ὡς δεῖ χρωμένοις. τὰ γὰρ κολλύρια οὐκ ἄχρηστα τοῖς ὅτε δεῖ καὶ ὡς δεῖ ἐγχρισμένοις, τὰ μαλάγματα δ' οὐκ ἄχρηστα, οἱ ἀλτῆρες οὐκ ἄχρηστοι, ἀλλὰ τισὶν ἄχρηστοι, τισὶν πάλιν χρήσιμοι. ἂν μου
- 21 πυνθάνῃ νῦν «χρήσιμοί εἰσιν οἱ συλλογισμοί;» ἐρῶ σοι ὅτι χρήσιμοι, κὰν θέλῃς, ἀποδείξω πῶς. «ἐμὲ οὐν τι ὠφελήκασιν;» ἄνθρωπε, μὴ γὰρ ἐπύθου, εἰ σοὶ χρήσιμοι, ἀλλὰ καθόλου; πυθέσθω μου καὶ ὁ
- 22 δυσεντερικός, εἰ χρήσιμον ὄξος, ἐρῶ ὅτι χρήσιμον. «ἐμοὶ οὐν χρήσιμον;» ἐρῶ «οὐ». ζήτησον πρῶτον σταλῆναί σου τὸ ρεῦμα, τὰ ἐλκύδρια ἀπουλωθῆναι. καὶ ὑμεῖς, ἄνδρες, τὰ ἔλκη πρῶτον θεραπεύετε, τὰ ρεύματα ἐπιστήσατε, ἤρεμήσατε τῇ διανοίᾳ, ἀπερίσπαστον αὐτὴν ἐνέγκατε εἰς τὴν σχολήν· καὶ γνώσεσθε οἶαν ἰσχὺν ὁ λόγος ἔχει.

κβ'. Περὶ φιλίας.

- 1 Περὶ ἃ τις ἐσπούδακεν, φιλεῖ ταῦτα εἰκότως. μὴ τι οὐν περὶ τὰ κακὰ ἐσπουδάκασιν οἱ ἄνθρωποι;
- 2 οὐδαμῶς. ἀλλὰ μὴ τι περὶ τὰ μηδὲν πρὸς αὐτούς;
- 3 οὐδὲ περὶ ταῦτα. ὑπολείπεται τοίνυν περὶ μόνα τὰ ἀγαθὰ ἐσπουδακῆναι αὐτούς· εἰ δ' ἐσπουδακῆναι, καὶ φιλεῖν ταῦτα. ὅστις οὐν ἀγαθῶν ἐπιστήμων

Και μετά λέτε: «οι φιλοσοφικές θεωρίες είναι άχρηστες». Σε ποιους; Σ' αυτούς που δεν τις χρησιμοποιούν όπως πρέπει. Γιατί τα κολλύρια δεν είναι άχρηστα σ' αυτούς που τα βάζουν όταν και όπως πρέπει· τα καταπλάσματα δεν είναι άχρηστα, οι αλτήρες δεν είναι άχρηστοι, αλλά είναι άχρηστοι σε μερικούς, και χρήσιμοι πάλι σε κάποιους άλλους. Αν τώρα με ρωτήσεις «είναι χρήσιμοι οι συλλογισμοί;» θα σου πω ότι είναι χρήσιμοι, και, αν θέλεις, θα σου αποδείξω πώς. «Εμένα, λοιπόν, τι με έχουν ωφελήσει;» Άνθρωπε, δε με ρώτησες αν είναι χρήσιμοι για σένα, αλλά αν γενικά είναι χρήσιμοι, έτσι δεν είναι; Ας με ρωτήσει και ο δυσεντερικός αν είναι χρήσιμο το ξύδι, και θα του πω ότι είναι. «Είναι λοιπόν χρήσιμο για μένα;» Θα πω «όχι». Επιδίωξε πρώτα να σταματήσει ο χυμός σου να τρέχει, να επουλωθούν οι μικρές σου πληγές. Και εσείς, άνδρες, θεραπεύστε πρώτα τις πληγές, σταματήστε τη ροή των χυμών σας, ηρεμήστε το πνεύμα, και φέρτε το στη σχολή απερίσπαστο. Και θα μάθετε ποια δύναμη έχει η λογική.

κβ'. Σχετικά με τη φιλία.

Δικαιολογημένα κάποιος αγαπά αυτά που έχει κάνει με ζήλο. Μήπως λοιπόν οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για τα κακά πράγματα; Με κανέναν τρόπο. Αλλά μήπως γι' αυτά που καθόλου δεν τους αφορούν; Ούτε γι' αυτά. Απομένει, λοιπόν, να ενδιαφέρονται μόνο για τα καλά· και αν ενδιαφέρονται, τα αγαπούν κιόλας. Όποιος λοιπόν

ἐστίν, οὗτος ἂν καὶ φιλεῖν εἰδείῃ· ὁ δὲ μὴ δυνάμενος διακρίναι τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν κακῶν καὶ τὰ οὐδέτερα ἀπ' ἀμφοτέρων πῶς ἂν ἔτι οὗτος φιλεῖν δύναίτο; τοῦ φρονίμου τοίνυν ἐστὶ μόνου τὸ φιλεῖν.

- 4 Καὶ πῶς; φησὶν· ἐγὼ γὰρ ἄφρων ὢν ὅμως φιλῶ
 5 μου τὸ παιδίον. Θαυμάζω μὲν νῆ τοὺς θεούς, πῶς καὶ τὸ πρῶτον ὠμολόγηκας ἄφρονα εἶναι σεαυτόν. τί γὰρ σοι λείπει; οὐ χρῆ αἰσθήσει, οὐ φαντασίας διακρίνεις, οὐ τροφὰς προσφέρῃ τὰς ἐπιτηδεῖους τῷ σώματι, οὐ σκέπην, οὐκ οἴκησιν; πόθεν οὖν ὁμολογεῖς ἄφρων εἶναι; ὅτι νῆ Δία πολλάκις ἐξίστασαι ὑπὸ τῶν φαντασιῶν καὶ ταραττή καὶ ἡττωσίν σε αἰπιθανότητες αὐτῶν· καὶ ποτὲ μὲν ταῦτα ἀγαθὰ ὑπολαμβάνεις, εἴτα ἐκεῖνα αὐτὰ κακά, ὕστερον δ' οὐδέτερα· καὶ ὅλως λυπῆ, φοβῆ, φθονεῖς, ταρασση, μεταβάλλῃ· διὰ ταῦτα ὁμολογεῖς ἄφρων εἶναι. ἐν
 7 δὲ τῷ φιλεῖν οὐ μεταβάλλῃ; ἀλλὰ πλοῦτον μὲν καὶ ἡδονὴν καὶ ἀπλῶς αὐτὰ τὰ πράγματα ποτὲ μὲν ἀγαθὰ ὑπολαμβάνεις εἶναι, ποτὲ δὲ κακά· ἀνθρώπους δὲ τοὺς αὐτοὺς οὐχὶ ποτὲ μὲν ἀγαθοὺς, ποτὲ δὲ κακοὺς καὶ ποτὲ μὲν οἰκείως ἔχεις, ποτὲ δ' ἐχθρῶς αὐτοῖς καὶ ποτὲ μὲν ἐπαινεῖς, ποτὲ δὲ φέγεις; Ναὶ καὶ ταῦτα πάσχω. Τί οὖν; ὁ ἐξηπατημένος περὶ τίνος δοκεῖ σοι φίλος εἶναι αὐτοῦ; Οὐ

γνωρίζει τα καλά, αυτός θα ήξερε και να τ' αγαπήσει. Αυτός, όμως, που δεν μπορεί να διακρίνει τα καλά από τα κακά, και τα ουδέτερα από τα δύο προηγούμενα, πώς θα μπορούσε αυτός ακόμα να αγαπήσει; Η αγάπη είναι προνόμιο μόνο του συνετού ανθρώπου.

Μα πώς; λέει κάποιος· εγώ, παρόλο που δεν είμαι συνετός, αγαπώ ωστόσο το παιδί μου. – Αλλά, μα τους θεούς, απορώ πώς ομολόγησες αρχικά ότι δεν είσαι συνετός. Γιατί τι σου λείπει; Δε χρησιμοποιείς τις αισθήσεις σου, δε διακρίνεις τις εντυπώσεις σου, δεν προσφέρεις στο σώμα σου τις κατάλληλες τροφές, δεν του παρέχεις ένδυση και κατοικία; Πώς, λοιπόν, παραδέχεσαι ότι δεν είσαι συνετός; Επειδή, μα το Δία, πολλές φορές οι εντυπώσεις σε κάνουν να χάσεις τα λογικά σου και ταράζεσαι και σε νικά η πειστική τους δύναμη. Και τη μια στιγμή αυτές τις θεωρείς καλές, ενώ την άλλη εκείνες τις ίδιες κακές, και αργότερα ουδέτερες. Και γενικά λυπάσαι, φοβάσαι, φθονείς, ταράζεσαι, μεταστρέφεται. Γι' αυτό παραδέχεσαι ότι δεν είσαι συνετός; Στην αγάπη, όμως, δεν αλλάζεις καθόλου; Αλλά κάποιες φορές θεωρείς ότι ο πλούτος και η ευχαρίστηση και γενικά αυτού του είδους τα πράγματα είναι καλά, ενώ άλλες φορές τα θεωρείς κακά. Τους ίδιους όμως ανθρώπους, δεν τους θεωρείς τη μια στιγμή καλούς και την άλλη καχούς, και δεν τους νιώθεις άλλοτε φίλους και άλλοτε εχθρούς, και μήπως κάποτε δεν τους επαινείς, ενώ άλλοτε τους κατηγορείς; – Αλήθεια είναι, και αυτά τα νιώθω. – Λοιπόν τι; Νομίζεις ότι αυτός που εξαπατήθηκε για

πάνυ. Ὁ δὲ μεταπτώτως ἐλόμενος αὐτὸν εἶναι
 εὐνοὺς αὐτῷ; Οὐδ' οὕτως. Ὁ δὲ νῦν λοιδορῶν μὲν
 9 τινὰ, ὕστερον δὲ θαυμάζων; Οὐδ' οὕτως. Τί οὖν;
 κυνάρια οὐδέποτ' εἶδες σαίνοντα καὶ προσπαίζοντα
 ἀλλήλοις, ἢν' εἴπῃς «οὐδὲν φιλικώτερον»; ἀλλ'
 10 ὅπως ἴδῃς, τί ἐστὶ φιλία, βάλε κρέας εἰς μέσον καὶ
 γνώσῃ. βάλε καὶ σοῦ καὶ τοῦ παιδίου μέσον
 ἀγριδίον καὶ γνώσῃ, πῶς σὲ τὸ παιδίον ταχέως
 κατορύξαι θέλει καὶ σὺ τὸ παιδίον εὐχῆ ἀποθανεῖν.
 εἶτα σὺ πάλιν «οἶον ἐξέθρεψα τεκνίον· πάλαι ἐκφέ-
 11 ρει». βάλε χορασιδίον κομφὸν καὶ αὐτὸ ὁ γέρων
 φιλεῖ κάκεινος ὁ νέος· ἂν δέ, δοξάριον. ἂν δὲ κινδυ-
 νεῦσαι δέῃ, ἐρεῖς τὰς φωνὰς τὰς τοῦ Ἀδμήτου
 πατρός·

θέλεις βλέπειν φῶς, πατέρα δ' οὐ θέλεις δοκεῖς;

οἶε ὅτι ἐκεῖνος οὐκ ἐφίλει τὸ ἴδιον παιδίον, ὅτε μι-
 12 κρὸν ἦν, οὐδὲ πυρέσσοντος αὐτοῦ ἠγωνία οὐδ'
 ἔλεγεν πολλάκις ὅτι «ὄφελον ἐγὼ μᾶλλον ἐπύ-
 ρεσον»; εἶτα ἐλθόντος τοῦ πράγματος καὶ ἐγγί-
 13 σαντος ὄρα οἷας φωνὰς ἀφιαῖσιν. ὁ Ἐτεοκλῆς καὶ ὁ
 Πολυνεΐκης οὐκ ἦσαν ἐκ τῆς αὐτῆς μητρὸς καὶ

κάποιον, είναι φίλος του; -Όχι, βέβαια. -Αυτός, όμως, που είναι ασταθής στην επιλογή του φίλου του, μπορεί να του συμπεριφέρεται φιλικά; -Όχι, ούτε αυτός μπορεί. Και αυτός που τη μια στιγμή κακολογεί κάποιον, ενώ αργότερα τον θαυμάζει; -Ούτε αυτός. -Λοιπόν τι; Δεν είδες ποτέ μικρά σκυλιά να κουνάνε την ουρά τους και να παίζουν μεταξύ τους, για να πεις «τίποτα πιο φιλικό από αυτό»; Αλλά, για να δεις τι είναι η φιλία, ρίξε ανάμεσα τους ένα κομμάτι κρέας, και θα καταλάβεις. Βάλε επίσης ανάμεσα σε σένα και το γιο σου ένα μικρό κομμάτι γης, και θα δεις πως το παιδί σου θέλει να σε θάψει γρήγορα, και πως εσύ εύχεται να πεθάνει το παιδί σου. Και μετά, πάλι, εσύ θα πεις «τι παιδί ανέθρεψα! Εδώ και πολύ καιρό θέλει να με θάψει». Βάλε ανάμεσά τους ένα όμορφο κοριτσάκι και θα το ερωτευτεί τόσο ο γέρος όσο και ο νέος. Ή πάλι, αν τύχει, λίγη δόξα. Και αν πρέπει να διακινδυνεύσεις τη ζωή σου, θα πεις τα λόγια που είπε ο πατέρας του Αδμήτου:

*Εσύ θέλεις να βλέπεις το φως, και νομίζεις
ότι ο πατέρας σου δεν το θέλει,⁵³*

Νομίζεις ότι εκείνος δεν αγαπούσε το δικό του παιδί, όταν ήταν μικρό, ούτε ανησυχούσε, όταν αυτό είχε πυρετό, ούτε έλεγε πολλές φορές «μακάρι να είχα εγώ πυρετό αντί γι' αυτό»; Και μετά, όταν προκύψει το πρόβλημα και τον πλησιάσει, κοίτα τι λόγια ξεστομίζει. Ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκης δε γεννήθηκαν από την ίδια μη-

14 τοῦ αὐτοῦ πατρός; οὐκ ἦσαν συντεθραμμένοι, συμβεβιωχότες, συμπεπωχότες, συγκεκοιμημένοι, πολλάκις ἀλλήλους καταπεφιληχότες; ὥστ' εἴ τις οἶμαι εἶδεν αὐτούς, κατεγέλασεν ἂν τῶν φιλοσόφων ἐφ' οἷς περὶ φιλίας παραδοξολογοῦσιν. ἀλλ' ἐμπεσοῦσης εἰς τὸ μέσον ὥσπερ κρέως τῆς τυραννίδος ὅρα οἶα λέγουσι·

ποῦ ποτε στήση πρὸ πύργων; - ὡς τί μ' εἰρώτας τῶδ'?

- ἀντιτάξομαι χτενῶν σε.

- κάμῃ τοῦδ' ἔρωσ ἔχει. καὶ εὐχονται εὐχὰς τοιάσδε.

15 Καθόλου γὰρ μὴ ἐξαπατᾶσθε πᾶν ζῶον οὐδενὶ οὕτως ὠκείωται ὡς τῷ ἰδίῳ συμφέροντι. ὅ τι ἂν οὖν πρὸς τοῦτο φαίνεται αὐτῷ ἐμποδίζειν, ἂν τ' ἀδελφὸς ἢ τοῦτο ἂν τε πατήρ ἂν τε τέκνον ἂν τ' ἐρώμενος ἂν τ' ἐραστής, μισεῖ, προβάλλεται, καταρᾶται. οὐδὲν γὰρ οὕτως φιλεῖν πέφυκεν ὡς τὸ αὐτοῦ συμφέρον· τοῦτο πατήρ καὶ ἀδελφὸς καὶ συγγενεῖς καὶ πατρίς καὶ θεός. ὅταν γοῦν εἰς 16 τοῦτο ἐμποδίζειν ἡμῖν οἱ θεοὶ δοκῶσιν, κάκεινους λαιδοροῦμεν καὶ τὰ ἰδρύματα αὐτῶν καταστρέφομεν καὶ τοὺς ναοὺς ἐμπιπρῶμεν, ὥσπερ Ἀλέξανδρος ἐκέλευσεν ἐμπρησθῆναι τὰ Ἀσκληῖεια 17 ἀποθανόντος τοῦ ἐρωμένου. διὰ τοῦτο ἂν μὲν ἐν 18

τέρα και τον ίδιο πατέρα; Δε μεγάλωσαν μαζί, δεν έζησαν μαζί, δεν έπαιξαν μαζί, δεν κοιμήθηκαν μαζί, και πολλές φορές δε φίλησαν ο ένας τον άλλον; Επομένως, νομίζω ότι, αν τους έβλεπε κάποιος, θα κορόιδευε τους φιλοσόφους για όσα παράδοξα λένε σχετικά με τη φιλία. Αλλά, όταν έπεσε ανάμεσά τους η βασιλική εξουσία σαν το κρέας ανάμεσα στα σκυλιά, δες τι πράγματα λένε:

Πού θα στέκεσαι μπροστά από τα τείχη; – Γιατί με ρώτησες αυτό το πράγμα;

– Θα παραταχθώ εναντίον σου και θα σε σκοτώσω.

– Και εμένα αυτός ο πόθος με κατέλαβε⁵⁴.

Και κάνουν τις προσευχές που ακολουθούν⁵⁵.

Γιατί γενικά –μην ξεγελιέστε– κάθε ζωική ύπαρξη δεν αφοσιώνεται σε τίποτα τόσο, όσο στο προσωπικό της συμφέρον. Οτιδήποτε, λοιπόν, της φαίνεται να στέκεται εμπόδιο σ' αυτό, ακόμα και αν αυτό είναι αδελφός ή πατέρας ή παιδί ή αγαπημένο πρόσωπο ή εραστής, η ζωική ύπαρξη το μισεί, το κατηγορεί, το καταριέται. Γιατί από τη φύση της δεν αγαπά τίποτα τόσο, όσο το δικό της συμφέρον. Αυτό είναι και πατέρας και αδελφός και συγγενείς και πατρίδα και θεός. Όταν, λοιπόν, νομίζουμε πως οι θεοί μας εμποδίζουν να πετύχουμε το συμφέρον μας, τότε τους κακολογούμε και εκείνους, και καταστρέφουμε τα αγάλματά τους και καίμε τους ναούς τους, όπως ο Αλέξανδρος πρόσταξε να καούν τα ιερά του Ασκληπιού, όταν πέθανε ο αγαπημένος του⁵⁶. Γι' αυτό

- ταύτῳ τις θῆ τὸ συμφέρον καὶ τὸ ὄσιον καὶ τὸ καλὸν καὶ πατριδα καὶ γονεῖς καὶ φίλους, σῶζεται ταῦτα πάντα· ἂν δ' ἀλλαγῶ μὲν τὸ συμφέρον, ἀλλαγῶ δὲ τοὺς φίλους καὶ τὴν πατριδα καὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ αὐτὸ τὸ δίκαιον, οἴχεται πάντα
- 19 ταῦτα καταβαρούμενα ὑπὸ τοῦ συμφέροντος. ὅπου γὰρ ἂν τὸ «ἐγώ» καὶ τὸ «ἐμόν», ἐκεῖ ἀνάγκη ῥέπειν τὸ ζῶον· εἰ ἐν σαρκί, ἐκεῖ τὸ κυριεῦον εἶναι·
- 20 εἰ ἐν προαιρέσει, ἐκεῖ εἶναι· εἰ ἐν τοῖς ἐκτός, ἐκεῖ· εἰ τοίνυν ἐκεῖ εἰμι ἐγώ, ὅπου ἡ προαίρεσις, οὕτως μόνως καὶ φίλος ἔσομαι οἷος δεῖ καὶ υἱὸς καὶ πατήρ. τοῦτο γάρ μοι συνοίσει τηρεῖν τὸν πιστόν,
- 21 τὸν αἰδήμονα, τὸν ἀνεχτικόν, τὸν ἀφεχτικόν καὶ συνεργητικόν, φυλάσσειν τὰς σχέσεις. ἂν δ' ἀλλαγῶ μὲν ἐμαυτὸν θῶ, ἀλλαγῶ δὲ τὸ καλόν, οὕτως ἰσχυρὸς γίνεται ὁ Ἐπικούρου λόγος, ἀποφαίνων ἢ μὴδὲν εἶναι τὸ καλόν ἢ εἰ ἄρα τὸ ἔνδοξον.
- 22 Διὰ ταύτην τὴν ἄγνοιαν καὶ Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι διεφέροντο καὶ Θηβαῖοι πρὸς ἀμφοτέρους καὶ μέγας βασιλεὺς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ Μακεδόνες πρὸς ἀμφοτέρους καὶ νῦν Ῥωμαῖοι πρὸς Γέτας καὶ ἔτι πρότερον τὰ ἐν Ἰλίῳ διὰ
- 23 ταῦτα ἐγένετο. ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Μενελάου ξένος

το λόγο, αν κάποιος βάλει μαζί στη ζυγαριά το συμφέρον και το δίκαιο και το καλό και την πατρίδα και τους γονείς και τους φίλους, όλα αυτά διασώζονται. Αν, όμως, βάλει αλλού το συμφέρον και αλλού τους φίλους και την πατρίδα και τους συγγενείς και το ίδιο το δίκαιο, τότε όλα αυτά χάνονται, γιατί καταβάλλονται από το βάρος του συμφέροντος. Γιατί, όπου μπορεί να βρίσκεται το «εγώ» και το «δικό μου», προς τα εκεί πρέπει να κλίνει η ζωική ύπαρξη. Αν αυτά βρίσκονται στη σάρκα, εκεί πρέπει να υπάρχει η κυρίαρχη δύναμη. Αν βρίσκονται στη βούληση, εκεί είναι και η δύναμη. Αν υπάρχουν στα εξωτερικά πράγματα, εκεί και η δύναμη. Μόνο αν, λοιπόν, εγώ βρίσκομαι εκεί, που βρίσκεται η βούληση, θα είμαι και ο φίλος, ο γιος και ο πατέρας που πρέπει να είμαι. Γιατί αυτό θα με συμφέρει, να διατηρώ δηλαδή την αξιοπιστία μου, τον αυτοσεβασμό, την ανεκτικότητα, την εγκράτεια και τη συνεργατικότητα, και να διαφυλάσσω τις σχέσεις μου με τους άλλους. Αν, όμως, τοποθετήσω αλλού τον εαυτό μου, και αλλού το καλό, τότε γίνεται ισχυρός ο λόγος του Επικούρου, που λέει ότι το καλό ή είναι τίποτα ή είναι αυτό που εκτιμούν οι άνθρωποι.

Εξαιτίας αυτής της άγνοιας οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες φιλονικούσαν μεταξύ τους, και οι Θηβαίοι και με τους δυο τους, και ο μέγας βασιλιάς με την Ελλάδα, και οι Μακεδόνες και με τους δύο, και τώρα οι Ρωμαίοι με τους Γέτες, και, ακόμη πιο πριν από αυτά, όσα έγιναν στην Τροία οφείλονταν σ' αυτό. Ο Αλέξανδρος

- ἦν, καὶ εἴ τις αὐτοὺς εἶδεν φιλοφρονουμένους ἀλλήλους, ἠπίστησεν ἂν τῷ λέγοντι οὐκ εἶναι φίλους αὐτούς. ἀλλ' ἐβλήθη εἰς τὸ μέσον μεριδίον, κομψὸν
 24 γυναικάριον, καὶ περὶ αὐτοῦ πόλεμος. καὶ νῦν ὅταν ἴδῃς φίλους, ἀδελφοὺς ὁμονοεῖν δοκοῦντας, μὴ αὐτόθεν ἀποφήνη περὶ τῆς φιλίας τι αὐτῶν μηδ' ἂν ὁμνύωσιν μηδ' ἂν ἀδυνάτως ἔχειν λέγωσιν ἀπηλλάχθαι ἀλλήλων. οὐκ ἔστι πιστὸν τὸ τοῦ φαύλου
 25 ἡγεμονικόν ἀβεβαίον ἔστιν, ἄκριτον, ἄλλοθ' ὑπ' ἄλλης φαντασίας νικώμενον. ἀλλ' ἐξέτασον μὴ
 26 ταυθ' ἂ οἱ ἄλλοι, εἰ ἐκ τῶν αὐτῶν γονέων καὶ ὁμοῦ ἀνατεθραμμένοι καὶ ὑπὸ τῷ αὐτῷ παιδαγωγῷ, ἀλλ' ἐκεῖνο μόνον, ποῦ τὸ συμφέρον αὐτοῖς
 27 τίθενται, πότερον ἐκτός ἢ ἐν προαιρέσει. ἂν ἐκτός, μὴ εἴπῃς φίλους οὐ μᾶλλον ἢ πιστοὺς ἢ βεβαίους
 28 ἢ θαρραλέους ἢ ἐλευθέρους, ἀλλὰ μηδ' ἀνθρώπους, εἰ νοῦν ἔχεις. οὐ γὰρ ἀνθρωπικὸν δόγμα ἔστι τὸ ποιοῦν δάκνειν ἀλλήλους καὶ λοιδορεῖσθαι καὶ τὰς ἐρημίας καταλαμβάνειν ἢ τὰς ἀγορὰς ὡς θηρία τὰ ὄρη καὶ ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀποδείκνυσθαι τὰ ληστῶν οὐδὲ τὸ ἀκρατεῖς καὶ μοιχοὺς καὶ φθορεῖς ἀπεργαζόμενον· οὐδ' ὅσ' ἄλλα πλημμελοῦσιν ἀνθρώποι κατ' ἀλλήλων· δι' ἐν καὶ μόνον τοῦτο δόγμα, τὸ ἐν τοῖς ἀπροαιρέτοις τίθεσθαι αὐτοὺς

ήταν φιλοξενούμενος του Μενελάου, και, αν κάποιος τους έβλεπε να φέρονται φιλικά ο ένας στον άλλον, δε θα πίστευε όποιοι έλεγε ότι αυτοί δεν είναι φίλοι. Αλλά έριξαν ανάμεσά τους ένα κομματάκι, μία όμορφη γυναίκα, και γι' αυτήν έγινε ο πόλεμος. Έτσι τώρα, όταν βλέπεις φίλους ή αδελφούς που φαίνεται να συμφωνούν, μη βγάλεις αμέσως συμπεράσματα για τη φιλία τους, ακόμη και αν εκείνοι ορκίζονται, ακόμη και αν λένε ότι είναι αδύνατο να χωριστούν ο ένας από τον άλλον. Η κυριαρχική στην ψυχή δύναμη του κακού ανθρώπου δεν είναι αξιόπιστη. Είναι ασταθής, ανίκανη για κρίση και, κάθε φορά, καταβάλλεται από διαφορετική εντύπωση. Όμως εξέτασε όχι αυτά που εξετάζουν οι άλλοι, αν δηλαδή κάποιοι έχουν γεννηθεί από τους ίδιους γονείς και έχουν ανατραφεί μαζί και από τον ίδιο παιδαγωγό, αλλά μόνο πού τοποθετούν το συμφέρον τους, έξω από τον εαυτό τους ή στη βούλησή τους. Αν το τοποθετούν έξω, μην τους ονομάσεις φίλους, αλλά ούτε και πιστούς ή σταθερούς ή θαρραλέους ή ελεύθερους, αλλά, αν έχεις μυαλό, μην τους ονομάσεις ούτε ανθρώπους. Γιατί δεν είναι ανθρώπινη κρίση αυτό που τους κάνει να διαγκώνουν ο ένας τον άλλον και να ανταλλάσσουν προσβολές και να γυρνούν στις ερημιές ή στις αγορές, όπως τα άγρια ζώα στα βουνά, και στα δικαστήρια να παίρνουν το ρόλο των ληστών. Ούτε αυτό που τους κάνει ακρατείς και μοιχούς και διαφθαρείς. Ούτε είναι μια τέτοια κρίση, που προκαλεί όλα τα εγκλήματα, όσα οι άνθρωποι διαπράττουν εναντίον των άλλων. Αυτά συμ-

29 καὶ τὰ ἑαυτῶν. ἂν δ' ἀκούσης, ὅτι ταῖς ἀληθείαις οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ μόνον οἴονται τὸ ἀγαθὸν ὅπου προαίρεσις, ὅπου χρῆσις ὀρθή φαντασιῶν, μηκέτι πολυπραγμονήσης μήτ' εἰ υἷος καὶ πατῆρ ἐστὶ μήτ' εἰ ἀδελφοὶ μήτ' εἰ πολὺν χρόνον συμπεφοιτηκότες καὶ ἑταῖροι, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τοῦτο γνοὺς θαρρῶν ἀποφαίνου, ὅτι φίλοι, ὥσπερ ὅτι
 30 πιστοί, ὅτι δίκαιοι. ποῦ γὰρ ἀλλαχοῦ φιλία ἢ ὅπου πίστις, ὅπου αἰδώς, ὅπου δόσις τοῦ καλοῦ, τῶν δ' ἄλλων οὐδενός;

31 «Ἄλλὰ τεθεράπευκέ με τοσούτῳ χρόνῳ· καὶ οὐκ ἐφιλεῖ με;» πόθεν οἶδας, ἀνδράποδον, εἰ οὕτως τεθεράπευκεν ὡς τὰ ὑποδήματα σπογγίζει τὰ ἑαυτοῦ, ὡς τὸ κτῆνος κτενίζει; πόθεν οἶδας, εἰ τὴν
 32 χρειάν σ' ἀποβαλόντα τὴν τοῦ σκευαρίου ρίψει ὡς κατεαγὸς πινάκιον; «ἀλλὰ γυνή μου ἐστὶ καὶ τοσούτῳ χρόνῳ συμβεβιώκαμεν.» πόσω δ' ἢ Ἐριφυλῆ μετὰ τοῦ Ἀμφιαράου καὶ τέχνων μήτηρ καὶ
 33 πολλῶν; ἀλλ' ὄρμος ἦλθεν εἰς τὸ μέσον. τί δ' ἐστὶν ὄρμος; τὸ δόγμα τὸ περὶ τῶν τοιούτων. ἐκεῖνο ἦν τὸ θηριῶδες, ἐκεῖνο τὸ διακόπτον τὴν φιλίαν, τὸ
 34 οὐκ ἔων εἶναι γυναῖκα γαμετήν, μητέρα μητέρα.

βαίνουν εξαιτίας μιας και μόνης κρίσης, ότι δηλαδή τοποθετούν τους εαυτούς τους και ό,τι τους αφορά σ' αυτά που δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή τους. Αν, όμως, ακούσεις ότι στ' αλήθεια αυτοί οι άνθρωποι πιστεύουν πως το καλό υπάρχει εκεί μόνο, όπου υπάρχει και η βούληση, όπου υπάρχει η ορθή χρήση των εντυπώσεων, μην ασχοληθείς πια ούτε με το αν είναι γιος και πατέρας, ούτε με το αν είναι αδέρφια, ούτε ακόμη με το αν έχουν μαθητεύσει για πολύ καιρό στην ίδια σχολή και είναι σύντροφοι, αλλά, αυτό μόνο γνωρίζοντας, αποφάνσου με σιγουριά ότι είναι φίλοι, όπως ακριβώς λες ότι είναι αξιόπιστοι, ότι είναι δίκαιοι. Γιατί, πού αλλού μπορεί να βρεθεί η φιλία, αν όχι εκεί που υπάρχει η εμπιστοσύνη, εκεί που υπάρχει ο σεβασμός, η εκτίμηση του ωραίου και τίποτε άλλο;

«Αλλά τόσο καιρό με φρόντιζε. Και δε με αγαπούσε;». Πώς ξέρεις, δούλε, αν δε σε περιποιήθηκε έτσι, όπως καθαρίζει τα παπούτσια του, όπως ξυστρίζει το ζώο του; Πώς ξέρεις, αν, όταν χάσεις τη χρησιμότητα που έχεις ως ασήμαντο σκεύος, δε θα σε πετάξει σα σπασμένο πιάτο; «Είναι όμως γυναίκα μου και ζήσαμε μαζί τόσο καιρό». Πόσο καιρό, όμως, έζησε η Εριφύλη με τον Αμφιάραιο και έγινε μητέρα, και μάλιστα πολλών παιδιών; Αλλά ήρθε να μπει ανάμεσά τους ένα περιδέραιο. Και τι είναι ένα περιδέραιο; Είναι η κρίση για πράγματα όπως αυτό. Εκείνο ήταν η θηριώδης δύναμη, εκείνο ήταν που διέλυσε τη φιλία, που δεν επέτρεψε σε μία γυναίκα να είναι σύζυγος, σε μία μητέρα να παραμείνει μητέρα. Και

καὶ ὑμῶν ὅστις ἐσπούδακεν ἢ αὐτός τινι εἶναι
 φίλος ἢ ἄλλον κτήσασθαι φίλον, ταῦτα τὰ δόγμα-
 τα ἐκκοπέτω, ταῦτα μισησάτω, ταῦτα ἐξελασάτω
 35 ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς ἑαυτοῦ. καὶ οὕτως ἔσται πρῶτον
 μὲν αὐτός ἑαυτῷ μὴ λοιδορούμενος, μὴ μαχό-
 36 μενος, μὴ μετανοῶν, μὴ βασανίζων ἑαυτόν. ἔπειτα
 καὶ ἑτέρῳ, τῷ μὲν ὁμοίῳ παντὶ ἀπλοῦς, τοῦ δ'
 ἀνομοίου ἀνεκτικός, πρᾶος πρὸς αὐτόν, ἡμερος,
 συγγνωμονικός ὡς πρὸς ἀγνοοῦντα, ὡς πρὸς
 διαπίπτοντα περὶ τῶν μεγίστων· οὐδενὶ χαλεπός,
 ἅτ' εἰδῶς ἀκριβῶς τὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι πᾶσα
 37 ψυχὴ ἀκουσα στέρεται τῆς ἀληθείας. εἰ δὲ μή, τὰ
 μὲν ἄλλα πράξετε πάντα ὅσα οἱ φίλοι καὶ συμπιε-
 σθε καὶ συσκηνήσετε καὶ συμπλεύσετε καὶ ἐκ τῶν
 αὐτῶν γεγεννημένοι ἔσεσθε· καὶ γὰρ οἱ ὄφεις· φίλοι
 δ' οὐτ' ἐκεῖνοι οὐθ' ὑμεῖς, μέχρις ἂν ἔχητε τὰ
 θηριώδη ταῦτα καὶ μιαρὰ δόγματα.

κγ'. Περὶ τῆς τοῦ λέγειν δυνάμεως.

I Βιβλίον πᾶς ἂν ἥδιον ἀναγνώη καὶ ῥᾶον τὸ εὐ-
 σημοτέροις γράμμασι γεγραμμένον. οὐκοῦν καὶ
 λόγους πᾶς ἂν τις ῥᾶον ἀκούσειε τοὺς εὐσχήμοσιν

από σας, όποιος είναι πρόθυμος ή ο ίδιος να είναι φίλος με κάποιον, ή να κάνει κάποιον άλλον φίλο του, ας ξεριζώσει αυτές τις κρίσεις, ας τις μισήσει, ας τις διώξει από την ψυχή του. Και αν αυτά γίνουν έτσι, αυτός, κατά πρώτον, δε θα κατηγορεί τον εαυτό του, δε θα τον πολεμά, δε θα μετανιώνει, και δε θα βασανίζει τον εαυτό του. Και μετά, στη σχέση του με το φίλο του θα είναι πάντα ειλικρινής μ' εκείνον που είναι όμοιος μ' αυτόν, ενώ μ' εκείνον που διαφέρει θα είναι ανεκτικός, πράος, ευγενικός, συγκαταβατικός σα να έχει να κάνει με κάποιον αδαή, με κάποιον που κάνει λάθη για τα πιο σημαντικά πράγματα. Δε θα είναι αυστηρός με κανέναν, γιατί γνωρίζει πολύ καλά αυτό που είπε ο Πλάτων, ότι δηλαδή κάθε ψυχή στερείται την αλήθεια παρά τη θέλησή της⁵⁷. Διαφορετικά, θα κάνετε όλα τα άλλα, όσα κάνουν οι φίλοι, δηλαδή θα πίνετε μαζί και θα μένετε στην ίδια σκηνή και θα ταξιδεύετε στη θάλασσα μαζί, και μπορεί να έχετε γεννηθεί από τους ίδιους γονείς. Έτσι, όμως, κάνουν και τα φίδια. Αλλά ούτε εκείνα θα είναι ποτέ φίλοι, ούτε εσείς, όσο έχετε αυτές τις κτηνώδεις και βδελυρές κρίσεις.

χγ'. Για την ικανότητα της έκφρασης.

Καθένας θα μπορούσε να διαβάσει πιο ευχάριστα και εύκολα το βιβλίο που είναι γραμμένο με τα πιο ευδιάγνωστα γράμματα. Επομένως, θα μπορούσε ο καθένας ν' ακούσει πιο εύκολα τα λόγια που εκφέρονται με κατάλ-

- 2 ἄμα καὶ εὐπρεπέσιν ὀνόμασι σεσημασμένους. οὐκ ἄρα τοῦτο ῥητέον, ὡς οὐδεμία δύναμις ἐστὶν ἀπαγγελτική· τοῦτο γὰρ ἄμα μὲν ἀσεβοῦς ἐστὶν ἀνθρώπου, ἄμα δὲ δειλοῦ. ἀσεβοῦς μὲν, ὅτι τὰς παρὰ τοῦ θεοῦ χάριτας ἀτιμάζει, ὥσπερ εἰ ἀνήρει τὴν εὐχρηστίαν τῆς ὀρατικῆς ἢ τῆς ἀκουστικῆς
- 3 δυνάμεως ἢ αὐτῆς τῆς φωνητικῆς. εἰκῆ οὖν σοι ὁ θεὸς ὀφθαλμοὺς ἔδωκεν, εἰκῆ πνεῦμα ἐνεκέρασεν αὐτοῖς οὕτως ἰσχυρὸν καὶ φιλότεχνον, ὥστε μακρὰν ἐξικνούμενον ἀναμάσσεσθαι τοὺς τύπους τῶν ὀρωμένων; καὶ ποῖος ἄγγελος οὕτως ὠκὺς καὶ
- 4 ἐπιμελής; εἰκῆ δὲ καὶ τὸν μεταξὺ ἀέρα οὕτως ἐνεργὸν ἐποίησεν καὶ ἔντονον, ὥστε δι' αὐτοῦ τεινομένου πως δικνεῖσθαι τὴν ὄρασιν; εἰκῆ δὲ φῶς ἐποίησεν, οὐ μὴ παρόντος οὐδενὸς τῶν ἄλλων ὄφελος ἦν;
- 5 Ἄνθρωπε, μήτ' ἀχάριστος ἴσθι μήτε πάλιν ἀμνήμων τῶν κρεισσόνων, ἀλλ' ὑπὲρ μὲν τοῦ ὄραν καὶ ἀκούειν καὶ νῆ Δία ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ζῆν καὶ τῶν συνεργῶν πρὸς αὐτό, ὑπὲρ καρπῶν ξηρῶν,
- 6 ὑπὲρ οἴνου, ὑπὲρ ἐλαίου εὐχαρίσται τῷ θεῷ· μέμνησο δ' ὅτι ἄλλο τί σοι δέδωκεν κρεῖττον ἀπάντων τούτων, τὸ χρησόμενον αὐτοῖς, τὸ δοκιμάσον,
- 7 τὸ τὴν ἀξίαν ἐκάστου λογιούμενον. τί γὰρ ἐστὶ τὸ ἀποφαινόμενον ὑπὲρ ἐκάστης τούτων τῶν δυνάμεων, πόσου τις ἀξία ἐστὶν αὐτῶν; μή τι αὐτῆ

ληλες και συγχρόνως εύσχημες λέξεις. Δεν πρέπει, λοιπόν, να λέμε ότι δεν υπάρχει καμμία ικανότητα έκφρασης. Γιατί αυτό χαρακτηρίζει τον ασεβή και συνάμα το δειλό άνθρωπο. Τον ασεβή, γιατί αυτός ατιμάζει τα χαρίσματα που πήρε από το θεό, ακριβώς σαν κάποιος να αρνιόταν τη χρησιμότητα της ικανότητας της όρασης ή της ακοής, ή ακόμη εκείνη της ίδιας της φωνητικής ικανότητας. Άσκοπα λοιπόν σου έδωσε ο θεός τα μάτια, άσκοπα έβαλε μέσα τους ένα πνεύμα⁵⁸ τόσο ισχυρό και έντεχνα κατασκευασμένο, ώστε να φτάνει μακριά και να αποτυπώνει τις μορφές των πραγμάτων που βλέπουμε; Και ποιος αγγελιαφόρος είναι τόσο γρήγορος και τόσο προσεκτικός; Και τον αέρα που μεσολαβεί, άσκοπα τον έκανε τόσο ενεργό και έντονο, ώστε η όραση να διέρχεται μέσω αυτού, που κατά κάποιον τρόπο απλώνεται; Και μήπως άσκοπα δημιούργησε το φως, χωρίς την παρουσία του οποίου τίποτε απ' όλα τα άλλα δε θα ήταν χρήσιμο;

Άνθρωπε, ούτε αχάριστος να είσαι, ούτε πάλι να ξεχνάς τα καλύτερα πράγματα, αλλά, για το ότι βλέπεις και ακούς και, μα το Δία, για την ίδια τη ζωή σου και γι' αυτά που συντελούν σ' αυτή, δηλαδή για τους ξηρούς καρπούς, για το κρασί και για το λάδι, να ευχαριστείς το θεό. Και να θυμάσαι ότι σου έδωσε κάτι άλλο, καλύτερο απ' όλα αυτά: την ικανότητα να τα χρησιμοποιείς, να τα ελέγχεις, να υπολογίζεις την αξία του καθενός. Γιατί, τι είναι αυτό που αποφαίνεται, για κάθε μία απ' αυτές τις ικανότητες, ποια είναι η αξία τους; Μήπως

ἐκάστη ἢ δύναμις; μή τι τῆς ὀρατικῆς ποτ' ἤκου-
 σας λεγούσης τι περὶ ἑαυτῆς, μή τι τῆς ἀκου-
 στικῆς; ἀλλ' ὡς διάκονοι καὶ δοῦλοι τεταγμένοι
 8 εἰσὶν ὑπηρετεῖν τῇ χρηστικῇ τῶν φαντασιῶν. καὶ
 πύθη, πόσου ἕκαστον ἄξιόν ἐστιν, τίνας πυνθάνη;
 τίς σοι ἀποκρίνεται; πῶς οὖν δύναται τις ἄλλη
 δύναμις κρείσσω εἶναι ταύτης, ἢ καὶ ταῖς λοιπαῖς
 9 διακόνοις χρῆται καὶ δοκιμάζει αὐτὴ ἕκαστα καὶ
 ἀποφαίνεται; τίς γὰρ ἐκείνων οἶδεν, τίς ἐστὶν αὐτὴ
 καὶ πόσου ἀξία; τίς ἐκείνων οἶδεν, ὅποτε δεῖ
 χρῆσθαι αὐτῇ καὶ πότε μή; τίς ἐστὶν ἡ ἀνοίγουσα
 καὶ κλείουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀφ' ὧν δεῖ
 ἀποστρέφουσα, τοῖς δὲ προσάγουσα; ἡ ὀρατικὴ; οὐ,
 ἀλλ' ἡ προαιρετικὴ. τίς ἢ τὰ ὠτα ἐπικλείουσα καὶ
 IO ἀνοίγουσα; τίς, καθ' ἣν περιέργοι καὶ πευθῆνες ἢ
 πάλιν ἀκίνητοι ὑπὸ λόγου; ἡ ἀκουστικὴ; οὐκ ἄλλη
 II ἢ ἡ προαιρετικὴ δύναμις. εἴτ' αὐτὴ ἰδοῦσα, ὅτι ἐν
 τυφλαῖς καὶ κωφαῖς ταῖς ἄλλαις ἀπάσαις δυνά-
 μεσὶν ἐστὶ μηδέ τι ἄλλο συνορᾶν δυναμέναις πλὴν
 αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ ἔργα, ἐφ' οἷς τεταγμένοι εἰσὶ
 διακонеῖν ταύτῃ καὶ ὑπηρετεῖν, αὐτὴ δὲ μόνη ὁρᾷ
 βλέπει καὶ τάς τ' ἄλλας καθορᾷ, πόσου ἐκάστη
 ἀξία, καὶ αὐτήν, μέλλει ἡμῖν ἄλλο τι ἀποφαίνεσθαι

είναι η καθεμιά ικανότητα ξεχωριστά; Μήπως άκουσες ποτέ την ικανότητα της όρασης να λείει κάτι για τον εαυτό της, μήπως άκουσες την ικανότητα της ακοής; Αλλά έχουν οριστεί, σαν υπηρέτες και δούλοι, να βοηθούν την ικανότητα της χρήσης των εντυπώσεων. Και αν ρωτήσεις πόσο αξίζει το κάθε πράγμα, ποιον θα ρωτήσεις; Ποιος θα σου απαντήσει; Πώς μπορεί, λοιπόν, κάποια άλλη ικανότητα να είναι ανώτερη απ' αυτή, που και τις υπόλοιπες χρησιμοποιεί σαν υπηρέτες και ελέγχει η ίδια το κάθε πράγμα και αποφαινεται σχετικά με αυτά; Γιατί, ποια από εκείνες γνωρίζει τι είναι η ίδια και πόσο αξίζει; Ποια από εκείνες γνωρίζει πότε πρέπει κάποιος να τη χρησιμοποιήσει και πότε όχι; Ποια είναι η δύναμη που ανοίγει και κλείνει τα μάτια, και τα στρέφει μακριά από τα πράγματα που πρέπει, ενώ τα κατευθύνει σε κάποια άλλα; Η οπτική; Όχι, αλλά η δύναμη της βούλησης. Ποια είναι αυτή που κλείνει και ανοίγει τ' αυτιά; Ποια, που εξαιτίας της οι άνθρωποι είναι περίεργοι και θέλουν να μαθαίνουν ή, πάλι, μένουν ακίνητοι μπροστά στη δύναμη του λόγου; Η ικανότητα της ακοής; Δεν είναι άλλη από τη δύναμη της βούλησης. Έπειτα, όταν αυτή βλέπει ότι όλες οι άλλες ικανότητες ανάμεσα στις οποίες βρίσκεται, είναι τυφλές και κουφές και ανίκανες να δουν οτιδήποτε άλλο, εκτός από εκείνες μόνο τις ενέργειες, για τις οποίες έχουν οριστεί να την υπηρετούν και να τη βοηθούν, και όταν, μόνο αυτή βλέπει καθαρά και εξετάζει όχι μόνο τις άλλες, ποια είναι η αξία της καθεμιάς, αλλά και τον εαυτό της, είναι δυνα-

- 12 τὸ κράτιστον εἶναι ἢ αὐτήν; καὶ τί ποιεῖ ἄλλο
 ὀφθαλμὸς ἀνοιχθεὶς ἢ ὄρα; εἰ δὲ δεῖ τὴν τοῦ τινος
 13 ἰδεῖν γυναῖκα καὶ πῶς, τίς λέγει; ἢ προαιρετικῆ. εἰ
 δὲ δεῖ πιστεῦσαι τοῖς λεχθεῖσιν ἢ ἀπιστῆσαι καὶ
 14 πιστεῦσαντα ἐρεθισθῆναι ἢ μὴ, τίς λέγει; οὐχ ἢ
 προαιρετικῆ; ἢ δὲ φραστικῆ αὕτη καὶ καλλω-
 πιστικῆ τῶν ὀνομάτων, εἴ τις ἄρα ἰδία δύναμις, τί
 ἄλλο ποιεῖ ἢ, ὅταν ἐμπέσῃ λόγος περὶ τινος, καλ-
 λωπίζει τὰ ὀνομάτια καὶ συντίθησιν ὥσπερ οἱ κομ-
 15 μωταὶ τὴν κόμην; πότερον δ' εἰπεῖν ἄμεινον ἢ
 σιωπῆσαι καὶ οὕτως ἄμεινον ἢ ἐκείνως καὶ τοῦτο
 πρέπον ἢ οὐ πρέπον, καὶ τὸν καιρὸν ἐκάστου καὶ
 τὴν χρεῖαν τίς ἄλλη λέγει ἢ ἡ προαιρετικῆ; θέλεις
 οὖν αὐτὴν παρελθοῦσαν αὐτῆς καταψηφίσασθαι;
 16 «Τί οὖν;», φησὶν, «εἰ οὕτως τὸ πρᾶγμα ἔχει,
 καὶ δύναται τὸ διακονοῦν κρεῖσσον εἶναι ἐκείνου ὢ
 διακονεῖ, ὁ ἵππος τοῦ ἰππέως ἢ ὁ κύων τοῦ κυνη-
 γοῦ ἢ τὸ ὄργανον τοῦ κιθαριστοῦ ἢ οἱ ὑπηρέται
 17 τοῦ βασιλέως;» Τί ἐστὶ τὸ χρώμενον; προαίρεσις.
 τί ἐπιμελεῖται πάντων; προαίρεσις. τί ὄλον ἀναιρεῖ
 τὸν ἄνθρωπον ποτὲ μὲν λιμῶ, ποτὲ δ' ἀγχόνῃ,

τό να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι κάτι άλλο είναι ανώτερο και όχι αυτή; Και τι άλλο μπορεί να κάνει το μάτι, όταν ανοίξει, απ' το να δει; Αλλά, αν πρέπει να δει τη γυναίκα κάποιου, καθώς και τον τρόπο, ποια ικανότητα του το λέει; Η ικανότητα της βούλησης. Και το αν πρέπει να πιστεύει όσα του έχουν πει ή να είναι δύσπιστος, και ακόμη, εφόσον τα πιστέψει, αν πρέπει να ερεθιστεί ή όχι, ποια ικανότητα του το λέει; Όχι η ικανότητα της βούλησης; Και η ίδια η ικανότητα του λόγου και του καλλωπισμού της γλώσσας, αν πράγματι είναι κάποια ξεχωριστή ικανότητα, τι άλλο κάνει, όταν γίνει λόγος για κάποιο θέμα, απ' το να καλλωπίζει τις λέξεις και να τις συνθέτει, όπως κάνουν οι κομμωτές με τα μαλλιά; Όμως τι από τα δύο είναι καλύτερο, να μιλήσουμε ή να μείνουμε σιωπηλοί, και αν είναι καλύτερα να το κάνουμε μ' αυτόν ή μ' εκείνον τον τρόπο, και αν αυτό είναι πρόπον ή όχι, καθώς και την κατάλληλη στιγμή και την ωφέλεια του καθενός, ποια άλλη ικανότητα μας τα λέει, εκτός από αυτή της βούλησης; Θέλεις, λοιπόν, να παρουσιαστεί και να καταδικάσει τον εαυτό της;

«Λοιπόν τι;» λέει, «αν έτσι έχει το πράγμα, και μπορεί αυτό που προσφέρει υπηρεσίες να είναι καλύτερο από εκείνο στο οποίο τις παρέχει, το άλογο από τον ιππέα, ή ο σκύλος από τον κυνηγό, ή το όργανο από τον κιθαριστή, ή οι υπηρέτες από το βασιλιά;» – Τι είναι αυτό που χρησιμοποιεί τις παραπάνω υπηρεσίες; Η βούληση. Τι φροντίζει για όλα; Η βούληση. Τι είναι αυτό που καταστρέφει ολόκληρο τον άνθρωπο, άλλοτε με την πείνα, άλ-

- 18 ποτέ δὲ κατὰ χρημνοῦ; προαίρεσις. εἶτα τούτου τί
 ἰσχυρότερον ἐν ἀνθρώποις ἐστίν; καὶ πῶς οἶόν τε
 19 τοῦ ἀκωλύτου τὰ κωλυόμενα; τὴν ὄρατικὴν δύ-
 ναμιν τίνα πέφυκεν ἐμποδίζειν; καὶ προαίρεσις καὶ
 ἀπροαίρετα. τὴν ἀκουστικὴν ταῦτά, τὴν φραστικὴν
 ὡσαύτως. προαίρεσιν δὲ τί ἐμποδίζειν πέφυκεν;
 ἀπροαίρετον οὐδέν, αὐτὴ δ' ἑαυτὴν διαστραφεῖσα
 διὰ τοῦτο κακία μόνη αὕτη γίνεται ἢ ἀρετὴ μόνη.
- 20 Εἶτα τηλικαύτη δύναμις οὕσα καὶ πᾶσι τοῖς
 ἄλλοις ἐπιτεταγμένη παρελθοῦσα ἡμῖν λεγέτω
 κράτιστον εἶναι τῶν ὄντων τὴν σάρκα. οὐδὲ εἰ αὐτὴ
 ἢ σὰρξ ἑαυτὴν ἔλεγεν εἶναι κράτιστον, ἠνέσχετο ἄν
 21 τις αὐτῆς. νῦν δὲ τί ἐστίν, Ἐπίκουρε, τὸ ταῦτα
 ἀποφαινόμενον; τὸ περὶ Τέλους συγγεγραφός, τὸ
 τὰ Φυσικά, τὸ περὶ Κανόνος; τὸ τὸν πῶγωνα κα-
 θεικός; τὸ γράφον, ὅτε ἀπέθνησκεν, ὅτι «τὴν τελευ-
 22 ταιάν ἄγοντες ἅμα καὶ μακαρίαν ἡμέραν;» ἢ σὰρξ
 ἢ ἡ προαίρεσις; εἶτα τούτου τι κρεῖσσον ἔχειν
 ὁμολογεῖς καὶ οὐ μαίνη; οὕτως τυφλὸς ταῖς
 ἀληθείαις καὶ κωφὸς εἶ;

λοτε με μια αγχώνη, και μερικές φορές ρίχνοντάς τον από ένα βράχο; Η βούληση. Λοιπόν, τι υπάρχει πιο ισχυρό από αυτό ανάμεσα στους ανθρώπους; Και πώς είναι δυνατό αυτά που εμποδίζονται να είναι πιο ισχυρά από αυτό που μένει ανεμπόδιστο; Ποια πράγματα είναι από τη φύση τους ικανά να εμποδίζουν την οπτική ικανότητα; Τόσο η βούληση όσο και πράγματα που δεν εξαρτώνται από αυτή. Τα ίδια εμποδίζουν την ακουστική ικανότητα, και το ίδιο ισχύει για την ικανότητα του λόγου. Αλλά, τι είναι από τη φύση του ικανό να εμποδίζει τη βούληση; Τίποτα που δεν έχει να κάνει με τη βούληση, αλλά αυτή η ίδια, όταν διαστρέφεται. Γι' αυτό μόνη της η ίδια γίνεται κακία ή μόνη της αρετή.

Έπειτα, από τη στιγμή που είναι τόσο ισχυρή ικανότητα και προηγείται όλων των άλλων, ας παρουσιαστεί να μας πει ότι η σάρκα είναι το ανώτερο απ' όλα τα πράγματα. Ακόμη και αν η ίδια η σάρκα ισχυριζόταν για τον εαυτό της ότι είναι το πιο έξοχο πράγμα, δε θα μπορούσε κάποιος να την ανεχτεί. Τώρα όμως, Επίκουρε, τι είναι αυτό που εκφέρει αυτές τις κρίσεις; Τι είναι αυτό που έχει συγγράψει την πραγματεία *Περί Τέλους* ή *Τα Φυσικά* ή το *Περί Κανόνος*; Αυτό που σ' έκανε ν' αφήσεις τα γένια σου να μεγαλώσουν; Αυτό που έγραφε, όταν πέθαινε, ότι «ζούμε την τελευταία και συνάμα ευτυχισμένη ημέρα;»⁵⁹ Είναι η σάρκα ή η βούληση; Και μετά ομολογείς ότι έχεις κάτι ανώτερο από αυτό και δεν είσαι παράφρων; Είσαι στ' αλήθεια τόσο τυφλός και κουφός;

- 23 Τί οὖν; ἀτιμάζει τις τὰς ἄλλας δυνάμεις; μὴ γέ-
νοίτο. λέγει τις μηδεμίαν εἶναι χρεῖαν ἢ προ-
αγωγὴν ἔξω τῆς προαιρετικῆς δυνάμεως; μὴ γέ-
24 νοίτο. ἀνόητον, ἀσεβές, ἀχάριστον πρὸς τὸν θεόν.
ἀλλὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστῳ ἀποδίδωσιν. ἔστι γάρ τις
καὶ ὄνου χρεῖα, ἀλλ' οὐχ ἡλίχη βοός· ἔστι καὶ
κυνός, ἀλλ' οὐχ ἡλίχη οἰκέτου· ἔστι καὶ οἰκέτου,
25 ἀλλ' οὐχ ἡλίχη τῶν πολιτῶν· ἔστι καὶ τούτων,
ἀλλ' οὐχ ἡλίχη τῶν ἀρχόντων. οὐ μέντοι διὰ τὸ
ἄλλα εἶναι κρεῖττονα καὶ ἣν παρέχει τὰ ἕτερα
χρεῖαν ἀτιμαστέον. ἔστι τις ἀξία καὶ τῆς φρα-
26 στικῆς δυνάμεως, ἀλλ' οὐχ ἡλίχη τῆς προαι-
ρετικῆς. ὅταν οὖν ταῦτα λέγω, μὴ τις οἰέσθω ὅτι
ἀμελεῖν ὑμᾶς ἀξιῶ φράσεως· οὐδὲ γὰρ ὀφθαλμῶν
οὐδ' ὠτῶν οὐδὲ χειρῶν οὐδὲ ποδῶν οὐδ' ἐσθῆτος
27 οὐδ' ὑποδημάτων. ἀλλ' ἄν μου πυθάνῃ «τί οὖν
ἔστι κράτιστον τῶν ὄντων;», τί εἶπω; τὴν φρα-
28 στικὴν; οὐ δύναμαι· ἀλλὰ τὴν προαιρετικὴν, ὅταν
ὀρθὴ γένηται. τοῦτο γάρ ἐστι τὸ κάκεινῃ χρώμενον
καὶ ταῖς ἄλλαις πάσαις καὶ μικραῖς καὶ μεγάλαις
δυνάμεσιν· τούτου κατορθωθέντος ἀγαθὸς ἄνθρω-
29 πος γίνεται, ἀποτευχθέντος κακὸς ἄνθρωπος γί-
νεται· παρ' ὃ ἀτυχοῦμεν, εὐτυχοῦμεν, μεμφομέθ'
ἀλλήλους, εὐαρεστοῦμεν, ἀπλῶς ὃ λεληθὸς μὲν

Λοιπόν τι; Καταφρονεί κάποιος τις άλλες ικανότητες; Με κανέναν τρόπο. Λέει κανείς ότι δεν υπάρχει καμμία χρησιμότητα ή πρόοδος πέρα από την ικανότητα της βούλησης; Όχι βέβαια. Αυτό είναι ανοησία, ασέβεια, αχαριστία προς το θεό. Αλλά αποδίδει σε κάθε πράγμα την αξία του. Γιατί και το γαϊδούρι χρησιμεύει, αλλά όχι τόσο όσο το βόδι. Και ο σκύλος είναι χρήσιμος, αλλά όχι τόσο όσο ο δούλος. Και ο δούλος είναι χρήσιμος, αλλά όχι τόσο όσο οι πολίτες. Και αυτοί είναι χρήσιμοι, αλλά όχι τόσο όσο οι άρχοντες. Όχι, όμως, επειδή μερικά πράγματα είναι ανώτερα, ότι πρέπει να περιφρονούμε τη χρησιμότητα των άλλων. Και η λεκτική ικανότητα, βέβαια, έχει κάποια αξία, αλλά όχι τόση, όση η ικανότητα της βούλησης. Όταν, λοιπόν, λέω αυτά τα πράγματα, μην πιστέφει κανείς ότι σας ζητώ να αδιαφορείτε για το λόγο· ούτε για τα μάτια ούτε για τ' αυτιά ούτε για τα χέρια ούτε για τα πόδια ούτε για τα ρούχα ούτε για τα υποδήματα. Αλλά αν κάποιος με ρωτήσει «Λοιπόν, ποιο είναι το ανώτερο όλων των πραγμάτων;» Τι να του πω; Η λεκτική ικανότητα; Δεν μπορώ. Αλλά η ικανότητα της βούλησης, όταν αυτή είναι ορθή. Γιατί αυτή είναι που χρησιμοποιεί και τη λεκτική ικανότητα και όλες τις άλλες, και τις μικρές και τις μεγάλες. Όταν αυτό επιτευχθεί, ο άνθρωπος γίνεται καλός· ενώ, αντίθετα, όταν αποτύχει, ο άνθρωπος γίνεται κακός. Με αυτό γινόμαστε δυστυχείς ή ευτυχείς, κατηγορούμε ο ένας τον άλλον ή είμαστε ευχαριστημένοι, και, με μια λέξη, αυτό είναι το πράγμα, που, όταν το παραμελούμε,

κακοδαιμονίαν ποιείται, τυχὸν δ' ἐπιμελείας εὐδαιμονίαν.

- 30 Τὸ δ' αἶρειν τὴν δύναμιν τῆς φραστικῆς καὶ λέγειν μὴ εἶναι μηδεμίαν ταῖς ἀληθείαις οὐ μόνον ἀχαρίστου ἐστὶ πρὸς τοὺς δεδωκότας, ἀλλὰ καὶ
 31 δειλοῦ. ὁ γὰρ τοιοῦτος φοβεῖσθαι μοι δοκεῖ, μὴ, εἴπερ ἐστὶ τις δύναμις κατὰ τὸν τόπον, οὐ δυναθῶμεν αὐτῆς καταφρονῆσαι. τοιοῦτοί εἰσι καὶ οἱ λέγοντες μηδεμίαν εἶναι παραλλαγὴν κάλλους πρὸς αἰσχος. εἶτα ὁμοίως ἦν κινηθῆναι τὸν
 32 Θεραίτην ἰδόντα καὶ τὸν Ἀχιλλέα; ὁμοίως τὴν Ἑλένην καὶ ἦν ἔτυχε γυναῖκα; καὶ ταῦτα μωρὰ καὶ ἄγροικα καὶ οὐκ εἰδότες τὴν ἐκάστου φύσιν, ἀλλὰ φοβουμένων μὴ ἂν τις αἰσθηται τῆς διαφορᾶς, εὐθύς συναρπασθεὶς καὶ ἠττηθεὶς ἀπέλθῃ.
 34 ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο, ἀπολιπεῖν ἐκάστῳ τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἣν ἔχει καὶ ἀπολιπόντα ἰδεῖν τὴν ἀξίαν τῆς δυνάμεως καὶ τὸ κράτιστον τῶν ὄντων καταμαθεῖν καὶ τοῦτο ἐν παντὶ μεταδιώκειν, περὶ τοῦτο ἐσπουδακέναι, πάρεργα τὰλλα πρὸς τοῦτο πεπονημένοι, οὐ μέντοι ἀμελοῦντα οὐδ' ἐκείνων
 35 κατὰ δύναμιν. καὶ γὰρ ὀφθαλμῶν ἐπιμελητέον, ἀλλ' οὐχ ὡς τοῦ κρατίστου, ἀλλὰ καὶ τούτων διὰ

προκαλεί δυστυχία, ενώ, όταν τύχει φροντίδας, προκαλεί την ευτυχία.

Το να αναιρέσουμε τη λεκτική ικανότητα και να πούμε ότι, στην πραγματικότητα, δεν είναι τίποτα, δεν είναι μόνο μία πράξη αχαριστίας απέναντι σ' εκείνους που μας την έδωσαν, αλλά και μία πράξη δειλίας. Γιατί, ένας τέτοιος άνθρωπος μου δίνει την εντύπωση ότι φοβάται μήπως, αν πράγματι υπάρχει κάποια ικανότητα για το συγκεκριμένο πράγμα, δεν μπορέσουμε να την περιφρονήσουμε. Τέτοιοι είναι και αυτοί που ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει καμμία διαφορά ανάμεσα στην ομορφιά και την ασχήμια. Θα μπορούσε κάποιος να συγκινηθεί το ίδιο στη θέα του Θερασίτη και του Αχιλλέα; Το ίδιο και όταν δει την Ελένη και μια οποιαδήποτε γυναίκα; Αυτά όμως είναι ανοησίες και δείγματα άξεστου ήθους, και χαρακτηρίζουν ανθρώπους που δε γνωρίζουν τη φύση του κάθε πράγματος, αλλά φοβούνται μήπως, αν κάποιος αντιληφθεί τη διαφορά, φύγει αμέσως εντυπωσιασμένος και νικημένος. Αλλά το σημαντικό είναι ν' αφήσεις στον καθένα την ικανότητα που έχει, και μετά να δεις την αξία της ικανότητάς του και να σκεφτείς καλά ποιο είναι το ανώτερο όλων των πραγμάτων, και να το φάχνεις στο καθετί, να ασχολείσαι μ' αυτό με ζήλο, και τα υπόλοιπα να τα θεωρείς δευτερεύοντα σε σύγκριση μ' αυτό, χωρίς όμως να αδιαφορείς για εκείνα, όσο βέβαια αυτό είναι δυνατό. Γιατί πρέπει να φροντίζουμε και τα μάτια μας· όμως όχι όπως κάνουμε για το πιο σημαντικό πράγμα, αλλά να μεριμνάμε και γι' αυτά

τὸ κράτιστον· ὅτι ἐκεῖνο οὐκ ἄλλως ἔξει κατὰ φύσιν εἰ μὴ ἐν τούτοις εὐλογιστοῦν καὶ τὰ ἕτερα παρὰ τὰ ἕτερα αἰρούμενον.

- 36 Τί οὖν ἐστὶ τὸ γινόμενον; οἷον εἴ τις ἀπιὼν εἰς τὴν πατρίδα τὴν ἑαυτοῦ καὶ διοδεύων πανδοκεῖον καλὸν ἀρέσαντος αὐτῷ τοῦ πανδοκείου καταμένοι
- 37 ἐν τῷ πανδοκείῳ. ἄνθρωπε, ἐπελάθου σου τῆς προθέσεως· οὐκ εἰς τοῦτο ὤδευες, ἀλλὰ διὰ τούτου. «ἀλλὰ κομφὸν τοῦτο.» πόσα δ' ἄλλα πανδοκεῖα
- 38 κομφά, πόσοι δὲ λειμῶνες· ἀπλῶς ὡς δίοδος. τὸ δὲ προκείμενον ἐκεῖνο· εἰς τὴν πατρίδα ἐπανελθεῖν, τοὺς οἰκειοὺς ἀπαλλάξαι δέους, τὴν πατρίδα ἐπανελθεῖν, τοὺς οἰκειοὺς ἀπαλλάξαι δέους, αὐτὸν τὰ τοῦ πολίτου ποιεῖν, γῆμαι, παιδοποιεῖσθαι, ἄρξαι τὰς νομιζομένας ἀρχάς. οὐ γὰρ τοὺς κομφοτέρους ἡμῖν τόπους ἐκλεξόμενος ἐλήλυθας, ἀλλ' ἐν οἷς ἐγένου καὶ ὧν κατατέταξαι πολίτης, ἐν τούτοις ἀναστραφησόμενος. τοιοῦτόν τι καὶ ἐνταῦθά ἐστὶ
- 40 τὸ γινόμενον. ἐπεὶ διὰ λόγου καὶ τοιαύτης παραδόσεως ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ τέλειον δεῖ καὶ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν ἐκκαθᾶραι καὶ τὴν δύναμιν τὴν χρηστικὴν τῶν φαντασιῶν ὀρθὴν κατασκευάσαι, ἀνάγκη δὲ τὴν παράδοσιν γίνεσθαι διὰ τινων θεωρημάτων
- 41 καὶ διὰ λέξεως ποιᾶς καὶ μετὰ τινος ποικιλίας καὶ ὀριμύτητος τῶν θεωρημάτων, ὑπ' αὐτῶν τινες τού-

για χάρη του πιο σημαντικού. Γιατί εκείνο δεν μπορεί, με άλλον τρόπο, να φτάσει στη φυσική του τελειότητα, παρά μόνο αν χρησιμοποιεί συνετά τα μάτια και διαλέγει άλλα πράγματα αντί για κάποια άλλα.

Τι είναι, όμως, αυτό που συμβαίνει; Οι άνθρωποι κά-
νουν όπως κάποιος που, καθώς επιστρέφει στην πατρίδα
του, και περνάει από κάποιο ωραίο πανδοχείο, αν το
πανδοχείο τον ευχαριστήσει, παραμένει σ' αυτό. Άνθρω-
πε, ξέχασες το σκοπό σου. Δεν πήγαινες σ' αυτό, αλλά
περνούσες από αυτό. «Είναι όμως ωραίο πανδοχείο».
Πόσα άλλα πανδοχεία είναι ωραία, πόσα λιβάδια είναι
ωραία. Απλώς, όμως, για να περνάμε από αυτά. Ο
σκοπός σου, όμως, είναι εκείνος: να επιστρέφεις στην
πατρίδα σου, να απαλλάξεις τους δικούς σου από το φό-
βο, να εκπληρώσεις ο ίδιος τα καθήκοντά σου του πολί-
τη, να παντρευτείς, να αποκτήσεις παιδιά, να αναλάβεις
τα νόμιμα αξιώματα. Γιατί, δεν έχεις έρθει στον κόσμο,
για να διαλέξεις τους πιο ωραίους τύπους για μας τους
ανθρώπους, αλλά για να μένεις στο μέρος που γεννήθη-
κες και στο οποίο έχεις οριστεί πολίτης. Κάτι ανάλογο
είναι αυτό που συμβαίνει και στην περίπτωση που εξε-
τάζουμε. Επειδή πρέπει κανείς να φτάσει την τελειότητα
με το λόγο και τη διδασκαλία που παρέχεται εδώ, και
να καταστήσει καθαρή τη βούλησή του, και να διορθώσει
την ικανότητα που χρησιμοποιεί τις εντυπώσεις, και εί-
ναι ανάγκη να γίνεται η διδασκαλία με κάποιες θεωρίες
και κάποιο ύφος, και με κάποια ποικιλία και οξύτητα
των θεωριών, υπάρχουν μερικοί που γοητεύονται απ' όλα

των ἀλίσχόμενοι καταμένουσιν αὐτοῦ, ὁ μὲν ὑπὸ τῆς λέξεως, ὁ δ' ὑπὸ συλλογισμῶν, ὁ δ' ὑπὸ μεταπιπτόντων, ὁ δ' ὑπ' ἄλλου τινὸς τοιούτου πανδοχείου, καὶ προσμείναντες κατασῆπονται ὡς παρὰ ταῖς Σειρήσιν.

- 42 Ἄνθρωπε, τὸ προκειμένον ἦν σοι κατασκευάσαι σαυτὸν χρηστικὸν ταῖς προσπιπτούσαις φαντασίαις κατὰ φύσιν, ἐν ὁρέξει ἀναπότευκτον, ἐν δ' ἐκκλίσει ἀπερίπτωτον, μηδέποτε ἄτυχοῦντα, μηδέποτε δυστυχοῦντα, ἐλεύθερον, ἀκώλυτον, ἀνανάγκαστον, συναρμόζοντα τῇ τοῦ Διὸς διοικήσει, ταύτῃ πειθόμενον, ταύτῃ εὐαρεστοῦντα, μηδένα μεμφόμενον, μηδέν' αἰτιώμενον, δυνάμενον εἰπεῖν τούτους τοὺς στίχους ἐξ ὅλης ψυχῆς

ἄγου δέ μ', ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ Πεπρωμένη.

- 43 εἶτα τοῦτο τὸ προκειμένον ἔχων ἀρέσαντός σοι λεξιδίου, ἀρεσάντων θεωρημάτων τινῶν αὐτοῦ καταμένεις καὶ κατοικεῖν προαιρῆ ἐπιλαθόμενος τῶν ἐν οἴκῳ καὶ λέγεις «ταῦτα κομφά ἐστιν»; τίς γὰρ λέγει μὴ εἶναι αὐτὰ κομφά; ἀλλ' ὡς δίοδον, ὡς πανδοχεῖα. τί γὰρ κωλύει φράζοντα ὡς Δημοσθένης ἀτυχεῖν; τί δὲ κωλύει συλλογισμοὺς ἀναλύοντα ὡς Χρῦσιππος ἄθλιον εἶναι, πενθεῖν,

αυτά και παραμένουν εκεί· άλλος αιχμαλωτίζεται από το ύφος, άλλος από τους συλλογισμούς, άλλος από τις διαφορούμενες προτάσεις, άλλος από κάποιο άλλο παρόμοιο πανδοχείο, και, μένοντας εκεί, σαπίζουν σα να βρίσκονται κοντά στις Σειρήνες.

Ἄνθρωπε, σκοπός σου ήταν να κάνεις τον εαυτό σου ικανό να χρησιμοποιεί, σύμφωνα με τη φύση, τις εντυπώσεις που παρουσιάζονται, να μην αποτυγχάνει στις επιθυμίες του, να μην καταλήγει σ' αυτά που θέλει να αποφύγει, ποτέ να μην είναι ατυχής, ποτέ να μη δυστυχεί, να είναι ελεύθερος, ανεμπόδιστος, να μην εξαναγκάζεται, να συμμορφώνεται με τη διακυβέρνηση του Δία, να υπακούει σ' αυτή, να ικανοποιείται μ' αυτή, να μη μέμφεται κανέναν, να μην κατηγορεί κανέναν και να μπορεί με όλη του την ψυχή να πει αυτούς τους στίχους:

Οδήγησέ με, ω Αία, και συ Πεπρωμένο⁶⁰.

Και μετά, αν και έχεις αυτό το σκοπό, επειδή αρέσκεισαι σε κάποιο ασήμαντο ύφος και σε κάποιες θεωρίες, παραμένεις εκεί και επιλέγεις να κατοικήσεις εκεί, ξεχνώντας όσα έχουν να κάνουν με το σπίτι σου και λες: «Είναι αυτά ωραία»; Γιατί, ποιος λέει ότι αυτά δεν είναι ωραία; Αλλά μόνο ως πέρασμα, ως πανδοχεία. Γιατί, τι εμποδίζει κάποιον που μπορεί να μιλάει όπως ο Δημοσθένης, να αποτύχει; Και τι εμποδίζει αυτόν που μπορεί ν' αναλύει τους συλλογισμούς όπως ο Χρύσιππος, να είναι ελεεινός, να θρηνηί, να νιώθει φθόνο, να βρί-

- 45 φθονεῖν, ἀπλῶς ταράσσεσθαι, κακοδαιμονεῖν; οὐδὲ
 ἔν. ὄραξ οὖν ὅτι πανδοκεῖα ἦν ταῦτα οὐδενὸς ἄξια,
 46 τὸ δὲ προκειμένον ἄλλο ἦν. ταῦτα ὅταν λέγω πρὸς
 τινας, οἴονται με καταβάλλειν τὴν περὶ τὸ λέγειν
 ἐπιμέλειαν ἢ τὴν περὶ τὰ θεωρήματα. ἐγὼ δ' οὐ
 ταύτην καταβάλλω, ἀλλὰ τὸ περὶ ταῦτ' ἀκαταλη-
 47 κτικῶς ἔχειν καὶ ἐνταῦθα τίθεσθαι τὰς αὐτῶν
 ἐλπίδας. εἴ τις τοῦτο παριστὰς βλάπτει τοὺς ἀκού-
 οντας, καὶ μὲ τίθεσθε ἓνα τῶν βλαπτόντων. οὐ δύ-
 ναμαι δ' ἄλλο βλέπων τὸ κράτιστον καὶ τὸ κυριώ-
 τατον ἄλλο λέγειν εἶναι, ἢν' ὑμῖν χαρίσωμαι.

κδ'. Πρὸς τινὰ τῶν οὐκ ἠξιωμένων ὑπ' αὐτοῦ.

- Εἰπόντος αὐτῷ τινος ὅτι Πολλάκις ἐπιθυμῶν
 I σου ἀκοῦσαι ἦλθον πρὸς σέ καὶ οὐδέποτε μοι
 ἀπεκρίνω· καὶ νῦν, εἰ δυνατόν, παρακαλῶ σε εἰπεῖν
 2 τί μοι, Δοκεῖ σοι, ἔφη, καθάπερ ἄλλου τινὸς εἶναι
 τέχνη οὕτως δὲ καὶ τοῦ λέγειν, ἦν ὁ μὲν ἔχων
 ἐμπείρως ἐρεῖ, ὁ δὲ μὴ ἔχων ἀπείρως; Δοκεῖ.
 3 Οὐκοῦν ὁ μὲν διὰ τοῦ λέγειν αὐτός τε ὠφελούμε-
 νος καὶ ἄλλους οἷός τε ὧν ὠφελεῖν οὗτος ἐμπεί-
 ρως ἂν λέγοι, ὁ δὲ βλαπτόμενος μᾶλλον καὶ βλά-
 πτων οὗτος ἀπειρος ἂν εἴη τῆς τέχνης ταύτης τῆς
 τοῦ λέγειν; εὖροις ἂν τοὺς μὲν βλαπτομένους τοὺς
 4 δ' ὠφελουμένους. οἱ δ' ἀκούοντες πάντες ὠφελού-
 νται ἀφ' ὧν ἀκούουσιν ἢ καὶ τούτων εὖροις ἂν τοὺς

σκεται, με μια λέξη, σε ταραχή, να είναι δυστυχημένος; Απολύτως τίποτα. Βλέπεις, λοιπόν, ότι αυτά ήταν πανδοχεία χωρίς καμμία αξία, ενώ ο σκοπός σου ήταν άλλος. Όταν μιλώ έτσι σε κάποιους, έχουν την εντύπωση ότι υποβιβάζω τη μελέτη της ρητορικής ή αυτή των θεωριών. Εγώ, όμως, δεν υποβιβάζω αυτή, αλλά το να νοιάζεται κανείς αδιάκοπα για όλα αυτά και να εναποθέτει εκεί τις ελπίδες του. Αν κάποιος, αναπτύσσοντας αυτές τις ιδέες, ενοχλεί τους ακροατές, θεωρήστε και μένα έναν απ' αυτούς που προκαλούν ενόχληση. Δεν μπορώ, όμως, όταν βλέπω ότι άλλο πράγμα είναι το ανώτερο και το πιο σημαντικό, να πω το ίδιο για κάποιον άλλο, για να σας ευχαριστήσω.

κδ'. Σε κάποιον από εκείνους, που δεν τους θεωρούσε (ο Επίκτητος) άξιους.

Όταν κάποιος του είπε: «ήρθα σε σένα πολλές φορές, επειδή επιθυμούσα να σε ακούσω, και ποτέ δε μου έδωσες μια απάντηση· τώρα, όμως, αν είναι δυνατό, σε παρακαλώ να μου πεις κάτι». Νομίζεις, του είπε, ότι, όπως υπάρχει κάποια τέχνη για καθετί άλλο, έτσι υπάρχει και για το λόγο, και ότι αυτός που την κατέχει θα μιλήσει επιδέξια, ενώ εκείνος που δεν την κατέχει θα μιλήσει αδέξια; – Έτσι νομίζω. – Επομένως, αυτός που με το λόγο ωφελεί και τον εαυτό του και είναι ικανός να ωφελήσει και άλλους, μπορεί να μιλήσει επιδέξια, ενώ, αυτός που περισσότερο βλάπτεται και βλάπτει και άλ-

- μὲν ὠφελουμένους τοὺς δὲ βλαπτομένους; Καὶ
 τούτων, ἔφη. Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα ὅσοι μὲν ἐμπεί-
 5 ρως ἀκούουσιν ὠφελοῦνται, ὅσοι δ' ἀπείρως βλά-
 πτονται; Ὁμολόγει. Ἔστιν ἄρα τις ἐμπειρία καθά-
 6 περ τοῦ λέγειν οὕτως καὶ τοῦ ἀκούειν; Ἔοικεν. Εἰ
 δὲ βούλει, καὶ οὕτως σκέψαι αὐτό. τὸ μουσικῶς
 7 ἄφασθαι τίνος σοι δοκεῖ; Μουσικοῦ. Τί δέ; τὸν ἀν-
 δριάντα ὡς δεῖ κατασκευάσαι τίνος σοι φαίνεται;
 Ἄνδριαντοποιοῦ. Τὸ ἰδεῖν ἐμπείρως οὐδεμιᾶς σοι
 προσδεῖσθαι φαίνεται τέχνης; Προσδεῖται καὶ τοῦ-
 8 το. Οὐκοῦν εἰ καὶ τὸ λέγειν ὡς δεῖ τοῦ ἐμπείρου
 ἐστίν, ὁρᾷς ὅτι καὶ τὸ ἀκούειν ὠφελίμως τοῦ
 ἐμπείρου ἐστίν; καὶ τὸ μὲν τελείως καὶ ὠφελίμως,
 9 εἰ βούλει, πρὸς τὸ παρὸν ἀφῶμεν, ἐπεὶ καὶ μακρὰν
 ἔσμεν ἀμφοτέροι παντὸς τοῦ τοιούτου. ἐκεῖνο δὲ
 10 πᾶς ἂν τις ὁμολογήσῃ μοι δοκεῖ, ὅτι ποσῆς γέ-
 τινος τριβῆς περὶ τὸ ἀκούειν προσδεῖται ὁ τῶν
 φιλοσόφων ἀκουσόμενος. ἢ γὰρ οὐ;
 11 Περὶ τίνος οὖν λέγω πρὸς σέ; δεῖξόν μοι. περὶ
 τίνος ἀκοῦσαι δύνασαι; περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν;
 12 τίνος; ἄρά γε ἵππου; Οὐ. Ἄλλὰ βοός; Οὐ. Τί οὖν;

λους, είναι αδέξιος σ' αυτή την τέχνη του λόγου; Θα μπορούσες να βρεις ότι κάποιιοι βλάπτονται, ενώ κάποιιοι άλλοι ωφελούνται. Όλοι αυτοί που ακούνε, ωφελούνται απ' όσα ακούνε, ή και απ' αυτούς ακόμη θα εύρισκες ότι άλλοι ωφελούνται και άλλοι βλάπτονται; -Ναι, και απ' αυτούς, είπε. -Οπότε, και στο θέμα που εξετάζουμε, όσοι ξέρουν ν' ακούν, ωφελούνται, ενώ, όσοι δεν το ξέρουν, βλάπτονται; -Συμφωνώ. -Άραγε, όπως υπάρχει κάποια επιδεξιότητα στο λόγο, έτσι υπάρχει και στην ακοή; -Έτσι φαίνεται. -Αν θέλεις, εξέτασε το θέμα και μ' αυτό τον τρόπο: ποιανού έργο νομίζεις πως είναι να χειρίζεται το μουσικό όργανο; -Του μουσικού. -Λοιπόν; Και ποιος νομίζεις πως κατασκευάζει το άγαλμα με τον τρόπο που πρέπει; -Ο γλύπτης. Έχεις την εντύπωση ότι δε χρειάζεται καμμιά τέχνη, για να δεις το άγαλμα επιδέξια; -Και αυτό απαιτεί κάποια τέχνη. -Λοιπόν, αν και το να μιλάς όπως πρέπει είναι έργο επιδέξιου ανθρώπου, βλέπεις ότι και το να ακούς με τρόπο που να σε ωφελεί, είναι επίσης έργο του επιδέξιου; Αν θέλεις, όμως, ας αφήσουμε προς το παρόν την τελειότητα και την ωφέλεια, γιατί και οι δύο είμαστε μακριά από καθετί παρόμοιο. Νομίζω ότι καθένας θα παραδεχόταν ότι, αν κάποιος θέλει να ακούσει τους φιλοσόφους, χρειάζεται να εξασκηθεί πολύ στο να ακούει. Ή μήπως δεν είναι έτσι;

Λοιπόν, για ποιο θέμα να σου μιλήσω; Δείξε μου. Για ποιο θέμα μπορείς να ακούσεις; Για τα καλά και τα κακά; Τίνος; Του αλόγου; -Όχι. -Αλλά του βοδιού; -Όχι.

ἀνθρώπου; Ναί. Οἶδαμεν οὖν, τί ἐστὶν ἄνθρωπος,
 τίς ἢ φύσις αὐτοῦ, τίς ἢ ἔννοια; ἔχομεν καὶ κατὰ
 ποσὸν περὶ τοῦτο τὰ ὦτα τετρημένα; ἀλλὰ φύσις
 τί ἐστὶν ἔννοεῖς ἢ δύνασαι καὶ κατὰ ποσὸν ἀκολου-
 13 θῆσαί μοι λέγοντι; ἀλλ' ἀποδειξέι χρήσομαι πρὸς
 σέ; πῶς; παρακολουθεῖς γὰρ αὐτῷ τούτῳ, τί ἐστὶν
 ἀπόδειξις ἢ πῶς τι ἀποδείκνυται ἢ διὰ τίνων; ἢ
 14 τίνα ὅμοια μὲν ἀποδειξέι ἐστίν, ἀπόδειξις δ' οὐκ
 ἐστίν; τί γὰρ ἐστὶν ἀληθὲς οἶδας ἢ τί ἐστὶ ψεῦδος;
 τί τίνι ἀκολουθεῖ, τί τίνι μάχεται ἢ ἀνομολογού-
 15 μενόν ἐστὶν ἢ ἀσύμφωνον; ἀλλὰ κινῶ σε πρὸς
 φιλοσοφίαν; πῶς παραδεικνύω σοι τὴν μάχην τῶν
 πολλῶν ἀνθρώπων, καθ' ἣν διαφέρονται περὶ ἀγα-
 θῶν καὶ κακῶν καὶ συμφερόντων καὶ ἀσυμφόρων,
 αὐτὸ τοῦτο τί ἐστὶ μάχη οὐκ εἰδότε; δεῖξον οὖν μοι,
 τί περανῶ διαλεγόμενός σοι. κίνησόν μοι προθυ-
 16 μίαν. ὡς ἢ κατάλληλος πόα τῷ προβάτῳ φανεῖσα
 προθυμίαν αὐτῷ κινεῖ πρὸς τὸ φαγεῖν, ἂν δὲ λίθον
 ἢ ἄρτον παραθῆς, οὐ κινήθησεται, οὕτως εἰσὶ τινες
 ἡμῖν φυσικαὶ προθυμίαι καὶ πρὸς τὸ λέγειν, ὅταν ὁ
 ἀκουσόμενος φανῆ τις, ὅταν αὐτὸς ἐρεθίσῃ. ἂν δ'
 17 ὡς λίθος ἢ χόρτος ἢ παρακειόμενος, πῶς δύναται
 ἀνθρώπῳ ὄρεξιν κινήσαι; ἢ ἄμπελος μὴ τι λέγει

-Τι λοιπόν; Του ανθρώπου; -Ναι. -Ξέρουμε λοιπόν τι είναι ο άνθρωπος, ποια είναι η φύση του, ποια είναι η έννοια του ανθρώπου; Έχουμε, και κατά πόσο, εξασκήσει τα αυτιά μας γι' αυτό το θέμα; Αλλά κατανοείς τι είναι η φύση, ή μπορείς, και σε ποιο βαθμό, να με παρακολουθήσεις όταν μιλάω; Αλλά, μπορώ να χρησιμοποιήσω αποδείξεις στην περίπτωση σου; Πώς μπορώ; Γιατί, καταλαβαίνεις αλήθεια τι είναι μια απόδειξη, ή πώς αποδεικνύεται κάτι, ή με ποιους τρόπους αποδεικνύεται; Ή ποιοι συλλογισμοί μοιάζουν με απόδειξη, αλλά δεν είναι απόδειξη; Γιατί, μήπως ξέρεις τι είναι αλήθεια ή τι είναι ψέμα; Τι ακολουθεί ως συνέπεια, τι αντιφάσκει σε κάτι άλλο, ή είναι αντίθετο ή ασύμφωνο; Αλλά, μήπως σε ωθώ προς τη φιλοσοφία; Πώς να σου παρουσιάσω τη σύγκρουση, όπου τόσοι άνθρωποι διαφωνούν σχετικά με τα καλά και κακά και τα συμφέροντα και ασύμφορα πράγματα, από τη στιγμή που εσύ δε γνωρίζεις αυτό ακριβώς, τι δηλαδή είναι σύγκρουση; Δείξε μου, λοιπόν, τι θα καταφέρω αν συζητήσω μαζί σου; Κίνησέ μου το ενδιαφέρον. Όπως η πρασινάδα, η κατάλληλη για το πρόβατο, αμέσως μόλις αυτό τη δει, διεγείρει την επιθυμία του για φαγητό, αν, όμως, του παρουσιάσεις μια πέτρα ή ψωμί, δε θα διεγερθεί καμιά επιθυμία, έτσι και σε μας υπάρχουν κάποιες φυσικές διαθέσεις για να μιλήσουμε, όταν αυτός που θα μας ακούσει φανεί πως είναι κάποιος, και όταν αυτός μας προκαλέσει. Αν, όμως, στέκεται κοντά μας σαν πέτρα ή σα χορτάρι, πώς μπορεί να διεγείρει την επιθυμία ενός ανθρώπου; Μήπως το

- τῷ γεωργῷ «ἐπιμελοῦ μου»; ἀλλ' αὐτὴ δι' αὐτῆς ἐμφαίνουσα, ὅτι ἐπιμεληθέντι λυσιτελήσει αὐτῷ,
- 18 ἐκκαλεῖται πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν. τὰ παιδιὰ τὰ πιθανὰ καὶ δριμέα τίνα οὐκ ἐκκαλεῖται πρὸς τὸ συμπαίξειν αὐτοῖς καὶ συνέρπειν καὶ πρὸς τὸ συμφελλίξειν; ὄνω δὲ τίς προθυμεῖται συμπαίξειν ἢ συνογκᾶσθαι; καὶ γὰρ εἰ μικρόν, ὅμως ὀνάριόν ἐστιν.
- 19 Τί οὖν μοι οὐδὲν λέγεις; Ἐκεῖνο μόνον ἔχω σοι εἰπεῖν, ὅτι ὁ ἀγνοῶν, τίς ἐστι καὶ ἐπὶ τί γέγονεν καὶ ἐν τίνι τούτῳ τῷ κόσμῳ καὶ μετὰ τίνων κοινωνῶν καὶ τίνα τὰ ἀγαθὰ ἐστὶ καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ αἰσχρά, καὶ μήτε λόγῳ παρακολουθῶν μήτ' ἀποδείξει, μήτε τί ἐστὶν ἀληθὲς ἢ τί φεῦδος, μήτε διακρίναι ταῦτα δυνάμενος οὔτ' ὀρέξεται κατὰ φύσιν οὔτ' ἐκκλινεῖ οὔθ' ὀρμήσει οὔτ' ἐπιβαλεῖται, οὐ συγκαταθήσεται, οὐκ ἀνανεύσει, οὐκ ἐφέξει, τὸ σύνολον κωφὸς καὶ τυφλὸς περιελεύ-
- 20 σεται δοκῶν μὲν τις εἶναι, ὧν δ' οὐδεὶς. νῦν γὰρ πρῶτον τοῦθ' οὕτως ἔχει; οὐχὶ ἐξ οὗ γένος ἀνθρώπων ἐστίν, ἐξ ἐκείνου πάντα τὰ ἀμαρτήματα
- 21 καὶ τὰ ἀτυχήματα παρὰ ταύτην τὴν ἄγνοϊαν γεγένηται; Ἀγαμέμνων καὶ Ἀχιλλεὺς διὰ τί

αμπέλι λέει στο γεωργό «καλλιέργησέ με»; Όχι, αλλά το ίδιο, με μόνη την εμφάνισή του, δείχνει ότι θα ωφεληθεί αυτός που θα το καλλιεργήσει, και παρακινεί να το καλλιεργήσουν. Ποιον δεν παρακινούν τα πειστικά και ζωηρά παιδιά να παίζει μαζί τους, να μπουσουλίζει μαζί τους και να φλυαρήσει μαζί τους; Ποιος, όμως, είναι πρόθυμος να παίζει με ένα γαίδαρο ή να γκαρίζει μαζί του; Γιατί, ακόμα και αν είναι μικρός, είναι, παρόλα αυτά, ένας μικρός γαίδαρος.

Γιατί λοιπόν δε μου λες τίποτα; -Ένα μόνο μπορώ να σου πω' ότι αυτός που αγνοεί ποιος είναι και για ποιο σκοπό έχει γεννηθεί και τι είδους κόσμος είναι αυτός στον οποίο βρίσκεται, και με ποιους μαζί πρέπει να ζήσει, και ποια είναι τα καλά και τα κακά πράγματα, και τα όμορφα και τα άσχημα, και δεν μπορεί να παρακολουθήσει ούτε ένα συλλογισμό ούτε μια απόδειξη, ούτε ξέρει τι είναι αλήθεια ή τι είναι ψέμα, ούτε μπορεί να τα ξεχωρίσει αυτά, αυτός δε θα συμφωνεί με τη φύση ούτε στις επιθυμίες του ούτε στις αποστροφές του, ούτε στις επιλογές του, ούτε στα σχέδιά του, ούτε στις συγκαταθέσεις του, ούτε στις αρνήσεις του, ούτε στις αμφιβολίες του· συνολικά θα περιφέρεται κουφός και τυφλός, νομίζοντας ότι είναι κάποιος, ενώ δεν είναι κανείς. Γιατί, τώρα, νομίζεις ότι αυτό συμβαίνει πρώτη φορά; Δεν είναι αλήθεια ότι, από τότε που άρχισε να υπάρχει το ανθρωπινό γένος, από εκείνο προήλθαν όλα τα λάθη και οι δυστυχίες, εξαιτίας αυτής της άγνοιας; Για ποιο λόγο φιλονικούσαν μεταξύ τους ο Αγαμέμνωνας και ο Αχιλ-

- ἀλλήλοις διεφέροντο; οὐχὶ διὰ τὸ μὴ εἶδέναι, τίνα ἐστὶ συμφέροντα καὶ ἀσύμφορα; οὐχὶ ὁ μὲν λέγει, ὅτι συμφέρει ἀποδοῦναι τῷ πατρὶ τὴν Χρυσηίδα, ὁ δὲ λέγει, ὅτι οὐ συμφέρει; οὐχὶ ὁ μὲν λέγει, ὅτι δεῖ αὐτὸν λαβεῖν τὸ ἄλλου γέρας, ὁ δὲ, ὅτι οὐ δεῖ;
- 22 οὐχὶ διὰ ταῦτα ἐπελάθοντο καὶ τίνες ἦσαν καὶ ἐπὶ τί ἐλήλυθασαν; ἕα, ἄνθρωπε, ἐπὶ τί ἐλήλυθας; ἐρω-
 μένας κτησόμενος ἢ πολεμήσων; «πολεμήσων.» τίσι; τοῖς Τρωσὶν ἢ τοῖς Ἑλλησιν; «τοῖς Τρωσίν.» ἀφείς οὖν τὸν Ἑκτορα ἐπὶ τὸν βασιλέα τὸν σαυτοῦ σπᾶς τὸ ξίφος; σὺ δ', ὦ βέλτιστε, ἀφείς τὰ τοῦ
- 23 βασιλέως ἔργα,

ὦ λαοί τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέμηλεν,

- περὶ κορασιδίου διαπυκτεύεις τῷ πολεμικωτάτῳ τῶν συμμάχων, ὃν δεῖ παντὶ τρόπῳ περιέπειν καὶ φυλάττειν; καὶ χεῖρων γίνῃ κομφοῦ ἀρχιερέως, ὃς τοὺς καλοὺς μονομάχους διὰ πάσης ἐπιμελείας ἔχει; ὄρας, οἷα ποιεῖ ἄγνοια περὶ τῶν συμφερόντων;
- 24 «Ἄλλὰ καὶ γὰρ πλούσιός εἰμι.» μὴ τι οὖν τοῦ Ἀγαμέμνονος πλουσιώτερος; «ἀλλὰ καὶ καλός εἰμι.» μὴ τι οὖν τοῦ Ἀχιλλέως καλλίων; «ἀλλὰ καὶ κόμιον κομφὸν ἔχω.» ὁ δ' Ἀχιλλεὺς οὐ κάλλιον

λέας; Δεν ήταν επειδή δε γνώριζαν ποια πράγματα είναι συμφέροντα και ποια ασύμφορα; Δε λέει ο ένας ότι συμφέρει να δώσουν πίσω στον πατέρα της τη Χρυσήίδα, ενώ ο άλλος λέει ότι αυτό δεν τους συμφέρει; Δε λέει ο ένας ότι πρέπει αυτός να πάρει το έπαθλο του άλλου, ενώ ο άλλος ότι δεν πρέπει; Γι' αυτούς τους λόγους δεν ξέχασαν και ποιοι ήταν και για ποιο σκοπό είχαν έρθει; Αχ, άνθρωπε, για ποιο σκοπό έχεις έρθει; Για ν' αποκτήσεις ερωμένες ή για να πολεμήσεις; «Για να πολεμήσω». Ποιους; Τους Τρώες ή τους Έλληνες; «Τους Τρώες». Αφήνεις λοιπόν τον Έκτορα και τραβάς το ξίφος ενάντια στο δικό σου βασιλιά; Εσύ, άριστε, αδιαφορείς για τα καθήκοντα του βασιλιά,

που έχει αναλάβει την προστασία των λαών, και φροντίζει για τόσα πολλά⁶¹,

και για ένα κοριτσάκι πυγμαχείς με τον πιο σπουδαίο πολεμιστή ανάμεσα στους συμμάχους, τον οποίο πρέπει με κάθε τρόπο να τον φροντίζεις και να τον προστατεύεις; Και γίνεσαι χειρότερος από έναν ευπρεπή αρχιερέα, ο οποίος φροντίζει με κάθε τρόπο τους καλούς μονομάχους; Βλέπεις τι προκαλεί η άγνοια σχετικά με τα πράγματα που συμφέρουν;

«Αλλά και εγώ είμαι πλούσιος». Και λοιπόν, μήπως είσαι πιο πλούσιος από τον Αγαμέμνονα; «Αλλά είμαι και ωραίος». Και λοιπόν, μήπως είσαι πιο ωραίος από τον Αχιλλέα; «Αλλά έχω και όμορφα μαλλιά». Μα, και

- 25 καὶ ξανθόν; καὶ οὐκ ἐκτένιζεν αὐτὸ κομφῶς οὐδ' ἐπλασσεν. «ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὸς εἰμι.» μὴ τι οὖν δύνασαι λίθον ἄραι ἠλίκον ὁ Ἐκτωρ ἢ ὁ Αἴας; «ἀλλὰ καὶ εὐγενής.» μὴ τι ἐκ θεᾶς μητρός, μὴ τι πατρός ἐγγόνου Διός; τί οὖν ἐκείνον ὠφελεῖ ταῦτα, ὅταν καθήμενος κλαίῃ διὰ τὸ κορασιδίον; 26 «ἀλλὰ ῥήτωρ εἰμί.» ἐκείνος δ' οὐκ ἦν; οὐ βλέπεις πῶς κέχρηται τοῖς δεινοτάτοις τῶν Ἑλλήνων περὶ λόγους Ὀδυσσεῖ καὶ Φοίνικι, πῶς αὐτοὺς ἀστόμους πεποίηκε;
- 27 Ταῦτά σοι μόνα ἔχω εἰπεῖν καὶ οὐδὲ ταῦτα προθύμως. Διὰ τί; Ὅτι με οὐκ ἠρέθισας. εἰς τί γὰρ 28 ἀπιδῶν ἐρεθισθῶ ὡς οἱ ἵππικοὶ περὶ τοὺς ἵππους τοὺς εὐφυεῖς; εἰς τὸ σωματίον; αἰσχροῦς αὐτὸ πλάσσεις. εἰς τὴν ἐσθῆτα; καὶ ταύτην τρυφεράν ἔχεις. εἰς σχῆμα, εἰς βλέμμα; εἰς οὐδέν. ὅταν ἀκοῦσαι θέλῃς φιλοσόφου, μὴ λέγε αὐτῷ ὅτι 29 «οὐδέν μοι λέγεις;», ἀλλὰ μόνον δείκνυε σαυτὸν οἷον τ' ἀκούειν καὶ ὄφει, πῶς κινήσεις τὸν λέγοντα.

κέ. Πῶς ἀναγκαῖα τὰ λογικά;

- 1 Τῶν παρόντων δέ τινος εἰπόντος Πεισόν με, ὅτι
2 τὰ λογικά χρήσιμά ἐστιν, Θέλεις, ἔφη, ἀποδείξω σοι τοῦτο;

Ναί. Οὐκοῦν λόγον μ' ἀποδεικτικὸν διαλεχθῆναι

ο Αχιλλέας δεν είχε ομορφότερα μαλλιά, και μάλιστα ξανθά; Και δεν τα χτένιζε κομψά, ούτε έδινε σ' αυτά ωραίο σχήμα; «Αλλά είμαι και δυνατός». Μήπως μπορείς, λοιπόν, να σηκώσεις τόσο μεγάλη πέτρα, όσο ο Έκτορας ή ο Αϊάντας; «Αλλά και η καταγωγή μου είναι ευγενική». Μήπως η μητέρα σου ήταν θεά, μήπως ο πατέρας σου εγγονός του Δία; Τι τον ωφελούν λοιπόν όλα αυτά, όταν κάθεται και κλαίει για το κοριτσάκι; «Αλλά είμαι ρήτορας». Και εκείνος δεν ήταν; Δε βλέπεις πώς αντιμετώπισε τον Οδυσσέα και το Φοίνικα, από τους Έλληνες τους πιο ικανούς στα λόγια, πώς τους άφησε άναυδους;⁶²

Αυτά μόνο μπορώ να σου πω, και αυτά χωρίς να είμαι πρόθυμος. -Γιατί έτσι; -Γιατί δε με ερέθισες. Γιατί, πού θα σε κοιτάξω και θα ερεθιστώ, όπως ερεθίζονται οι έμπειροι στα άλογα, όταν βλέπουν καθαρόαιμα; Στο ασήμαντο σώμα σου; Το κάνεις άσχημο. Στα ρούχα σου; Και αυτά είναι πολυτελή. Στο ύφος σου, στο βλέμμα σου; Σε τίποτα. Όταν θέλεις ν' ακούσεις το φιλόσοφο, μην του λες «δε θα μου πεις τίποτα;», αλλά μόνο δείξε ότι είσαι ικανός ν' ακούς, και θα δεις πώς θα ερεθίσεις τον ομιλητή.

κε'. Πώς η λογική είναι απαραίτητη;

Όταν κάποιος από τους παρόντες είπε: «πέισε με ότι η λογική είναι χρήσιμη», του απάντησε: θέλεις να σου το αποδείξω; -Ναι. -Λοιπόν, πρέπει να χρησιμοποιήσω

- 3 δεῖ; Ὁμολογήσαντος δὲ Πόθεν οὖν εἶση, ἂν σε σοφίσωμαι; Σιωπήσαντος δὲ τοῦ ἀνθρώπου Ὁρᾶς, ἔφη, πῶς αὐτὸς ὁμολογεῖς ὅτι ταῦτα ἀναγκαῖά ἐστίν, εἰ χωρὶς αὐτῶν οὐδ' αὐτὸ τοῦτο δύνασαι μαθεῖν, πότερον ἀναγκαῖα ἢ οὐκ ἀναγκαῖά ἐστίν.

κς'. Τί τὸ ἴδιον τοῦ ἀμαρτήματος;

- 1 Πᾶν ἀμάρτημα μάχην περιέχει. ἐπεὶ γὰρ ὁ
ἀμαρτάνων οὐ θέλει ἀμαρτάνειν, ἀλλὰ κατορθώ-
2 σαι, δῆλον ὅτι ὁ μὲν θέλει οὐ ποιεῖ. τί γὰρ ὁ
κλέπτῃς θέλει πράξαι; τὸ αὐτῷ συμφέρον. οὐκ οὖν,
3 εἰ ἀσύμφορόν ἐστιν αὐτῷ τὸ κλέπτειν, ὁ μὲν θέλει
ποιεῖ. πᾶσα δὲ ψυχὴ λογικὴ φύσει διαβέβληται
πρὸς μάχην· καὶ μέχρι μὲν ἂν μὴ παρακολουθῇ
τούτῳ, ὅτι ἐν μάχῃ ἐστίν, οὐδὲν κωλύεται τὰ μα-
χόμενα ποιεῖν· παρακολουθήσαντα δὲ πολλὴ
ἀνάγκη ἀποστῆναι τῆς μάχης καὶ φυγεῖν οὕτως
ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ψεύδους ἀνανεῦσαι πικρὰ ἀνάγκη
τῷ αἰσθανομένῳ, ὅτι ψευδός ἐστιν· μέχρι δὲ τοῦτο
μὴ φαντάζεται, ὡς ἀληθεῖ ἐπινεύει αὐτῷ.
- 4 Δεινὸς οὖν ἐν λόγῳ, ὁ δ' αὐτὸς καὶ προτρε-
πτικὸς καὶ ἐλεγκτικὸς οὗτος ὁ δυνάμενος ἐκάστω
παραδειξάει τὴν μάχην, καθ' ἣν ἀμαρτάνει, καὶ
σαφῶς παραστῆσαι, πῶς ὁ θέλει οὐ ποιεῖ καὶ ὁ μὴ

αποδεικτικό λόγο; -Και όταν ο άλλος συμφώνησε, ο Επίκτητος τον ρώτησε: Πώς θα το ξέρεις, αν σε εξαπατήσω; -Καθώς ο άνθρωπος έμεινε σιωπηλός, του είπε: Βλέπεις πως και ο ίδιος παραδέχεται ότι αυτές οι γνώσεις είναι απαραίτητες, αφού, χωρίς αυτές, δεν μπορείς να μάθεις ούτε αυτό, αν δηλαδή είναι αναγκαίες ή όχι.

κζ'. Ποιο είναι το χαρακτηριστικό του σφάλματος;

Κάθε σφάλμα εμπεριέχει μια αντίφαση. Γιατί, αν αυτός που κάνει λάθη, δε θέλει να σφάλει, αλλά να πετύχει, είναι ολοφάνερο ότι δεν κάνει αυτό που θέλει. Γιατί, τι θέλει να πετύχει ο κλέφτης; Το δικό του συμφέρον. Λοιπόν, αν η κλοπή είναι ασύμφορη για εκείνον, δεν κάνει αυτό που θέλει. Κάθε λογική ψυχή, τώρα, διαβάλλεται, σύμφωνα με τη φύση, από την αντίφαση. Και όσο ο άνθρωπος δεν καταλαβαίνει ότι βρίσκεται σε αντίφαση, τίποτα δεν τον εμποδίζει να κάνει αντιφατικά πράγματα. Όταν, όμως, το καταλάβει, οφείλει αναγκαστικά να εγκαταλείψει την αντίφαση και να την αποφύγει, όπως ακριβώς μία σκληρή ανάγκη υποχρεώνει κάποιον να απορρίψει το φέμα, όταν αντιληφθεί ότι είναι φέμα. Όσο, όμως, το φέμα δε φανερώνεται, συγκαταναεύει σ' αυτό σα να είναι αλήθεια.

Αυτός λοιπόν, που μπορεί να δείξει σε κάθε άνθρωπο την αντίφαση, εξαιτίας της οποίας κάνει λάθη, και να του παρουσιάσει με σαφήνεια πως δεν κάνει αυτό που θέλει, και κάνει αυτό που δε θέλει, είναι δεινός στο λόγο,

- 5 θέλει ποιεί. ἂν γὰρ τοῦτο δείξῃ τις, αὐτὸς ἀφ' αὐ-
τοῦ ἀναποχωρήσει. μέχρι δὲ μὴ δεικνύης, μὴ
θαύμαζε, εἰ ἐπιμένει· κατορθώματος γὰρ φαν-
6 τασίαν λαμβάνων ποιεί αὐτό. διὰ τοῦτο καὶ Σω-
κράτης ταύτῃ τῇ δυνάμει πεποισθῶς ἔλεγεν ὅτι
«ἐγὼ ἄλλον μὲν οὐδένα εἴωθα παρέχειν μάρτυρα
ᾧ λέγω, ἀρχοῦμαι δ' αἰεὶ τῷ προσδιαλεγομένῳ
καὶ ἐκεῖνον ἐπιψηφίζω καὶ καλῶ μάρτυρα καὶ εἰς
7 ᾧ οὗτος ἀρκεῖ μοι ἀντὶ πάντων». ἦδει γάρ, ὑπό-
τινος λογικῆ ψυχῆ κινεῖται, ζυγῷ ἐπιρρέφει, ἂν τε
θελῆς ἂν τε μὴ. λογικῷ ἡγεμονικῷ δεῖξον μάχην
καὶ ἀποστήσεται· ἂν δὲ μὴ δεικνύης, αὐτὸς σαυτῷ
μᾶλλον ἐγκάλει ἢ τῷ μὴ πειθομένῳ.

και μπορεί ο ίδιος να ενθαρρύνει και να ελέγχει. Γιατί, αν κάποιος αποδείξει σε κάποιον αυτό το πράγμα, εκείνος μόνος του θα εγκαταλείψει αυτό που κάνει. Όσο, όμως, εσύ δεν το αποδεικνύεις, μην απορείς, αν επιμένει στο λάθος του. Και αυτό το κάνει, γιατί έχει μια εντύπωση ότι κάνει το σωστό. Γι' αυτό και ο Σωκράτης, επειδή εμπιστεύτηκε αυτή τη δύναμη, έλεγε «εγώ δε συνηθίζω να παρουσιάζω κανέναν άλλον μάρτυρα γι' αυτά που λέω, και ακούμαι πάντα σε αυτά που λέει ο συνομιλητής μου, και στηρίζομαι στην ψήφο του και τον καλώ για μάρτυρα, και αν ακόμη αυτός είναι ένας, εμένα μου αρκεί αυτός στη θέση όλων»⁶³. Γιατί ο Σωκράτης ήξερε τι είναι αυτό που κινεί τη λογική ψυχή, και ότι αυτή θα κλίνει όπως η ζυγαριά, είτε το θέλεις είτε όχι. Δείξε την αντίφαση στο λογικό και κυρίαρχο μέρος της ψυχής, και αυτό θα σταθεί μακριά. Αν, όμως, δεν τη δείχνεις, κατηγορήσε μάλλον τον εαυτό σου και όχι εκείνον που δεν πείθεται.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Όλα τα σχόλια, στον τόμο αυτό, είναι μέρος του σχολιασμού του Άγγλου μεταφραστή των *Διατριβών*, W. A. Oldfather, στις εκδόσεις The Loeb Classical Library.

1. Οι κυνηγοί συνήθιζαν να τρομάζουν τα ελάφια και να τα οδηγούν στα δίχτυα, τεντώνοντας ένα σχοινί, πάνω στο οποίο υπήρχαν έντονα χρωματισμένα φτερά, στα ασφαλή περάσματα του δάσους. Σύγκρινε με Βιργίλιο, *Γεωργικά*, III. 372· βλ. και *Αινειάδα* XII.750.

2. Από έναν άγνωστο τραγικό ποιητή (Nauck, *Fragm. Trag. Adesp.*, 88) συμπεριλαμβάνεται επίσης στα *Μονόστιχα* του Μενάνδρου, 504.

3. Πλάτων, *Φαίδρος* 77E· πρβ. *Κρίτων* 46c. Ο Επίκτητος φαίνεται να χρησιμοποιεί τον όρο *μορμολύκειον* και *μορμολυκεία* με την ασυνήθιστη έννοια της τρομακτικής μορφής μιας μάσκας.

4. Μια προσφιλής ιδέα των Στωικών. Βλ. *Ζήνων* στο Διογένη Λαέρτιο VII.137· Μάρκος Αυρήλιος V.13 και 32· X. 7, 2· XI. Εν συντομία, πρόκειται για μια θεωρία της «κυκλικής αναγέννησης» (Μάρκος Αυρήλιος XI. 2), σύμφωνα με την οποία όλα τα πράγματα επαναλαμβάνονται σε περιοδικούς κύκλους.

5. Η «ελευθερία», στην εποχή των αρχαίων Ελλήνων φι-

λοσόφων, είχε να κάνει αρχικά με την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά, στην εποχή του Επίκτητου, δε σήμαινε τίποτε περισσότερο από το προνόμιο να ζει κανείς τη ζωή που τον ευχαριστούσε, κάτω από την εξουσία της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής κυβέρνησης. Υπάρχει, επομένως, ένα παιχνίδι με τη διπλή σημασία του ελεύθερου, την κοινωνική και την ηθική του σημασία.

6. Μέρος της εθιμοτυπίας της απελευθέρωσης των σκλάβων στο ρωμαϊκό νόμο. Ο φόρος του «πέντε τοις εκατό», που αναφέρεται αμέσως παρακάτω, είναι η αμοιβή που έπρεπε να πληρώνουν στην Πολιτεία.

7. Λόγια ενός μαθητή, που διάβασε και ερμήνευσε σωστά κάποια κείμενα που του υποδείχθηκαν ή διάβασε δυνατά στον Επίκτητο κάποια δοκίμια δικής του σύνθεσης.

8. Ένα παράδοξο χωρίο, γιατί γενικά πίστευαν πως ο Σωκράτης δεν έγραφε. Φαίνεται πως υπήρχαν κάποιες αμφιβολίες για το θέμα (ο Διογένης Λαέρτιος (I.16) δηλώνει ότι δεν έγραφε, στηριζόμενος «στη μαρτυρία μερικών»). Το ύφος της συγγραφής, που ο Επίκτητος περιγράφει εδώ, υπονοεί πως τα γραπτά δεν προορίζονταν για δημοσίευση. Είναι λοιπόν πιθανό ο Σωκράτης να έγραφε αποσπασματικά, αλλά μόνο σαν φιλοσοφική άσκηση, και όχι για να διαβάσουν άλλοι.

9. Χαρακτηριστικές εκφράσεις στο διάλογο: ένα ιδιαίτερα δημοφιλές είδος σύνθεσης, για τη φιλοσοφία που ήθελε ένα εκλεπτυσμένο λογοτεχνικό ύφος.

10. Μία, κάπως ελεύθερη, εκδοχή αυτών που αναφέρει ο Ξενοφών στην *Απολογία* του, 2f.

11. Αυτές οι τρεις τελευταίες προτάσεις δε δίνουν ένα ικανοποιητικό νόημα, και καμμία από τις πολυάριθμες διορθώσεις που έχουν προταθεί δε φαίνεται να πείθει, ενώ, την ίδια

στιγμή, εκεί που βρίσκονται, διακόπτουν τη ροή του επιχειρήματος. Θα φαινόταν, όπως εισηγείται ο Schenkl, ότι συνθέτουν ένα ακρωτηριασμένο τμήμα του προηγούμενου κεφαλαίου (πιθανόν από το τέλος) που κατά λάθος έχει μπει σε ξένα συμφραζόμενα.

12. Αυτή είναι μια ερμηνεία του Wolf για τη σπάνια λέξη *αναλυτικός*, που τη θέλει να αναφέρεται σ' ένα συλλογισμό. Αλλά ο Urpton, ο Schweighäuser και άλλοι την παίρνουν με τη σημασία «ενός ανθρώπου που είναι ικανός να αναλύει συλλογισμούς». Η πρώτη ερμηνεία ταιριάζει καλύτερα στην προηγούμενη πρόταση, ενώ η δεύτερη στην ακόλουθη πρόταση. Όπως στην παράγραφο 3, ο αναλυτής του ασημιού και ο αναλυτής του χαρακτῆρα συγχέονται, έτσι και εδώ, προφανώς η μετάβαση από το συλλογισμό σε εκείνους που τον χειρίζονται έγινε κάπως απότομα.

13. Μία όχι ασυνήθιστη κοινωνική θεωρία στην αρχαιότητα, με την οποία συμφωνούσαν και οι Στωικοί (Διογ. Λαέρτ. VII.33 και 131)· αλλά ο Επίκτητος δέχεται τη θεωρία με περιορισμούς, προκειμένου να την κάνει συμβατή με τα ισχύοντα γαμικά έθιμα. Σύγκρινε επίσης το απόσπασμα 15, όπου επανέρχεται στο θέμα.

14. Η αναφορά είναι πιθανόν στο *Συμπόσιο των Πλάτωνα και Ξενοφώντα*.

15. Μια ελεύθερη παράφραση του επιχειρήματος στην *Απολογία* (26E κ.ε.) του Πλάτωνα, προφανώς από μνήμης, για τα ερωτήματα που έθεσε ο Σωκράτης, όχι στον Άνυτο, αλλά στον Μέλητο. Ο Σωκράτης είχε χρεωθεί την άρνηση της ύπαρξης των θεών, αλλά, ταυτόχρονα, την εισαγωγή καινούργιων δαιμόνων. Αν, ωστόσο, οι δαίμονες είναι γόνοι των θεών, τότε είναι αδύνατο και οι δύο κατηγορίες να ευσταθούν,

για οποιονδήποτε λογικό άνθρωπο.

16. Εννοεί το θεό.

17. Ξενοφών, *Κύρου Παιδεία* IV. 1, 3.

18. Ένα δημοφιλές ρητό, που αποδίδεται στον Αναξαγόρα, στον Αρίστιππο, στο Διογένη και σε άλλους.

19. Τα Γύαρα ή Γυάρος ήταν ένα μικρό νησί ανατολικά της Αττικής, που χρησιμοποιούνταν ως τόπος εξορίας στην πρώτη αυτοκρατορία. Πρβ. I. 25, 19, κ.τ.λ.

20. Αναφέρεται στα χρυσελεφάντινα αγάλματα στην Αθήνα και την Ολυμπία, τα οποία συνδέθηκαν με το όνομα του Φειδία. Το άγαλμα της Αθηνάς κρατούσε μία Νίκη στο δεξιό τεντωμένο χέρι.

21. Όμηρος, *Ιλιάδα*, I.526.

22. Αναφέρεται στην παροιμία: «ας με καταβρόχθιζε λιοντάρι, και όχι αλεπού». Αποδίδεται στον Αίσωπο: *Παροιμίες*, 15 (Ελληνική παροιμιογραφία, II.230).

23. Μία πελώρια πέτρα, με την οποία ο Αίαντας έριξε κάτω τον Αινεία. Όμηρος, *Ιλιάδα*, VII 264.

24. Ελεύθερη παράφραση ενός χωρίου του *Γοργία* (474α) του Πλάτωνα. Πρβ. επίσης 472c. Μία ακόμη πιο ελεύθερη παράφραση της ίδιας γενικής ιδέας εμφανίζεται στη *Διατριβή* II. 26,6.

25. Βασισμένο στον Ξενοφώντα, *Απομνημονεύματα* III, 9, 8. Βλ. και Πλάτων, *Φίληβος*, 48B κ.ε.

26. Όμηρος, *Ιλιάδα*, XIII. 281.

27. Οι «Τριάντα Τύραννοι», που κυβέρνησαν στην Αθήνα λίγο πριν το θάνατο του Σωκράτη.

28. Προφανώς ονομαζόταν Νάσωνας, αν κρίνουμε από τον τίτλο αυτού του κεφαλαίου. Ένας Ιούλιος Νάσωνας, ο γιος

ενός ανθρώπου των γραμμάτων, αναφέρεται, όχι σπάνια, στην αλληλογραφία του νεαρού Πλίνιου. Βλ. P.ropos. Imp. Romani, II, σελ. 202, αριθ. 293.

29. Πρόκειται για το σύμπαν στη στωική ορολογία.

30. Στην αρχαιότητα, συνήθως, το χρησιμοποιούσαν ως φάρμακο για την παραφροσύνη.

31. Αναφέρεται σ' ένα όνειρο-χρησμό, σαν εκείνο του Ασκληπιού, αλλά το κείμενο είναι κάπως αόριστο.

32. Επίθετο της Ήρας. Η πηγή της Δίρκης ήταν στη Θήβα. Το υδραγωγείο του Μάρκιου παρείχε καλό νερό στη Ρώμη εκείνο τον καιρό.

33. Μία παρωδία πάνω στην τραγωδία *Φοίμισσαι*, 368. Μιλάει ο Πολυνείκης.

34. Ο βράχος της Ακρόπολης και τα μαρμάρινα κτίσματα πάνω σ' αυτόν.

35. Για το ρητορικό σχήμα πρβ. με IV. I, 177.

36. Σχεδόν σίγουρα ο ίδιος με το Θεόπομπο από τη Χίο, το μαθητή του Ισοκράτη, περισσότερο γνωστός σε μας ως ιστορικός, αλλά επίσης διάσημος στην εποχή του για τη ρητορεία του (επιδεικτικοί λόγοι). Το ακόλουθο χωρίο είναι πιθανόν από τη *Διατριβή* κατά του Πλάτωνα (*Αθηναίος* XI. 508c).

37. Η λέξη *δυσροεῖν* είναι το αντίθετο του τεχνικού όρου *εὐροεῖν* (το *εὐροῦν*, *εὐροία*), που είναι μια μεταφορά που ατλείται από την ομαλή ροή των ήσυχων υδάτων.

38. Ό,τι ακολουθεί είναι μια ελεύθερη παράφραση της *Μήδειας* (790 κ.ε) του Ευριπίδη.

39. Πρβ. I.18, 23.

40. Ένα σόφισμα με τη μορφή: Αν κάποιος άτομο λέει:

«λέω φέματα», φεύδεται ή λείει την αλήθεια; Αν φεύδεται, λείει την αλήθεια· αν λείει την αλήθεια, φεύδεται. Βλ. Von Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, II, 92, αποσπ. 280. Ο Χρυσίππος λέγεται πως έγραψε έξι βιβλία για το θέμα, Διογ. Λαέρτ. VII. 106. κ.ε.

41. Πρβ. I.19, 24.

42. Βλ. II. 19, κυρίως I-9.

43. Ο «Ήσυχάζων» ήταν η κάπως απεγνωσμένη λύση του Χρυσίππου για το πρόβλημα του «Σωρίτη». Όταν τον ρωτούσαν αν δύο κόκκοι έκαναν ένα σωρό, μετά τρεις, και το ίδιο στη συνέχεια, τελικά θα σταματούσε να απαντάει στις ερωτήσεις εντελώς. Βλ. Κικέρων *Acad. Post.* II, 93.

44. *Νόμοι*, IX. 854B [ελαφρώς τροποποιημένο.]

45. Πλάτων, *Συμπόσια*, 218D κ.ε.

46. «Παράδοξος» ήταν αυτός που νικούσε στην πάλη.

47. Ησίοδος *Έργα και ημέραι*, 413.

48. Ονομαζόταν έτσι, γιατί πίστευαν πως είναι αναπάντητο: συμπεριελάμβανε τα ερωτήματα του «πιθανού» και του «αναγκαίου» με άλλα λόγια, την τύχη και τη μοίρα, την ελεύθερη θέληση και τον προκαθορισμό. Το ζήτημα τέθηκε αρχικά σ' ένα σημείωμα που συνεισφέρθηκε στην έκδοση Upton του *Επιχτήτου* από τον James Harris, και αναδημοσιεύθηκε, με προσθήκες, από τον Schweighäuser. Βλ. επίσης Eduard Zeller, *Sitzungsber. der Berliner Akad.* 1882, 151-9, και *Philosophie der Griechen* II, 1, 269-70. Για το πλαίσιο στο οποίο εμφανίζονται αυτά τα προβλήματα, βλ. επίσης Von Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, I, 109 και II, 92.

49. Κάθε φορά δύο έρχονται σε αντίφαση με την τρίτη.

50. Όμηρος, *Οδύσσεια*, IX, 39.

51. Η βασική θέση των φιλοσόφων της Νέας ή της Μέσης Ακαδημίας, όπως την επεξεργάστηκαν οι Αρχεσίλαος και Καρνεάδης, και στην οποία ο Επίκτητος επιτίθεται εδώ, ήταν η άρνηση της δυνατότητας της γνώσης ή της ύπαρξης οποιασδήποτε θετικής απόδειξης, και η διατήρηση μιας στάσης αναβολής της κρίσης.

52. Οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν την πόλη τους δύο φορές, μία το 480 π.Χ. και πάλι το 479 π.Χ., για να μην υποκύψουν στους Πέρσες.

53. Ευριπίδης, *Άλχηστις*, 691.

54. Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 621.

55. Βλ. *Φοίνισσαι*, 1365 και 1373, όπου ο καθένας προσεύχεται να σκοτώσει τον αδελφό του.

56. Βλ. Αρριανός, *Ανάβασις*, VII, 14, 5.

57. Βλ. επίσης I, 28, 4.

58. Στη στωική φυσιολογία το πνεύμα της όρασης συνδέει το νοητικό κέντρο με την κόρη του ματιού, και η θέα παραγόταν με τη δράση αυτού του πνεύματος πάνω στα εξωτερικά αντικείμενα, και όχι από την παθητική υποδοχή των ακτινών. Βλ. L. Stein, *Psychologie der Stoa* (1886), 127-9, *Erkenntnistheorie der Stoa* (1888), 135. Επίσης A. Bonhöffer, *Epiktet und die Stoa* (1890), 123, και για τις πηγές αυτής της γενικής θεωρίας βλ. J. I. Beare, *Greek Theories of Elementary Cognition* (1906) II κ.ε.

59. Ελαφρώς παραλλαγμένη η διάσημη φράση του Επικούρου, λίγο προτού να πεθάνει. Βλ. Usener, *Epicurea*, σελ. 143, 16 ff. και κυρίως Διογένης Λαέρτιος X, 10, 22, [Γράμμα στον Ιδομενέα].

60. Στο *Εγχειρίδιον* (53) υπάρχουν οι υπόλοιποι τρεις στίχοι από το ίδιο ποίημα του Κλεάνθη. Βλ. και Von Arnim, *Stoicorum Veterum Fragments*, I. απόσπ. 527.

61. Όμηρος, *Ιλιάδα*, II, 25.

62. Η αναφορά στους εμπνευσμένους και πειστικούς λόγους του Αχιλλέα (*Ιλιάδα*, IX.), που ειπώθηκαν ως απάντηση στις προκλήσεις του Οδυσσέα και του Φοίνικα.

63. Πρβ. με II, 12, 5.

Ιωάννης Σ. Χριστοδούλου

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ ΣΤΟΝ ΕΠΙΚΤΗΤΟ

Η φιλοσοφία είναι σκέψη, αλλά μεθοδική και με αξιώσεις από τον εαυτό της. Πρόκειται για ένα είδος «σκέψης πάνω στη σκέψη». Εξετάζει συστηματικά τις έννοιες που χρησιμοποιεί. Στο πλαίσιο αυτό, το φαινομενικά αυτονόητο είναι το περισσότερο δυσνόητο πράγμα, για παράδειγμα, που ισχύει για την έννοια του «αγαθού», η οποία, αν δεν πάρει συγκεκριμένο περιεχόμενο, είναι οιονεί αυτονόητη αλλά στην πραγματικότητα δυσνόητη, δυσανάγνωστη¹.

Το εννοιολογικό δίδυμο της φιλοσοφίας και της ζωής, σε μια πρώτη, πρόχειρη ανάγνωση, προφαίνεται ως σημασιολογικά και φιλοσοφικά αυτονόητο. Όμως, στην πραγματικότητα, είναι κυριολεκτικά και φιλοσοφικά δυσνόητο· προτού, εννοώ, να του δώσουμε συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ο φιλοσοφικός στοχασμός επιδιώκει, πράγματι, σε μια του διάσταση, να εγκιβωτίσει, στο χώρο του νοήματος, την αλήθεια για τη ζωή. Αυτό, για παρά-

δειγμα, ισχύει για την ελληνιστική περίοδο, και τις σχολές των Στωικών² και των Επικουρείων³ κατεξοχήν. Στη ζωή ως ζωή, όμως, στον ανθρώπινο βίο καθεαυτόν, αναφέρθηκε και ο Ηράκλειτος⁴. Σχετική μνεία υπάρχει και για τους Πυθαγορείους⁵. Για τη ζωή μίλησε ο Σωκράτης⁶ και στην Απολογία τονίζει: «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπω...».(38a5) Στο πλατωνικό έργο, γενικά, συναντούμε τη σχετική προβληματική αρκετά συχνά⁷. Το ίδιο ισχύει και για τον Αριστοτέλη⁸. Στους νεότερους χρόνους, αναφέρω ενδεικτικά, βρίσκουμε ψήγματα στα δοκίμια του Montaigne⁹ και του Francis Bacon¹⁰, καθώς και στους Γάλλους γνωμικογράφους του 17^{ου}^{ου}^{ου}, 18^{ου}^{ου}^{ου} και 19^{ου}^{ου}^{ου} αιώνα.

Οι αναφορές, φυσικά, δεν εξαντλούνται εδώ. Σκοπός μου είναι, με τις ετερόκλητες αναφορές, να δείξω ότι η σχέση της φιλοσοφίας με τη ζωή δεν είναι μονοσήμαντη είναι πολυσήμαντη και χαρακτηρίζεται από την ιδιοσυγκρασία του φιλοσόφου που αρθρώνει λόγο για τη ζωή, και τη χαρακτηρίζει, εν συνόλω ή στα επιμέρους, με διαφορετικό, ο ένας από τον άλλο, τρόπο. Η διαφορά, επομένως, ανάμεσα σε φιλοσόφους και φιλοσοφίες, σε ό,τι αφορά τη διάγνωση «συστατικών» χαρακτηριστικών στη ζωή, είναι ενδεικτική της καθοριστικής πολυσημίας ενός εννοιολογικού διδύμου σε πρώτη άποψη αυτονόητου και αμέσως διαγνώσιμου.

Ο Επίκτητος τώρα, που μας ενδιαφέρει εδώ, συμφέρει τον άνθρωπο, ως σύμπτωμα ζωής, με τους υπόλοιπους

ζώντες οργανισμούς - «ζώα» - πάνω στη γη. Όλα τα ζώα, λοιπόν, αλλά και τα θεία, και τα τέσσερα στοιχεία, μετέχουν της κοσμικής φύσης, που ήταν, είναι και θα είναι για όλους κοινή: «Ὅτι τριαύτη ἢ τοῦ κόσμου φύσις καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται καὶ οὐχ οἷόν τε ἄλλως γίγνεσθαι τὰ γιγνόμενα ἢ ὡς νῦν ἔχει· καὶ ὅτι ταύτης τῆς τροπῆς καὶ τῆς μεταβολῆς οὐ μόνον οἱ ἄνθρωποι μετετέλεσαν καὶ τὰλλα ζῶα τὰ ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ θεία καὶ νῆ Δι' αὐτὰ τὰ τέτταρα στοιχεῖα ἄνω καὶ κάτω τρέπεται καὶ μεταβάλλει.» (Αποσπάσματα, 8,2 - 8,10)¹⁴

Σύμφωνα με άλλη διατύπωση, όλα υπακούουν και υπηρετούν τον Κόσμο¹⁵. το σώμα μας, όπως και η γη, η θάλασσα, ο ήλιος, τα υπόλοιπα άστρα, τα φυτά και τα ζώα της γης: «Πάντα ὑπακούει τῷ κόσμῳ καὶ ὑπηρετεῖ καὶ γῆ καὶ θάλασσα καὶ ἥλιος καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα καὶ τὰ γῆς φυτὰ καὶ ζῶα· ὑπακούει δὲ αὐτῷ καὶ τὸ ἡμέτερον σῶμα καὶ νοσοῦν καὶ ὑγιαίνον, ὅταν ἐκεῖνος θέλῃ, καὶ νεάζον καὶ γηρῶν καὶ τὰς ἄλλας διερχόμενον μεταβολάς.» (Αποσπάσματα, 3,2 - 3,6)¹⁶

Όλα τα ζώα, τώρα, προσδιορίζονται από ιδιαίτερα, δικά τους χαρακτηριστικά, και είναι καλύτερα ή χειρότερα με βάση τις δικές τους αρετές και αδυναμίες: «...καὶ πᾶν ζῶον κρεῖττον καὶ χειρόν ἔστιν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἀρετῆς καὶ καχίας.» (Αποσπάσματα, 18,9 - 18,11)¹⁷

Ο άνθρωπος, πιο συγκεκριμένα, χαρακτηρίζεται κα-

θεαυτόν από ικανότητες και χαρακτηριστικά ξεκάθαρα «ανθρωπικά», όπως το «εύγνωμον» και το «πιστόν», αλλά και άλλα γνωρίσματα, που συνδέονται με τη διάνοια¹⁸: «πέτεσθαι μὴ δύνηται; ἀλλ' ὅταν μὴ ἰχνεύειν μὴ ποτ' οὖν οὕτως καὶ ἄνθρωπος δυστυχῆς ἐστὶν οὐχ ὁ μὴ δυνάμενος λέοντας πνίγειν ἢ ἀνδριάντας περιλαμβάνειν οὐ γὰρ πρὸς τοῦτο δυνάμεις τινὰς ἔχων ἐλήλυθεν παρὰ τῆς φύσεως, ἀλλ' ὁ ἀπολωλεκῶς τὸ εὐγνωμον, ὁ τὸ πιστόν; τοῦτον ἔδει συνελθόντας θρηνεῖν, εἰς ὅσα κακὰ ἐλήλυθεν· οὐχὶ μὰ Δία τὸν φύντα ἢ τὸν ἀποθανόντα, ἀλλ' ὃ ζῶντι συμβεβήκει ἀπολέσαι τὰ ἴδια, οὐ τὰ πατρῶα, τὸ ἀγριδίον καὶ τὸ οἰκίδιον καὶ τὸ πανδοκεῖον καὶ τὰ δουλάρια τούτων γὰρ οὐδὲν ἴδιον τῷ ἀνθρώπῳ ἐστίν, ἀλλὰ πάντα ἀλλότρια, δοῦλα, ὑπεύθυνα ἄλλοτε ἄλλοις διδόμενα ὑπὸ τῶν κυρίων, ἀλλὰ τὰ ἀνθρωπικά, τοὺς χαρακτῆρας, οὓς ἔχων ἐν τῇ διανοίᾳ ἐλήλυθεν, οἴους καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ζητοῦντες, ἂν μὲν εὖρωμεν, δοκιμάζομεν, ἂν δὲ μὴ εὖρωμεν, ρίπτοῦμεν.» (4,5,14,1 – 4,5,17,1)

Το χαρακτηριστικό της λογικότητας τονίζεται κατεξοχήν, και μάλιστα με την επισήμανση ότι το λογικό ζώο, που είναι ο άνθρωπος, από τίποτα δε θλίβεται τόσο, όσο από το άλογο, και τίποτα δεν το έλκει τόσο, όσο το εύλογο: «Τῷ λογικῷ ζῷῳ μόνον ἀφόρητόν ἐστὶ τὸ ἄλογον, τὸ δ' εὖλογον φορητόν. πληγαὶ οὐκ εἰσὶν ἀφόρητοι τῇ φύσει. Τίνα τρόπον; Ὅρα πῶς· Λαχεδαίμονιοι μαστιγοῦνται μαθόντες ὅτι εὖλογόν ἐστίν. Τὸ δ' ἀπάγ-

ξ<σθαι οὐ>κ ἔστιν ἀφόρητον; Ὅταν γοῦν πάθῃ τις ὅτι εὐ<λογ>ον, ἀπελθὼν ἀπήγξατο. ἀπλῶς ἐὰν προσέχωμεν, ὑπ' οὐδενὸς οὕτως εὐρήσομεν τὸ ζῶον θλιβόμενον ὡς ὑπὸ τοῦ ἀλόγου καὶ πάλιν ἐπ' οὐδὲν οὕτως ἐλκόμενον ὡς ἐπὶ τὸ εὐλογον.» (I,2,I,I – I,2,4,4)

Κάθε ζῶο, γενικότερα, και οπωσδήποτε ο ἄνθρωπος, με τίποτα δεν εἶναι εξοικειωμένο τόσο, ὅσο με το ιδιαίτερο συμφέρον του¹⁹. Σε ὅ,τι μάλιστα αφορά τον ἄνθρωπο, η κατάσταση του εξαρτάται ἀπὸ το τι θα τοποθετήσει στη θέση του «εγώ» και τι θα θεωρήσει «δικό του»²⁰.

Οι ἐννοιες του συμφέροντος και του ἀσύμφορου, του ἀγαθοῦ και του κακοῦ εἶναι ἐμφυτες, και αὐτές κατεξοχὴν χρησιμοποιεῖ ο ἄνθρωπος στη ζωὴ. Σημασία ἔχει η ὀρθὴ εφαρμογὴ τους στα πράγματα: «Οὕτως ἔχει και ἐνθάδ' ἐπὶ τῶν κατὰ τὸν βίον. ἀγαθὸν και κακὸν και συμφέρον και ἀσύμφορον τίς ἡμῶν οὐ λαλεῖ; τίς γὰρ ἡμῶν οὐκ ἔχει τούτων ἐκάστου πρόληψιν; ἄρ' οὐν διηρθρωμένην και τελείαν; τοῦτο δεῖξον. "πῶς δεῖξω;" ἐφάρμοσον αὐτὴν καλῶς ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις. εὐθὺς τοὺς ὄρους Πλάτων μὲν ὑποτάσσει τῇ τοῦ χρησ<ι>μου προλήψει, σὺ δὲ τῇ τοῦ ἀχρήστου. δυνατὸν οὐν ἔστιν ἀμφοτέρους ὑμᾶς ἐπιτυχάνειν; πῶς οἶόν τε; τῇ δὲ τοῦ πλούτου οὐσίᾳ οὐχ ὁ μὲν τις ἐφαρμόζει τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πρόληψιν, ὁ δ' οὐ; τῇ δὲ τῆς ἡδονῆς, τῇ δὲ τῆς ὑγείας; καθόλου γὰρ εἰ πάντες οἱ τὰ ὀνόματα λαλοῦντες μὴ κενῶς ἴσμεν ἕκαστα τούτων και μηδεμιᾶς ἐπιμελείας περὶ τὴν διάρθρωσιν τῶν προλήψεων δεόμεθα, τί διαφε-

ρόμεθα, τί πολεμοῦμεν, τί φέγομεν ἀλλήλους;»
(2,17,10,1 - 2,17,13,5)

Από την άποψη αυτή, σύμφωνα με τον Επίκτητο, δεν ενδιαφέρει η σύσταση των όντων, αν συνίστανται από άτομα ή αμερή, από φωτιά και γη, αλλά η γνώση της ουσίας του αγαθού και του κακού²¹, προκειμένου κανείς να έχει κανόνες, για να ρυθμίζει τη ζωή του: «Τί μοι μέλει, φησί, πότερον ἐξ ατόμων ἢ ἐξ ἀμερῶν ἢ ἐκ πυρός καὶ γῆς συνέστηκε τὰ ὄντα; οὐ γὰρ ἀρκεῖ μαθεῖν τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ τὰ μέτρα τῶν ὀρέξεων καὶ ἐκκλίσεων καὶ ἔτι ὁρμῶν καὶ ἀφορμῶν καὶ τούτοις ὥσπερ κανόσι χρώμενον διοικεῖν τὰ τοῦ βίου...» (Αποσπάσματα, Ι,3 - Ι,8)

Στο ερώτημα, έτσι, για το που πρέπει να τοποθετήσουμε το αγαθό, σε πράγματα που εξαρτώνται ή όχι από εμάς, και στο άλλο, αν είναι αγαθό η υγεία, η αριτιότητα και γενικά η ζωή, τα παιδιά, οι γονεῖς και η πατρίδα, η απάντηση είναι πως, αν διακυβεύεται η ευδαιμονία, που απορρέει υποτίθεται από τα αγαθά, επειδή τα ίδια τα αγαθά διακυβεύονται, τότε τα συγκεκριμένα, μαζί με τη ζωή, δεν είναι αγαθά: «ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν· ἐφ' ἡμῖν μὲν προαίρεσις καὶ πάντα τὰ προαιρετικὰ ἔργα, οὐκ ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ σῶμα, τὰ μέρη τοῦ σώματος, κτήσεις, γονεῖς, ἀδελφοί, τέχνα, πατρίς, ἀπλῶς οἱ κοινωνοί. ποῦ οὖν θᾶμεν τὸ ἀγαθόν; ποῖα οὐσία αὐτὸ ἐφαρμόσομεν; τῇ ἐφ' ἡμῖν; Εἴτα οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ὑγεία καὶ ἀριτιότης καὶ ζωὴ, ἀλλ' οὐδὲ τέχνα

οὐδὲ γονεῖς οὐδὲ πατρίς; Καὶ τίς σου ἀνέξεται; μεταθῶ-
μεν οὖν αὐτὸ πάλιν ἐνθάδε. ἐνδέχεται οὖν βλαπτόμενον
καὶ ἀποτυγχάνοντα τῶν ἀγαθῶν εὐδαιμονεῖν; Οὐκ
ἐνδέχεται. Καὶ τὴν πρὸς τοὺς κοινωνοὺς οἶαν δεῖ.....
ἀναστροφῆν;» (I,22,10,2 – I,22,13,4)

Ὡστόσο, για τον αγαθὸ ἄνδρα τίποτα δεν εἶναι κακό,
οὔτε ο θάνατος οὔτε ἡ ζωὴ. Εκείνος υμνεῖ το θεό, τόσο
για τις παροχές του ἐν ζωῇ²², ὅσο και ἐν ὄφει του θανά-
του: «καὶ στρατιώτῃ μὲν ἀγαθῷ οὐ λείπει ὁ μισθοδοτῶν
οὐδ' ἐργάτῃ οὐδὲ σκυτεῖ· τῷ δ' ἀγαθῷ λείπει; οὕτως ὁ
θεὸς ἀμελεῖ τῶν αὐτοῦ ἐπιτευγμάτων, τῶν διακόνων,
τῶν μαρτύρων, οἷς μόνοις χρῆται παραδείγμασιν πρὸς
τοὺς ἀπαιδεύτους, ὅτι καὶ ἔστι καὶ καλῶς διοικεῖ τὰ ὅλα
καὶ οὐκ ἀμελεῖ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ὅτι
ἀνδρὶ ἀγαθῷ οὐδὲν ἔστι καχὸν οὔτε ζῶντι οὔτ' ἀποθα-
νόντι; Τί οὖν, ὅταν μὴ παρέχῃ τροφάς; Τί γὰρ ἄλλο ἢ
ὡς ἀγαθὸς στρατηγὸς τὸ ἀνακλητικόν μοι σεσήμαγκεν;
πειθομαι, ἀκολουθῶ, ἐπευφημῶν τὸν ἡγεμόνα, ὑμνῶν
αὐτοῦ τὰ ἔργα καὶ γὰρ ἦλθον, ὅτ' ἐκείνῳ ἔδοξεν, καὶ
ἄπειμι πάλιν ἐκείνῳ δοκοῦν καὶ ζῶντός μου τοῦτο τὸ
ἔργον ἦν, ὑμνεῖν τὸν θεὸν καὶ αὐτὸν ἐπ' ἑμαυτοῦ καὶ
πρὸς ἕνα καὶ πρὸς πολλούς. οὐ παρέχει μοι πολλά, οὐκ
ἄφθονα, τρυφᾶν με οὐ θέλει οὐδὲ γὰρ τῷ Ἡρακλεῖ
παρείχεν, τῷ υἱεῖ τῷ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἄλλος ἐβασίλευεν
Ἄργους καὶ Μυκηνῶν, ὁ δ' ἐπετάσσετο καὶ ἐπόνοι καὶ
ἐγυμνάζετο.» (3,26,27,3 – 3,26,32,1)

Ὁ θάνατος, ὅπως και ἡ ζωὴ, εἶναι για τους στωικούς

αδιάφορα, και, ως τέτοια, βρίσκονται μεταξύ των αγαθών, που είναι οι αρετές και όσα μετέχουν σε αυτές, και των κακών, που είναι οι κακίες, και όσα μετέχουν στην κακία: «Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσε· τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστιν ἀγαθὰ, τὰ δὲ κακὰ, τὰ δ' ἀδιάφορα. ἀγαθὰ μὲν οὖν αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ μετέχοντα αὐτῶν, κακὰ δὲ κακίαι καὶ τὰ μετέχοντα κακίας, ἀδιάφορα δὲ τὰ μεταξύ τούτων, πλοῦτος, ὑγίεια, ζωὴ, θάνατος, ἡδονή, πόνος. "πόθεν οἶδας;" "Ἑλλάνικος λέγει ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς." τί γὰρ διαφέρει τοῦτο εἰπεῖν ἢ ὅτι Διογένης ἐν τῇ Ἡθικῇ ἢ Χρῦσιππος ἢ Κλεάνθης; βεβασάνικας οὖν τι αὐτῶν καὶ δόγμα σεαυτοῦ πεποιήσαι; δείκνυε πῶς εἴωθας ἐν πλοίῳ χειμάζεσθαι.» (2,19,12,3 - 2,19,15,2)

Επίσης, όμως, είναι γεγονός ότι πραγματικός κύριος του ανθρώπου δεν είναι ο άλλος άνθρωπος, αλλά η ζωή και ο θάνατος, όπως η ηδονή και ο πόνος: «ἅμα μὲν ἐπέστη καὶ ἐπήνεσεν τὸν τραγωδόν, ἅμα δὲ περιεβλέφατο· εἶτα ἂν τις φθέγγηται κύριον, εὐθύς σεσόβηται, ταράσσονται. αἰσχρόν ἐστιν οὕτως καὶ τοὺς φιλοσόφους θεωρεῖν τὰ ἔργα τῆς φύσεως. τί γὰρ ἐστι κύριος; ἄνθρωπος ἀνθρώπου κύριος οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ θάνατος καὶ ζωὴ καὶ ἡδονὴ καὶ πόνος. ἐπεὶ χωρὶς τούτων ἀγαγέ μοι τὸν Καίσαρα καὶ ὄφει πῶς εὐσταθῶ. ὅταν δὲ μετὰ τούτων ἔλθῃ βροντῶν καὶ ἀστράπτων, ἐγὼ δὲ ταῦτα φοβῶμαι, τί ἄλλο ἢ ἐπέγνωκα τὸν κύριον ὡς ὁ δραπέτης; μέχρι δ' ἂν οὐ τίνα ἀνοχὴν ἀπὸ τούτων ἔχω, ὡς δραπέτης ἐφίσταται θεάτρῳ οὕτως καὶ γὰρ·

λούομαι, πίνω, ἄδω, πάντα δὲ μετὰ φόβου καὶ ταλαιπωρίας. εἴαν δ' ἑμαυτὸν ἀπολύσω τῶν δεσποτῶν, τοῦτ' ἔστιν ἐκείνων, δι' ἃ οἱ δεσπότες εἰσὶ φοβεροί, ποῖον ἔτι πρᾶγμα ἔχω, ποῖον ἔτι κύριον;» (I,29,59,4 – I,29,63,3)

Γι' αυτό οι άνθρωποι ρωτούσαν τους μάντεις, να τους αποκαλύψουν τα σημάδια των σπλάγγων, και να τους πουν τι τους περιμένει, η ζωή ή ο θάνατος, φτώχεια ή πλούτος. Αυτό, όμως, προτού να ενδιαφερθούν πραγματικά για το συμφέρον και το αγαθό: «τί γάρ ἐστι συμφέρον οἶδεν; τί ἐστιν ἀγαθὸν οἶδεν; μεμάθηκεν ὡσπερ τὰ σημεῖα τῶν σπλάγγων οὕτως σημεῖα τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν; εἰ γάρ τούτων οἶδεν σημεῖα, καὶ καλῶν καὶ αἰσχυρῶν οἶδεν καὶ δικαίων καὶ ἀδίκων. ἄνθρωπε, σύ μοι λέγε τί σημαίνεται, ζωὴ ἢ θάνατος, πενία ἢ πλοῦτος· πότερον δὲ συμφέρει ταῦτα ἢ ἀσύμφορά ἐστιν, σοῦ μέλλω πυθάνεσθαι; διὰ τί ἐν γραμματικοῖς οὐ λέγεις; ἐνθάδ' οὖν, ὅπου πάντες ἄνθρωποι πλανώμεθα καὶ πρὸς ἀλλήλους μαχόμεθα; διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ καλῶς εἶπεν ἡ πέμψαι θέλουσα τῇ Γρατιλλῇ ἐξωρισμένη τὸ πλοῖον τῶν ἐπιμηνίων κατὰ τὸν εἰπόντα ὅτι " Ἀφαιρήσεται αὐτὰ Δομιτιανὸς" "Μᾶλλον θέλω", φησίν, "ἴν' ἐκεῖνος αὐτὰ ἀφέληται ἢ ἴν' ἐγὼ μὴ πέμψω".» (2,7,5,1 – 2,7,8,6)

Οι θεοὶ ἐξ ὀρισμοῦ, σύμφωνα με τον Επικτήτο, δεν ἔκαναν τον ἄνθρωπο υπεύθυνο οὔτε για το θάνατο οὔτε για τη ζωὴ²³: «καὶ βλέπουσαν ἔχειν ἔδει. οὐ μᾶλλον εὐχαριστεῖς τοῖς θεοῖς, ὅτι σε ἐπάνω τούτων ἀφήκαν ὅσα μηδ' ἐποίησαν ἐπὶ σοί, μόνον δ' ὑπεύθυνον ἀπέφηναν

των ἐπὶ σοί; γονέων ἕνεκα ἀνυπεύθυνον ἀφήκαν· ἀδελφῶν ἕνεκα ἀφήκαν, σώματος ἕνεκα ἀφήκαν, κτήσεως, θανάτου, ζωῆς. τίνος οὖν ὑπεύθυνόν σε ἐποίησαν; τοῦ μόνου ὄντος ἐπὶ σοί, χρήσεως οἷας δεῖ φαντασιῶν. τί οὖν ἐπισπᾶς σεαυτῷ ταῦτα ὧν ἀνυπεύθυνος εἶ; τοῦτο ἐστὶν ἑαυτῷ παρέχειν πράγματα.» (Ι,12,32,1 - Ι,12,35,3)

Ἡ ζωὴ, βέβαια, εἶναι προτιμότερη ἀπὸ το θάνατο, ὅπως ἡ ἡδονὴ προτιμότερη ἀπὸ τον πόνο²⁴. Ἀπὸ την ἀσχημὴ ζωὴ, ὅμως, εἶναι καλύτερος ο θάνατος, γιατί ἡ ψυχὴ ἔχει μεγαλύτερη ἀνάγκη για θεραπεία ἀπὸ το σώμα: «Ψυχὴν σώματος ἀναγκαιότερον ἰᾶσθαι· τοῦ γὰρ κακῶς ζῆν τὸ τεθνάναι κρεῖσσον.» (Ἀποσπάσματα, 32,1 - 32,3)²⁵

Σύμφωνα με ἄλλη διατύπωση, τίποτα στη ζωὴ δεν εἶναι δύσκολο. Ὅταν κανεὶς το θελήσει, μπορεί να την αφήσει²⁶. Οἱ ἄνθρωποι, ωστόσο, μοιάζουν να μη θέλουν ἢ να μην αποφασίζουν οὔτε να ζήσουν οὔτε να πεθάνουν: «Ἐὰν νέος τελευτᾷ τὸν βίον, ἐγκαλεῖ τοῖς θεοῖς, ὅτι δέον αὐτὸν ἤδη ἀναπεπαῦσθαι πρᾶγμα ἔχει, καὶ οὐδὲν ἦττον, ὅταν προσῆ ὁ θάνατος, ζῆν βούλεται καὶ πέμπει παρὰ τὸν ἰατρὸν καὶ δεῖται αὐτοῦ μηδὲν ἀπολιπεῖν προθυμίας καὶ ἐπιμελείας. θαυμαστοί, ἔφη, ἄνθρωποι μῆτε ζῆν θέλοντες μῆτε ἀποθνήσκειν.» (Ἀποσπάσματα, 24,1 - 25,1)

Ὁ Επίκτητος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ζωὴ του καθενός εἶναι ἐκστρατεία, καὶ μάλιστα μακρὰ καὶ ποικίλη²⁷. Ἡ ζωὴ δεν εἶναι ἀγαθὸ, οὔτε φυσικὰ ο θάνατος²⁸. Ἡ ζωὴ

καθεαυτήν, όπως αναφέραμε πιο πριν, είναι αδιάφορη η χρήση της όμως δεν είναι: «Τὸ συνημμένον ἀδιάφορον ἢ κρίσις ἢ περὶ αὐτοῦ οὐκ ἀδιάφορος, ἀλλ' ἢ ἐπιστήμη ἢ δόξα ἢ ἀπάτη. οὕτως τὸ ζῆν ἀδιάφορον, ἢ χρῆσις οὐκ ἀδιάφορος. μή ποτ' οὖν, ὅταν εἴπῃ τις ὑμῖν ἀδιαφορεῖν καὶ ταῦτα, ἀμελεῖς γίνεσθε, μὴθ' ὅταν εἰς ἐπιμέλειάν τις ὑμᾶς παρακαλῆ, ταπεινοὶ καὶ τὰς ὕλας τεθαυμακότες. καλὸν δὲ καὶ τὸ εἰδέναι τὴν αὐτοῦ παρασκευὴν καὶ δύναμιν, ἵν' ἐν οἷς μὴ παρεσκευάσαι, ἡσυχίαν ἄγῃς μηδ' ἀγανακτῆς, εἴ τινες ἄλλοι πλεῖον σου ἔχουσιν ἐν ἐκείνοις. καὶ γὰρ σὺ ἐν συλλογισμοῖς πλεῖον ἀξιώσεις σεαυτὸν ἔχειν κἂν ἀγανακτῶσιν ἐπὶ τούτῳ, παραμυθήσῃ αὐτούς: "ἐγὼ ἔμαθον, ὑμεῖς δ' οὐ".» (2,6,1 - 2,6,5,1)

Γι' αυτό δεν ενδιαφέρει τόσο η γνώση και η αλήθεια για τη ζωή καθεαυτήν, αλλά για το «ευ ζην»: «ὡ̄ μεγάλης εὐτυχίας, ὡ̄̄ μεγάλου εὐεργέτου τοῦ δεικνύοντος τὴν ὁδόν. εἶτα Τριπτολέμῳ μὲν ἱερά καὶ βωμοὺς πάντες ἀνθρώποι ἀνεστάκασι, ὅτι τὰς ἡμέρους τροφὰς ἡμῖν ἔδωκεν, τῷ δὲ τὴν ἀλήθειαν εὐρόντι καὶ φωτίσαντι καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξενεγκόντι, οὐ τὴν περὶ τὸ ζῆν, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸ εὐ̄ ζῆν, τίς ὑμῶν ἐπὶ τούτῳ βωμὸν ἰδρύσατο ἢ ναὸν ἢ ἄγαλμα ἀνέθηκεν ἢ τὸν θεὸν ἐπὶ τούτῳ προσκυνεῖ; ἀλλ' ὅτι μὲν ἄμπελον ἔδωκεν ἢ πυρούς, ἐπιθύομεν τούτου ἔνεκα, ὅτι δὲ τοιοῦτον ἐξήνεγκαν καρπὸν ἐν ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, δι' οὗ τὴν ἀλήθειαν τὴν περὶ εὐδαιμονίας δεῖξιν ἡμῖν ἡμελλον, τούτου

δ' ἔνεκα οὐκ εὐχαριστήσωμεν τῷ θεῷ;» (I,4,29,3 - I,4,32,6)

Το «καλῶς ζῆν» διαφέρει από το «πολυτελῶς ζῆν»: «Τὸ καλῶς ζῆν τοῦ πολυτελῶς διαφέρει· τὸ μὲν γὰρ ἐκ σωφροσύνης καὶ αὐταρχειίας καὶ εὐταξίας καὶ κοσμιότητος καὶ εὐτελείας παραγίνεται, τὸ δὲ ἐξ ἀκολασίας καὶ τρυφῆς καὶ ἀταξίας καὶ ἀκοσμίας· τέλος δὲ τοῦ μὲν ἔπαινος ἀληθής, τοῦ δὲ φῶγος. εἰ τοίνυν βούλει καλῶς ζῆν, μὴ ζῆτει μετὰ πολυτελείας ἐπαινεῖσθαι» (Στοβαίος, *Gnomologium Epicteteum*, [3 - 4], 16,1 - 16,6)²⁹

Ο Επίκτητος μάλιστα αποφαινεται, πως είναι καλύτερα να πεθάνεις από πείνα, άλυπος και άφοβος, παρά να ζεις ταραγμένος μέσα στα πλούτη: «'Ἐάν ἀμελήσω τῶν ἐμῶν, οὐχ ἔξω διατροφάς". "Ἐάν μὴ κολάσω τὸν παῖδα, πονηρὸς ἔσται." κρεῖσσον γὰρ λιμῶ ἀποθανεῖν ἄλυτον καὶ ἄφοβον γενόμενον ἢ ζῆν ἐν ἀφθόνοις ταρασσόμενον. κρεῖττον δὲ τὸν παῖδα κακὸν εἶναι ἢ σὲ κακοδαίμονα. ἄρξαι τοιγαροῦν ἀπὸ τῶν σμικρῶν. ἐκχεῖται τὸ ἐλάδιον, κλέπτεται τὸ οἶνάριον· ἐπίλεγε ὅτι "τοσοῦτου πωλεῖται ἀπάθεια, τοσοῦτου ἀταραξία"· προῖκα δὲ οὐδὲν περιγίνεται. ὅταν δὲ καλῆς τὸν παῖδα, ἐνθυμοῦ, ὅτι δύναται μὴ ὑπακοῦσαι καὶ ὑπακούσας μηδὲν ποιῆσαι ὧν θελεις· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐστὶν αὐτῷ καλῶς, ἵνα ἐπ' ἐκείνῳ ἦ τὸ σὲ μὴ ταραχθῆναι.» (Εγχειρίδιον, 12,1,2 - 12,2,7)

Στο πλαίσιο της ηθικής προόδου, οφείλει κανείς να θέλει για τον εαυτό του τα καλύτερα, και να αισθάνεται

ικανός για τα υψηλότερα ηθικά κατορθώματα³⁰. Αλλιώς ζει και θα πεθάνει ως ιδιώτης³¹. Παρόλο, λέει ο Επικτήτος, που ο Σωκράτης ήταν ένας, εκείνοι που βρίσκονται ήδη στο δρόμο της ηθικής προόδου, οφείλουν να θέλουν να ζουν όπως ο Σωκράτης³²: «Εἰς ποῖον ἔτι χρόνον ἀναβάλλῃ τὸ τῶν βελτίστων ἀξιοῦν σεαυτὸν καὶ ἐν μηδενὶ παραβαίνειν τὸν διαιροῦντα λόγον; παρείληφας τὰ θεωρήματα, οἷς ἔδει σε συμβάλλειν, καὶ συμβέβληκας. ποῖον οὖν ἔτι διδάσκαλον προσδοκᾷς, ἵνα εἰς ἐκεῖνον ὑπερῆῃ τὴν ἐπανόρθωσιν ποιῆσαι τὴν σεαυτοῦ; οὐκ ἔτι εἰ μειράκιον, ἀλλὰ ἀνὴρ ἤδη τέλειος. ἂν νῦν ἀμελήσῃς καὶ ῥαθυμῆσῃς καὶ ἀεὶ προθέσεις ἐκ προθέσεως ποιῆ καὶ ἡμέρας ἄλλας ἐπ' ἄλλαις ὀρίζῃς, μεθ' ἃς προσέξεις σεαυτῷ, λήσεις σεαυτὸν οὐ προκόψας, ἀλλ' ιδιώτης διατελέσεις καὶ ζῶν καὶ ἀποθνήσκων. ἤδη οὖν ἀξίωσον σεαυτὸν βιοῦν ὡς τέλειον καὶ προκόπτοντα· καὶ πᾶν τὸ βέλτιστον φαινόμενον ἔστω σοι νόμος ἀπαράβατος. κἂν ἐπίπονόν τι ἢ ἡδὺ ἢ ἔνδοξον ἢ ἄδοξον προσάγῃται, μέμνησα, ὅτι νῦν ὁ ἀγὼν καὶ ἤδη πάρεστι τὰ Ὀλύμπια καὶ οὐκ ἔστιν ἀναβάλλεσθαι οὐκέτι καὶ ὅτι παρὰ μίαν ἡμέραν καὶ ἐν πρᾶγμα καὶ ἀπόλλυται προκοπὴ καὶ σώζεται. Σωκράτης οὕτως ἀπετελέσθη, ἐπὶ πάντων τῶν προσαγομένων αὐτῷ μηδενὶ ἄλλῳ προσέχων ἢ τῷ λόγῳ. σὺ δὲ εἰ καὶ μήπω εἰ Σωκράτης, ὡς Σωκράτης γε εἶναι βουλόμενος ὀφείλεις βιοῦν.» (Εγχειρίδιον, 51,1,1 – 51,3,4)

Ο Σωκράτης αποτελεί παράδειγμα τόλμης, ελεύθερου

φρονήματος, υπόδειγμα φιλοσοφικού ήθους. Η ζωή του ήταν ολόκληρη μια προετοιμασία, για να σταθεί στο ύψος του στο τέλος³³. Όταν έπρεπε να απολογηθεί για να υπερασπιστεί τη ζωή του, έδειξε πως ένιωθε και ήταν μόνος του, χωρίς ανθρώπους δικούς του να τον περιμέ- νουν, χωρίς γυναίκα και παιδιά³⁴.

Έτσι ατρόμητοι, τελικά, είναι όσοι δεν ελπίζουν ο- πωσδήποτε να ζήσουν, αλλά παίρνουν τα πράγματα όπως έρχονται³⁵. Εκείνοι δε φοβούνται την αυθαιρεσία της εξουσίας, δεν ανησυχούν μήπως χάσουν την περιου- σία, τη γυναίκα και τα παιδιά τους: «*Ἄν οὖν τις μήτ' ἀποθανεῖν μήτε ζῆν θέλων ἐξ ἅπαντος ἀλλ' ὡς ἂν διδῶται, προσέρχεται αὐτῷ, τί κωλύει μὴ δεδοικότα προσέρχεσθαι αὐτόν; Οὐδέν. Ἄν τις οὖν καὶ πρὸς τὴν κτῆσιν ὡσαύτως ἔχη καθάπερ οὗτος πρὸς τὸ σῶμα καὶ πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ ἀπλῶς ὑπό τινος μανίας καὶ ἀπονοίας οὕτως ἦν διακειμένος, ὥστ' ἐν μηδενὶ ποιεῖσθαι τὸ ἔχειν ταῦτα ἢ μὴ ἔχειν, ἀλλ' ὡς ὀστρακίους τὰ παιδιά παίζοντα περὶ μὲν τῆς παιδιᾶς διαφέρεται, τῶν ὀστρακίων δ' οὐ πεφρόντικεν, οὕτως δὲ καὶ οὗτος τὰς μὲν ὕλας παρ' οὐδὲν ἦν πεποιημένος, τὴν παιδιὰν δὲ τὴν περὶ αὐτὰς καὶ ἀναστροφὴν ἀσπάζηται· ποῖος ἔτι τούτῳ τύραννος φοβερὸς ἢ ποῖοι δορυφόροι ἢ ποῖαι μάχαιραι αὐτῶν;*» (4,7,4,I – 4,7,5,II)

Απόρροια μιας τέτοιας στάσης είναι η πραότητα, η αταραξία³⁶: «*Ταῦτα τί κωλύει διαλαβόντα ζῆν κούφως καὶ εὐηνίως, πάντα <τά> συμβαίνειν δυνάμενα πρῶως*

ἐκδεχόμενον, τὰ δ' ἤδη συμβεβηκότα φέροντα; "θέλεις πενίαν;" φέρε καὶ γνώση, τί ἐστὶ πενία τυχοῦσα καλοῦ ὑποκριτοῦ. "θέλεις ἀρχάς;" φέρε, καὶ πόνους. "ἀλλ' ἐξορισμόν;" ὅπου ἂν ἀπέλθω, ἐκεῖ μοι καλῶς ἔσται· καὶ γὰρ ἐνθάδε οὐ διὰ τὸν τόπον ἦν μοι καλῶς, ἀλλὰ διὰ τὰ δόγματα, ἃ μέλλω μετ' ἐμαυτοῦ ἀποφέρειν. οὐδὲ γὰρ δύναταί τις ἀφελῆσθαι αὐτά, ἀλλὰ ταῦτα μόνα ἐμὰ ἐστὶ καὶ ἀναφαίρετα καὶ ἀρκεῖ μοι παρόντα, ὅπου ἂν ᾶ καὶ ὅτι ἂν ποιῶ. "ἀλλ' ἤδη καιρὸς ἀποθανεῖν."» (4,7,12,1 - 4,7,15,1)

Σύμφωνα με ἓνα ἀπὸ τὰ διαμφισβητούμενα Αποσπάσματα, που ἀποδίδονται στὸν Επικτήτο, ὅπως δὲν ταιριάζει νὰ δένουμε τὸ πλοῖο ἀπὸ μικρὴ ἀγκυρα, ἔτσι καὶ τὴ ζωὴ μας, οφείλουμε νὰ μὴν τὴν ἀγκιστρῶνουμε στὴν ἐλπίδα: «Οὔτε ναῦν ἐξ ἐνὸς ἀγκυρίου οὔτε βίον ἐκ μιᾶς ἐλπίδος ἀρμοστέον» (Αποσπάσματα, 30,1 - 30,3)

Ἡ ἐλπίδα συντηρεῖ τὸ φόβο³⁷, καὶ κανένας δὲ θέλει νὰ ζεῖ ταραγμένος καὶ φοβισμένος. Ὁ φόβος, ἡ ταραχὴ καὶ ἡ λύπη³⁸ διακυβεύουν τὴν ἐλευθερίαν: «λέγετε δὴ μοι, ᾧ ἄνθρωποι, βούλεσθε ζῆν ἀμαρτάνοντες; "οὐ βουλόμεθα." οὐδεὶς τοίνυν ἀμαρτάνων ἐλεύθερός ἐστιν. βούλεσθε ζῆν φοβούμενοι, βούλεσθε λυπούμενοι, βούλεσθε ταρασσόμενοι; "οὐδαμῶς." οὐδεὶς ἄρα οὔτε φοβούμενος οὔτε λυπούμενος οὔτε ταρασσόμενος ἐλεύθερός ἐστιν, ὅστις δ' ἀπήλλαχται.» (2,1,23,3 - 2,1,25,1)

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα φοβισμένων καὶ ἀνελεύθερων ἀνθρώπων, εἶναι ἐκεῖνοι που πασχίζουν γιὰ τὸν

πλούτο, και τρέμουν το νεύμα και τις κινήσεις του κυρίου τους³⁹. Η ελευθερία δεν ανήκει στους βασιλείς, ούτε στους φίλους τους⁴⁰. Ελεύθερος είναι εκείνος που ζει όπως θέλει: «*Ἐλεύθερός ἐστιν ὁ ζῶν ὡς βούλεται, ὃν οὐτ' ἀναγκάσαι ἔστιν οὔτε κωλύσαι οὔτε βιάσασθαι, οὐ αἱ ὄρμαι ἀνεμπόδιστοι, αἱ ὀρέξεις ἐπιτευκτικαί, αἱ ἐκκλίσεις ἀπερίπτωτοι. τίς οὖν θέλει ζῆν ἁμαρτάνων; Οὐδεὶς. Τίς θέλει ζῆν ἐξαπατῶμενος, προπίπτων, ἄδικος ὢν, ἀκόλαστος, μεμφίμοιρος, ταπεινός; Οὐδεὶς. Οὐδεὶς ἄρα τῶν φαύλων ζῆ ὡς βούλεται· οὐ τοίνυν οὐδ' ἐλεύθερός ἐστιν. τίς δὲ θέλει λυπούμενος ζῆν, φοβούμενος, φθονῶν, ἐλεῶν, ὀρεγόμενος καὶ ἀποτυγχάνων, ἐκκλίνων καὶ περιπίπτων; Οὐδὲ εἷς. Ἐχομεν οὖν τινα τῶν φαύλων ἄλυπον, ἀφοβον, ἀπερίπτωτον, ἀναπτότευκτον; Οὐδένα. Οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐλεύθερον.*» (4,1 - 4,15,4)

Τη δύναμη να ζει όπως εκείνος θέλει, έχει μόνο ο πεπαιδευμένος⁴¹. Μόνο λοιπόν οι πεπαιδευμένοι είναι ελεύθεροι: «*οὐ γὰρ τοῖς πολλοῖς περὶ τούτων πιστευτέον, οἱ λέγουσιν μόνοις ἐξεῖναι παιδεύεσθαι τοῖς ἐλευθέροις, ἀλλὰ τοῖς φιλοσόφοις μᾶλλον, οἱ λέγουσι μόνοις τοὺς παιδευθέντας ἐλευθέρους εἶναι. Πῶς τοῦτο; Οὕτως· νῦν ἄλλο τί ἐστιν ἐλευθερία ἢ τὸ ἐξεῖναι ὡς βουλόμεθα διεξάγειν; "οὐδέν." λέγετε δὴ μοι, ὧ ἄνθρωποι, βούλεσθε ζῆν ἁμαρτάνοντες; "οὐ βουλόμεθα." οὐδεὶς τοίνυν ἁμαρτάνων ἐλεύθερός ἐστιν. βούλεσθε ζῆν φοβούμενοι, βούλεσθε λυπούμενοι, βούλεσθε ταρασσόμενοι; "οὐδαμῶς." οὐδεὶς ἄρα οὔτε φοβούμενος οὔτε λυπούμενος οὔτε*

ταρασσόμενος ἐλεύθερός ἐστιν, ὅστις δ' ἀπήλλακται λυπῶν καὶ φόβων καὶ ταραχῶν, οὗτος τῇ αὐτῇ ὁδῷ καὶ τοῦ δουλεύειν ἀπήλλακται. πῶς οὖν ἔτι ὑμῖν πιστεύομεν, ὡς φίλτατοι νομοθέται; οὐκ ἐπιτρέπομεν παιδεύεσθαι, εἰ μὴ τοῖς ἐλευθέροις; οἱ φιλόσοφοι γὰρ λέγουσιν ὅτι οὐκ ἐπιτρέπομεν ἐλευθέροις εἶναι εἰ μὴ τοῖς πεπαιδευμένοις, τοῦτό ἐστιν ὁ θεὸς οὐκ ἐπιτρέπει.» (2,1,22,1 - 2,1,25,5)

Εκεῖνο που κάνει τον ἄνθρωπο ανεμπόδιο και αυτεξούσιο εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ζωῆς, «ἡ ἐπιστήμη τοῦ βίου»: «Τί οὖν ἐστὶ τὸ ποιῶν ἀκώλυτον τὸν ἄνθρωπον καὶ αὐτεξούσιον; πλοῦτος γὰρ οὐ ποιεῖ οὐδ' ὑπάτ<ε>ία οὐδ' ἐπαρχία οὐδὲ βασιλεία, ἀλλὰ δεῖ τι ἄλλο εὐρεθῆναι. τί οὖν ἐστὶ τὸ ἐν τῷ γράφειν ἀκώλυτον ποιῶν καὶ ἀπαραπόδιτον; Ἡ ἐπιστήμη τοῦ γράφειν. Τί δ' ἐν τῷ καθαρίζειν; Ἡ ἐπιστήμη τοῦ καθαρίζειν. Οὐκοῦν καὶ ἐν τῷ βιοῦν ἡ ἐπιστήμη τοῦ βιοῦν. ὡς μὲν οὖν ἀπλῶς, ἀκήκοας· σκέψαι δ' αὐτὸ καὶ ἐκ τῶν <ἐπὶ> μέρους. τὸν ἐφιέμενόν τινας τῶν ἐπ' ἄλλοις ὄντων ἐνδέχεται ἀκώλυτον εἶναι; Οὐ. Ἐνδέχεται ἀπαραπόδιτον; Οὐ. Οὐκοῦν οὐδ' ἐλεύθερον.» (4,1,62,1 - 4,1,65,1)

Ὅποιος κατέχει τὴν ἐπιστήμη τοῦ βίου⁴², ἐκεῖνος εἶναι ὁ κυρίαρχος, ὁ «δεσπότης»· ὅπως ἄλλωστε σε κάθε ἀντικείμενο, ὁ ἐμπειρος υπερέχει τοῦ ἀπείρου: «πῶς δὲ πρᾶθεις ἀνεστρέφετο πρὸς τὸν δεσπότην· εὐθύς διελέγετο πρὸς αὐτόν, ὅτι οὐχ οὕτως ἐστολίσθαι δεῖ αὐτόν, οὐχ οὕτως κεκάρθαι, περὶ τῶν υἰῶν, πῶς δεῖ αὐτοὺς διάγειν.

καὶ τί θαυμαστόν; εἰ γὰρ παιδοτριβὴν ἐώνητο, ἐν τοῖς παλαιστρικοῖς ὑπῆρέτη ἂν αὐτῷ ἐχρήτο ἢ κυρίῳ; εἰ δ' ἰατρόν, ὡσαύτως, εἰ δ' ἀρχιτέκτονα. καὶ οὕτως ἐφ' ἐκάστης ὕλης τὸν ἔμπειρον τοῦ ἀπείρου κρατεῖν πᾶσα ἀνάγκη. ὅστις οὖν καθόλου τὴν περὶ βίον ἐπιστήμην κέχτηται, τί ἄλλο ἢ τοῦτον εἶναι δεῖ τὸν δεσπότην; τίς γὰρ ἐστὶν ἐν νηὶ κύριος; Ὁ κυβερνήτης. Διὰ τί; ὅτι ὁ ἀπειθῶν αὐτῷ ζῆμιούται.» (4,1,116,3 – 4,1,119,1)

Ἡ δράση επομένως τῆς φιλοσοφίας εἶναι ελευθεροποιός. Ἡ φιλοσοφία ἀπελευθερώνει ἀπὸ τῆ θλίψης, τις οἰμωγές καὶ τῆ δυστυχία⁴³: «εἰ δ' ἐπὶ τὴν ἐν τοῖς βιβλίοις ἔξιν τέταται καὶ ταύτην ἐκπονεῖ καὶ ἐπὶ τοῦτο ἐκδεδήμηκε, λέγω αὐτῷ αὐτόθεν πορεύεσθαι εἰς οἶκον καὶ μὴ ἀμελεῖν τῶν ἐκεῖ· τοῦτο γὰρ ἐφ' ὃ ἀποδεδήμηκεν οὐδὲν ἐστὶν ἄλλ' ἐκεῖνο, με<λε>τᾶν ἐξελεῖν τοῦ αὐτοῦ βίου πένθη καὶ οἰμωγὰς καὶ <τὸ> "οἴμοι" καὶ τὸ "τάλας ἐγὼ" καὶ δυστυχίαν καὶ ἀτυχίαν καὶ μαθεῖν, τί ἐστὶ θάνατος, τί φυγή, τί δεσμοτήριον, τί νοσικίων<ε>ιον, ἵνα δύνηται λέγειν ἐν τῇ φυλακῇ "ὦ φιλε Κρίτων, εἰ ταύτη τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτη γινέσθω" καὶ μὴ ἐκεῖνα "τάλας ἐγὼ, γέρων ἄνθρωπος, ἐπὶ ταῦτά μου τὰς πολιὰς ἐτήρησα".» (1,4,22,1 – 1,4,25,1)

Φιλοσοφία, ὅπως τονίζεται ἤδη στὴν ἀρχὴ τοῦ προηγούμενου ἀποσπάσματος, δε σημαίνει προσκόλλησι σε βιβλία καὶ μελέτες⁴⁴, ἀλλὰ ἐφαρμογὴ τῶν γνώσεων καὶ τῶν μελετῶν στὶς περιστάσεις τοῦ βίου⁴⁵: «ὅταν λούη; ὅταν γυμνάξῃ; διὰ τί οὖν ἐπὶ πάντων οὐχ ὁμαλίζεις, καὶ

ὅταν Καίσαρι προσίης καὶ ὅταν τῷ δεῖνι; εἰ τὸν ἀπαθῆ τηρεῖς, εἰ τὸν ἀκατάπληκτον, εἰ τὸν κατεσταλμένον, εἰ βλέπεις μᾶλλον τὰ γινόμενα ἢ βλέπῃ, εἰ μὴ φθονεῖς τοῖς προτιμωμένοις, εἰ μὴ ἐκπλήσσουσίν σε αἱ ὕλαι, τί σοι λείπει; βιβλία; πῶς ἢ ἐπὶ τί; οὐχὶ γὰρ ἐπὶ τὸ βιοῦν παρασκευὴ τίς ἐστὶν αὕτη; τὸ βιοῦν δ' ἐξ ἄλλων τινῶν ἢ τούτων συμπληροῦται. οἷον ἂν εἰ ὁ ἀθλητῆς κλαίῃ εἰς τὸ στάδιον εἰσιῶν, ὅτι μὴ ἔξω γυμνάζεται. τούτων ἕνεκα ἐγυμνάζου, ἐπὶ τοῦτο οἱ ἀлтῆρες, ἢ ἀφή, οἱ νεανίσκοι. καὶ νῦν ἐκεῖνα ζητεῖς, ὅτε τοῦ ἔργου καιρὸς ἐστίν; οἷον εἰ ἐπὶ τοῦ συγκαταθετικοῦ τόπου παρισταμένων φαντασιῶν τῶν μὲν καταληπτικῶν, τῶν δ' ἀκαταλήπτων μὴ ταύτας διακρίνειν θέλομεν, ἀλλ' ἀναγιγνώσκειν τὰ Περὶ καταλήψεως.» (4,4,9,1 - 4,4,13,4)

Ἡ στάση της φιλοσοφίας ἀπέναντι στη ζωὴ, ὅπως την προβάλλει ὁ Επικτήτος, εἶναι εξεταστική, δηλαδή σωκρατική: «τοῖς οὕτως μικροῖς μὴ εὐρίσκων τὸ ἐξῆς; αὕτη οὖν ἀρχὴ τοῦ φιλοσοφεῖν, αἴσθησις τοῦ ἰδίου ἡγεμονικοῦ πῶς ἔχει· μετὰ γὰρ τὸ γινῶναι ὅτι ἀσθενῶς οὐκ ἔτι θελήσει χρῆσθαι αὐτῷ πρὸς τὰ μεγάλα. νῦν δὲ μὴ δυνάμενοί τινες τὸν φωμὸν καταπίνειν σύνταξιν ἀγοράσαντες ἐπιβάλλονται ἐσθίειν. διὰ τοῦτο ἐμοῦσιν ἢ ἀπε<π>τοῦσιν· εἶτα στρόφοι καὶ κατάρροιαί καὶ πυρετοὶ ἔδει δ' ἐφίστάνειν, εἰ δύνανται. ἀλλ' ἐν μὲν θεωρίᾳ ῥᾶδιον ἐξελέγξαι τὸν οὐκ εἰδότα, ἐν δὲ τοῖς κατὰ τὸν βίον οὔτε παρέχει ἑαυτὸν τις ἐλέγχω τὸν τ' ἐξελέγξαντα μισοῦμεν. ὁ δὲ Σωκράτης ἔλεγεν ἀνεξέταστον βίον μὴ ζῆν.» (1,26,15,1 - 1,26,18,1)⁴⁶

Εισφέρει, όμως, μιαν έννοια παραπάνω, την έννοια της προσοχής, από την οποία δεν πρέπει να διαφεύγει κανένα μέρος του βίου: «πρῶτον μὲν γὰρ τὸ πάντων χαλεπώτατον ἔθος τοῦ μὴ προσέχειν ἐγγίνεται, εἶτα ἔθος τοῦ ἀναβάλλεσθαι τὴν προσοχήν· αἰεὶ δ' εἰς ἄλλον καὶ ἄλλον χρόνον εἴωθας ὑπερτίθεσθαι τὸ εὐροεῖν, τὸ εὐσχημονεῖν, τὸ κατὰ φύσιν ἔχειν καὶ διεξάγειν. εἰ μὲν οὖν λυσιτελῆς ἢ ὑπέρθεσίς ἐστιν, ἢ παντελῆς ἀπόστασις αὐτῆς ἐστὶ λυσιτελεστέρα· εἰ δ' οὐ λυσιτελεῖ, τί οὐχὶ διηνεκῆ τὴν προσοχήν φυλάσσεις; ὁήμερον παιῖζαι θέλω." τί οὖν <κωλύει> προσέχοντα; "ἄσαι." τί οὖν κωλύει προσέχοντα; μὴ γὰρ ἐξαιρεῖται τι μέρος τοῦ βίου, ἐφ' ὃ οὐ διατείνει τὸ προσέχειν; χειρόν γὰρ αὐτὸ προσέχων ποιήσεις, βέλτιον δὲ μὴ προσέχων; καὶ τί ἄλλο τῶν ἐν τῷ βίῳ κρεῖσσον ὑπὸ τῶν μὴ προσεχόντων γίνεται; ὁ τέκτων μὴ προσέχων; <ὁ κυβερνήτης μὴ προσέχων> κυβερνᾷ ἀσφαλέστερον; ἄλλο δέ τι τῶν μικροτέρων ἔργων ὑπὸ ἀπροσεξίας ἐπιτελεῖται κρεῖσσον; οὐκ αἰσθάνη, ὅτι, ἐπειδὴν ἀφῆς τὴν γνώμην, οὐκ ἔτι ἐπὶ σοὶ ἐστὶν ἀνακαλέσασθαι αὐτήν, οὐκ ἐπὶ τὸ εὐσχημον, οὐκ ἐπὶ τὸ αἰδήμον, οὐκ ἐπὶ τὸ κατεσταλμένον; ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐπελθὸν ποιεῖς, ταῖς προθυμίαις ἐπακολουθεῖς.» (4,12,2,1 - 4,12,6,5)

Σύμφωνα με τον Επίκτητο, η στάση του φιλοσόφου στη ζωή οφείλει να είναι εξεταστική, παρόμοια με τη σχέση που ο αργυρογνώμων έχει με τα νομίσματα: «ἔδει οὖν τοιοῦτόν τι ἔχειν ἡμᾶς καὶ ἐν τῷ βίῳ οἷον ἐπ' ἀργυρίου, ἵν' εἰπεῖν δύναμαι καθάπερ ὁ ἀργυρογνώμων

λέγει "φέρε ἢν θέλεις δραχμὴν καὶ διαγνώσομαι".» Συνήθως, ὅμως, οἱ φιλόσοφοι απασχολοῦνται, αφαιρετικά, με θεωρητικά προβλήματα, καὶ, αμαθείς καὶ ἀπειροί, ἐπειδὴ ἀδιάφοροι, στα ζητήματα τῆς ζωῆς, ἀντιφάσκουν καὶ, τὸ ἴδιο πράγμα, τὸ χαρακτηρίζουν τῆ μια καλὸ καὶ τῆν ἄλλη κακό: «ἀλλ' ἐπὶ συλλογισμῶν "φέρε ὃν θέλεις καὶ διακρινῶ σοι τὸν ἀναλυτικόν τε καὶ μῆ". διὰ τί; οἶδα γὰρ ἀναλύειν συλλογισμούς· ἔχω τὴν δύναμιν, ἢν ἔχειν δεῖ τὸν ἐπιγνωστικὸν τῶν περὶ συλλογισμούς κατορθούντων. ἐπὶ δὲ τοῦ βίου τί ποιῶ; νῦν μὲν λέγω ἀγαθόν, νῦν δὲ κακόν. τί τὸ αἶτιον; τὸ ἐναντίον ἢ ἐπὶ τῶν συλλογισμῶν, ἀμαθία καὶ ἀπειρία.» (2,3,3,1 – 2,3,5,3)

Στο σύνολο τῆς διδασκαλίας του, ὅπως καὶ ὅσο διασώθηκε στις Διατριβές καὶ τὸ *Εγχειρίδιον*, ὁ Επικτήτος ἐπανέρχεται διαρκῶς καὶ εἰσφέρει παραδείγματα γιὰ τὴ σχέση ζωτικῆς ἀνατροφοδότησης τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Ἡ συνέπειά τῆς ἐν λόγῳ στάσης καθιστᾷ τὸν Επικτήτο, σὲ σχέση με τὴν προβληματικὴ γιὰ τὴ συνάφεια τῆς φιλοσοφίας με τὴ ζωὴ, ἰδιαίτερη καὶ μοναδικὴ περίπτωσι στὴν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) Χαρακτηριστικός, από την άποψη αυτή, είναι ο αριστοτελικός ορισμός για το αγαθό: «*Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφήναντο τᾶγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται.*» Βλ. Αριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1094a 1 - 3

2) Βλ. σχετικά στην παρούσα εργασία.

3) Ενδεικτικά, αναφέρω το δεύτερο απόσπασμα από τις *Κύριες Δόξες* του Επίκουρου: «*Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς.*» Εδώ η ζωή ορίζεται, παραπλεύρως και σε αντιδιαστολή με το θάνατο, ως η επικράτεια της αίσθησης.

Για ένα θετικό, πιο συγκεκριμένο και απευθείας φιλοσοφικό καθορισμό του βίου, βλ., από τις *Κύριες Δόξες*, το απόσπασμα 22: «*Ὁ τὰ πέρατα τοῦ βίου κατειδῶς οἶδεν ὡς εὐπόριστόν ἐστι τὸ ἀλγοῦν κατ' ἔνδειαν ἐξαιροῦν καὶ τὸ τὸν ὅλον βίον παντελῆ καθιστᾶν· ὥστε οὐδὲν προσδεῖται πραγμάτων ἀγῶνας κεκτημένον.*»

4) Βλ., για παράδειγμα, το αλληγορικό απόσπασμα 48: «*βίος: τῷ οὖν τόξῳ ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος.*» Επίσης το απόσπασμα 62: «*ἀθάνατοι θνητοί, θνητοί ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκεῖνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκεῖνων βίον τεθνεῶτες*» Βλ., τέλος, το κείμενό μου για τον Ηράκλειτο, με τίτλο «*Ηρά-*

κλειτος: αισθητική του βίου», στο Ηράκλειτος, Άπαντα, μετ. Τάσος Φάλλος – Αρβανιτάκης, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Ζήτρος, 1999, σελ. 325 – 399.

5) Βλ. φερειπείν στον Ιάμβλιχο: «*ἅπαντα μέντοι, ὅσα περὶ τοῦ πράττειν ἢ μὴ πράττειν διορίζουσιν ἐστόχασται πρὸς τὸ θεῖον, καὶ ἀρχὴ αὕτη ἐστὶ, καὶ ὁ βίος ἅπας συντέτακται πρὸς τὸ ἀκολουθεῖν τῷ θεῷ, καὶ ὁ λόγος αὐτὸς ταύτης ἐστὶ τῆς φιλοσοφίας, γελοῖον γὰρ ποιοῦσιν ἄνθρωποι ἄλλοθεν ποθεν ζητοῦντες τὸ εὖ ἢ παρὰ τῶν θεῶν, καὶ ὅμοιον ὥσπερ ἂν εἶ τις ἐν βασιλευομένῃ χώρᾳ τῶν πολιτῶν τινὰ ὑπαρχον θεραπεύει, ἀμελήσας αὐτοῦ τοῦ πάντων ἄρχοντος.*» Ιάμβλιχος, *Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου*, 18, 86, 15 – 18, 87, 5

6) «*καλὸς οὖν ἂν μοι ὁ βίος εἴη ἐξελθόντι τηλικῶδε ἀνθρώπῳ ἄλλην ἐξ ἄλλης πόλεως ἀμειβομένῳ καὶ ἐξελευνομένῳ ζῆν. εὖ γὰρ οἶδ' ὅτι ὅποι ἂν ἔλθω, λέγοντος ἐμοῦ ἀκροάσονται οἱ νέοι ὥσπερ ἐνθάδε.*» Βλ. Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, 37d4 – 37d7

7) Βλ. ενδεικτικά: *Πολιτικός* 299e5 – e9, *Φίληβος* 21c1 – 21e4, 22c5 – 22e3, *Χαρμίδης* 160b7 – 160d3, *Πρωταγόρας* 326a6 – 326c3, *Γοργίας* 492e7 – 493b3, *Πολιτεία* 358b7 – 358e2, *Νόμοι* 662c5 – 663a1.

8) Βλ. χαρακτηριστικά τα παρακάτω δύο χωρία από τα *Πολιτικά*: «*ἔτι δ' ἐπεὶ διαφέρει ἡ ποιήσις εἶδει καὶ ἡ πράξις, καὶ δέονται ἀμφοτέραι ὀργάνων, ἀνάγκη καὶ ταῦτα τὴν αὐτὴν ἔχειν διαφορὰν. ὁ δὲ βίος πράξις, οὐ ποιήσις, ἐστίν· διὸ καὶ ὁ δοῦλος ὑπρέτης τῶν πρὸς τὴν πράξιν. τὸ δὲ κτῆμα λέγεται ὥσπερ καὶ τὸ μόνιον.*» *Πολιτικά*, 1254a5 – a9

«*Τίς δ' ἀρίστη πολιτεία καὶ τίς ἄριστος βίος ταῖς πλείσταις πόλεσι καὶ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων, μῆτε πρὸς ἀρετὴν συγκρίνουσι τὴν ὑπὲρ τοὺς ἰδιώτας, μῆτε πρὸς*

παιδείαν ἢ φύσεως δεῖται καὶ χορηγίας τυχηρᾶς, μῆτε πρὸς πολιτείαν τὴν κατ' εὐχὴν γινομένην, ἀλλὰ βίον τε τὸν τοῖς πλείστοις κοινωνῆσαι δυνατὸν καὶ πολιτείαν ἧς τὰς πλείστας πόλεις ἐνδέχεται μετασχεῖν; καὶ γὰρ ἄς καλοῦσιν ἀριστοκρατίας, περὶ ὧν νῦν εἶπομεν, τὰ μὲν ἐξωτέρω πίπτουσι ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων, τὰ δὲ γειτνιῶσι τῇ καλουμένῃ πολιτείᾳ (διὸ περὶ ἀμφοῖν ὡς μιᾶς λεκτέον). ἢ δὲ δὴ κρίσις περὶ ἀπάντων τούτων ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων ἐστίν. εἰ γὰρ καλῶς ἐν τοῖς Ἠθικοῖς εἴρηται τὸ τὸν εὐδαίμονα βίον εἶναι τὸν κατ' ἀρετὴν ἀνεμπόδιστον, μεσότητα δὲ τὴν ἀρετὴν, τὸν μέσον ἀναγκαῖον εἶναι βίον βέλτιστον, <τὸ> τῆς ἐκάστοις ἐνδεχομένης τυχεῖν μεσότητος· τοὺς δὲ αὐτοὺς τούτους ὄρους ἀναγκαῖον εἶναι καὶ πόλεως ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ πολιτείας· ἢ γὰρ πολιτεία βίος τίς ἐστι πόλεως.» Πολιτικά, 1295a25 – b1

9) Βλ., για παράδειγμα, το εξής απόσπασμα: «...ὄλη η ἀνακούφιση που βρίσκω στα γεράματά μου είναι πως αμβλύνει μέσα μου πολλές επιθυμίες και φροντίδες, από τις οποίες η ζωή ταράζεται – σκοτούρα για την πορεία του κόσμου, σκοτούρα για πλούτη, για μεγαλοσύνη, για γνώση, για υγεία, για τον εαυτό μου». Μισέλ ντε Μονταίνι, *Δοκίμια*, μετ. Φ. Δρακονταειδής, Αθήνα, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1983, σελ. 459.

10) Στο δοκίμιο με τίτλο «Για τον έρωτα», ο Bacon γράφει: «Η σκηνή του θεάτρου οφείλει περισσότερο στον έρωτα από ό,τι η ζωή του ανθρώπου. Διότι στη σκηνή, ο έρωτας είναι πάντοτε θέμα κωμωδιών και μερικές φορές τραγωδιών· αλλά στη ζωή προκαλεί πολύ κακό, άλλοτε σα σειρήνα, και άλλοτε σε μαινάδα. Παρατηρείτε ίσως, ότι μεταξύ όλων των μεγάλων και άξιων προσώπων (των οποίων η μνήμη παρα-

μένει, είτε αρχαία είτε πρόσφατη) δεν υπάρχει ούτε ένας που να τον έχει συνεπάρει ο έρωτας μέχρι τρέλας· πράγμα που δείχνει ότι τα μεγάλα πνεύματα και οι μεγάλες ασχολίες κρατούν σε απόσταση το αδύναμο αυτό πάθος.» Βλ. Francis Bacon, *Δοκίμια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2001, σελ. 75.

II) Βλ., για παράδειγμα, από τα κείμενα του La Rochefoucauld (1613 - 1680), εκείνο που επιγράφεται «Για τον έρωτα και τη ζωή»: «Ο έρωτας είναι μια εικόνα της ζωής μας: το ένα και το άλλο υπόκεινται στις ίδιες ανατροπές και στις ίδιες μεταβολές. Η νεότητά τους είναι γεμάτη χαρά και ελπίδα: είσαι ευτυχισμένος όταν είσαι νέος, όπως είσαι ευτυχισμένος όταν αγαπάς.» Βλ. La Rochefoucauld, *Maximes*, Paris, Garnier Flammarion, 1977, σελ. 120.

12) Βλ. τρία, τουλάχιστον, από τα *Αξιώματα* του Vauvenargues (1715 - 1747): «Δεν μπορείς να κρίνεις τη ζωή μ' έναν κανόνα περισσότερο εσφαλμένο από το θάνατο».(140) «Για να κάνεις μεγάλα πράγματα, πρέπει να ζήσεις σαν ποτέ να μην ήταν να πεθάνεις».(142) «Η σκέψη του θανάτου μας εξαπατά· γιατί μας κάνει να ξεχνάμε να ζήσουμε».(143) Vauvenargues, *Oeuvres Choiesies*, Paris, Classiques Larousse, σελ. 19.

13) Βλ., φερειπείν, τρεις χαρακτηριστικές σκέψεις του Chamfort (1740 - 1795): «Η αδυναμία του χαρακτήρα ή η ανεπάρκεια των ιδεών, με μια λέξη όλα που μπορούν να μας εμποδίσουν να ζήσουμε με τον εαυτό μας, είναι τα πράγματα που προφυλάσσουν πολλούς ανθρώπους από τη μισανθρωπία.»(270) «Ο ασκητικός βίος συχνά είναι δυστυχισμένος. Πρέπει να ενεργείς περισσότερο, να σκέφτεσαι λιγότερο, και να μη στέχεσαι απέναντι από τη ζωή.»(341) «Ένας γέρος,

που με βρήκε πολύ ευαίσθητο για κάποια αδικία που δε θυμάμαι πια, μου λέει: "Αγαπητό μου παιδί, πρέπει να μάθεις από τη ζωή να υπομένεις τη ζωή."»(923) Chamfort, *Maximes et pensées, Caractères et Anecdotes*, Paris, Garnier Flammarion, 1968, σελ. III, 127, 258.

14) Αν κανείς βιώσει επαρκώς το συγκεκριμένο αξίωμα, και δε σταθεί απλώς στο γράμμα της αρχής, θα ζήσει με ισοροπία και ευτυχής: «*ἐὰν πρὸς ταῦτά τις ἐπιχειρῆ ῥέπειν τὸν νοῦν καὶ πείθειν ἑαυτὸν ἐχόντα δέχεσθαι τὰ ἀναγκαῖα, πάνυ μετρίως καὶ μουσικῶς διαβιώσεται τὸν βίον. "ἄνευ τοῦ πράττειν, μέχρι τοῦ λέγειν" " Ἄνθρωπε, ποῦ βάλλεις; σκέψαι, εἰ κεκάθαρται τὸ ἄγγειον. ἂν γὰρ εἰς τὴν οἴησιν αὐτὰ βάλλῃς, ἀπώλετο· ἦν σαπῆ, οὖρον ἢ ὄξος ἐγένετο ἢ εἴ τι τούτων χειρὸν." κυνικώτερον "ἀνέχου" καὶ "ἀπέχου"...» (Αποσπάσματα, 8,10 – 10,34)*

15) Τον ίδιο τον κόσμο, ο θεός τον κατασκεύασε ανεμπόδιο και αυτοτελή, ενώ τα μέρη του οφείλουν να υποχωρούν ενώπιον και για χάρη του όλου. Το λογικό ζώο, που είναι ο άνθρωπος, μπορεί αυτό να το σκεφτεί και να το κατανοήσει, και διατηρεί, έτσι, το προβάδισμα για την ελευθερία: «*Εἶτα ὑπὸ μανίας μὲν δύναται τις οὕτως διατεθῆναι πρὸς ταῦτα καὶ ὑπὸ ἔθους οἱ Γαλιλαῖοι· ὑπὸ λόγου δὲ καὶ ἀποδείξεως οὐδεὶς δύναται μαθεῖν, ὅτι ὁ θεὸς πάντα πεποιήκεν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ αὐτὸν τὸν κόσμον ὅλον μὲν ἀκώλυτον καὶ αὐτοτελῆ, τὰ ἐν μέρει δ' αὐτοῦ πρὸς χρεῖαν τῶν ὄλων; τὰ μὲν οὖν ἄλλα πάντα ἀπήλλακται τοῦ δύνασθαι παρακολουθεῖν τῇ διοικήσει αὐτοῦ· τὸ δὲ λογικὸν ζῶον ἀφορμὰς ἔχει πρὸς ἀναλογισμὸν τούτων ἀπάντων, ὅτι τε μέρος ἐστὶ καὶ ποιόν τι μέρος καὶ ὅτι τὰ μέρη τοῖς ὅλοις εἶχειν ἔχει καλῶς. πρὸς τούτοις δὲ φύσει γενναῖον καὶ μεγαλόψυχον καὶ ἐλεύθερον*

γενόμενον ὄρα, διότι τῶν περὶ αὐτὸ τὰ μὲν ἀκώλυτα ἔχει καὶ ἐπ' αὐτῶ, τὰ δὲ κωλυτὰ καὶ ἐπ' ἄλλοις· ἀκώλυτα μὲν τὰ προαιρετικά, κωλυτὰ δὲ τὰ ἀπροαίρετα. καὶ διὰ τοῦτο, ἐὰν μὲν ἐν τούτοις μόνοις ἠγήσῃται τὸ ἀγαθὸν τὸ αὐτοῦ καὶ συμφέρον, τοῖς ἀκωλύτοις καὶ ἐφ' ἑαυτῶ, ἐλεύθερον ἔσται, εὖρουν, εὐδαιμον, ἀβλαβές, μεγαλόφρον, εὐσεβές, χάριν ἔχον ὑπὲρ πάντων τῶ θεῶ, μηδαμοῦ μεμφόμενον μηδενὶ τῶν γενομένων, μηδεν<ι>.» (4,7,6,1 - 4,7,9,5)

16) Γι' αὐτὸ εἶναι εὐλογο, καὶ, ἄλλωστε, εξαρτάται ἀπὸ ἐμᾶς, νὰ μὴ αντιμαχόμεσθε τὸν Κόσμο με τὴν κρίση μας, πρῶτοδοτώντας ταυτόχρονα τὸ ἄλογο στοιχείο: «οὐκοῦν εὐλογον καὶ ὃ ἐφ' ἡμῖν ἔστι, τουτέστι τὴν κρίσιν, μὴ ἀντιτείνειν μόνην πρὸς αὐτόν· καὶ γὰρ ἰσχυρός ἔστι καὶ κρείσσων καὶ ἄμεινον ὑπὲρ ἡμῶν βεβούλευται μετὰ τῶν ὄλων καὶ ἡμᾶς συνδιοικῶν. πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἡ ἀντίπραξις μετὰ τοῦ ἀλόγου καὶ πλεόν οὐδὲν ποιούσα πλὴν τὸ διακενῆς σπᾶσθαι καὶ περιπίπτειν ὀδύνας καὶ λύπαις ποιεῖ.» (Αποσπάσματα, 3,6 - 3,13)

17) Ἡ σύγκριση, ωστόσο, τοῦ ἀνθρώπου με τὰ ἄλλα ζῶα, παράγει διαφοροποιὰ - καὶ μαζί προνομιακά - ἀνθρώπινα καὶ πρωτογενῶς θεϊκά χαρακτηριστικά, ὅπως - ἀνάμεσα σε ἄλλα - εἶναι ἡ καθαριότητα: «Ἀμφισβητοῦσί τινες, εἰ ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου περιέχεται τὸ κοινωνικόν· ὅμως δ' αὐτοὶ οὗτοι οὐκ ἂν μοι δοκοῦσιν ἀμφισβητῆσαι, ὅτι τό γε καθάριον πάντως περιέχεται καὶ εἴ τι ἄλλω καὶ τούτῳ τῶν ζῶων χωρίζεται. ὅταν οὖν ἄλλο τι ζῶον ἴδωμεν ἀποκαθαίρον ἑαυτό, ἐπιλέγειν εἰώθαμεν θαυμάζοντες ὅτι "ὡς ἄνθρωπος". καὶ πάλιν ἂν τις ἐγκαλῇ τι ζῶον, εὐθύς εἰώθαμεν ὥσπερ ἀπολογούμενοι λέγειν ὅτι "οὐ δῆπου ἄνθρωπός ἐστιν". οὕτως ἐξαίρετόν τι περὶ τὸν ἄνθρωπον εἶναι οἰόμεθα ἀπὸ τῶν θεῶν

αὐτὸ πρῶτον λαμβάνοντες. ἐπεὶ γὰρ ἐκεῖνοι φύσει καθαροὶ καὶ ἀκήρατοι, ἐφ' ὅσον ἠγγίκασιν αὐτοῖς οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸν λόγον, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τοῦ καθαροῦ καὶ τοῦ καθαρίου εἰσὶν ἀνθεκτικοί.....» (Διατριβαί, 4,II,I - 4,II,4,I) Βλ. ωστόσο την εξαίρεση που αφορά στα ζῶα τα συντροφικά προς τον ἄνθρωπο, τα οποία, κιόλας, αποτελοῦν παράδειγμα για τους ἀνθρώπους που δεν εκπληρώνουν την επιταγή της φύσης τους για την καθαριότητα: «μή τι ἵππος κυλίεται ἐν βορβόρῳ, μή τι κύων γενναῖος; ἀλλ' ὁ ὕς καὶ τὰ σαπρὰ <χ>ηνίδια καὶ σκώληκες καὶ ἀράχνη, τὰ μακροτάτω τῆς ἀνθρωπίνης συναναστροφῆς ἀπεληλασμένα. σὺ οὖν ἄνθρωπος ὦν οὐδὲ ζῶον εἶναι θέλεις τῶν ἀνθρώποις συντρόφων, ἀλλὰ σκώληξ μᾶλλον ἢ ἀράχνη; οὐ λούση πού ποτε ὡς θέλεις, οὐκ ἀποπλυνεῖς σεαυτὸν, οὐχ ἤξει καθαρός, ἵνα σοι χαίρωσιν οἱ συνόντες; ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἱερά ἡμῖν συνέρχη τοιοῦτος, ὅπου πτύσαι οὐ νενόμισται οὐδ' ἀπομύξασθαι, ὅλος ὦν πτύσμα καὶ μύξα;» (Διατριβαί, 4,II,3I,2 - 4,II,3I,7)

Για το ἴδιο χαρακτηριστικό, ο Επὶκτητος παραπέμπει στον Ξενοφῶντα: «Θαυμαστὴ ἡ φύσις καὶ, ὡς φησιν ὁ Ξενοφῶν, φιλόζωος. τὸ γοῦν σῶμα, τὸ πάντων ἀηδέστατον καὶ ῥυπαρώτατον, στέργομεν καὶ θεραπεύομεν· εἰ γὰρ ἔδει πέντε μόνας ἡμέρας θεραπεῦσαι τὸ τοῦ γείτονος σῶμα, οὐκ ἂν ὑπεμείναμεν. ὅρα γὰρ οἷόν ἐστι ἔωθεν ἀναστάντα τριβεῖν τοὺς ὀδόντας τοὺς ἀλλοτρίους καὶ τι τῶν ἀναγκαίων ποιήσαντα ἀπονίζειν ἐκεῖνα τὰ μέρη. τῶ ὄντι θαυμαστόν ἐστι φιλεῖν πρᾶγμα, ᾧ τσαῦτα λειτουργοῦμεν καθ' ἐκάστην ἡμέραν.» (Αποσπάσματα, 23,2 - 23,10).

Βλ. πράγματι στον Ξενοφῶντα, ὅπου η φύσις ἔχει την προσωμίαν του «σοφοῦ δημιουργοῦ»: «καὶ στόμα μὲν, δι' οὗ ὦν ἐπιθυμεῖ τὰ ζῶα εἰσπέμπεται, πλησίον ὀφθαλμῶν καὶ ῥινῶν

καταβείναι· ἐπεὶ δὲ τὰ ἀποχωροῦντα δυσχερῆ, ἀποστρέφαι τοὺς τούτων ὀχετοὺς καὶ ἀπενεγκεῖν ἢ δυνατὸν προσωτάτω ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων· ταῦτα οὕτω προνοητικῶς πεπραγμένα ἀπορεῖς πότερα τύχης ἢ γνώμης ἔργα ἐστίν; Οὐ μὰ τὸν Δί', ἔφη, ἀλλ' οὕτω γε σκοπούμενῳ πάνυ ἔοικε ταῦτα σοφοῦ τινος δημιουργοῦ καὶ φιλοζώου τεχνήμασι. Τὸ δὲ ἐμφῦσαι μὲν ἔρωτα τῆς τεκνοποιίας, ἐμφῦσαι δὲ ταῖς γειναμέναις ἔρωτα τοῦ ἐκτρέφειν, τοῖς δὲ τραφεῖσι μέγιστον μὲν πόθον τοῦ ζῆν, μέγιστον δὲ φόβον τοῦ θανάτου;» (Ξενοφών, Απομνημονεύματα, I,4,6,10 - I,4,7,5)

18) Το ἡμερο και το φιλάλληλο, ως χαρακτηριστικά του ανθρώπινου ζώου, τα οποία κανείς μαθαίνει, πείθεται και εθίζεται σε αυτά, τονίζονται επίσης: «δέχεται τὰ παρὰ τῶν φαύλων ἢ ἀποβαίνει αὐτῶ; μὴ γὰρ οὐ κέρδος λογίζεται πᾶν ὃ τι ἀπολείπουσιν τοῦ ἐσχάτου; "ἐλοιδόρησέν σε ὁ δεῖνα." πολλή χάρις αὐτῶ, ὅτι μὴ ἐπληξεν. "ἀλλὰ καὶ ἐπληξεν." πολλή χάρις, ὅτι μὴ ἔτρωσεν. "ἀλλὰ καὶ ἔτρωσεν". πολλή χάρις, ὅτι μὴ ἀπέκτεινεν. πότε γὰρ ἔμαθεν ἢ παρὰ τίνι, ὅτι ἡμερόν ἐστι ζῶον, ὅτι φιλάλληλον, ὅτι μεγάλη βλάβη τῶ ἀδικοῦντι αὐτῇ ἢ ἀδικία; ταῦτα οὖν μὴ μεμαθηκῶς μηδὲ πεπεισμένος, διὰ τί μὴ ἀκολουθήσῃ τῶ φαινομένῳ συμφέροντι; "βέβληκεν ὁ γείτων λίθους". μὴ τι οὖν σὺ ἡμάρτηκας; "ἀλλὰ τὰ ἐν οἴκῳ κατεάγη".» (4,5,8,4 - 4,5,11,2)

Για τη λογιστική επίρρωση και διάσωση των ανθρωπικών, κυρίως των «κοινωνικών» χαρακτηριστικών, βλ. ξανά στην τέταρτη Διατριβή: «σὺ δ' εἶπερ ταῖς ἀληθείαις οὐδενὸς ἄλλου πεφρόντικας <ἢ> χρήσεως οἷας δεῖ φαντασιῶν, εὐθύς ἀνασταῖς ἔωθεν ἐνθυμοῦ "τίνα μοι λείπει πρὸς ἀπάθειαν; τίνα πρὸς ἀταραξίαν; τίς εἰμι; μὴ τι σωματίον, μὴ τι κτῆσις, μὴ τι φῆμη; οὐδὲν τούτων. ἀλλὰ τί; λογικόν εἰμι ζῶον". τίνα οὖν τὰ

ἀπαιτήματα; ἀναπόλει τὰ πεπραγμένα. ἢ τῇ παρέβην τῶν πρὸς εὐροίαν; τί ἔρεξα ἢ ἄφιλον ἢ ἀκοινωνήτον ἢ ἄγνωμον; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη πρὸς ταῦτα;" (4,6,34,1 - 4,6,35,4)

Για την κοινωνική φύση του ανθρώπου βλ. επίσης στα Αποσπάσματα. «—Εἰ δὲ ναύτη; εἰ δὲ στρατιώτῃ; πότερον οὖν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐφ' αὐτοῦ πεποιῆσθαί σοι δοκεῖ ζῶον ἢ πρὸς κοινωνίαν; <—Πρὸς κοινωνίαν.> — Ὑπὸ τίνος; — Ὑπὸ τῆς φύσεως. — Τίνος οὕσης καὶ πῶς διοικούσης τὰ ὅλα καὶ πότερον οὕσης ἢ μὴ, ταῦτα οὐκέτι ἀναγκαῖον πολυπραγμανεῖν;" (1,18 - 1,24)

19) Από τη φύση, οποιοδήποτε ζῶο αποφεύγει καθετί που φαίνεται βλαβερό και τις αιτίες του, ενώ επιζητεί τα ωφέλιμα και τις δικές τους αιτίες: «ἡμῖν μόνοις θῆς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. ὡς, ἂν γέ τι ἐκείνων ὑπολάβῃς ἀγαθὸν ἢ κακόν, πᾶσα ἀνάγκη, ὅταν ἀποτυγχάνῃς ὧν θέλεις καὶ περιπίπτῃς οἷς μὴ θέλεις, μέμφασθαί σε καὶ μισεῖν τοὺς αἰτίους. πέφυκε γὰρ πρὸς τοῦτο πᾶν ζῶον τὰ μὲν βλαβερὰ φαινόμενα καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν φεύγειν καὶ ἐκτρέπεσθαι, τὰ δὲ ὠφέλιμα καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν μετιέναι τε καὶ τεθηπέναι. ἀμήχανον οὖν βλάπτεσθαι τινα οἰόμενον χαίρειν τῷ δοκοῦντι βλάπτειν, ὥσπερ καὶ τὸ αὐτῇ τῇ βλάβῃ χαίρειν ἀδύνατον.» (Εγχειρίδιον, 31,2,3, - 31,4,1)

20) Βλ. στη δεύτερη Διατριβή. «Καθόλου γὰρ — μὴ ἕξαπατᾶσθε — πᾶν ζῶον οὐδενὶ οὕτως ὠκείωται ὡς τῷ ἰδίῳ συμφέροντι. ὅ τι ἂν οὖν πρὸς τοῦτο φαίνεται αὐτῷ ἐμποδιζειν, ἂν τ' ἀδελφὸς ἢ τοῦτο ἂν τε πατὴρ ἂν τε τέκνον ἂν τ' ἐρώμενος ἂν τ' ἐραστής, μισεῖ, προβάλλεται, καταρᾶται. οὐδὲν γὰρ οὕτως φιλεῖν πέφυκεν ὡς τὸ αὐτοῦ συμφέρον τοῦτο πατὴρ καὶ ἀδελφὸς καὶ συγγενεῖς καὶ πατρίς καὶ θεός. ὅταν γοῦν εἰς τοῦτο ἐμποδιζειν ἡμῖν οἱ θεοὶ δοκῶσιν,

κάκείνους λαιδοροῦμεν καὶ τὰ ἰδρύματα αὐτῶν καταστρέφομεν καὶ τοὺς ναοὺς ἐμπιπρῶμεν, ὥσπερ Ἀλέξανδρος ἐκέλευσεν ἐμπρησθῆναι τὰ Ἀσκήπεια ἀποθανόντος τοῦ ἔρωμένου. διὰ τοῦτο ἂν μὲν ἐν ταύτῳ τις θῆ τὸ συμφέρον καὶ τὸ ὄσιον καὶ τὸ καλὸν καὶ πατριδα καὶ γονεῖς καὶ φίλους, σφίζεται ταῦτα πάντα· ἂν δ' ἄλλαχού μὲν τὸ συμφέρον, ἄλλαχού δὲ τοὺς φίλους καὶ τὴν πατριδα καὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ αὐτὸ τὸ δίκαιον, οἴχεται πάντα ταῦτα καταβαρούμενα ὑπὸ τοῦ συμφέροντος. ὅπου γὰρ ἂν τὸ "ἐγὼ" καὶ τὸ "ἐμόν", ἐκεῖ ἀνάγκη ῥέπειν τὸ ζῶον· εἰ ἐν σαρκί, ἐκεῖ τὸ κυριεῦον εἶναι· εἰ ἐν προαιρέσει, ἐκεῖνο εἶναι· εἰ ἐν τοῖς ἐκτός, ἐκεῖνο. εἰ τοίνυν ἐκεῖ εἰμι ἐγώ, ὅπου ἢ προαίρεσις, οὕτως μόνως καὶ φίλος ἔσομαι οἷος δεῖ καὶ υἱὸς καὶ πατήρ. τοῦτο γάρ μοι συνοίσει τηρεῖν τὸν πιστόν, τὸν αἰδήμονα, τὸν ἀνεκτικόν, τὸν ἀφεκτικὸν καὶ συνεργητικόν, φυλάσσειν τὰς σχέσεις. ἂν δ' ἄλλαχού μὲν ἑμαυτὸν θῶ, ἄλλαχού δὲ τὸ καλόν, οὕτως ἰσχυρὸς γίνεται ὁ Ἐπικούρου λόγος, ἀποφαίνων ἢ μηδὲν εἶναι τὸ καλὸν ἢ εἰ ἄρα τὸ ἔνδοξον.» (2,22,15,1 - 2,22,21,4)

21) Γενικότερα, ἡ γνώση εἶναι ἀγαθόν, ἐνῶ ἡ πλάνη κακόν: «ἀλλὰ τί; τὴν μὲν ἐπιστήμην ἀγαθόν, τὴν δ' ἀπάτην κακόν, ὥστε καὶ περὶ αὐτὸ τὸ ψεῦδος ἀγαθὸν συνίστασθαι, τὴν ἐπιστήμην τοῦ ψεῦδος εἶναι αὐτό. ἔδει οὖν οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ βίου. υἰεῖα ἀγαθόν, νόσος δὲ κακόν; οὐ, ἄνθρωπε. ἀλλὰ τί; τὸ καλῶς υἰεῖν ἀγαθόν, τὸ κακῶς κακόν. Ὡστε καὶ ἀπὸ νόσου ἔστιν ὠφελῆσθαι; Τὸν θεόν σοι, ἀπὸ θανάτου γὰρ οὐκ ἔστιν; ἀπὸ πληρώσεως γὰρ οὐκ ἔστιν, μικρά σοι δοκεῖ ὁ Μενουκεὺς ὠφελῆσθαι, ὅτ' ἀπέθνησκεν; Τοιαῦτά τις εἰπὼν ὠφελῆθει ἢ οἷα ἐκεῖνος ὠφελῆθη. Ἔα, ἄνθρωπε, οὐκ ἐτήρησεν τὸν φιλόπατριν, τὸν μεγαλόφρονα, τὸν πιστόν, τὸν γενναῖον; ἐπιζήσας δὲ οὐκ ἀπώλλυεν ταῦτα πάντα; οὐ

περιεποιεῖτο τὰ ἐναντία; τὸν δειλὸν οὐκ ἀνελάμβανεν, τὸν ἀγεννῆ, τὸν μισόπατρι, τὸν φιλόφυχον;» (3,20,3,1 - 3,20,6,2)

22) Βλ. και στη δεύτερη Διατριβή: «Ἄνθρωπε, μήτ' ἀχάριστος ἴσθι μήτε πάλιν ἀμνήμων τῶν κρεισσόνων, ἀλλ' ὑπὲρ μὲν τοῦ ὄραν και ἀκούειν και νῆ Δία ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ζῆν και τῶν συνεργῶν πρὸς αὐτό, ὑπὲρ καρπῶν ξηρῶν, ὑπὲρ οἴνου, ὑπὲρ ἐλαίου εὐχαρίσσει τῷ θεῷ· μέμνησο δ' ὅτι ἄλλο τί σοι δέδωκεν κρεῖττον ἀπάντων τούτων, τὸ χρῆσόμενον αὐτοῖς, τὸ δοκιμάσον, τὸ τὴν ἀξίαν ἐκάστου λογιούμενον. τί γάρ ἐστι τὸ ἀποφαινόμενον ὑπὲρ ἐκάστης τούτων τῶν δυνάμεων, πόσου τις ἀξία ἐστὶν αὐτῶν; μή τι αὐτῆ ἐκάστη ἢ δύναμις; μή τι τῆς ὀρατικῆς ποτ' ἤκουσας λεγούσης τι περὶ ἑαυτῆς, μή τι τῆς ἀκουστικῆς; μή τι πυρῶν; μή τι κριθῶν; μή τι ἵππου; μή τι κυνός;» (2,23,5,1 - 2,23,7,6)

23) Χαρακτηριστική εἶναι ἡ στιχομυθία στην τέταρτη Διατριβή: «Τὸ σῶμα ὅταν θέλῃς ὀλόκληρον εἶναι, ἐπὶ σοὶ ἐστὶν ἢ οὐ; Οὐκ ἐπ' ἐμοί. Ὅταν δ' ὑγιαίνει; Οὐδὲ τοῦτο. Ὅταν δὲ καλὸν εἶναι; Οὐδὲ τοῦτο. Ζῆν δὲ και ἀποθανεῖν; Οὐδὲ τοῦτο. Οὐκοῦν τὸ μὲν σῶμα ἀλλότριον, ὑπεύθυνον παντὸς τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἔστω. Τὸν ἀγρὸν δ' ἐπὶ σοὶ ἐστὶν ἔχειν, ὅταν θέλῃς και ἐφ' ὅσον θέλεις και οἶον θέλεις; Οὐ. Τὰ δὲ δουλάρια; Οὐ. Τὰ δ' ἰμάτια; Οὐ. Τὸ δὲ οἰκίδιον; Οὐ. Τοὺς δ' ἵππους; Τούτων μὲν οὐδέν. Ἄν δὲ τὰ τέκνα σου ζῆν θέλῃς ἐξ ἅπαντος ἢ τὴν γυναῖκα ἢ τὸν ἀδελφὸν ἢ τοὺς φίλους, ἐπὶ σοὶ ἐστὶν; Οὐδὲ ταῦτα.» (4,1,66,2 - 4,1,67,7)

Σε ὅ,τι, μάλιστα, ἀφορὰ τὴν τελευταία, ευαίσθητη ἀναφορὰ στους οικεῖους - τα παιδιά, τὴ γυναῖκα, τὸν ἀδελφὸ και τοὺς φίλους - εἶναι ἀνόητος, κιόλας, ἐκεῖνος που τοὺς φαντάζεται να ζουν για πάντα: «Ἐὰν θέλῃς τὰ τέκνα σου και τὴν γυναῖκα και τοὺς φίλους σου πάντοτε ζῆν, ἡλίθιος εἶ· τὰ γὰρ

μη ἐπὶ σοὶ θέλεις ἐπὶ σοὶ εἶναι καὶ τὰ ἀλλότρια σὰ εἶναι. οὗτω καὶ τὸν παῖδα θέλῃς μὴ ἀμαρτάνειν, μωρὸς εἶ. θέλεις γὰρ τὴν κακίαν μὴ εἶναι κακίαν, ἀλλ' ἄλλο τι. εἰ δὲ θέλῃς ὀρεγόμενος μὴ ἀποτυγχάνειν, τοῦτο δύνασαι. τοῦτο οὖν ἄσκει, ὃ δύνασαι. κύριος ἐκάστου ἐστὶν ὁ τῶν ὑπ' ἐκείνου θελομένων ἢ μὴ θελομένων ἔχων τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸ περιποιῆσαι ἢ ἀφελέσθαι. ὅστις οὖν ἐλεύθερος εἶναι βούλεται, μῆτε θέλω τι μῆτε φευγέτω τι τῶν ἐπ' ἄλλοις. εἰ δὲ μὴ, δουλεύειν ἀνάγκη.» (Εγχειρίδιον, Ι4,Ι,Ι - Ι4,2,5)

24) Βλ. στην πρώτη Διατριβή: «τί γάρ μου πυνθάνη; "θάνατος αἰρετώτερόν ἐστιν ἢ ζωή;" λέγω ζωή. "πόνος ἢ ἡδονή;" λέγω ἡδονή. "ἀλλά, ἂν μὴ τραγωδήσω, τραχηλοκοπηθήσομαι." ἀπελθε τοίνυν καὶ τραγώδει, ἐγὼ δ' οὐ τραγωδήσω. "διὰ τί;" ὅτι σὺ σεαυτὸν ἡγή μιάν τινα εἶναι κρόκην τῶν ἐκ τοῦ χιτῶνος. τί οὖν; σὲ ἔδει φροντίζειν πῶς ἀνόμιος ἦς τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, ὥσπερ οὐδ' ἡ κρόκη πρὸς τὰς ἄλλας κρόκας θέλει τι ἔχειν ἐξαίρετον. ἐγὼ δὲ πορφύρα εἶναι βούλομαι, τὸ ὀλίγον ἐκεῖνο καὶ στυλπνὸν καὶ τοῖς ἄλλοις αἴτιον τοῦ εὐπρεπῆ φαίνεσθαι καὶ καλά. τί οὖν μοι λέγεις ὅτι "ἐξομοιώθητι τοῖς πολλοῖς"; καὶ πῶς ἔτι πορφύρα ἔσομαι;» (Ι,2,15,2 - Ι,2,18,4)

Υπάρχει ωστόσο μια φυσική συστολή και μια άμεση αίσθηση για το χυδαίο, που δεν επιτρέπει τον αναβιβασμό της ηδονής σε αγαθό και σκοπό της ζωής: «...τούς δυσχερεῖς δὲ φιλοσόφους εἰς μέσον ἄγοντες, οἷς οὐ δοκεῖ κατὰ φύσιν ἡδονὴ εἶναι, ἀλλ' ἐπιγίγνεσθαι τοῖς κατὰ φύσιν, δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ἐλευθερία. τί ποτ' οὖν ἡ ψυχὴ ἐπὶ μὲν τοῖς τοῦ σώματος ἀγαθοῖς μικροτέροις οὖσι χαίρει καὶ γαλημιᾶ, ὡς φησὶν Ἐπίκουρος, ἐπὶ δὲ τοῖς αὐτῆς ἀγαθοῖς μεγίστοις οὖσιν οὐχ ἡδεταί; καίτοι καὶ δέδωκέ μοι ἡ φύσις αἰδῶ καὶ πολλὰ

ὑπερβριῶ, ὅταν τι ὑπολάβω αἰσχρὸν λέγειν. τοῦτό με τὸ κίνημα οὐκ ἔῃ τὴν ἡδονὴν θέσθαι ἀγαθὸν καὶ τέλος τοῦ βίου.» (Αποσπάσματα, 14,1 – 14,11)

25) Εἶναι ὑπὸ διερεύνηση ὡστόσο, οἱ συνθήκες που προσδιορίζουν τὴν ἀσχημὴ ζωὴ. Στὴν πρώτη Διατριβὴ ὁ Εὐκλείδης παρουσιάζεται ἀνεκτικὸς: «Ἄλλ' εἰς Ὀλυμπίαν μὲν ἀποδημεῖτε, ἵν' εἴδῃτε τὸ ἔργον τοῦ Φειδίου, καὶ ἀτύχημα ἕκαστος ὑμῶν οἶεται τὸ ἀνιστόρητος τούτων ἀποθανεῖν ὅπου δ' οὐδ' ἀποδημῆσαι χρεῖα ἐστίν, ἀλλ' ἐστὲ ἤδη καὶ πάρεστε τοῖς ἔργοις, ταῦτα δὲ θεάσασθαι καὶ κατανοῆσαι οὐκ ἐπιθυμῆσετε; οὐκ αἰσθήσεσθε τοίνυν, οὔτε τίνες ἐστὲ οὔτ' ἐπὶ τί γεγόνατε οὔτε ἐπὶ τί τοῦτό ἐστιν, ἐφ' οὗ τὴν θεὰν παρελιφθε; Ἄλλὰ γίνεται τινα ἀηδὴ καὶ χαλεπὰ ἐν τῷ βίῳ. Ἐν Ὀλυμπίᾳ δ' οὐ γίνεται; οὐ καυματιζέσθε; οὐ στενοχωρεῖσθε; οὐ κακῶς λούεσθε; οὐ καταβρέχεσθε, ὅταν βρέχη; θορύβου δὲ καὶ βοῆς καὶ τῶν ἄλλων» (1,6,23,1 – 1,6,26,4)

26) Βλ. στὴν τέταρτη Διατριβή: «εἰ δ' ἐκεῖνα θέλεις, τοῦτο ἄφες· εἰ δὲ μή, οὔτε τοῦτο ἔξεις οὔτ' ἐκεῖνα, περισπώμενος ἐπ' ἀμφοτέρα· εἰ τοῦτο θέλεις, ἐκεῖνά σε ἀφείναι δεῖ. ἐκχεθήσεται τὸ ἔλαιον, ἀπολείται τὰ σκευάρια, ἀλλ' ἐγὼ ἀπαθῆς ἔσομαι. ἐμπρησμὸς ἔσται ἐμοῦ μὴ παρόντος καὶ ἀπολείται τὰ βιβλία, ἀλλ' ἐγὼ χρήσομαι ταῖς φαντασίαις κατὰ φύσιν. ἀλλ' οὐχ ἔξω φαγεῖν· εἰ οὕτως τάλας εἰμί, λιμὴν τὸ ἀποθανεῖν οὗτος δ' ἐστὶν ὁ λιμὴν πάντων, ὁ θάνατος, αὕτη ἡ καταφυγή. διὰ τοῦτο οὐδὲν τῶν ἐν τῷ βίῳ χαλεπὸν ἐστίν. ὅταν θέλῃς, ἐξῆλθες καὶ οὐ καπνίζῃ. τί οὖν ἀγωνιάς, τί ἀγρυπνεῖς; οὐχὶ δὲ εὐθὺς ἀναλογισάμενος, ποῦ σου τὸ ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ τὸ κακόν, λέγεις ὅτι "ἐπ' ἐμοὶ ἀμφοτέρα· οὔτε τούτου τις ἀφελέσθαι με δύναται οὔτ' ἐκείνῳ ἄχοντα περιβαλεῖν.» (4,10,25,3 – 4,10,29,1)

27) Βλ. στην τρίτη Διατριβή: «ἂν δ' ἐπὶ τὸν ἰστὸν ἀναβῆναι δέη, μὴ θέλε, ἂν εἰς τὴν πρῶραν διαδραμεῖν, μὴ θέλε· καὶ τίς ἀνέξεται σου κυβερνήτης; οὐχὶ δ' ὡς σκευὸς ἄχρηστον ἐκβαλεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐμπόδιον καὶ κακὸν παράδειγμα τῶν ἄλλων ναυτῶν; οὕτως δὲ καὶ ἐνθάδε· στρατεία τίς ἐστὶν ὁ βίος ἐκάστου καὶ αὕτη μακρὰ καὶ ποικίλη, τηρεῖν σε δεῖ τὸ τοῦ στρατιώτου καὶ τοῦ στρατηγοῦ πρὸς νεῦμα πράσσειν ἕκαστα· εἰ οἶόν τε, μαντευόμενον ἂ θέλει. οὐδὲ γὰρ ὁμοῖος ἐκεῖνος ὁ στρατηγὸς καὶ οὗτος οὔτε κατὰ τὴν ἰσχὴν οὔτε κατὰ τὴν τοῦ ἥθους ὑπεροχὴν. τέταξαι ἐν πόλει ἡγεμονία καὶ οὐκ ἐν ταπεινῇ τινὶ χώρᾳ, ἀλλ' αἰεὶ βουλευτῆς. οὐκ οἶσθ', ὅτι τὸν τοιοῦτον ὀλίγα μὲν δεῖ οἰκονομεῖν, τὰ πολλὰ δ' ἀποδημεῖν ἄρχοντα ἢ ἀρχόμενον ἢ ὑπηρετοῦντά τινι ἀρχῇ ἢ στρατευόμενον ἢ δικάζοντα; εἰτά μοι θέλεις ὡς φυτὸν προσηρητῆσθαι τοῖς αὐτοῖς τόποις καὶ προσεριστώσθαι; Ἡδὺ γάρ ἐστιν. Τίς οὐ φησιν; ἀλλὰ καὶ ζωμὸς ἡδύς ἐστι καὶ γυνὴ καλὴ ἡδύ ἐστιν. τί ἄλλο λέγουσιν οἱ τέλος ποιούμενοι τὴν ἡδονήν;» (3,24,33,2 - 3,24,37,4)

28) Αγαθὰ εἶναι τὰ δίκαια καὶ τὰ ωραία, ἐνὸς κακὰ τὰ ἀδίκαια καὶ τὰ ἀσχημα: «- Ἄφες σκέψωμαι. Νῦν σκέψῃ; ὅτε δ' ἐν τῇ σχολῇ ἦς, τί ἐσκέπτου; οὐκ ἐμελέτας, τίνα ἐστὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ καὶ τίνα οὐδέτερα; - Ἐσκεπτόμην. - Τίνα οὖν ἤρεσκεν ὑμῖν; - Τὰ δίκαια καὶ καλὰ ἀγαθὰ εἶναι, τὰ ἀδίκαια καὶ αἰσχροὰ κακὰ. - Μὴ τι τὸ ζῆν ἀγαθόν; - Οὐ. - Μὴ τι τὸ ἀποθανεῖν κακόν; - Οὐ. - Μὴ τι φυλακῆ; - Οὐ. - Λόγος δ' ἀγεννῆς καὶ ἄπιστος καὶ φίλου προδοσία καὶ κολακεία τυράννου τί ὑμῖν ἐφαίνετο; - Κακὰ. - Τί οὖν; οὐχὶ σκέπτῃ, οὐχὶ δ' ἔσκεψαι καὶ βεβούλευσαι. ποία γὰρ σκέψις, εἰ καθήκει μοι δυναμένῳ τὰ μέγιστα ἀγαθὰ ἐμαυτῷ περιποιῆσαι» (4,1,132,3 - 4,1,134,4)

29) Η ζωή των πλουσίων είναι πλήρης στεναγμών. Αυτοί, όπως και άλλοι, όσοι ζητούν την ευδαιμονία εκεί που δεν μπορούν να τη βρουν, μοιράζονται την ίδια, δυσοίωνη μοίρα: «αὐτὸ ἔξω ζητεῖτε; ἐν σώματι οὐκ ἔστιν. εἰ ἀπιστεῖτε, ἴδετε Μύρωνα, ἴδετε Ὀφέλλιον. ἐν κτήσει οὐκ ἔστιν. εἰ δ' ἀπιστεῖτε, ἴδετε Κροῖσον, ἴδετε τοὺς νῦν πλουσίους, ὅσῃς αἰμωγῆς ὁ βίος αὐτῶν μεστός ἐστιν. ἐν ἀρχῇ οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ μή γε, ἔδει τοὺς δις καὶ τρίς ὑπάτους εὐδαιμόνας εἶναι· οὐκ εἰσὶ δέ. τίσιν περὶ τούτου πιστεύσομεν; ὑμῖν τοῖς ἔξωθεν τὰ ἐκείνων βλέπουσιν καὶ ὑπὸ τῆς φαντασίας περιλαμπομένοις ἢ αὐτοῖς ἐκείνοις; τί λέγουσιν; ἀκούσατε αὐτῶν, ὅταν οἰμώζωσι, ὅταν στένωσι, ὅταν δι' αὐτὰς τὰς ὑπα<ε>σίας καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἀθλιώτερον οἴωνται καὶ ἐπικινδυνότερον ἔχειν. ἐν βασιλείᾳ οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ μή, Νέρων ἂν εὐδαιμῶν ἐγένετο καὶ Σαρδανάπαλλος. ἀλλ' οὐδ' Ἀγαμέμνων εὐδαιμῶν ἦν καίτοι κομφότερος ὢν Σαρδαναπάλλου καὶ Νέρωνος, ἀλλὰ τῶν ἄλλων βεγκόντων ἐκεῖνος τί ποιεῖ;» (3,22,27,2 - 3,22,30,5)

30) Αυτό δε σημαίνει πως ο Επίκτητος εκβιάζει το ρυθμό της ηθικής προόδου: «ὄρα καὶ σύ, ἄνθρωπε· ἐξύβρικας, ἐπιπεπήδηκας δοξαρίῳ πρὸ ὥρας· δοκεῖς τις εἶναι, μωρὸς παρὰ μωροῖς· ἀποπαγήση, μᾶλλον δ' ἀποπέπηγας ἤδη ἐν τῇ ρίζῃ κάτω, τὰ δ' ἄνω σου μικρὸν ἔτι ἀνθεῖ καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖς ἔτι ζῆν καὶ θάλλειν. ἄφες ἡμᾶς γε κατὰ φύσιν πεπανθῆναι. τί ἡμᾶς ἀποδύεις, τί βιάζῃ; οὐπω δυνάμεθα ἐνεργεῖν τὸν ἀέρα. ἔασον τὴν ρίζαν αὐξηθῆναι, εἴτα γόνυ λαβεῖν τὸ πρῶτον, εἴτα τὸ δεύτερον, εἴτα τὸ τρίτον· εἴθ' οὕτως ὁ καρπὸς ἐχβιάσεται τὴν φύσιν, καὶ ἐγὼ μὴ θέλω.» (4,8,39,1 - 4,8,41,1)

31) Στο χωρίο που ακολουθεῖ ἀπὸ τὴν τρίτη Διατριβή, οἱ διαφορὲς στὸν τρόπο τῆς ζωῆς καθίστανται προφανεῖς: «Εἴτα

φοβῆ λιμόν, ὡς δοκεῖς. σὺ δ' οὐ λιμόν φοβῆ, ἀλλὰ δέδοικας μὴ οὐ σχῆς μάγειρον, μὴ οὐ σχῆς ἄλλον ὄφωνητήν, ἄλλον τὸν ὑποδήσοντα, ἄλλον τὸν ἐνδύσοντα, ἄλλους τοὺς τρίφοντα, ἄλλους τοὺς ἀκολουθήσοντα, ἴν' ἐν τῷ βαλανεῖῳ ἐκδυσάμενος καὶ ἐκτείνας σεαυτὸν ὡς οἱ ἐσταυρωμένοι τρίβη ἔνθεν καὶ ἔνθεν, εἴθ' ὁ ἀλείπτῃς ἐπιστάς λέγῃ 'μετάβηθι, δὸς πλευρόν, κεφαλὴν αὐτοῦ λάβε, παράθες τὸν ὤμον', εἴτ' ἔλθων ἐκ τοῦ βαλανεῖου εἰς οἶκον κραυγᾶσης "οὐδεὶς φέρει φαγεῖν";, εἴτ' "ἄρον τὰς τραπέζας", "σπόγγισον". τοῦτο φοβῆ, μὴ οὐ δύνῃ ζῆν ἀρρώστου βίον, ἐπκε>ί τοι τὸν τῶν ὑγιαίνοντων μάθε, πῶς οἱ δοῦλοι ζῶσι, πῶς οἱ ἐργάται, πῶς οἱ γνησίως φιλοσοφοῦντες, πῶς Σωκράτης ἔζησεν, ἐκεῖνος μὲν καὶ μετὰ γυναικὸς καὶ παιδῶν, πῶς Διογένης, πῶς Κλεάνθης ἅμα σχολάζων καὶ ἀντλῶν. ταῦτα ἂν θέλῃς ἔχειν, ἔξεις πανταχοῦ καὶ ζήσεις θαρρῶν. τίς; ὧ μόνῳ θαρρεῖν ἐνδέχεται, τῷ πιστῷ, τῷ ἀκωλύτῳ, τῷ ἀναφαιρέτῳ, τοῦτ' ἔστι τῇ προαιρέσει τῇ σεαυτοῦ.» (3,26,21,1 - 3,26,25,1)

32) Ο Σωκράτης στέκεται πρότυπο, ανάμεσα σε άλλα, για την απροθυμία του να φιλονικεί: «Ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς οὐτ' αὐτὸς μάχεταί τιμιν οὐτ' ἄλλον ἐὰν κατὰ δύναμιν. παράδειγμα δὲ καὶ τοῦτου καθάπερ καὶ τῶν ἄλλων ἔκκειται ἡμῖν ὁ βίος ὁ Σωκράτους, ὃς οὐ μόνον αὐτὸς πανταχοῦ ἐξέφυγεν μάχην, ἀλλ' οὐδ' ἄλλους μάχεσθαι εἶα. ὅρα παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τῷ Συμποσίῳ πόσας μάχας λέλυκεν, πῶς πάλιν ἠνέσχετο Θρασυμάχου, πῶς Πώλου, πῶς Καλλικλέους, πῶς τῆς γυναικὸς ἠνείχετο, πῶς τοῦ υἱοῦ ἐξελεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ, σοφισζόμενος. λίαν γὰρ ἀσφαλῶς ἐμέμνητα, ὅτι οὐδεὶς ἀλλοτρίου ἡγεμονικοῦ κυριεύει. οὐδὲν οὖν ἄλλο ἤθελεν ἢ τὸ ἴδιον. τί δ' ἔστι τοῦτο; οὐχ ἰκ .. ος οὗτος .. κατὰ φύσιν τοῦτο γὰρ ἀλλότριον ἀλλ' ὅπως ἐκείνων τὰ ἴδια ποιοῦντων, ὡς

αὐτο<ι>ς δοκεῖ, αὐτὸς μηδὲν ἦττον κατὰ φύσιν ἔξει καὶ <δι>εξάξει μόνον τὰ αὐτοῦ ποιῶν πρὸς τὸ κάκεινους ἔχειν κατὰ φύσιν.» (4,5,1 - 4,5,6,1)

33) Βλ. στη δεύτερη Διατριβή: «Διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν ὑπομιμησκοντα, ἵνα παρασκευάζεται πρὸς τὴν δίκην, ἔφη "οὐ δοκῶ οὖν σοι ἅπαντι τῷ βίῳ πρὸς τοῦτο παρασκευάζεσθαι;" "Ποίαν παρασκευήν;" "Τετήρηχα", φησί, "τὸ ἐπ' ἐμοί." "Πῶς οὖν;" "Οὐδὲν οὐδέποτ' ἄδικον οὐτ' ἰδίᾳ οὔτε δημοσίᾳ ἔπραξα." εἰ δὲ θελεις καὶ τὰ ἐκτὸς τηρῆσαι, τὸ σωμάτιον καὶ τὸ οὐσιδιον καὶ τὸ ἀξιωματίον, λέγω σοι ἤδη αὐτόθεν παρασκευάζου τὴν δυνατὴν παρασκευὴν πᾶσαν καὶ λοιπὸν σκέπτου καὶ τὴν φύσιν τοῦ δικαστοῦ καὶ τὸν ἀντιδικον. εἰ γονάτων ἄφασθαι δεῖ, γονάτων ἄφαι.» (2,2,8,1 - 2,2,11,1)

34) Βλ. στην τέταρτη Διατριβή: «καὶ τί αὐτῷ διέφερον; ἄλλο γάρ τι σφάζειν ἤθελεν οὐ τὸ σαρκίδιον, ἀλλὰ τὸν πιστόν, τὸν αἰδήμονα. ταῦτα ἀπαρεγγχείρητα, ἀνυπότακτα. εἶθ' ὅτ' ἀπολογεῖσθαι ἔδει ὑπὲρ τοῦ ζῆν, μὴ τι ὡς τέκνα ἔχων ἀναστρέφεται, μὴ τι ὡς γυναῖκα; ἀλλ' ὡς μόνος. τί δ', ὅτε πιεῖν ἔδει τὸ φάρμακον, πῶς ἀναστρέφεται; δυνάμενος διασωθῆναι καὶ τοῦ Κρίτωνος αὐτῷ λέγοντος ὅτι "ἔξελθε διὰ τὰ παιδιά" τί λέγει; ἔρμαιον ἠγεῖτο αὐτό; πόθεν; ἀλλὰ τὸ εὐσχημον σκοπεῖ, τᾶλλα δ' οὐδ' ὄρα, οὐδ' ἐπιλογίζεται.» (4,1,161,1 - 4,1,163,5)

35) Βλ. για το ἴδιο, περισσότερο παραστατικά, στο Εγχειρίδιον. «Καθάπερ ἐν πλῶ τοῦ πλοίου καθορισθέντος εἰ ἐξέλθοις ὑβρεύσασθαι, ὁδοῦ μὲν πάρεργον καὶ κοχλιδίον ἀναλέξῃ καὶ βολβάριον, τετάσθαι δὲ δεῖ τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸ πλοῖον καὶ συνεχῶς ἐπιστρέφεσθαι, μὴ ποτε ὁ κυβερνήτης καλέσῃ, κἂν καλέσῃ, πάντα ἐκεῖνα ἀφιέναι, ἵνα μὴ δεδεμένος ἐμβληθῆς

ὡς τὰ πρόβατα· οὕτω καὶ ἐν τῷ βίῳ, ἐὰν διδῶται ἀντὶ βολβαρίου καὶ κοχλιδίου γυναικάριον καὶ παιδίον, οὐδὲν κωλύσει· ἐὰν δὲ ὁ κυβερνήτης καλέσῃ, τρέχε ἐπὶ τὸ πλοῖον ἀφείς ἐκεῖνα ἅπαντα μηδὲ ἐπιστροφόμενος. ἐὰν δὲ γέρων ᾗς, μηδὲ ἀπαλλαγῆς ποτε τοῦ πλοίου μακρὰν, μή ποτε καλοῦντος ἐλλίπῃς.» (7,1,1 - 7,1,12)

Η υποδοχή των μεταβολών της τύχης διακρίνει τον αγαθό ἄνδρα ἀπὸ τον ἰδιώτη: «Ὁ τοῖς παροῦσι καὶ δεδομένοις ὑπὸ τῆς τύχης δυσχεραίνων ἰδιώτης ἐν βίῳ, ὁ δὲ ταῦτα γενναίως φέρων καὶ εὐλογίστως τὰ ἀπ' αὐτῶν ἀνὴρ ἀγαθὸς ἄξιον νομίζεσθαι.» (Αποσπάσματα, 2,1 - 2,5)

36) Η πεποίθηση ὅτι τα εξωτερικά αγαθὰ κι εκείνα που δεν εξαρτῶνται ἀπὸ τη βούληση δεν ἔχουν τίποτε να κάνουν μ' ἐμᾶς, ἀποτελεῖ προϋπόθεση, προκειμένου κανεὶς να ζήσει ευτυχισμένος και ἀτάραχος. Ἀκόμα κι αν ἦταν ἀποτέλεσμα ἐξαπάτησης, ἡ πεποίθηση αὐτή, θα ἦταν επιθυμητή για τα ἀποτελέσματα που παράγει: «ἄνθρωπος, ἐπὶ ταῦτά μου τὰς πολιὰς ἐτήρησα. τίς λέγει ταῦτα; δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἄδοξόν τινα ἐρῶ καὶ ταπεινόν; Πρίαμος αὐτὰ οὐ λέγει; Οἰδίπους οὐ λέγει; ἀλλ' ὅποσοι βασιλεῖς λέγουσιν; τί γὰρ εἰσὶν ἄλλο τραγωδία ἢ ἀνθρώπων πάθη τεθαυμαχότων τὰ ἐκτὸς διὰ μέτρου τοιοῦδ' ἐπίδεικνύμενα; εἰ γὰρ ἐξαπατηθέντα τινὰ ἔδει μαθεῖν, ὅτι τῶν ἐκτὸς <καὶ> ἀπροαιρέτων οὐδέν ἐστι πρὸς ἡμᾶς, ἐγὼ μὲν ἤθελον τὴν ἀπάτην ταύτην, ἐξ ἧς ἡμελλον εὐρύως καὶ ἀταράχως βιώσεσθαι, ὑμεῖς δ' ὄψεσθ' αὐτοὶ τί θέλετε.» (1,4,25,1 - 1,4,27,5)

37) Ο Baruch de Spinoza, στην *Ἠθική* του, στο τρίτο κεφάλαιο, στον δέκατο τρίτο ὀρισμὸ του των παθῶν, διευκρινίζει ὅτι δεν ὑπάρχει ἐλπίδα δίχως φόβο και φόβος δίχως ἐλπίδα. Βλ. Baruch de Spinoza, *Éthique*, Paris, Garnier Flammarion.

gion, 1965, σελ. 201 - 202.

38) Θλιβεται κανεις, για παραδειγμα, οταν εξαρτα την αξιοπρεπεια και την τιμη του απο την ευνοια των αλλων, κι όχι απο εκεινα που εξαρτωνται απο τον ιδιο: «Ουτοι σε οι διαλογισμοι μη θλιβετωσαν "ατιμος εγω βιωσομαι και ουδεις ουδαμου". ει γαρ η ατιμια εστι κακον, ου δυνασαι εν κακω ειναι δι' αλλον, ου μαλλον η εν αισχρω μη τι ουν σον εστιν εργον το αρχης τυχειν η παραληφθηναι εφ' εστιασιν; ουδαμωσ. πως ουν ετι τουτ' εστιν ατιμια; πως δε ουδεις ουδαμου εση, ον εν μονοις ειναι τινα δει τοις επι σοι, εν οις εξεστι σοι ειναι πλειστου αξιω;» (Εγχειρίδιον, 24,1,1 - 24,2,2)

Χαρακτηριστική εξέλλου για τον ιδιώτη, για τον απαίδευτο δηλαδή, είναι η αγωνία του για τον έπαινο του όχλου: «λοιπον ου μεν η επιστημη αυτω προσεστιν, εκει το θαρσος· φερε ον θελεις ιδιωτην και ουκ επιστρεφεται· οπου δ' ουκ οιδεν ουδε μεμελετηκεν, εκει αγωνια. τι δ' εστι τουτο; ουκ οιδεν, τι εστιν οχλος ουδε τι οχλου επαινος· αλλα την νητην μεν τυπτειν εμαθεν και την υπατην, επαινος δ' ο παρα των πολλων τι εστι και τινα δυναμιν εχει εν βιω ουτε οιδεν ουτε μεμελετηκεν αυτο. αναγκη λοιπον τρεμειν και ωχριαν. κιθαρωδον μεν ουν ου δυναμαι ειπειν μη ειναι, οταν ιδω τινα φοβουμενον, αλλο δε τι δυναμαι ειπειν και ουδε εν, αλλα πολλα. και πρωτον παντων ξενον αυτον καλω και λεγω· ουτος ο ανθρωπος ουκ οιδεν που της γης εστιν, αλλ' εκ τοσουτου χρονου επιδημων αγνοει τους νομους της πολεως και τα εθη και τι εξεστι και τι ουκ εξεστιν.» (2,13,3,1 - 2,13,6,5)

39) «Και τι ταυτα προς ελευθεριαν; Ουκ αλλα μεν ουν η ταυτ', αν τε θελητε υμεις οι πλουσιοι αν τε μη. Και τις σοι μαρτυρει ταυτα; Τι γαρ αλλο η αυτοι υμεις οι τον κυριον τον

μέγαν ἔχοντες καὶ πρὸς τὸ ἐκείνου νεῦμα καὶ κίνημα ζῶντες, καὶν τινα ὑμῶν ἴδη μόνον συνεστραμμένῳ βλέμματι, ἀποφυχόμενοι, τὰς γραιάς θεραπεύοντες καὶ τοὺς γέροντας καὶ λέγοντες ὅτι "οὐ δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι· οὐκ ἔξεστί μοι"; διὰ τί οὐκ ἔξεστί σοι; οὐκ ἄρτι ἐμάχου μοι λέγων ἐλεύθερος εἶναι; "ἀλλὰ Ἄπρυλλά με κεχώλυκεν." λέγε οὖν τὰς ἀληθείας, δοῦλε, καὶ μὴ δραπέτευέ σου τοὺς κυρίους μηδ' ἀπαρνοῦ μηδὲ τόλμα καρπιστήν διδόναι τοσοῦτους ἔχων τῆς δουλείας ἐλέγχους. καίτοι τὸν μὲν ὑπ' ἔρωτος ἀναγκαζόμενόν τι ποιεῖν παρὰ τὸ φαινόμενον καὶ ἅμα μὲν ὀρῶντα τὸ ἄμεινον, ἅμα δ' οὐκ ἐξευτονοῦντα.» (4,1,144,1 - 4,1,147,3)

40) «Ὅταν οὖν μήτε οἱ βασιλεῖς λεγόμενοι ζῶσιν ὡς θέλουσι μήθ' οἱ φίλοι τῶν βασιλέων, τίνες ἔτι εἰσὶν ἐλεύθεροι; Ζήτηι καὶ εὐρήσεις. ἔχεις γὰρ ἀφορμὰς παρὰ τῆς φύσεως πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας. εἰ δ' αὐτὸς οὐκ οἴός τε εἶ κατὰ ταύτας φιλάς πορευόμενος εὐρεῖν τὸ ἐξῆς, ἄκουσον παρὰ τῶν ἐζητηχότων. τί λέγουσιν; ἀγαθόν σοι δοκεῖ ἢ ἐλευθερία; Τὸ μέγιστον. Δύναται οὖν τις τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ τυγχάνων κακοδαμονεῖν ἢ κακῶς πράσσειν; Οὐ. Ὅσους οὖν ἂν ἴδης κακοδαμονοῦντας, δυσροῦντας, πενθοῦντας, ἀποφαίνου θαρρῶν μὴ εἶναι ἐλευθέρους. Ἀποφαίνομαι. Οὐκοῦν ἀπὸ μὲν ὠνῆς καὶ πράσεως καὶ τῆς τοιαύτης ἐν κτήσει κατατάξεως ἦδη ἀποκεχωρήκαμεν. εἰ γὰρ ὀρθῶς ὠμολόγησας ταῦτα, ἂν τε μέγας βασιλεὺς κακοδαμονῆ, οὐκ ἂν ἐλεύθερος, ἂν τε μικρὸς ἂν θ' ὑπατικὸς ἂν τε δισύπατος. Ἔστω.» (4,1,51,1 - 4,1,53,5)

41) Ο ἀπαίδευτος παραμένει παιδί στα ζητήματα τῆς ζωῆς: «πάλιν ἂν μὴ εὐρωμεν φαγεῖν ἐκ βαλανείου, οὐδέποθ' ἡμῶν καταστέλλει τὴν ἐπιθυμίαν ὁ παιδαγωγός, ἀλλὰ δέρει τὸν μάγειρον. ἄνθρωπε, μὴ γὰρ ἐκείνου σε παιδαγωγόν

κατεστήσαμεν; ἀλλὰ τοῦ παιδίου ἡμῶν· τοῦτο ἐπανόρθου, τοῦτο ὠφέλει. οὕτως καὶ αὐξηθέντες φαινόμεθα παιδιά. παῖς γὰρ ἐν μουσικοῖς ὁ ἄμουσος, ἐν γραμματικοῖς ὁ ἀγράμματικος, ἐν βίῳ ὁ ἀπαιδευτος.» (3,19,5,1 - 3,19,6,4)

42) Στην επιστήμη αντιστοιχεί μια τέχνη του βίου, και πρώτη ὕλη της τέχνης αυτής είναι η ζωή του καθενός: «Συμβουλευομένου τίνος, πῶς τὸν ἀδελφὸν πείσῃ μηκέτι χαλεπῶς αὐτῷ ἔχειν, Οὐχ ἐπαγγέλλεται, ἔφη, φιλοσοφία τῶν ἐκτός τι περιποιήσῃ τῷ ἀνθρώπῳ· εἰ δὲ μή, ἔξω τι τῆς ἰδίας ὕλης ἀν<αδ>έξεται. ὡς γὰρ τέκτονος ὕλη τὰ ξύλα, ἀνδριαντοποιοῦ ὁ χαλκός, οὕτως τῆς περὶ βίον τέχνης ὕλη ὁ βίος αὐτοῦ ἐκάστου. Τί οὖν ὁ τοῦ ἀδελφοῦ; Πάλιν τῆς αὐτοῦ ἐκείνου τέχνης ἐστίν, πρὸς δὲ τὴν σὴν τῶν ἐκτός ἐστιν, ὅμοιον ἀγρῶ, ὅμοιον ὑγείᾳ, ὅμοιον εὐδοξίᾳ. τούτων δ' οὐδὲν ἐπαγγέλλεται φιλοσοφία. "ἐν πάσῃ περιστάσει τηρήσω τὸ ἡγεμονικὸν κατὰ φύσιν ἔχον." Τὸ τίνος; "Τὸ ἐκείνου, ἐν ᾧ εἰμί." Πῶς οὖν ἐκείνός μοι μὴ ὀργίζεται; "Φέρε μοι ἐκείνον κάκεινῳ ἐρῶ, σοὶ δὲ περὶ τῆς ἐκείνου ὀργῆς οὐδὲν ἔχω λέγειν."» (1,15,1 - 1,15,5,3)

43) Και η φιλοσοφική δεινότητα, επομένως, δοκιμάζεται σε αντίξοες περιστάσεις, ὅπως εκείνη του πυρεττού: «Ἄλλ' οὐ φιλολογῶ; Τίνος δ' ἔνεκα φιλολογεῖς; ἀνδράποδον, οὐχ ἵνα εὐροῆς; οὐχ ἵνα εὐσταθῆς; οὐχ ἵνα κατὰ φύσιν ἔχῃς καὶ διεξάγῃς; τί κωλύει πυρέ<σ>σοντα κατὰ φύσιν ἔχειν τὸ ἡγεμονικόν; ἐνθάδ' ὁ ἔλεγχος τοῦ πράγματος, ἡ δοκιμασία τοῦ φιλοσοφοῦντος. μέρος γὰρ ἐστὶ καὶ τοῦτο τοῦ βίου, ὡς περιπατος, ὡς πλοῦς, ὡς ὀδοιπαρία, οὕτως καὶ πυρετός. μή τι περιπατῶν ἀναγιγνώσκεις; Οὐ. Οὕτως οὐδὲ πυρέσσων. ἀλλ' ἂν καλῶς περιπατῆς, ἔχεις τὸ τοῦ περιπατοῦντος· ἂν καλῶς πυρέξῃς, ἔχεις τὰ τοῦ πυρέσσοντος. τί ἐστὶ καλῶς

πυρέσσειν; μὴ θεὸν μέμφασθαι, μὴ ἄνθρωπον, μὴ θλιβῆναι ὑπὸ τῶν γινομένων, εὖ καὶ καλῶς προσδέχεσθαι τὸν θάνατον, ποιεῖν τὰ προστασσόμενα· ὅταν ὁ ἰατρὸς εἰσέρχεται, μὴ φοβεῖσθαι, τί εἶπῃ, μηδ' ἂν εἶπῃ "κομφῶς ἔχεις", ὑπερχαίρειν· τί γάρ σοι ἀγαθὸν εἶπεν;» (3,10,10,1 - 3,10,13,6)

44) Ὅπως επιδίδεται κανεῖς στη μελέτη των υποθετικών λόγων, το ίδιο οφείλει να κάνει και με τα προβλήματα της ζωής: «"ἀλλὰ σὺ ὑπολάμβανε ὅτι ἐν κακοῖς εἶ." οὐχ ὑπολαμβάνω· καὶ τίς μ' ἀναγκάσει ὑπολαμβάνειν; πάλιν συνεθέμεθα παιῖται τὰ περὶ Ἀγαμέμνονα καὶ Ἀχιλλέα. καταταγείς Ἀγαμέμνων λέγει μοι "πορεύου πρὸς τὸν Ἀχιλλέα καὶ ἀπόσπασον τὴν Βρισηίδα." πορεύομαι. "ἔρχου." ἔρχομαι. ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν ὑποθετικῶν λόγων ἀναστρεφόμεθα, οὕτως δεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ βίου. "ἔστω νύξ." ἔστω. "τί οὖν; ἡμέρα ἐστίν;" οὐ· ἔλαβον γὰρ ὑπόθεσιν τοῦ νύκτα εἶναι. "ἔστω σε ὑπολαμβάνειν ὅτι νύξ ἐστίν." ἔστω. "ἀλλὰ καὶ ὑπόλαβε ὅτι νύξ ἐστίν." οὐχ ἀκολουθεῖ τῇ ὑποθέσει. οὕτως καὶ ἐνταῦθα. "ἔστω σε εἶναι δυστυχῆ." ἔστω. "ἄρ' οὖν ἀτυχῆς;" εἶ. "ναί. "τί οὖν; κακοδαίμονεῖς;" ναί. "ἀλλὰ καὶ ὑπόλαβε ὅτι ἐν κακοῖς εἶ." οὐχ ἀκολουθεῖ τῇ ὑποθέσει· καὶ ἄλλο<ς> με κωλύει.» (1,25,9,1 - 1,25,13,5)

Με τη σειρά, βεβαίως, ἐρχεται πρῶτα ἡ θεωρία καὶ μετὰ ἡ πράξη: «πρῶτον οὖν ἐπὶ τῆς θεωρίας γυμνάζουσιν ἡμᾶς οἱ φιλόσοφοι ὅπου ῥᾶρον, εἶτα οὕτως ἐπὶ τὰ χαλεπώτερα ἄγουσιν· ἐνταῦθα γὰρ οὐδὲν ἐστὶ τὸ ἀνθέλκον ὡς πρὸς τὸ ἀκολουθῆσαι τοῖς διδασκομένοις, ἐπὶ δὲ τῶν βιωτικῶν πολλὰ τὰ περισπῶντα. γελοῖος οὖν ὁ λέγων πρῶτον βούλεσθαι ἐπ' ἐκείνων· οὐ γὰρ ῥᾶδιον ἄρχεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπωτέρων.» (1,26,3,1 - 1,26,5,1)

45) Για να ωριμάσει, μάλιστα, στο νου μια κρίση, οφείλει

καλείς καθημερινά να λείει, να ακούει και συνάμα να εφαρμόζει τις ίδιες αρχές: «Είδέναι χρή, ὅτι οὐ ῥάδιον δόγμα παραγενέσθαι ἀνθρώπῳ, εἰ μὴ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τὰ αὐτὰ καὶ λέγοι τις καὶ ἀκούοι καὶ ἅμα χρῶτο πρὸς τὸν βίον.» (Αποσπάσματα, Ι6,Ι - Ι6,4)

46) Το αντίστοιχο της σωκρατικής εξέτασης του βίου είναι, στον Επίκτητο, η εξέταση των εντυπώσεων, των «φαντασιῶν»: «Μετὰ τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν ἔκκλησιν δεύτερος τρόπος ὁ περὶ τὴν ὀρμὴν καὶ ἀφορμὴν <ἴν'> εὐπειθῆς τῷ λόγῳ, ἵνα μὴ παρὰ καιρὸν, μὴ παρὰ τόπον, μὴ παρὰ ἄλλην τινὰ τοιαύτην ἀσυμμετρίαν. τρίτος ὁ περὶ τὰς συγκαταθέσεις, ὁ πρὸς τὰ πιθανὰ καὶ ἔλκυστικά. ὡς γὰρ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ἀνεξέταστον βίον μὴ ζῆν, οὕτως ἀνεξέταστον φαντασίαν μὴ παραδέχεσθαι, ἀλλὰ λέγειν "ἐκδεξαι, ἄφες ἴδω, τίς εἶ καὶ πόθεν ἔρχη", ὡς οἱ νυκτοφυλακεῖς "δειξόν μοι τὰ συνθήματα". "ἔχεις τὸ παρὰ τῆς φύσεως σύμβολον, ὃ δεῖ τὴν παραδεχθῆσομένην ἔχειν φαντασίαν;"» (3,Ι2,Ι3,Ι - 3,Ι2,Ι6,Ι)

